PRĀJÑA-PĀṬHA-ŚĀḶĀ-MAṆḌAḶA GRANṬHA-MĀLĀ

DHARMAKOŚA

संस्कार काण्ड
द्वितीय भाग

Laxmanshastri Joshi

॥ धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा ॥

धर्मकोशः

संस्कारकाण्डम्

द्वितीयो भागः

प्रधानसंपादकः

लक्ष्मणशास्त्री जोशी, तर्कतीर्थः

अध्यक्षः प्राज्ञपाठशालामण्डलस्य

संवत् २०३६] [शकः १९०२

Printed by R. B. Joshi, at the Prājña Press
315 Gangapuri, Wai.
&
Published by R. B. Joshi, for Prājña Pāṭhaśāḷā Maṇḍaḷa
Wai (Satara).

DHARMAKOŚA

SAṂSKĀRAKĀṆḌA

Volume III

Part II

1980

EDITED BY
Laxmanshastri Joshi, *Tarkateertha*
President, Prājña Pāṭhaśāḷa Maṇḍaḷa

EDITORIAL STAFF

Editor-in-Chief :—

Pt. Laxmanshastri Joshi, Tarkateertha,
President, Prājñapāṭhaśāḷā Maṇḍaḷa, Wai.

Sub-editors :—

1. Pt. Ranganathshastri Joshi,
   Sahityashastri, Wai.
2. Pt. Govindshastri Kelkar,
   Vyakaranateertha, Vedantachudamani, Wai.
3. Pt. Narayanshastri Sahakari,
   Tarkateertha, Wai.

Secretary :—

Pt. Ranganathshastri Joshi, Wai.

श्रीबिड़लाकुलतिलकरामेश्वरदाससुतस्य

माधवस्य

तापडियाकुलार्णवोद्भूतरत्नश्रियः

प्रियंवदायाश्च

खैस्ते ३१-१-१९४२ दिने

शाके १८६३ माघशुक्लचतुर्दश्यां तिथौ

मुंबय्यां संपन्नस्य विवाहस्य

श्रेयोऽथ संकल्पितोऽयं ग्रन्थः

प्रकाश्यते

TABLE OF CONTENTS

संस्कारकाण्डस्य

द्वितीयभागस्य रचनास्वरूपम्

मूलवचन–व्याख्यानसंग्रहपद्धतिः

(१) प्रथमतः प्रकरणनाम, ततः स्तम्भे अवान्तर-प्रकरणनाम, तदधस्तात् ऋष्यादिनाम , तदधस्तात् मूल-वचन–तद्व्याख्यानसंग्रहो विहितः। मूलग्रन्थो व्याख्यान-सहितो रेखया मर्यादितः। तदधस्तात् विशेषटिप्पणी, तदधस्ताच्च स्थलनिर्देशाः पाठभेदाश्च संगृहीताः ।

(२) मूलवचनानां संग्रहः कालक्रममनुसृत्य कृतः । यत्र तु संग्राह्यमूलग्रन्थप्रघट्टकयोः प्रायः समानानुपूर्वीकत्वं तत्र ग्रन्थविस्तरपरिहारार्थं पूर्वसंग्राह्यग्रन्थवचनेष्वेवोत्तर-संग्राह्यग्रन्थवचनानां स्थलादिनिर्देशः कृतः । तत्र च तद्वचनानामुभयग्रन्थीयत्वमुत्तरग्रन्थीयत्वं वा निबन्धा-भिप्रेतं चेत् निबन्धस्थलादिनिर्देशान्ते तथोल्लेखः कृतः । यत्र न तथोल्लेखस्तत्र पूर्वग्रन्थीयत्वमभिप्रेतमिति संकेतः ।

(३) येषां वचनानामृषिविशेषसंबन्धो निबन्धेषु स्पष्टं बोधितस्तानि ‘ मनुः, याज्ञवल्क्यः ’ इत्यादिषु ऋषिनामशीर्षकेषु संगृहीतानि । येषाम् ‘ स्मृतिः , स्मृत्यन्तरम् ’ इत्यादिशब्दैः सामान्यतः स्मृतिसंबन्धो बोधितस्तानि ‘ स्मृत्यन्तरम् ’ इति शीर्षके संगृहीतानि। येषां वचनानाम् ‘ नृसिंहः , स्मृतिचन्द्रिकायाम् ’ इति ग्रन्थकारेण ग्रन्थेन वा संबन्धो निबन्धकारैर्बोधितस्तानि वचनानि तत्तद्ग्रन्थकार– ग्रन्थनामशीर्षकेषु संगृहीतानि। एवम् ‘ गृह्यम् , गृह्यसूत्रम् ’ इति सामान्यतो गृह्यसूत्र-संबन्धे ‘ गृह्यसूत्रम् ’ इति शीर्षके, ‘ पुराणम् ’ इति सामान्यतः पुराणसंबन्धे ‘ पुराणम् ’ इति शीर्षके वचनानि संगृहीतानि। येषां वचनानाम् ऋषि–स्मृति–ग्रन्थकार–ग्रन्थैः संबन्धो न बोधितस्तानि ‘ अनिर्दिष्ट-कर्तृकवचनम् । ने। नानि’ इति शीर्षके संगृहीतानि ।

(४) मूलवचनस्योपरितने प्रदेशे सूक्ष्माक्षरैर्विषय-निर्देशः कृतः ।

(५) मूलवचनं स्थूलाक्षरैः , व्याख्यानानि मध्यमा-क्षरैः , विशेषटिप्पणीस्थलनिर्देशादिकं सूक्ष्माक्षरैः , ग्रन्थ-नामसंक्षेपाश्च सूक्ष्मकृष्णाक्षरैर्मुद्रितानि ।

(६) एकस्य वचनस्य अनेकप्रकरणसंबन्धे तद्वचनं तत्तत्प्रकरणे प्रायः आवर्तितम्। यत्र तु नाऽऽवर्तितं तत्र ‘ अमुकस्मिन् प्रकरणे द्रष्टव्यम् ’ इति टिप्पणी दत्ता।

(७) यद्वचनं बहुभिर्निबन्धकारैरेकर्षिनाम्ना समुद्धृतम् , अल्पैर्निबन्धकारैर्ऋष्यन्तरीयत्वेनोद्धृतम् , तत् बहु-मतादरेण बहुमान्ये ऋषौ एव संगृहीतम्। यस्य तु वचनस्य एकेनापि निबन्धकृता ऋषिविशेषसंबन्धो दर्शितः, बहुभिस्तु सामान्यमृष्यादिसंबन्धः टीकानिबन्धसंबन्धो वा दर्शितः, केनचित्सह संबन्धो वा नोक्तः , तद्वचन-मृषिसंबन्धस्मृत्यादिसंबन्धयोर्विरोधाभावात् ऋषिविशेषे एव संगृहीतम्। यस्य तु वचनस्य एकेनैव निबन्धादिकृता एकस्मिन्नेव स्थले अनेकर्षिसंबन्धो दर्शितः, तत्तु दर्शित-संबन्धेषु सर्वेषु ऋषिषु संगृहीतम्। एतादृशेषु स्थलेषु यस्मिन् ऋषौ वचनं संगृहीतं तदतिरिक्तैर्ऋष्यादिभिर्निबन्ध-कारदर्शितस्तद्वचनसंबन्धोऽस्माभिरपि स्थलनिर्देशाद्यन्ते दर्शितः ।

(८) वचने व्याख्याने च संगृह्यमाणे यत्राशुद्धि-र्लक्षिता तत्र शुद्धिरुत्प्रेक्षिता चेत् अशुद्धग्रन्थोत्तरं कंसे आदौ प्रश्नचिह्नं तत उत्प्रेक्षितः शुद्धपाठो दत्तः। यत्र न शुद्धेरुत्प्रेक्षा तत्र अशुद्धग्रन्थोत्तरं कंसे प्रश्नचिह्न-मात्रं दत्तम्। यत्र तु अशुद्धिबहुलो ग्रन्थः तत्र क्वचित् प्रश्नचिह्नमपि न दत्तम्। यत्र अक्षरं पदं वाक्यं वा पूर्वापरसंगत्यभावादनावश्यकमधिकमिति प्रतीतं तत्र सो-ऽधिकांशः प्रश्नचिह्नोत्तरकः कंसे निवेशितः। यत्राक्षर-पदादेरावश्यकस्य न्यूनता प्रतीता तत्र तत् अक्षरादिकं प्रश्नचिह्नरहितं कंसे निवेशितम् ।

(९) क्वचित् व्याख्यानादिषु विरोधाद्याकलनै संशोधनात्मिकाः संपादकीयाः टिप्पण्यो दत्ताः । ताश्च विदुषां विचारे प्रवृत्तिं प्रथयितुं विप्रतिपत्तिस्थानीया भवन्तीति मत्वा विद्वद्भिर्निर्णयो विधेयः ।

(१०) सर्वाणि व्याख्यानानि कालक्रममनुसृत्य संगृहीतानि । तत्र यत् प्रथमं व्याख्यानं तत् संपूर्णं संगृहीतम् । अग्रिमेषु तु व्याख्यानेषु पूर्वव्याख्यानसदृशमंशं विहाय विसदृशांश एव संगृहीतः । यत्र सकलसादृश्यं तत्र 'अमुकवत्' इति, यत्र एकदेशसादृश्यम्, एकदेशश्च संगृहीतः, तत्र 'शेषम् अमुकवत्' इति च अधस्तन-टिप्पण्यामतिदेशो विहितः । यत्र तु पूर्वसादृश्येऽपि न्यून-विषयं व्याख्यानं तत्र पूर्वोक्तातिदेशो वतेः स्थाने 'गतम्' इति, 'गतार्थम्' इति वा पदं निवेशितम् । क्वचित् पुनः उत्तरव्याख्यानस्य प्रसन्नत्वे तस्य पूर्वसादृश्येऽपि संग्रहः कृतः, पूर्वमसंगृह्य वा तत्र उत्तरस्यातिदेशो विहितः । प्रकरणसंबद्धान्यपि व्याख्यानानि प्रायशो विभज्य तत्त-द्वचनेषु संगृहीतानि । क्वचित्संगतिलोभेनानेकवचन-व्याख्यानमेकस्मिन् वचने संगृह्य इतरेषु वचनेषु 'अमुक-वचने व्याख्यानं द्रष्टव्यम्' इति टिप्पणी विहिता ।

स्थलनिर्देश–पाठभेदपद्धतिः

(११) स्थलनिर्देशाः पाठभेदाश्च यद्वचनान्यव-लम्बन्ते तेषु एकादिसंख्याङ्का मुद्रिताः । त एव संख्याङ्का अधस्तात् कंसचिह्ने आवर्तिताः ।

(१२) संगृहीतानां ग्रन्थानां नामधेयानि ग्रन्थ-गौरवभयात् संक्षेपरूपेण निर्दिष्टानि । संक्षेपविवरणमग्रे स्वातन्त्र्येण कृतम् । यथा– मनुस्मृतिः = मस्मृ. ; प्रयोगपारिजातः = प्रपा.

(१३) प्रथमं संक्षेपरूपग्रन्थसंज्ञाः, तदुत्तरं स्थल-निर्देशाः, ततः पाठभेदाः इत्यनुक्रमः । एकग्रन्थानेक-स्थलनिर्देशाः स्वल्पविरामचिह्नेन विभेदिताः । पूर्वग्रन्थी-यस्थलनिर्देशादिसमाप्तिः अर्धविरामचिह्नेन दर्शिता । सर्वग्रन्थीयस्थलनिर्देशादिसमाप्तिः अवसानचिह्नेन दर्शिता । यथा– [पृ. ११२२ स्तम्भः १] **आपगृ.** २।९; **गौमि.** ८।१९,१०।६७; **चम.** ११८; **मुक्ता.** ६८.

(१४) यस्मिन् ग्रन्थे केवलपूर्वार्धस्य उत्तरार्धस्यैव वा स्थलनिर्देशः कर्तव्यः तत्र स्थलनिर्देशात् परं 'पू.' 'उत्त.' इति निर्देशः कृतः । यथा– [पृ. ९०७ स्तम्भः २] **मुक्ता.** १४७ कन्याया (कन्यया) पू. ; **प्रका.** ३५९ उत्त., चण्डेश्वरः .

(१५) पाठभेदाः मूलवचनानां संगृहीताः, न व्याख्यानानाम् ।

(१६) यस्य मूलांशस्य पाठभेदो देयः तं मूलांशं दत्वा ततः परं कंसचिह्नोदरे पाठभेदो निर्दिष्टः । यथा– [पृ. ८१५ स्तम्भः २] **वसं.** ३१।४ पञ्चमस्थः (सप्तमस्थः).

(१७) यत्र 'च, वा, तु, ते' इत्यादिस्वरूपमेक-मक्षरं गृहीत्वा पाठभेदो निर्दिश्यते तत्र तत् पूर्वेणोत्तरेण वा पदेनासंयुक्तं सत् पृथक्पदमेवाभिप्रेयते, न तु पदाव-यवभूतं पदान्तरेण संयुक्तं च । यथा– [पृ. १२३२ स्तम्भः २] **मुक्ता.** २५२ वा (च).

(१८) यत्र पूर्वार्धः, उत्तरार्धः, तृतीयार्धः, विशिष्टचरणो वा अनेकपाठभेदसंयुतः तत्र 'पूर्वार्धे' 'उत्तरार्धे' 'तृतीयार्धे' 'अमुकचरणे' इत्यादि निर्दिश्य तदुत्तरं कंसचिह्नोदरे पूर्वार्धादिस्थाने विवक्षितः पाठभेदमयो ग्रन्थः मुद्रितः । यथा– [पृ. ९०६ स्तम्भः १] **मुक्ता.** १४७ पूर्वार्धे (जन्ममासे च जन्मर्क्षे न च जन्मदिने तथा ।).

(१९) यत्र संपूर्णं वचनं पाठभेदमयं तत्र मूल-वचनमनुद्धृत्यैव कंसचिह्नोदरे पाठभेदमयं संपूर्णं वचनं समुद्धृतम् । यथा– [पृ. १२१५ स्तम्भः २] **पमा.** ४५२ (विशीर्णा विदला ह्रस्वा वक्रा ससुषिरा कृशा । दीर्घा स्थूला गुणैर्दुष्टा कर्मशुद्धिविनाशिका ॥).

(२०) पूर्वग्रन्थेन उत्तरग्रन्थस्य पाठभेदसाम्ये उत्तर-ग्रन्थस्थलनिर्देशोत्तरम् 'अमुकवत्' इत्युक्तम् । अंशेन साम्यं चेत् विशेषं पाठभेदं दत्वा 'शेषं अमुकवत्' इत्युक्तम् । यथा– [पृ. ९०७ स्तम्भः १] **चम.** १०९ प्रपावत् ; **मुक्ता.** १४७ जन्मर्क्षे (जन्मभे) शेषं प्रपावत् .

(२१) यत्र अधिकांशरूपः पाठभेदो निर्देष्टुमिष्ट-स्तत्र यदुत्तरमधिकांशस्तच्छब्दोत्तरमधिकचिह्नं कृत्वा तदुत्तरं कंसचिह्नोदरे अधिकांशरूपः पाठभेदः प्रदर्शितः । यथा– [पृ. ११४९ स्तम्भः २] **चव्र.** ३३–३४ दैवेन + (कुर्यात्).

(२२) यत्र कस्यचिदंशस्य न्यूनता निर्देष्टुमिष्टा तत्र यावान् न्यूनांशः तं कंसोदरे निर्दिश्य ततः परम् '०' एतादृशं चिह्नं कृतम् । तावानंशो नास्तीति तदर्थः । यथा– [पृ. ८७६ स्तम्भः १] **स्मृसा.** ४ (गोदान ०).

(२३) यत्र एकस्मिन् वचने कस्यचिदंशस्य आवृत्तिः, ग्रन्थान्तरे प्रत्यावृत्ति पाठभेदश्च समानः, तत्र एकवार-मेव स पाठभेदो दर्शितः । प्रत्यावृत्ति स पाठभेद इति तदर्थः । यथा– [पृ. ८७२ स्तम्भः १] **संत.** ९०८ स्मृतः (मतः).

(२४) यत्र महतोंऽशस्य पाठभेदो दर्शितव्यस्तत्र तदंशस्य आद्यन्तौ '......' एतादृशचिह्नगर्भावुद्धृतौ, न संपूर्णोंऽश उद्धृतः । यथा– [पृ. ११२६ स्तम्भः १] **चव्र.** ४२ अथेध्मार्थे ... ... दुम्बराणां (अथेध्म-पालाशाश्वत्थखदिरलोहितहरितोदुम्बराणां).

(२५) यत्र एकस्मिन्नेव ग्रन्थे कस्यचिद्विशेषस्य अनन्तरपूर्वस्थलमात्रेण संबन्धो विवक्षितस्तत्र ततः पूर्वतरस्थलेन संबन्धाभावं बोधयितुं अनन्तरपूर्वस्थल-निर्देशात् पूर्वं ':' इति विसर्गचिह्नं विहितम् । यथा– [पृ. ८७६ स्तम्भः २] **संकौ.** ११९ : १२० (आपूर्यमाणपक्षे) एतावदेव. अत्र कंसचिह्नोदरस्थपाठ-भेदस्य ११९ इति स्थलेन संबन्धो नास्तीति तदर्थः ।

(२६) यत्र यद्वचनस्य ऋष्यादिसंबन्धो निबन्ध-कृता न निर्दिष्टः तत्र तद्वचनस्यानिर्दिष्टकर्तृकत्वादि-बोधनाय स्थलनिर्देशोत्तरं '(=)' इति चिह्नं दत्तम् । यथा– [पृ. ८२३ स्तम्भः १] **विसौ.** ५२ (=).

संस्कारकाण्डस्य

द्वितीयभागे संगृहीतग्रन्थादर्शपुस्तकपरिचयः

मूलग्रन्थाः

क्रमाङ्कः	ग्रन्थः	ग्रन्थप्रकाशनादिस्थानम्
१	बोधायनश्रौतसूत्रम्	Asiatic Society of Bengal, Calcutta.
२	आश्वलायनश्रौतसूत्रम्	Anandashrama, Poona.
३	शाङ्खायनश्रौतसूत्रम्	Dr. Alfred Hillebrandt, PH. D., Calcutta.
४	आपस्तम्बपरिभाषासूत्रम्	Government Oriental Library Series, Mysore.
५	कात्यायनश्रौतसूत्रम्	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares.
६	लाटचायनश्रौतसूत्रम्	Asiatic Society of Bengal, Calcutta.
७	बोधायनगृह्यसूत्रम्	University of Mysore.
८	बोधायनगृह्यपरिभाषासूत्रम्	,, ,,
९	बोधायनगृह्यशेषसूत्रम्	,, ,,
१०	आश्वलायनगृह्यसूत्रम्	(1) Ganapata Krishnaji Press, Bombay. (2) Anandashrama, Poona. (3) The Adyar Library Series, Adyar. (4) Trivandrum Sanskrit Series, Trivandrum.
११	आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टम्	(1) Ganapata Krishnaji Press, Bombay, (2) Anandashrama, Poona.
१२	कौषीतकिगृह्यसूत्रम् (शाङ्खायनगृह्यसूत्रम्)	(1) Benares Sanskrit Series, Benares. (2) Navin Press, 6 Faiz Bazar Delhi.
१३	आपस्तम्बगृह्यसूत्रम्	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares.
१४	हिरण्यकेशिगृह्यसूत्रम्	Anandashrama, Poona.
१५	हिरण्यकेशिगृह्यशेषसूत्रम्	,, ,,
१६	मानवगृह्यसूत्रम्	Gaekwad's Oriental Series, Baroda.
१७	भारद्वाजगृह्यसूत्रम्	Printed by E. J. Brill, Leyden (Holland).
१८	काठकगृह्यसूत्रम्	Dayananda Mahavidyalaya Sanskrit Granthamala, Lahore.
१९	वाराहगृह्यसूत्रम्	Gaekwad's Oriental Series, Baroda.
२०	आग्निवेश्यगृह्यसूत्रम्	Trivandrum Sanskrit Series, Trivandrum.
२१	पारस्करगृह्यसूत्रम्	Gujarati Printing Press, Bombay.
२२	गोभिलगृह्यसूत्रम्	(1) Chowkhamba Sanskrit Series, Benares. (2) Shastra Prakasha Bhavan, Madhurapur, (Bihar)
२३	खादिरगृह्यसूत्रम् (द्राह्यायण०)	Government Oriental Library Series, Mysore.

क्रमाङ्कः	ग्रन्थः	ग्रन्थप्रकाशनादिस्थानम्
२४	जैमिनिगृह्यसूत्रम्	Punjab Sanskrit Series, Lahore.
२५	कौशिकगृह्यसूत्रम्	Shastra Prakasha Bhavan, Madhurapur (Bihar).
२६	वैखानसगृह्यसूत्रम्	Asiatic Society of Bengal, Calcutta.
२७	ऋग्वेदसर्वानुक्रमणी	Swadhyaya Mandala, Aundh.
२८	ऋग्विधानम्	Auctor Rudolt Meyer, Berlin 1873.
२९	गौतमधर्मसूत्रम्	(1) Government Oriental Library Series, Mysore. (2) Anandashrama, Poona.
३०	हारीतस्मृतिः	(1) Manmatha Natha Dutt, Calcutta. (2) Shri Venkateswara Press, Bombay.
३१	वृद्धहारीतस्मृतिः	Anandashrama, Poona.
३२	बौधायनधर्मसूत्रम्	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares.
३३	आपस्तम्बधर्मसूत्रम्	,, ,, ,, ,,
३४	हिरण्यकेशिधर्मसूत्रम्	Anandashrama, Poona.
३५	वसिष्ठस्मृतिः	(1) Anandashrama, Poona. (2) Manmatha Nath Dutt, Calcutta. (3) Bombay Sanskrit and Prakrit Series, Bombay.
३६	वसिष्ठसंहिता (ज्यौतिषम्)	Laxmi Venkateshwara Press, Bombay.
३७	विष्णुस्मृतिः	Prof. Julius Jolly, the Asiatic Society of Bengal, Calcutta.
३८	शङ्खस्मृतिः	Anandashrama, Poona.
३९	लिखितस्मृतिः	,, ,,
४०	महाभारतम्	(I) Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona (2) Chitrashala Press, Poona. (3) Ganapata Krishnaji Press, Bombay.
४१	मनुस्मृतिः	(I) V. N. Mandlik, Bombay. (2) J. R. Gharpure, ,, (3) Asiatic Society of Bengal, Calcutta. (4) Nirnayasagara Press, Bombay.
४२	याज्ञवल्क्यस्मृतिः	Nirnayasagara Press, Bombay.
४३	नारदीयमनुसंहिता	Trivandrum Sanskrit Series, Trivandrum.
४४	नारदसंहिता (ज्यौतिषम्)	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares.
४५	कात्यायनस्मृतिः	(1) Anandashrama, Poona. (2) Manmatha Nath Dutta, Calcutta.

क्रमाङ्कः	ग्रन्थः	ग्रन्थप्रकाशनादिस्थानम्
४६	व्याससमृतिः	(1) Anandashrama, Poona. (2) Manmatha Nath Dutta, Calcutta.
४७	लघुव्याससमृतिः	Jnanadarpana Press, Bombay.
४८	औशनससमृतिः	,, ,, ,,
४९	दक्षस्मृतिः	Anandashrama, Poona.
५०	संवर्तस्मृतिः	,, ,,
५१	शातातपस्मृतिः	,, ,,
५२	लघुशातातपस्मृतिः	,, ,,
५३	पराशरस्मृतिः	(1) Asiatic Society of Bengal, Calcutta. (2) Bombay Sanskrit Series, Bombay. (3) Shri Venkateshwara Press, Bombay.
५४	बृहत्पराशरसंहिता	Bombay Sanskrit Series, Bombay.
५५	अत्रिसंहिता	Anandashrama, Poona.
५६	अत्रिस्मृतिः	,, ,,
५७	अङ्गिरःस्मृतिः	,, ,,
५८	आश्वलायनस्मृतिः	Prajna-Patha-Shala-Mandal, Wai (हस्तलिखितम्)
५९	लघ्वाश्वलायनस्मृतिः	Anandashrama, Poona.
६०	प्रजापतिस्मृतिः	,, ,,
६१	वायुपुराणम्	,, ,,
६२	मार्कण्डेयपुराणम्	Kashinatha Shastri Lele, Wai.
६३	विष्णुपुराणम्	Modavrutta Press, Wai.
६४	बृहज्जातकम्	Shri venkateshwara Press, Bombay.
६५	स्मृत्यर्थसारः (श्रीधरकृतः खि्र. ११५०–१२००).	Anandashrama, Poona.
६६	विवाहवृन्दावनम् (केशवार्ककृतम् खि्र. १३९८–१३९९).	Mahashakti Press, Benares.
६७	मुहूर्तचिन्तामणिः (खि्र० १६०१).	Laxmi Venkateshwara Press, Bombay.
६८	शाकलकारिकाः	Prajna-Patha-Shala-Mandal, Wai (हस्तलिखितम्)
६९	शौनककारिकाः	,, ,, ,,
७०	कुमारिलकारिकाः	(1) Ganapata Krishnaji Press, Bombay. (2) Anandashrama, Poona.
७१	कपर्दिकारिकाः	Prajna-patha-Shala-Mandal, Wai, (हस्तलिखितपुस्तकद्वयम्)
७२	त्रिकाण्डमण्डनः आपस्तम्बसूत्रध्वनितार्थकारिकाः (भास्करमिश्रसोमयाजी खि्र. ११००–१२५०)	Asiatie Society of Bengal, Calcutta.
७३	यज्ञपार्श्वकारिकाः	Prajna-Patha-Shala-Mandal, Wai (हस्तलिखितम्)
७४	रेणुकारिकाः (खि्र. १२६६)	,, ,, ,, (हस्तलिखितपुस्तकानि)
७५	गृह्यासंग्रहः	Asiatic Society of Bengal, Calcutta.

निबन्ध-टीका-ग्रन्थाः

क्रमाङ्कः	ग्रन्थः	ग्रन्थकर्ता	ग्रन्थस्वरूपम्	ग्रन्थकालः	ग्रन्थप्रकाशनादिस्थानम्	
७६	विश्वरूपः	विश्वरूपाचार्यः	याज्ञवल्क्यस्मृतिटीका	(1) A. D. 720–773 by K. L. Daptari; (2) ,, ,, 800–825 by P. V. Kane.	Trivandrum Sanskrit Series, Trivandrum.	मुद्रितम्
७७	स्मृतिसारसमुच्चयः	भारुचिः	निबन्धः	A. D. 800–825	Saraswati Mahal Library, Tanjore.	हस्तलि.
७८	मेधातिथिभाष्यम्	मेधातिथिः	मनुस्मृतिटीका	,, ,, 825–900	(1) J. R. Gharpure, Bombay. (2) Ganganath Jha, Asiatic Society of Bengal, Calcutta. (3) V. N. Mandlik, Bombay.	मुद्रितम् ,, ,,
७९	देवस्वामिभाष्यम्	देवस्वामी	आश्वलायनगृ - सूत्रटीका	,, ,, 1000–1050	The Adyar Library Series, Adyar.	,,
८०	गोविन्दराजीया	गोविन्दराजः	मनुस्मृतिटीका	,, ,, 1050--1100	V. N. Mandlik, Bombay.	,,
८१	मिताक्षरा	विज्ञानेश्वरः	याज्ञवल्क्यस्मृतिटीका	,, ,, 1070–1100	Nirnayasagara Press, Bombay.	,,
८२	आनर्तीयभाष्यम्	आनर्तीयः	शाङ्खायनश्रौतसूत्रभाष्यम्	... ...	Dr. Alfred Hillebrandt, PH. D. Calcutta.	,,
८३	अग्निस्वामिभाष्यम्	अग्निस्वामी	लाट्यायनश्रौतसूत्रभाष्यम्	... ...	Asiatic Society of Bengal, Calcutta.	,,
८४	कर्कभाष्यम्	कर्काचार्यः	कात्यायनश्रौतसूत्रव्याख्या	Earlier than 1100 A. D.	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares.	,,
	,,	,,	पारस्करगृह्यसूत्रव्याख्या	,, ,,	Gujarati Printing Press, Bombay.	,,
८५	अपरार्कः	अपरादित्यः	याज्ञवल्क्यस्मृतिटीका	A. D. 1115–1130	Anandashrama, Poona.	,,
८६	ब्रह्मचारिकल्पतरुः	लक्ष्मीधरः	निबन्धः	,, ,, 1100-1150	Gaekwad's Oriental Series, Baroda.	,,
८७	गृहस्थकल्पतरुः	,,	,,	,, ,, ,, ,,	,, ,, ,, ,,	,,

क्रमाङ्कः	ग्रन्थः	ग्रन्थकर्ता	ग्रन्थस्वरूपम्	ग्रन्थकालः	ग्रन्थप्रकाशनादिस्थानम्	
८८	गार्ग्यनारायणवृत्तिः	गार्ग्यनारायणः	आश्वलायनश्रौतसूत्रव्याख्या	A. D. 1100–1300	Anandashrama, Poona.	मुद्रितम्
	,,	,,	आश्वलायनगृह्यसूत्रव्याख्या	,, ,, ,, ,,	(1) Ganapata Krishnaji Press, Bombay. (2) Anandashrama, Poona.	,,
८९	मस्करिभाष्यम्	मस्करी	गौतमधर्मसूत्रव्याख्या	,, ,, ,, ,,	Government Oriental Library Series, Mysore.	,,
९०	हरदत्तकृता वृत्तिः	हरदत्तः	आपस्तम्बपरिभाषासूत्रव्याख्या	,, ,, ,, ,,	,, ,, ,,	,,
९१	अनाकुलावृत्तिः	,,	आपस्तम्बगृह्यसूत्रटीका	,, ,, ,, ,,	Chowkhamba Sanskrit Series Benares.	,,
९२	उज्ज्वला	,,	आपस्तम्बधर्मसूत्रटीका	,, ,, ,, ,,	,, ,, ,, ,,	,,
९३	अनाविलावृत्तिः	,,	आश्वलायनगृह्यसूत्रटीका	,, ,, ,, ,,	Trivandrum Sanskrit Series, Trivandrum.	,,
९४	मिताक्षरा	,,	गौतमधर्मसूत्रटीका	,, ,, ,, ,,	Anandashrama, Poona.	,,
९५	मन्वर्थविवृतिः	सर्वज्ञनारायणः	मनुस्मृतिटीका	,, ,, ,, ,,	V. N. Mandlik, Bombay.	,,
९६	स्मृतिचन्द्रिका	देवणभट्टः	निबन्धः	,, ,, 1150–1225	(1) J. R. Gharpure, Bombay. (2) Government Oriental Library Series, Mysore.	,,
९७	मन्वर्थमुक्तावलिः	कुल्लूकभट्टः	मनुस्मृतिटीका	,, ,, 1150–1300 (Probably about 1250)	(1) V. N. Mandlik, Bombay. (2) Nirnayasagara Press, Bombay.	,,
९८	चतुर्वर्गचिन्तामणिः– कालखण्डः	हेमाद्रिः	निबन्धः	A. D. 1260–1270	Asiatic Society of Bengal, Calcutta.	,,
९९	,, दानखण्डः	,,	,,	,, ,, ,, ,,	,, ,, ,, ,,	,,
१००	,, श्राद्धखण्डः	,,	,,	,, ,, ,, ,,	,, ,, ,, ,,	,,
१०१	,, व्रतखण्डः	,,	,,	,, ,, ,, ,,	,, ,, ,, ,,	,,
१०२	कृत्यरत्नाकरः	चण्डेश्वरः	,,	,, ,, 1314–1324	,, ,, ,, ,,	,,

क्रमाङ्कः	ग्रन्थः	ग्रन्थकर्ता	ग्रन्थस्वरूपम्	ग्रन्थकालः	ग्रन्थप्रकाशनादिस्थानम्	
१०३	गृहस्थरत्नाकरः	चण्डेश्वरः	निबन्धः	A. D. 1314–1324	Asiatic Society of Bengal, Calcutta.	मुद्रितम्
१०४	कौषीतकिगृह्यसंग्रहः	वासुदेवः	कौषीतकिगृह्यसूत्रव्याख्या	Before 1371 A. D.	Benares Sanskrit Series, Benares.	,,
१०५	जयरामभाष्यम्	जयरामः	पारस्करगृह्यसूत्रटीका	A. D. 1200–1400	Gujarati Printing Press, Bombay.	,,
१०६	हरिहरभाष्यम्	हरिहरः	,,	,, ,, 1275–1400	,, ,, ,, ,,	,,
१०७	स्मृतिसारः	हरिनाथः	निबन्धः	,, ,, 1300–1350	Prajna-Path-shala-Mandal, Wai.	हस्तलि.
१०८	पराशरमाधवः	माधवाचार्यः	पराशरस्मृतिटीका	,, ,, 1330–1385	(1) Asiatic Society of Bengal, Calcutta. (2) Bombay Sanskrit Series, Bombay.	मुद्रितम् ,,
१०९	मदनपारिजातः	विश्वेश्वरभट्टः	निबन्धः	,, ,, 1360–1390	Asiatic Society of Bengal, Calcutta.	,,
११०	स्मृतिकौमुदी	,,	,,	,, ,, ,, ,,	Prajna-Patha-Shala-Mandal, Wai.	हस्तलि.
१११	प्रयोगपारिजातः	नृसिंहः	,,	,, ,, 1360–1435	Nirnayasagara Press, Bombay.	मुद्रितम्
११२	मदनरत्नम् (आचारोद्योतः)	मदनसिंहदेवः	,,	,, ,, 1425–1450	Saraswati Mahal Library, Tanjore.	हस्तलि.
११३	नित्याचारपद्धतिः	विद्याकरवाजपेयी	,,	,, ,, 1350–1500	Asiatic Society of Bengal, Calcutta.	मुद्रितः
११४	दीपकलिका	शूलपाणिः	याज्ञवल्क्यस्मृतिटीका	,, ,, 1375–1460	J. R. Gharpure, Bombay.	,,
११५	श्राद्धकाशिका	कृष्णमिश्रः	कात्यायनश्राद्धसूत्रटीका	,, ,, 1448–1449	Gujarati Prenting Press, Bombay.	,,
११६	गदाधरभाष्यम्	गदाधरः	पारस्करगृह्यसूत्रटीका	About 1500 A. D. or Later than 1550 A. D.	,, ,, ,, ,,	,,
११७	गदाधरपद्धतिः	,,	निबन्धः	About 1500 A. D.	Asiatic Society of Bengal, Calcutta.	,,
११८	नित्याचारप्रदीपः	नरसिंहवाजपेयी	,,	Later than 1400 A. D.	,, ,, ,, ,,	,,
११९	श्राद्धक्रियाकौमुदी or श्राद्धकौमुदी	गोविन्दानन्दकविकङ्कणाचार्यः	,,	A. D. 1500–1540	,, ,, ,, ,,	,,
१२०	संस्कारतत्त्वम्	रघुनन्दनभट्टाचार्यः	,,	,, ,, 1490–1570	Jivananda Vidyasagara, Calcutta.	,,

क्रमाङ्कः	ग्रन्थः	ग्रन्थकर्ता	ग्रन्थस्वरूपम्	ग्रन्थकालः	ग्रन्थप्रकाशनादिस्थानम्	
१२१	आह्निकतत्त्वम्	रघुनन्दनभट्टाचार्यः	निबन्धः	A. D. 1490–1570	Jivananda Vidyasagara, Calcutta.	मुद्रितम्
१२२	उद्वाहतत्त्वम्	,,	,,	,, ,, ,, ,,	,, ,, ,,	,,
१२३	श्राद्धतत्त्वम्	,,	,,	,, ,, ,, ,,	,, ,, ,,	,,
१२४	प्रयोगरत्नम् (नारायणभट्टी)	नारायणभट्टः	,,	,, ,, 1540–1570	Nirnayasagara Press, Bombay.	,,
१२५	धर्मप्रवृत्तिः	,,	,,	,, ,, 1400–1600	Prajna-Patha-Shala-Mandal, Wai.	हस्तलि.
१२६	संस्कारसौख्यम्	टोडरानन्दः	,,	,, ,, 1565–1589	The Anup Sanskrit Library, Bikaner.	,,
१२७	विवाहसौख्यम्	,,	,,	,, ,, ,, ,,	B. O. R. Institute, Poona.	,,
१२८	शूद्राचारशिरोमणिः	श्रीकृष्णशेषः	,,	,, ,, 1520–1590	Saraswati Bhawana, Benares.	मुद्रितम्
१२९	सापिण्डयनिर्णयदीपिका	श्रीधरः	,,	,, ,, ,, ,,	J. R. Gharpure, Bombay.	,,
१३०	मातृदत्ताचार्यवृत्तिः	मातृदत्ताचार्यः	हिरण्यकेशिगृह्यसूत्रटीका	... ...	Anandashrama, Poona.	,,
१३१	तात्पर्यदर्शनवृत्तिः	सुदर्शनाचार्यः	आपस्तम्बगृह्यसूत्रटीका	About 1500 A. D.	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares.	,,
१३२	अष्टावक्रभाष्यम्	अष्टावक्रः	मानवगृह्यसूत्रटीका	About 15 th Century A. D.	Gaekwad's Oriental Series, Baroda.	,,
१३३	देवपालभाष्यम्	देवपालः	काठकगृह्यसूत्रटीका	... ...	Dayananda Mahavidyalaya Sanskrit Granthamala, Lahore.	,,
१३४	आदित्यदर्शनविवरणम्	आदित्यदर्शनः	,,	... ...	,, ,, ,, ,,	,,
१३५	विश्वनाथभाष्यम्	विश्वनाथः	पारस्करगृह्यसूत्रटीका	About 1550 A. D.	Gujarati Printing Press, Bombay.	,,
१३६	मन्वर्थचन्द्रिका	राघवानन्दः	मनुस्मृतिटीका	Later than 1400 A. D.	V. N. Mandlik, Bombay.	,,
१३७	परिशिष्टप्रकाशः	नारायणोपाध्यायः	कर्मप्रदीपटीका	... ...	Asiatic Society of Bengal, Calcutta.	,,
१३८	वीरमित्रोदयाख्यटीका	मित्रमिश्रः	याज्ञवल्क्यस्मृतिटीका	A. D. 1540	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares.	,,
१३९	परिभाषाप्रकाशः	,,	निबन्धः	,, ,, ,,	,, ,, ,, ,,	,,
१४०	संस्कारप्रकाशः	,,	,,	,, ,, ,,	,, ,, ,, ,,	,,

क्रमाङ्कः	ग्रन्थः	ग्रन्थकर्ता	ग्रन्थस्वरूपम्	ग्रन्थकालः	ग्रन्थप्रकाशनादिस्थानम्	
१४१	श्राद्धप्रकाशः	मित्रमिश्रः	निबन्धः	A. D. 1540	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares.	मुद्रितम्
१४२	निबन्धसारः	वछियः or वचियः	,,	,, ,, 1576	B. O. R. Institute, Poona.	हस्तलि.
१४३	चतुर्विंशतिमतसंग्रहः	भट्टोजीदीक्षितः	,,	,, ,, 1575–1650	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares.	मुद्रितम्
१४४	स्मृतिमुक्ताफलम्	वैद्यनाथः	,,	About 1600 A. D.	J. R. Gharpure, Bombay.	,,
१४५	आचाररत्नम्	लक्ष्मणभट्टः	,,	A. D. 1580–1640	Nirnayasagara Press, Bombay.	,,
१४६	श्राद्धकल्पलता	नन्दपण्डितः	,,	,, ,, 1595–1630	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares.	,,
१४७	संस्कारमयूखः	शंकरभट्टः	,,	(1) A. D. 1540 by Chinnaswami, (2) ,, ,, 1610–1645 by P. V. Kane.	(1) J. R. Gharpure, Bombay. (2) Gujarati Printing Press, Bombay.	,, ,,
१४८	आचारमयूखः	नीलकण्ठभट्टः	,,	,, ,, ,, ,, ,,	J. R. Gharpure, Bombay.	,,
१४९	शान्तिमयूखः	,,	,,	,, ,, ,, ,, ,,	,, ,,	,,
१५०	समयमयूखः	,,	,,	,, ,, ,, ,, ,,	,, ,,	,,
१५१	पीयूषधारा	गोविन्ददैवज्ञः	मुहूर्तचिन्तामणिटीका	A. D. 1603	Laxmi Venkateshwara Press, Bombay.	,,
१५२	निर्णयसिन्धुः	कमलाकरभट्टः	निबन्धः	,, ,, 1610–1640	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares.	,,
१५३	शूद्रकमलाकरः	,,	,,	,, ,, ,, ,,	Nirnayasagara Press, Bombay.	,,
१५४	विधानपारिजातः	अनन्तभट्टः	,,	,, ,, 1625	Asiatic Society of Bengal, Calcutta.	,,
१५५	ज्योतिर्निबन्धः	श्रीशिवराजनियुक्तः कश्चित्	,,	,, ,, 1644–1660	Anandashrama, Poona.	,,
१५६	संस्कारकौस्तुभः	अनन्तदेवः	,,	Third Quarter of the 17 th Century	Nirnayasagara Press, Bombay.	,,
१५७	संस्काररत्नम् (अनूपविलासः)	मणिरामदीक्षितः	,,	About 1660 A. D.	B. O. R. Institute, Poona.	हस्तलि.
१५८	आचारनवनीतम्	अप्पय्यदीक्षितः	,,	A. D. 1684–1711	Saraswati Mahal Library, Tanjore.	,,

क्रमाङ्कः	ग्रन्थः	ग्रन्थकर्ता	ग्रन्थस्वरूपम्	ग्रन्थकालः	ग्रन्थप्रकाशनादिस्थानम्	
१५९	संस्कारप्रकाशः (प्रतापनारसिंहः)	रुद्रदेवः	निबन्धः	A. D. 1710-1711	... ...	हस्तलि.
१६०	बालम्भट्टी	बालम्भट्टः पायगुण्डे	याज्ञवल्क्यस्मृति-मिताक्षराटीका	,, ,, 1730-1800	J. R. Gharpure, Bombay.	मुद्रितम्
१६१	संस्कारगणपतिः	रामकृष्णभट्टः	पारस्करगृह्यसूत्र-टीका	About 1750 A. D.	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares.	,,
१६२	संस्कारवत्सः (अहल्याकामधेनुः)	केशवदासः	निबन्धः	A. D. 1770-1790	Prajna-Patha-Shala-Mandal, Wai.	हस्तलि.
१६३	पुरुषार्थचिन्तामणिः	विष्णुभट्टः	,,	,, ,, 1784-1785	Nirnayasagara Press, Bombay.	मुद्रितम्
१६४	नन्दिनी	नन्दनाचार्यः	मनुस्मृतिटीका	After 15 th Century A. D.	V. N. Mandlik, Bombay.	,,
१६५	मनुभावार्थचन्द्रिका	रामचन्द्रः	,,	,, ,, ,, ,,	,, ,, ,,	,,
१६६	बौधायनविवरणम्	गोविन्दस्वामी	बौधायनधर्मसूत्र-टीका	,, ,, ,, ,,	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares.	,,
१६७	सच्छूद्राचारस्मृतिः	....	निबन्धः	... .	Saraswati Mahal Library, Tanjore.	हस्तलि.
१६८	कृष्णम्भट्टी	कृष्णम्भट्टः	निर्णयसिन्धुटीका	... ...	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares.	मुद्रितम्
१६९	रुद्रस्कन्दभाष्यम्	रुद्रस्कन्दः	खादिरगृह्यसूत्रटीका	... ...	Government Oriental Library Series, Mysore.	,,
१७०	संस्काररत्नमाला	गोपीनाथभट्टः	निबन्धः	A. D. 1765 or 1780	Anandashama, Poona.	,,
१७१	आचारेन्दुः	त्र्यम्बकशास्त्री माटे	,,	,, ,, 1838	,, ,,	,,

क्रमाङ्कः	ग्रन्थः	ग्रन्थकर्ता	ग्रन्थस्वरूपम्	ग्रन्थकालः	ग्रन्थप्रकाशनादिस्थानम्	
१७२	श्रीनिवासाध्वरिविरचिता जैमिनिसूत्रव्याख्या	श्रीनिवासाध्वरिः	जैमिनिगृह्यसूत्र-टीका	... ...	Punjab Sanskrit Series, Lahore.	मुद्रितम्
१७३	संस्कारदीपकः	नित्यानन्दपन्त-पर्वतीयः	निबन्धः	A. D. 1932	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares.	,,
१७४	दारिलकेशवकृता कौशिकगृह्यसूत्रटीका	दारिलकेशवौ	कौशिकगृह्यसूत्र-टीका	... ...	Shastra Prakasha Bhavan, Madhurapur (Bibar).	,,
१७५	प्रभा	श्रीचन्द्रकान्ततर्का-लंकारभट्टाचार्यः पं. अनन्तकृष्ण-शास्त्री च	कर्मप्रदीपटीका	... ...	Asiatic Society of Bengal, Calcutta.	,,
१७६	गृह्यासंग्रहभाष्यम्	श्रीचन्द्रकान्ततर्का-लंकारभट्टाचार्यः	गृह्यासंग्रहटीका	... ...	,, ,, ,, ,,	,,
१७७	पदप्रकाशिका	....	त्रिकाण्डमण्डन-कारिकाटीका	... ...	,, ,, ,, ,,	,,
१७८	मृदुला	मुकुन्दशर्मा	गोभिलगृह्यसूत्र-टीका	A. D. 1923	Chowkhamba Sanskrit Series, Benares	,,
१७९	वसन्तलक्ष्मीः	पं. सीताराम झा	विवाहवृन्दावन-टीका	,, ,, 1935	Mahashakti Press, Benares.	,,

ग्रन्थनामसंक्षेपाः

संख्या	संक्षेपः	ग्रन्थनाम
८३	अग्निभा.	अग्निस्वामिभाष्यम्
५७	अङ्गिस्मृ.	अङ्गिरःस्मृतिः
५५	अत्रिसं.	अत्रिसंहिता
५६	अत्रिस्मृ.	अत्रिस्मृतिः
९३	अना.	अनाविलावृत्तिः
९१	अनाकुला.	अनाकुलावृत्तिः
८५	अप.	अपरार्कः
१३२	अष्टाभा.	अष्टावक्रभाष्यम्
१०	आगृ.	आश्वलायनगृह्यसूत्रम्
११	आगृप.	आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टम्
२०	आग्निगृ.	आग्निवेश्यगृह्यसूत्रम्
१२१	आत.	आह्निकतत्त्वम्
३३	आध.	आपस्तम्बधर्मसूत्रम्
१५८	आन.	आचारनवनीतम्
१३	आपगृ.	आपस्तम्बगृह्यसूत्रम्
४	आपप.	आपस्तम्बपरिभाषासूत्रम्
	आपश्रौ.	आपस्तम्बश्रौतसूत्रम्
८२	आभा.	आनर्तीयभाष्यम्
१४८	आम.	आचारमयूखः
१४५	आर.	आचाररत्नम्
१३४	आवि.	आदित्यदर्शनविवरणम्
२	आश्रौ.	आश्वलायनश्रौतसूत्रम्
५८	आश्वस्मृ.	आश्वलायनस्मृतिः
१७१	इन्दु.	आचारेन्दुः
९२	उ.	उज्ज्वला
१२२	उत.	उद्वाहतत्त्वम्
२८	ऋग्वि.	ऋग्विधानम्
	ऐब्रा.	ऐतरेयब्राह्मणम्
४८	औस्मृ.	औशनसस्मृतिः
७१	कका.	कपर्दिकारिकाः
८४	कभा. / कर्क.	कर्कभाष्यम्
१८	कागृ.	काठकगृह्यसूत्रम्
५	काश्रौ.	कात्यायनश्रौतसूत्रम्
४५	कास्मृ.	कात्यायनस्मृतिः
७०	कुका.	कुमारिलकारिकाः
१६८	कृभ.	कृष्णंभट्टी
१०२	कृर.	कृत्यरत्नाकरः
१२	कौगृ.	कौषीतकिगृह्यसूत्रम्
१०४	कौगृसं.	कौषीतकिगृह्यसंग्रहः
२५	कौसू.	कौशिकगृह्यसूत्रम्
२३	खागृ.	खादिरगृह्यसूत्रम्
११७	गप.	गदाधरपद्धतिः
११६	गभा.	गदाधरभाष्यम्
८८	गानावृ.	गार्ग्यनारायणवृत्तिः
८७	गृक.	गृहस्थकल्पतरुः
१०३	गृर.	गृहस्थरत्नाकरः
७५	गृसं.	गृह्यासंग्रहः
१७६	गृसंभा.	गृह्यासंग्रहभाष्यम्
२२	गोगृ.	गोभिलगृह्यसूत्रम्
८०	गोरा.	गोविन्दराजीया
२९	गौध.	गौतमधर्मसूत्रम्
९४	गौमि.	गौतमधर्मसूत्रटीका मिताक्षरा
९८	चका.	चतुर्वर्गचिन्तामणिः कालखण्डः
९९	चदा.	चतुर्वर्गचिन्तामणिः दानखण्डः

संख्या	संक्षेपः	ग्रन्थनाम
१४३	चम.	चतुर्विंशतिमतसंग्रहः
१०१	चव्र.	चतुर्वर्गचिन्तामणिः व्रतखण्डः
१००	चश्रा.	चतुर्वर्गचिन्तामणिः श्राद्धखण्डः
	छाउ.	छान्दोग्योपनिषत्
१०५	जभा.	जयरामभाष्यम्
२४	जैगृ.	जैमिनिगृह्यसूत्रम्
	जैसू.	जैमिनिसूत्रम्
४४	ज्योना.	नारदसंहिता (ज्यौतिषम्)
१५५	ज्योनि.	ज्योतिर्निबन्धः
	तन्त्रवा.	तन्त्रवार्तिकम्
१३१	ताद.	तात्पर्यदर्शनवृत्तिः
	ताब्रा.	ताण्डयमहाब्राह्मणम्
	तैआ.	तैत्तिरीयारण्यकम्
	तैब्रा.	तैत्तिरीयब्राह्मणम्
	तैसं.	तैत्तिरीयसंहिता
७२	त्रिम.	त्रिकाण्डमण्डनः
४९	दस्मृ.	दक्षस्मृतिः
१७४	दाकेटी.	दारिलकेशवटीका
११४	दीक.	दीपकलिका
७९	देभा.	देवस्वामिभाष्यम्
१३३	देव.	देवपालभाष्यम्
१२५	धप्र.	धर्मप्रवृत्तिः
१६४	नन्द.	नन्दिनी
४३	नासं.	नारदीयमनुसंहिता
११३	निप.	नित्याचारपद्धतिः
११८	निप्र.	नित्याचारप्रदीपः
१४२	निसा.	निबन्धसारः
१७७	पद्प्र.	पदप्रकाशिका
१३९	पप्र.	परिभाषाप्रकाशः
१०८	पमा.	पराशरमाधवः
५३	पस्मृ.	पराशरस्मृतिः
	पा. / पासू.	पाणिनिसूत्रम्
२१	पागृ.	पारस्करगृह्यसूत्रम्
१५१	पीटी.	पीयूषधाराटीका
१६३	पुम.	पुरुषार्थचिन्तामणिः
१५९	प्रका.	प्रतापनारसिंहस्य संस्कारप्रकाशः
१३७	प्रकाश.	परिशिष्टप्रकाशः
१११	प्रपा.	प्रयोगपारिजातः
१७५	प्रभा.	कर्मप्रदीपटीका
१२४	प्रर.	प्रयोगरत्नम्
६०	प्रस्मृ.	प्रजापतिस्मृतिः
१६०	बाल.	बालंभट्टी
६४	बृजा.	बृहज्जातकम्
५४	बृपसं.	बृहत्पराशरसंहिता
७	बौगृ.	बौधायनगृह्यसूत्रम्
८	बौगृप.	बौधायनगृह्यपरिभाषासूत्रम्
९	बौगृशे.	बौधायनगृह्यशेषसूत्रम्
३२	बौध.	बौधायनधर्मसूत्रम्
१६६	बौवि.	बौधायनविवरणम्
१	बौश्रौ.	बौधायनश्रौतसूत्रम्
८६	ब्रक.	ब्रह्मचारिकल्पतरुः
	भगी.	भगवद्गीता
४०	भा.	महाभारतम्
१७	भागृ.	भारद्वाजगृह्यसूत्रम्
१६५	भाच.	मनुभावार्थचन्द्रिका
१३६	मच.	मन्वर्थचन्द्रिका
१०९	मपा.	मदनपारिजातः
८९	मभा.	मस्करिभाष्यम्
९७	ममु.	मन्वर्थमुक्तावलिः

११२	मर.	मदनरत्नम्
९५	मवि.	मन्वर्थविवृतिः
४१	मस्मृ.	मनुस्मृतिः
१६	मागृ.	मानवगृह्यसूत्रम्
१३०	मातृवृ.	मातृदत्ताचार्यवृत्तिः
६२	मार्क.	मार्कण्डेयपुराणम्
८१	मिता.	याज्ञवल्क्यस्मृतिटीका मिताक्षरा
१४४	मुक्ता.	स्मृतिमुक्ताफलम्
६७	मुचि.	मुहूर्तचिन्तामणिः
१७८	मृदुला.	मृदुलाटीका
७८	मेधा.	मेधातिथिभाष्यम्
७३	यका.	यज्ञपार्श्वकारिकाः
४२	यास्मृ.	याज्ञवल्क्यस्मृतिः
	रघु.	रघुवंशम्
१५७	रत्न.	संस्काररत्नम्
१६९	रुद्रभा.	रुद्रस्कन्दभाष्यम्
७४	रेका.	रेणुकारिकाः
१७९	लक्ष्मी.	वसन्तलक्ष्मीः विवाहवृन्दावनस्य टीका
५९	लघ्वाश्वस्मृ.	लघ्वाश्वलायनस्मृतिः
१४६	लता.	श्राद्धकल्पलता
४७	लव्यास्मृ.	लघुव्यासस्मृतिः
५२	लशास्मृ.	लघुशातातपस्मृतिः
६	लाश्रौ.	लाट्यायनश्रौतसूत्रम्
३९	लिस्मृ.	लिखितस्मृतिः
३६	वसं.	वसिष्ठसंहिता (ज्यौतिषम्)
३५	वस्मृ.	वसिष्ठस्मृतिः
१९	वागृ.	वाराहगृह्यसूत्रम्
६१	वायु.	वायुपुराणम्
१५४	विपा.	विधानपारिजातः
१३५	विभा.	विश्वनाथभाष्यम्
६६	विवृ.	विवाहवृन्दावनम्
७६	विश्व.	विश्वरूपः
६३	विष्णु.	विष्णुपुराणम्
१२७	विसौ.	विवाहसौख्यम्
३७	विस्मृ.	विष्णुस्मृतिः
१३८	वीमि.	वीरमित्रोदयाख्यटीका
३१	वृहास्मृ.	वृद्धहारीतस्मृतिः
२६	वैगृ.	वैखानसगृह्यसूत्रम्
४६	व्यास्मृ.	व्यासस्मृतिः
३८	शंस्मृ.	शङ्खस्मृतिः
	शब्रा.	शतपथब्राह्मणम्
६८	शाका.	शाकलकारिकाः
१४९	शाम.	शान्तिमयूखः
३	शाश्रौ.	शाङ्खायनश्रौतसूत्रम्
५१	शास्मृ.	शातातपस्मृतिः
	शुसं.	शुक्लयजुर्वेदमाध्यंदिनसंहिता
१५३	शूक.	शूद्रकमलाकरः
१२८	शूशि.	शूद्राचारशिरोमणिः
६९	शौका.	शौनककारिकाः
११५	श्राका.	श्राद्धकाशिका
११९	श्राकौ.	श्राद्धक्रियाकौमुदी
१२३	श्रात.	श्राद्धतत्त्वम्
१४१	श्राप्र.	श्राद्धप्रकाशः
१७२	श्रीव्या.	श्रीनिवासाध्वरिव्याख्या
	षब्रा.	षड्विंशब्राह्मणम्
१५६	संकौ.	संस्कारकौस्तुभः
१६१	संग.	संस्कारगणपतिः
१२०	संत.	संस्कारतत्त्वम्
१७३	संदी.	संस्कारदीपकः
१४०	संप्र.	संस्कारप्रकाशः

१४७	संम.	संस्कारमयूखः
१७०	संर.	संस्काररत्नमाला
१६२	संव.	संस्कारवत्सः
१२६	संसौ.	संस्कारसौख्यम्
५०	संस्मृ.	संवर्तस्मृतिः
१५०	सम.	समयमयूखः
७७	समु.	स्मृतिसारसमुच्चयः
२७	सर्वानुक्रमणी.	ऋग्वेदसर्वानुक्रमणी
	सश्रौ.	सत्याषाढश्रौतसूत्रम्
१६७	सस्मृ.	सच्छूद्राचारस्मृतिः
१२९	सादी.	सापिण्ड्यनिर्णयदीपिका
१५२	सिन्धु.	निर्णयसिन्धुः
११०	स्मृकौ.	स्मृतिकौमुदी
९६	स्मृच.	स्मृतिचन्द्रिका
१०७	स्मृसा.	स्मृतिसारः
६५	स्मृसार.	स्मृत्यर्थसारः
१०६	हभा.	हरिहरभाष्यम्
९०	हवृ.	हरदत्तकृता वृत्तिः
३०	हास्मृ.	हारीतस्मृतिः
१४	हिगृ.	हिरण्यकेशिगृह्यसूत्रम्
१५	हिगृशे.	हिरण्यकेशिगृह्यशेषसूत्रम्
३४	हिध.	हिरण्यकेशिधर्मसूत्रम्

संस्कारकाण्डस्य

*द्वितीयभागीयस्थलनिर्देशाङ्कपरिचयः

अङ्गिरःस्मृतिः— श्लोकः
अत्रिसंहिता— श्लोकः
अत्रिस्मृतिः— अध्यायः । श्लोकः
आग्निवेश्यगृह्यसूत्रम्— प्रश्नः । अध्यायः । खण्डः
आचारनवनीतम्— पृष्ठम्
आचारमयूखः— पृष्ठम्
आचाररत्नम्— पृष्ठम्
आचारेन्दुः— पृष्ठम्
आपस्तम्बगृह्यसूत्रम्— खण्डः । सूत्रम्
आपस्तम्बधर्मसूत्रम्— प्रश्नः । कण्डिका । सूत्रम्
आपस्तम्बपरिभाषासूत्रम्— खण्डः । सूत्रम्
आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टम्— अध्यायः । खण्डः
आश्वलायनगृह्यसूत्रम्— अध्यायः । खण्डः । सूत्रम्
आश्वलायनश्रौतसूत्रम्— षट्कम् । अध्यायः । खण्डः
आश्वलायनस्मृतिः— अध्यायः । श्लोकः
आह्निकतत्त्वम् — पृष्ठम्
उद्वाहतत्त्वम्— पृष्ठम्
ऋग्विधानम्— अध्यायः । श्लोकः
ऋग्वेदसर्वानुक्रमणी— (परिभाषा) खण्डः
ऐतरेयब्राह्मणम्— अध्यायः । खण्डः
औशनसस्मृतिः— अध्यायः । श्लोकः
कपर्दिकारिकाः— पटलः । श्लोकः
काठकगृह्यसूत्रम्— अध्यायः । सूत्रम्
कात्यायनश्रौतसूत्रम्— अध्यायः । सूत्रम्
कात्यायनस्मृतिः— प्रपाठकः । श्लोकः
कुमारिलकारिकाः— अध्यायः । खण्डः । श्लोकः
कृत्यरत्नाकरः— पृष्ठम्

* अत्र केवलं मूलग्रन्थानां निबन्धग्रन्थानां च स्थलनिर्देशाङ्कपरिचयो दत्तः । टीकाग्रन्थानां तु निर्देशाङ्काः प्रायः तत्तन्मूलग्रन्थीया एव वर्तन्त इत्यतः ते न स्वातन्त्र्येण प्रदत्ताः ।

कृष्णम्भट्टी— पृष्ठम्
कौशिकगृह्यसूत्रम्— कण्डिका । सूत्रम्
कौषीतकिगृह्यसूत्रम् — अध्यायः । खण्डः । सूत्रम्
खादिरगृह्यसूत्रम् — पटलः । खण्डः । सूत्रम्
गदाधरपद्धतिः— पृष्ठम्
गदाधरभाष्यम्— पृष्ठम्
गृहस्थकल्पतरुः— पृष्ठम्
गृहस्थरत्नाकरः— पृष्ठम्
गृह्यासंग्रहः— प्रपाठकः । श्लोकः
गोभिलगृह्यसूत्रम्— प्रपाठकः । कण्डिका । सूत्रम्
गौतमधर्मसूत्रम् — अध्यायः । सूत्रम्
चतुर्वर्गचिन्तामणिः कालखण्डः— पृष्ठम्
,, दानखण्डः— पृष्ठम्
,, व्रतखण्डः— पृष्ठम्
,, श्राद्धखण्डः— पृष्ठम्
चतुर्विंशतिमतसंग्रहः— पृष्ठम्
छान्दोग्योपनिषत्— अध्यायः । खण्डः । वाक्यम्
जैमिनिगृह्यसूत्रम्— भागः । खण्डः
जैमिनिसूत्रम्— अध्यायः । पादः । सूत्रम्
ज्योतिर्निबन्धः— पृष्ठम्
ताण्ड्यमहाब्राह्मणम्— अध्यायः । खण्डः । वाक्यम्
तैत्तिरीयब्राह्मणम्— काण्डम् । प्रपाठकः । अनुवाकः । दशकः
तैत्तिरीयसंहिता— काण्डम् । प्रपाठकः । अनुवाकः । पञ्चाशिका
तैत्तिरीयारण्यकम्— प्रपाठकः । अनुवाकः । दशकः
त्रिकाण्डमण्डनः— काण्डम् । श्लोकः
दक्षस्मृतिः— अध्यायः । श्लोकः
धर्मप्रवृत्तिः— पृष्ठम्
नारदसंहिता (ज्यौतिषम्) — अध्यायः । श्लोकः
नारदीयमनुसंहिता— अध्यायः । श्लोकः
नित्याचारपद्धतिः— पृष्ठम्
नित्याचारप्रदीपः— पृष्ठम्
निबन्धसारः — पृष्ठम्
निर्णयसिन्धुः— पृष्ठम्
पराशरमाधवः— पृष्ठम्

पराशरस्मृतिः— अध्यायः । श्लोकः
परिभाषाप्रकाशः— पृष्ठम्
पाणिनिसूत्रम्— अध्यायः । पादः । सूत्रम्
पारस्करगृह्यसूत्रम्— काण्डम् । कण्डिका । सूत्रम्
पुरुषार्थचिन्तामणिः— पृष्ठम्
प्रजापतिस्मृतिः— श्लोकः
प्रयोगपारिजातः— पृष्ठम्
प्रयोगरत्नम्— पृष्ठम्
बृहज्जातकम्— अध्यायः । श्लोकः
बृहत्पराशरसंहिता— अध्यायः । श्लोकः
बौधायनगृह्यपरिभाषासूत्रम्— प्रश्नः । अध्यायः । सूत्रम्
बौधायनगृह्यशेषसूत्रम्— प्रश्नः । अध्यायः । सूत्रम्
बौधायनगृह्यसूत्रम्— प्रश्नः । अध्यायः । सूत्रम्
बौधायनधर्मसूत्रम्— प्रश्नः । खण्डः । सूत्रम्
बौधायनश्रौतसूत्रम्— प्रश्नः । खण्डः
ब्रह्मचारिकल्पतरुः— पृष्ठम्
भगवद्गीता— अध्यायः । श्लोकः
भारद्वाजगृह्यसूत्रम्— प्रश्नः । खण्डः
मदनपारिजातः— पृष्ठम्
मदनरत्नम्— पृष्ठम्
मनुस्मतिः– अध्यायः । श्लोकः
महाभारतम्— पर्व । अध्यायः । श्लोकः
मानवगृह्यसूत्रम्— पुरुषः । खण्डः । सूत्रम्
मार्कण्डेयपुराणम्— अध्यायः । श्लोकः
मुहूर्तचिन्तामणिः— प्रकरणम् । श्लोकः
यज्ञपार्श्वकारिकाः— परिशिष्टम् । श्लोकः
याज्ञवल्क्यस्मृतिः— अध्यायः । श्लोकः
रघुवंशम्— सर्गः । श्लोकः
रेणुकारिकाः— श्लोकः
लघुव्यासस्मृतिः— अध्यायः । श्लोकः
लघुशातातपस्मृतिः— श्लोकः
लघ्वाश्वलायनस्मृतिः— प्रकरणम् । श्लोकः
लाट्यायनश्रौतसूत्रम्— प्रपाठकः । कण्डिका । सूत्रम्
लिखितस्मृतिः— श्लोकः

वसिष्ठसंहिता (ज्यौतिषम्)— अध्यायः । श्लोकः
वसिष्ठस्मृतिः— अध्यायः । सूत्रं श्लोको वा
वायुपुराणम्— अध्यायः । श्लोकः
वाराहगृह्यसूत्रम्— खण्डः
विधानपारिजातः— पृष्ठम्
विवाहवृन्दावनम्— अध्यायः । श्लोकः
विवाहसौख्यम्— पृष्ठम्
विष्णुपुराणम्— अंशः । अध्यायः । श्लोकः
विष्णुस्मृतिः— अध्यायः । सूत्रम्
वृद्धहारीतस्मृतिः— अध्यायः । श्लोकः
वैखानसगृह्यसूत्रम्— प्रश्नः । खण्डः
व्यासस्मृतिः— अध्यायः । श्लोकः
शङ्खस्मृतिः— अध्यायः । श्लोकः
शतपथब्राह्मणम्— काण्डम् । अध्यायः । ब्राह्मणम् । कडिण्का
शाकलकारिकाः— श्लोकः
शाङ्खायनश्रौतसूत्रम्— अध्यायः । खण्डः । सूत्रम्
शातातपस्मृतिः— अध्यायः । श्लोकः
शान्तिमयूखः— पृष्ठम्
शुक्लयजुर्वेदमाध्यंदिनसंहिता— अध्यायः । मन्त्रः
शूद्रकमलाकरः— पृष्ठम्
शूद्राचारशिरोमणिः— पृष्ठम्
शौनकारिकाः— श्लोकः
श्राद्धकल्पलता— पृष्ठम्
श्राद्धकाशिका— पृष्ठम्
श्राद्धक्रियाकौमुदी— पृष्ठम्
श्राद्धतत्त्वम्— पृष्ठम्
श्राद्धप्रकाशः— पृष्ठम्
षड्विंशब्राह्मणम्— प्रपाठकः । खण्डः
संवर्तस्मृतिः— श्लोकः
संस्कारकौस्तुभः— पृष्ठम्
संस्कारगणपतिः— पृष्ठम्
संस्कारतत्त्वम्— पृष्ठम्
संस्कारदीपकः— पृष्ठम्
संस्कारप्रकाशः— पृष्ठम्

संस्कारप्रकाशः–– पृष्ठम्
(प्रतापनारसिंहस्य)
संस्कारमयूखः–– पृष्ठम्
संस्काररत्नम्–– पृष्ठम्
संस्काररत्नमाला–– पृष्ठम्
संस्कारवत्सः— पृष्ठम्
संस्कारसौख्यम्— पृष्ठम्
सच्छूद्राचारस्मृतिः––– पृष्ठम्
सत्याषाढश्रौतसूत्रम्— प्रश्नः । पटलः । सूत्रम्
समयमयूखः— पृष्ठम्
सापिण्ड्यनिर्णयदीपिका — पृष्ठ
स्मृतिकौमुदी — पृष्ठम्
स्मृतिचन्द्रिका— पृष्ठम्
स्मृतिमुक्ताफलम्— पृष्ठम्
स्मृतिसारः— पृष्ठम्
स्मृतिसारसमुच्चयः— पृष्ठ
स्मृत्यर्थसारः— पृष्ठम्
हरिहरभाष्यम्— पृष्ठम्
हारीतस्मृतिः— अध्यायः । श्लोकः
हिरण्यकेशिगृह्यशेषसूत्रम्— पटलः । खण्डः
हिरण्यकेशिगृह्यसूत्रम्— प्रश्नः । पटलः । सूत्रम्
हिरण्यकेशिधर्मसूत्रम्— प्रश्नः । पटलः । सूत्रम्

संस्कारकाण्डस्य

द्वितीयभागस्य प्रकरणक्रमेण विषयानुक्रमणिका

वधूगृहप्रवेशकालः
(पृ. १०५५–१०६२)

चतुर्थीकर्मकालः
(पृ. १०६३)

देवकोत्थापनम्
(पृ. १०६४)

मण्डपोद्वासनकालः
(पृ. १०६५)

द्विरागमकालः
(१०६६–१०७१)

विवाहानन्तरं वध्वाः पित्रादिगृहनिवासविचारः
(पृ. १०७२)

द्वितीयादिविवाहकालः
(पृ. १०७३–१०७४)

कर्मपरिभाषा
(पृ. १०७५–१३४७)

प्रतिनिधेयत्वयोर्व्यवस्था; एककालावच्छिन्नानेककर्मणां तन्त्रप्रयोगः; ११०४ तन्त्रप्रयोगबाधकारणानि; ११०५ अप्रधानकर्मावृत्तावपि सकृन्मन्त्रवचनं तदपवादश्च; अप्रधानकालीनाङ्गस्यानेकप्रधानोपकारकत्वम् ; ऋत्विजामपि कर्मण्यधिकारः, त्यागवचनादौ तु स्वामिन एव; ११०६ उपवीतमधिकारिविशेषणम् ; कर्मणां प्राक्संस्थता उदक्संस्थता च; कर्मणां प्रदक्षिणक्रियत्वम् ; पित्र्येष्वप्रदक्षिणत्वं सकृत्त्वं दक्षिणाभिमुखत्वं च; प्रधानसाधननाशे साङ्गप्रधानावृत्तिः ; एकदृष्टप्रयोजनकानामनेकेषां विकल्पः, अदृष्टप्रयोजनकानां तु समुच्चयः; ११०७ प्रायश्चित्तानामदृष्टार्थत्वात्समुच्चयः ; आज्यशब्दोऽसंस्कृतघृतवाचकः ; ११०८ अनादिष्टद्रव्यके होमे आज्यं द्रव्यम् ; साधनानुक्तौ जुहूर्होमसाधनम् ; हविःशब्देन विधाने व्रीहियवयोर्बोधः, हविषां पाठगतोत्तरत्वस्याऽऽसादनादिषु देशतः कालतश्चान्वयः ; फलाश्रुतौ स्वर्गः फलम् ; गुणाधिक्ये फलाधिक्यम् ; अनिर्दिष्टकर्तृकेषु दानादिषु परिगणितेषु यजमानस्य कर्तृत्वम् ; रौद्रादिकं मन्त्रमुक्त्वा कर्म वा कृत्वाऽबुपस्पर्शनम् . **लाट्यायनश्रौतसूत्रम्–** ११०८ अनारभ्याधीतो विधिः सर्वकर्मसाधारणः ; ११०९ आदिग्रहणेन कृत्स्नमन्त्रग्रहणम् ; यजुःषु उत्तरमन्त्रादिना पूर्वमन्त्रावसानस्य बोधनम् , एतदभावे लिङ्गान्मन्त्रयत्तांबोधः ; आदिग्रहणेन कृत्स्नयोर्ऋक्सामयोर्ग्रहणम् ; यज्ञोपवीताचमने अधिकारिविशेषणे; १११० प्राङ्मुखत्वमनादेशे. **बौधायनगृह्यसूत्रम्–** १११० काम्या दर्व्यः ; स्रुवस्य होमसाधनतानियमः, स्रुवप्रकृतिद्रव्याणि मतभेदेन. **बौधायनगृह्यपरिभाषासूत्रम् –** ११०० अग्नेः पाश्चात्यः कर्मदेशः, प्रदक्षिणमुपचारो यज्ञोपवीतं च दैवे कर्मणि, अप्रदक्षिणमुपचारः प्राचीनावीतं च पित्र्ये कर्मणि; कर्मणः प्रागात्मालंकरणं ब्राह्मणानुज्ञापनं च; हुतप्रहुताहुताः पाकयज्ञाः पक्वद्रव्यकाः ; इध्मसमित्संख्या दर्वीप्रमाणं च; होमे स्त्र्यनुपनीतकर्तृत्वस्य क्षारादिसंसृष्टद्रव्यस्य च निषेधः ; काम्यानां यथोपदेशकर्तव्यता; श्रौतपुरोडाशादिस्थानेषु स्मार्तेषु चर्वादयः ; ११११ निवीतप्राचीनावीतोपवीतानि क्रमेण मनुष्यपितृदेवकर्मसु; निवीतादिलक्षणानि; यज्ञोपवीतशब्दव्युत्पत्तिः ; यज्ञोपवीतमाचमनं च; १११२ पाकयज्ञसंस्थालक्षणम् ; क्षत्रियवैश्याभ्यां ब्राह्मणस्य पुरोधानम् ; दैवकर्मधर्माः पित्र्यकर्मधर्माश्च. **बौधायनगृह्यशेषसूत्रम्–** १११२ परिधिलक्षणम् ; इध्मलक्षणम् ; शम्यानां प्रकृतिराकृतिर्मानं च; मन्त्रानादेशे व्याहृतिभिर्होमः ; १११३ असंस्कृतोपकरणकस्य होमस्य निषेधः ; कर्मसमाप्तावग्नेर्लौकिकत्वसंपत्तिः ; परिधीध्मपवित्रयज्ञपात्राणां मानानि; कर्मवैकल्यफलानि. **आश्वलायनगृह्यसूत्रम्–** १११३ अनादिष्टमन्त्रके होमे देवतानाममन्त्रः ; १११४ समानकालानां पाकयज्ञानां समानतन्त्रता. **आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टम्–** १११६ स्नानं धौतानार्द्रवासःपरिधानं यज्ञोपवीतमाचमनं प्राङ्मुखत्वमासीनत्वं दक्षिणाङ्गकारित्वं समाधानं चेत्यधिकारिधर्माः, मन्त्रान्ते कर्मकरणम् , प्रत्यृचोक्तौ प्रतिऋगन्तं कर्मकरणम् , द्रव्यानादेशे आज्यं द्रव्यम् , अवदानरहितहोमेषु स्रुवः अवदानवत्सु च दर्वी करणम् , कठिनद्रव्यकेषु होमेषु पाणिः करणम् , कर्मावृत्तौ मन्त्रावृत्तिः , कर्मान्ते आचमनम् ; मन्त्रेषु ऋष्यादिस्मरणं केवलदैवतस्मरणं वा कर्माङ्गम् . **कौषीतकिगृह्यसूत्रम्–** १११६ कर्मान्ते ब्राह्मणभोजनं ब्राह्मणगुणाश्च; अनादिष्टमन्त्रादिष्टदेवताककर्मसु स्वाहाकारान्तस्य चतुर्थ्यन्तनाम्नो मन्त्रत्वम् ; प्रतिश्रुतप्रकरणोक्तहोमकल्पस्य सर्वहोमप्रकृतित्वम् ; हुताहुतप्रहुतप्राशितानां लक्षणानि; रौद्रादिमन्त्रोच्चारणे अबुपस्पर्शः ; १११७ व्याहृतिग्रहणे व्यस्तसमस्तग्रहणम् , अनादेशे व्याहृत्याहुतयः . **आपस्तम्बगृह्यसूत्रम्–** १११७ स्मार्तकर्मव्याख्यानप्रतिज्ञा; उदगयनादिः कर्मसामान्यकालः ; १११८ यज्ञोपवीतमधिकारिविशेषणम् ; प्रदक्षिणक्रियत्वम् ; प्रागुपक्रमतोदगुपक्रमता च वैकल्पिकी; प्रागपवर्गतोदगपवर्गता च वैकल्पिकी; १११९ पित्र्यकर्मकालः ; ११२० पित्र्यकर्मसु प्राचीनावीतमप्रदक्षिणक्रियत्वं दक्षिणतोपवर्गता च; ११२१ निमित्तसमनन्तरं नैमित्तिककर्तव्यता ; शम्याः परिधयः ; ११२२ पाकयज्ञलक्षणम् ; स्त्र्यनुपनीतकर्तृकस्य क्षारादिद्रव्यकस्य च होमस्य निषेधः ;

काम्यानां बलीनां च यथोपदेशकर्तव्यता. **हिरण्यकेशिगृह्यसूत्रम्–** ११२३ अनादिष्टमन्त्रेषु देवतानाम्नां मन्त्रता ; व्याहृतिशब्दार्थः व्यस्तसमस्तहोमश्च ; अनादिष्टदेवतेऽन्नहोमे नाममन्त्रविशिष्टदेवताविशेषविधिः ; अनादिष्टमन्त्रेऽन्नहोमे देवतानाम्नां मन्त्रता. **हिरण्यकेशिगृह्यशेषसूत्रम् –** ११२४ प्राजापत्यादितीर्थानि; कटिसूत्रराहित्यमधिकारिविशेषणम् ; सदशत्वादिधर्मकवस्त्रधारणं मौनं शिखा उपवीतमूर्ध्वपुण्ड्रधारणं भस्मत्रिपुण्ड्रधारणं पवित्रपाणित्वं चेत्यधिकारिधर्माः , उपवीतसंख्या पवित्रलक्षणं च; प्राणायामलक्षणम् ; संध्यावन्दनमधिकारिविशेषणम् ; कर्मभेदेन विभक्तिव्यवस्था ; हस्तस्थिततीर्थानि ; ११२५ पञ्चगव्यविधिः . **मैत्रायणीयगृह्यपरिशिष्टम्–** ११२५ दक्षिणाप्रतिनिधिः , दक्षिणाया अवश्यंभावः ; दर्भप्रतिनिधिः ; ११२६ इध्मसमिधः तत्प्रतिनिधिश्च ; व्रीहियवप्रतिनिधिः ; आज्यप्रतिनिधयः . **भारद्वाजगृह्यसूत्रम्–** ११२७ इध्मसमिधः , दर्वीप्रकृतिकाष्ठं दर्वीप्रमाणं च; अनादिष्टमन्त्रके देवतानाम्नः मन्त्रत्वम् , अनादिष्टदेवताके अग्न्यादयो देवता मन्त्राश्च; स्त्र्यनुपेतयोरधिकारचिन्ता; रौद्रादिकर्मोत्तरमबुपस्पर्शनम् ; परिधिपरिमाणम् . **काठकगृह्यसूत्रम्–** ११२८ अनादिष्टमन्त्रदेवताकेषु मन्त्रदेवतयोर्विधानम् ; शिखाभावे कौशी शिखा. **वाराहगृह्यसूत्रम्–** ११२८ पाकयज्ञानामग्निविधानम् , पाकयज्ञपदार्थः , दर्शपूर्णमासप्रकृतिकत्वम् , विकारविशेषश्च. **आग्निवेश्यगृह्यसूत्रम्–** ११२८ मन्त्रान्ते स्वाहाकारः , अनादिष्टमन्त्रेषु देवतानाममन्त्रः , व्याहृतिसंज्ञा व्यस्तसमस्तहोमश्च; ११२९ अनादिष्टदेवतेऽन्नहोमे नाममन्त्रविशिष्टदेवताविशेषविधिः ; अनादिष्टमन्त्रेऽन्नहोमे देवतानाम्नां मन्त्रता; बर्हिरादीनामवदानादीनां च मानानि; हस्तस्थितानि तीर्थानि दैवतानि च; आर्द्रवस्त्रत्वमेकवस्त्रत्वं च कर्माधिकारविरोधि; पञ्चगव्यविधिः ; नैमित्तिकप्रायश्चित्तानि. **गोभिलगृह्यसूत्रम्–** ११३० यज्ञोपवीतमाचमनं चाधिकारिविशेषणम् ; कर्मकालः ; गृह्यकर्मणां नान्दीश्राद्धपूर्वकत्वं दक्षिणान्तत्वं च; कर्मान्ते ब्राह्मणभोजनम् ; ११३१ मुख्यमुपवीतमनुकल्पसहितम् ; ११३२ यज्ञोपवीतस्वरूपम् ; प्राचीनावीतस्य स्वरूपं पितृकर्माङ्गता च ; ११३३ कर्मान्ते आचमनम् ; कर्मकालबहिर्भूतानि द्विराचमननिमित्तानि; इध्मसमिधः तदनुकल्पश्च; दैवपित्र्यबर्हिःस्वरूपं बर्हिरनुकल्पश्च; ११३४ परिधयः ; मुख्यमाज्यं तदनुकल्पाश्च; ११३५ कर्मगणेषु परिसमूहनादेस्तन्त्रप्रयोगः ; पूर्णपात्रपदार्थः ; पाकयज्ञेषु ब्रह्मैवैक ऋत्विक् ; पाकयज्ञेषु स्वयं होमः ; पाकयज्ञदक्षिणा; ११३६ आहुतिधर्मातिदेशः ; आज्यहोमेष्वाज्यभागयोः स्विष्टकृतश्च निषेधः ; आज्यहोमेषु अनादिष्टहोमेषु च महाव्याहृतिहोमः ; महाव्याहृत्याहुतीनां त्रित्वचतुष्ट्वव्यवस्था; ११३७ कर्मान्ते वामदेव्यगानम् . **खादिरगृह्यसूत्रम्–** ११३७ औत्सर्गिकः कर्मकालः ; कर्मान्ते ब्राह्मणभोजनम् ; यज्ञोपवीतम् ; प्राचीनावीतम् ; ११३८ कर्मान्ते आचमनम् ; आसनादिदर्भाणामुदगग्रता; कर्त्रादेः प्राङ्मुखत्वम् ; स्नानं सशिरस्कस्य; अनादिष्टकरणके दक्षिणपाणेः करणत्वम् ; परमन्त्रादिना पूर्वमन्त्रान्तबोधः ; ११३९ पाकयज्ञसंज्ञा ; पाकयज्ञेषु ब्रह्मैव ऋत्विक् ; हौत्रस्य यजमानकर्तृकता; आज्यहोमेष्वाज्यभागस्विष्टकृतामभावोऽनादेशे; गृह्याग्निलक्षणम्; द्रव्यानुक्तावाज्यं द्रव्यम् ; मन्त्रानादेशे देवतानाम्नो मन्त्रत्वम् . **जैमिनिगृह्यसूत्रम्–** ११४० पाकयज्ञानां गृह्याग्निसाध्यत्वम् ; यज्ञोपवीताचमनयोः कर्माङ्गता; दर्शपूर्णमासतन्त्रातिदेशः पाकयज्ञेषु; इध्मबर्हिःपुष्पाज्यानां मुख्यकल्पा अनुकल्पाश्च. **कौशिकगृह्यसूत्रम्–** ११४० दैवकर्मसु कर्तुः प्राङ्मुखत्वम् , मन्त्राणामुपांशुत्वम् , यज्ञोपवीतम् , प्राक्क्रियत्वमुदक्क्रियत्वं वा, प्रागुदगपवर्गत्वम् , त्र्यवरार्धत्वम् , प्रदक्षिणक्रियत्वम् , स्वाहाकारवषट्कारवत्त्वम् , बर्हिषः पर्वलूनत्वं च । पित्र्यकर्मसु प्राचीनावीतम् , दक्षिणदिक्क्रियत्वम् , दक्षिणप्रत्यगपवर्गत्वम् , सकृत्त्वम् , प्रसव्यक्रियत्वम् , स्वधाकारनमस्कारवत्त्वम् , बर्हिष उपमूललूनत्वं च; ११४१ बर्हिर्लवनप्रकारः ; समानकालहोमानां तन्त्रप्रयोगः ; अश्नातिविधौ स्थालीपाकस्य, जुहोतिविधौ आज्यस्य, आदधातिविधौ समिधः , आवपतिविधौ व्रीहियवतिला-

नाम्, भक्षयतिविधौ क्षीरौदनपुरोडाशरसानाम्, प्रयच्छतिविधौ मन्थौदनयोः कर्मता; पूर्वशब्दः त्रिषप्तीयसूक्तस्य, उदकशब्दः उदपात्रस्य च बोधकः; वानस्पत्यसंभाराहरणम्; कर्मणामौत्सर्गिको देशः, ततो ग्रामोपावर्तनविधिश्च; संपातवतां परिगणनम्; अभिमन्त्रणम्; स्त्रीव्याधितयोः स्नानकल्पः; मन्थौदनदानस्य प्रपादनपूर्वकत्वम्; ११४२ वासितबन्धनविधिः; अभिमन्त्रणहोमयोरन्वारम्भः; अग्नेः पश्चात् चर्मणि हविःसंस्कारः; आनडुहशकृत्पिण्डस्य जीवघात्यचर्मणः अकर्णाश्मनश्च कर्माङ्गता; आप्लवनावसेचनयोराचमननियमः; संपातस्य अशनमज्जनं वा; धूमनियमनम्; कर्तृशौचस्य कर्माङ्गता; निशाकर्मसु साधारणविधिः; स्वस्त्ययनेषु साधारणविधिः, अधिकरणं कर्तुर्दक्षिणा; उदकक्रियायाः त्रिरावृत्तिः; अनन्तरपठितसूक्तानां संहत्य प्रयोगः; ११४३ शान्तसंभारस्यौत्सर्गिकत्वम्; अधिकृतस्य उत्तरत्र संबन्धः; संनिकृष्टासंनिकृष्टयोः संनिकृष्टे कार्यसंप्रत्ययः; दर्भलवित्रदानमन्त्रः; सामान्यतस्तक्षणमन्त्रः; सामान्यः प्रक्षालनमन्त्रः; उलूखलमुसलप्रक्षालनमन्त्रः; शान्तवृक्षौषधिपरिगणनम्; परिगणितौषधीनां जीर्णत्वं कर्माङ्गम्; चतुर्विघसीसानि; ११४४ चतुर्विधरसाः; मिश्रधान्यानि; प्रतीकात् प्रतीकं यावदेकमन्त्रता; अनुषङ्गस्य यथार्थत्वम्; वास्तोष्पतीयसंज्ञकमन्त्राः; मातृनामसंज्ञकमन्त्राः; चातनसंज्ञकमन्त्राः; शान्त्युदकसूक्तानि शान्त्युदकविधिश्च. **वैखानसगृह्यसूत्रम्–** ११४५ हस्तस्थिततीर्थानि तत्साध्यकर्माणि च, यज्ञोपवीत्यादिलक्षणानि; स्थण्डिलपरिस्तरण–परिधि–प्रोक्षणकूर्च–पवित्र–समिधां मानानि; दैवपित्र्यकर्मसु संभारस्थानभेदः; ११४६ दैविक–पैतृककर्मधर्माः; विशेषानुक्तौ होमसाधनहविर्मन्त्रप्रायश्चित्तविधयः. **परिशिष्टम्–** ११४६ दर्भादेरयातयामता पुनरुपयोगश्च; दर्भाणां पुनरुपयोगापवादः; पृषदाज्यसंज्ञा आमिक्षासंज्ञा च; यज्ञोपवीतादिलक्षणानि तेषां कर्मभेदेन विनियोगश्च; ११४७ प्रोक्षणादौ हस्तमुद्राभेदः मुद्राहीनप्रोक्षणे दोषश्च; परसूत्रपरिग्रहनिषेधः. **ऋग्वेदसर्वानुक्रमणी–** ११४७ ऋष्यादिज्ञानस्य कर्माङ्गत्वम्. **यजुर्वेदसर्वानुक्रमणी–** ११४७ ऋष्यादिज्ञानस्य कर्माङ्गत्वम्. **गौतमः–** ११४८ धर्मे अस्वातन्त्र्यं स्त्रियाः; दानस्योदकपूर्वकता; ११४९ उदङ्मुखताव्यवस्था; एकवस्त्रतानिषेधः; आसुरीकक्षाबन्धननिषेधः. **हारीतः–** ११४९ हस्तस्थिततीर्थानि तत्साध्यकर्माणि च; पवित्रधारणम्; स्वयमाहृतसमिदादीनां कर्माङ्गता, अन्यथा दोषः; कर्माङ्गदर्भगुणाः; ११५० दर्भादिसंज्ञाः; त्याज्यदर्भाः; पुनरुपयोज्या दर्भाः; ११५१ पवित्रधारणम्; ग्रन्थियुक्तपवित्रवत आचमननिषेधः; कुशप्रतिनिधयः; शौचस्य कर्माङ्गता; संकल्पे कालनिर्देशः; उपवीतविशेषः; अनुष्ठानस्य संकल्पाभिलापपूर्वकत्वम्; विध्यतिक्रमे कर्मफलाभावः. **लघुहारीतः–** ११५१ पुनरुपयोगानर्हा दर्भाः; ११५२ पुनरुपयोगार्हा दर्भाः; करे सुवर्ण– रजत– कुशधारणम्; दर्भाणामुदकस्य संख्यानस्य च क्रमेण संध्यादानजपाङ्गत्वम्; ११५३ सपवित्राचमने नोच्छिष्टत्वम्, भुक्तशेषकुशत्यागः; चातुर्मास्ये बर्हिरिध्मच्छेदननिषेधः, स च पुरुषार्थ इति टीकाकृन्मतम्. **वृद्धहारीतः–** ११५३ पवित्रकदर्भगुणाः; ब्रह्मग्रन्थिवर्तुलग्रन्थियुतपवित्रयोः कर्मभेदेन व्यवस्था; पुनरुपयोगानर्हा दर्भाः; आचमने सपवित्रकरत्वम्; दर्भ–कुश–तृणलक्षणानि; कुशासनप्रशंसा; धार्मिकस्य कर्माधिकारः; आश्रमभेदेनोपवीतसंख्यानियमः; अहतवस्त्रलक्षणम्; देवतीर्थविनियोगः. **बौधायनः–** ११५३ यज्ञोपवीतम्; ११५४ प्राचीनावीतम्; निवीतम्; अधोवीतम्; हस्तस्थिततीर्थानि; ११५५ अबुपस्पर्शननिमित्तम् अबुपस्पर्शनानुकल्पश्च; कर्मकाले नाभेरधः स्पर्शननिषेधः; पादस्पृष्टस्य प्रक्षालनम्; अबुपस्पर्शननिमित्तानि; निमित्तविशेषे दक्षिणबाहूद्धरणम्; ११५६ सोत्तरीयत्वमधिकारिविशेषणम्; बहिर्जानुतानिषेधः; कर्तुरेकवस्त्रत्वादेर्निषेधः; ११५७ दानप्रतिग्रहयोरङ्गुष्ठबहिर्भावस्य आचमने तिष्ठत्त्वस्य च निषेधः; दाने आद्यन्तयोर्जलदानम्; द्विराचमननिमित्तानि; कर्तुर्यथान्यायं स्थानासनाद्यनुमतिः; मुख्याज्यं तत्प्रतिनिधयश्च; ११५८

आग्नेयादितीर्थानि तेषां विनियोगश्च; मौनं कर्तृधर्मः यावदर्थसंभाषणानुमतिश्च; प्राणायामस्वरूपम्; हस्तमानस्वरूपम्; स्वशाखासूत्रपरिग्रहनियमः. **आपस्तम्बः–** ११५८ अग्निकार्योपयुक्तशेषेणोदकेन लौकिककर्मकरणनिषेधः; ओंकारपूर्वकत्वमनुज्ञादिवाक्यानाम्; ११५९ ओंकारप्रयोगे मात्रानियमः; यज्ञोपवीतिकर्तृकाणि कर्माणि; ११६० अप्सु आचमननिषेधः; किंचिदप्रायत्यनिमित्तापवादः; अबुपस्पर्शननिमित्तानि; लौकिकफलोद्देशेन धर्माचरणनिषेधः; ११६१ दानानामुदकपूर्वकता तदपवादश्च; क्षारादिसंसृष्टस्य होमनिषेधः; अभोजनीयद्रव्येण यागनिषेधः; स्त्र्यनुपेतयोर्होमानधिकारः; प्रयोजयिताऽनुमन्ता कर्ता च कर्मफलभागिनः; ११६२ यत्नाधिक्ये फलाधिक्यम्; दक्षिणबाहूद्धरणनिमित्तानि; पादुकावर्जननिमित्तानि; आर्द्रवस्त्रताबहिर्जानुतयोर्निषेधः; ११६३ शुष्कवस्त्रतार्द्रवस्त्रतयोर्व्यवस्था; नीलवस्त्रधारणनिषेधः; समिदिध्मपरिधिमानानि. **वसिष्ठः–** ११६३ शाखाव्यवस्थाप्रयुक्ता कर्माधिकारव्यवस्था तदपवादश्च, शाखारण्डसंज्ञा; ११६४ हस्तस्थिततीर्थानि; पुनराचमननिमित्तानि; प्राणायामस्वरूपम्; धौतवस्त्रधारणम् अलंकारः शौचं मौनं जितेन्द्रियत्वं च कर्तृधर्माः; कर्तुः शुष्कवस्त्रतार्द्रवस्त्रतयोर्व्यवस्था; ११६५ मौनं कर्तृधर्मः तदपवादश्च; बर्हिरर्थकुशकाशादिदेवताः; सर्वौषधिगणः; स्रुक्स्रुवप्रतिनिधी. **वृद्धवसिष्ठः–** ११६५ पवित्रादेः रौद्रत्वादिचातुर्विध्यम्; दर्भाणां सप्तविधत्वम्, लवने कालादिनियमश्च; कुशप्रतिनिधयः विश्वामित्रशब्दनिर्वचनं च; बद्धशिखत्वस्य कर्माङ्गता. **विष्णुः–** ११६५ आचमननिमित्तानि; ११६६ गवां मङ्गल्यषडङ्गम्; प्राणायामलक्षणम्; वैवाहिकाग्नौ पाकयज्ञाः; श्रौतस्मार्तलौकिकाग्नीनां कर्मभेदेन व्यवस्था; हस्तस्थिततीर्थानि; स्नानमधिकारिविशेषणम्; ११६७ रात्रिगृहीतस्योदकस्य कर्मानर्हता; दक्षिणबाहूद्धरणनिमित्तानि; प्रायत्यार्थमाचनम्; कर्मादौ संकल्पस्य कर्तव्यता; दक्षिणाभिमुखत्वस्य पित्र्यकर्माङ्गता उत्तराभिमुखत्वस्य च दैवकर्माङ्गता; काशदूर्वाणां कुशप्रतिनिधित्वम्; दर्भाणामयातयामता. **शङ्खः लिखितः शङ्खलिखितौ च–** ११६७ स्नानमधिकारिविशेषणम्; ११६८ प्राणायामस्वरूपम्; हस्तस्थिततीर्थानि; आचमनविधिः; पुनराचमननिमित्तानि; ब्राह्मणपरीक्षा; यज्ञपात्रशुद्धिः; रजस्वलाशुद्धिः कर्मापेक्षा; आचमननिमित्तानि; ११६९ दर्भाणामयातयामता पुनरुपयोगश्च; दर्भाणां पुनरुपयोगानर्हता; काशस्य कुशप्रतिनिधित्वम्; कर्तुरार्द्रवस्त्रत्वं बहिर्जानुहस्तत्वं च कर्मनिष्फलताप्रयोजकम्; पवित्रे वर्णभेदेन दर्भसंख्याभेदः; ग्रासाहुतिमृत्तिकानां परिमाणम्. **महाभारतम्–** ११६९ दक्षिणबाहूद्धरणनिमित्तानि; कर्मार्थे वस्त्रपरिवर्तः; कर्मार्हवस्त्रम्; ११७० कर्मणि ओंकारप्रयोगः; कर्मभेदेनोंकारमात्राभेदः; कर्मसाधनगङ्गोदकस्तुतिः; ताम्रपात्रस्य बल्यादिदानसाधनताविधानम्; सामान्यदक्षिणाः; कर्मविशेषे कालनियमः; माल्यधारणविधिः; मुख्यदीपः तदनुकल्पश्च. **मनुः–** ११७० सकामतानिष्कामतयोः कर्मभेदेन व्यवस्था निष्कामकर्मयोगो वा मतभेदेन; ११७४ काम्यकर्मणां यथाविध्यनुष्ठाननियमः; ११७५ आचमने तीर्थनियमः; ११७६ हस्तस्थिततीर्थानि; उपवीति–प्राचीनावीति–निवीतिलक्षणानि; ११७७ औपासनाग्निसाध्यानि कर्माणि; ११७९ चाण्डालाद्यभिवीक्षितस्य कर्मणस्तदङ्गस्य वा निष्फलत्वम्; सामान्यदैवकर्माङ्गाणि; ११८० हविष्यद्रव्याणि; प्राचीनावीतमप्रदक्षिणत्वं दर्भपाणित्वं च पित्र्यकर्माङ्गाणि; ११८१ दक्षिणबाहूद्धरणनिमित्तानि; आचमननिमित्तानि; ११८२ अनापदि आपत्कल्पस्य निष्फलत्वम्; ११८३ आर्त्विज्यानर्हता आर्त्विज्यार्हता च; ११८४ दक्षिणहस्तः, यज्ञोपवीतम्, प्रादक्षिण्यम्, अखण्डवस्त्रत्वम्, अलम्बितवस्त्रार्धत्वम्, उत्तरीयवत्त्वं च कर्माङ्गाणि. **वृद्धमनुः–** ११८४ रजकधौतोपभुक्तवस्त्रयोः कर्मानर्हता; ११८५ प्राणायामस्य कर्माङ्गता; स्वसूत्राभावे परसूत्रीयकर्मानुज्ञा; देशान्तरलक्षणम्. **याज्ञवल्क्यः–** ११८५ आचमनकल्पः; ११८६ हस्तस्थिततीर्थानि; प्राणायामकल्पः; ११८७ श्रौतस्मार्तकर्मणां क्रमेण श्रौत-

स्मार्ताग्निसाध्यत्वम्; ११८९ काम्यकर्मणो हीनकल्पत्वं निष्फलम्; द्विराचमननिमित्तानि; ११९० वर्जनीयानि वस्त्राणि. **योगियाज्ञवल्क्यः**– ११९० आसुरकक्ष्याबन्धनिषेधः आसुरकक्ष्यास्वरूपं च; ११९१ वस्त्रानुकल्पः; हस्तस्थिततीर्थानि; विध्यतिक्रमस्य फलप्रतिबन्धकत्वम्; विष्णुस्मरणस्य कर्मविकलतासमाधायकत्वम्; ११९२ मन्त्रादौ ओंकारप्रयोगावश्यकता; कर्तुरेकवस्त्रत्वनिषेधः; स्नानस्य सप्तविधानुकल्पाः; मन्त्रादौ ओंकारप्रयोगस्य ऋष्यादिज्ञानस्य चाऽऽवश्यकता ऋष्यादिस्वरूपं च; ११९५ मौनलोपे प्रायश्चित्तम्; ११९६ जपादिकाले स्त्रीशूद्रादिभिः सह संभाषणनिषेधः, चाण्डालादीनां दर्शनादिनिषेधः, दर्शनादौ शुद्धिहेतुः, मौनापवादश्च; श्रद्धा–विधि–भावानां कर्मफलहेतुत्वम्; अबुपस्पर्शननिमित्तानि. **नारदः**– ११९६ दैवमानुषपित्र्यकर्मणां कालाः; आसनादौ पलाशाश्वत्थयोर्वर्जनम्; सौभाग्याष्टकम्; दक्षिणादानम्; ११९७ कार्षापणमानं तस्य देशभेदेन व्यवस्था च. **बृहस्पतिः**– ११९७ अबुपस्पर्शननिमित्तानि; दक्षिणश्रवणस्पर्शनम्; असंस्कृतमन्त्रस्य आचार्यत्वेऽनधिकारः; देशान्तरलक्षणम्. **भृगुः**– ११९७ कर्तुरेकवस्त्रत्वाशुचित्वयोर्निषेधः, द्वीपानावृतदेशयोः कर्मानर्हता; ११९८ द्वीपविशेषस्य कर्मार्हता; कर्मानर्हं वस्त्रम्; पञ्चविधो नग्नः; कटिसूत्रहीनस्य नग्नता कर्मानर्हता च; नग्नविधाः नग्नस्य कर्मानर्हता च; उपवीतं बद्धशिखत्वं च कर्तृधर्मौ. **कात्यायनः**– ११९८ उपवीतं बद्धशिखत्वं च कर्तृधर्मौ; १२०१ कर्मणां दक्षिणहस्तसाध्यत्वमुत्सर्गः; दिङ्नियमः; १२०२ कर्तुरासीनत्वमुत्सर्गः; कर्मभेदेन दर्भगुणभेदविधानम्; १२०३ त्याज्यदर्भाः; दर्भाणामयातयामता पुनः पुनर्योज्यता च; पवित्रस्य दर्भपिञ्जूल्याश्च लक्षणम्; १२०४ पिञ्जूल्या लक्षणान्तरम्, अबुपस्पर्शननिमित्तानि; १२०५ त्रिविधा अक्रिया, परशाखीयकर्मानुष्ठाननिषेधः, अविरोधिपरशाखीयानुष्ठानानुज्ञा; १२०९ स्वशाखीयमात्रानुष्ठानस्य सफलत्वम्; १२१० परशाखीयानुष्ठानानुज्ञा; कर्मांशस्यान्यथानुष्ठानेऽननुष्ठाने च समाधानप्रकारः; १२१२ यजमानस्य मानकर्तृत्वमुत्सर्गः; १२१३ अङ्गुष्ठाङ्गुलिमानस्य बृहत्पर्वभिः कर्तव्यता; अनादेशे द्रवद्रव्ये स्रुवस्य कठिनद्रव्ये पाणेश्च होमसाधनता; स्रुक्स्रुवयोः प्रकृतिकाष्ठं मानं च; अनादेशे आज्यं द्रव्यम्, व्याहृतयो मन्त्रः, प्रजापतिर्देवता च; १२१४ समिद्गुणाः; १२१५ समिद्दोषाः; इध्मस्य मानम्; वामदेव्यगानस्य कर्मविशेषे स्थानम्; १२१६ हविष्येषु मुख्यकल्पानुकल्पाः माषादिनिषेधश्च; संध्यावन्दनमधिकारिविशेषणम्; आचमनविधिः, दर्भपरिमाणम्, पवित्रविशेषः, वामहस्तस्य सोपग्रहत्वम्, दक्षिणहस्तस्य सपवित्रकत्वं च; १२१८ प्राणायामकल्पः; नमोन्तेन नाममन्त्रेण देवेभ्यः स्वधाकारान्तेन पितृभ्यो हन्तकारान्तेन मनुष्येभ्यो बलिदानं तत्र मतभेदश्च; १२१९ काम्यसामान्यहोमबलिभ्यां पूर्वं नित्यविशेषहोमबल्योः कर्तव्यता; नित्यविशेषोत्तरं काम्यसामान्ययोर्यथेच्छमनुष्ठानम्, कर्ममध्ये कर्मान्तरस्याननुष्ठानम्; १२२० पूर्णपात्रशब्दार्थः; चरुपरिमाणम्, कुञ्चिपुष्कलपूर्णपात्रमानानि; दक्षिणादानस्य प्रथमं संप्रदानम्; संप्रदानान्तराय दक्षिणादानस्य मुख्यसंप्रदानानुज्ञापूर्वकत्वम्; १२२१ संप्रदानान्तराय दानस्य दूरस्थमुख्यसंप्रदानमानसदानपूर्वकत्वम्; मुख्यसंप्रदानातिक्रमे दोषः; मुख्यसंप्रदानत्वघटकसंनिकृष्टत्वापवादः; आज्यस्थाल्याः प्रकृतिद्रव्यं मानं गुणाश्च; १२२२ चरुस्थाल्या मानगुणप्रकृतिद्रव्याणि; मेक्षणस्वरूपं दर्वीस्वरूपं च; १२२३ मुसलोलूखलशूर्पस्वरूपाणि; परिधीनां स्वरूपं संख्या विन्यासप्रकारश्च; प्रतिनिधेर्मुख्यसदृशत्वम्; १२२४ मृत्पात्रस्याऽऽसुरत्वं दैविकत्वं च; मन्त्राणामोंकारपूर्वकत्वं तदपवादश्च; १२२५ परिगणितदर्भमयार्थेषु दर्भाणामनियतसंख्यत्वम्; हविषस्त्रैविध्यम्; एण–माणव–रुरु–तम्बलपदार्थाः; अक्षत–धाना–लाज–खाण्डिकपदार्थाः; भूयोभिरल्पानां बाधः; १२२६ कालातीतानुष्ठानपूर्वकमुत्तरकर्मानुष्ठानम्; प्रायश्चित्तानुष्ठानपूर्वकं लुप्तकर्मानुष्ठानम्; माङ्गल्यस्नानम्; तैलयन्त्रादिशब्दश्रवणकाले कर्माचरणनिषेधः; सर्वौषधिगणः. **व्यासः**– १२२६ चातुर्वर्ण्यस्य धर्माधिकारः; विष्णुस्मरणं शुचित्वसंपादकम्; शिखा, यज्ञोपवीतम्, अनार्द्रवासस्त्वम्, अबहिर्जानुता, साङ्गुष्ठत्वं च कर्माङ्गाणि;

१२२७ द्विराचमननिमित्तानि; बलिहरणे होमे च हस्तमुद्रा आहुतिपरिमाणं च; आचमने वामदक्षिणहस्तयोर्दर्भधारणम्; ऋष्यादिज्ञानस्य कर्माङ्गता; कर्मादौ ओंकारप्रयोगः; मौनस्य कर्माङ्गता; १२२८ हस्ते कुशकाञ्चनधारणम्; कर्मकाले परमेश्वरानुसंधानम्; उपवीतादिलक्षणानि, उपवीतस्य कर्माङ्गत्वम्; समिधां मुख्यकल्पानुकल्पाः; समिद्दोषास्तत्फलानि च. **लघुव्यासः**– १२२९ स्नानं संध्यावन्दनं चाधिकारिविशेषणम्; दर्भधारणं यज्ञोपवीतधारणं च कर्माङ्गम्. **देवलः**– १२२९ उदयव्यापिन्या अस्तव्यापिन्याश्च तिथेः सकलत्वम्; संकल्पे कालनिमित्तोल्लेखस्याऽऽवश्यकता; १२३० आचमने दर्भधारणम्; दैवपित्र्यकर्मणामौत्सर्गिकः कालः; रजकधौतस्य अहतस्य च वस्त्रस्य कर्मानर्हत्वम्; १२३१ यज्ञोपवीतादिलक्षणानि; यज्ञोपवीतसंख्या. **उशना**– १२३१ कर्तुर्वेष्टितशिरस्त्वस्य कृष्णकाषायवस्त्रत्वस्य च निषेधः; उपवीतित्वं बद्धशिखत्वं च कर्तृधर्मौ; परिधानीयगुणाः, उत्तरीयत्वेनाजिनविधिः; उपवीतं तत्साध्यकर्माणि च, निवीतम्, पित्र्यकर्मसाधनं प्राचीनावीतं च; १२३२ द्विराचमननिमित्तानि, अबुपस्पर्श–तृणोपस्पर्श–भूम्युपस्पर्शानां विकल्पः, तन्निमित्तानि च; हस्तस्थिततीर्थानि, तत्र कतिपयानामाचमने विनियोगः. **प्रजापतिः**– १२३२ पवित्रलक्षणम्; परिधानीयोत्तरीययोश्चातुर्विध्यं श्रेष्ठ्यतारतम्यं दैर्घ्यपरिमाणं गुणाश्च; त्याज्यात्याज्यपर्युषितपदार्थाः; भूमिपावित्र्यनिमित्तानि; तर्पणे वस्त्रप्राशस्त्यम्; कर्मादौ पित्र्यकर्मोत्तरं च सकृदाचमनाच्छुद्धिः; विष्णुस्मरणात्कर्मणः संपूर्णता. **यमः**– १२३३ श्राद्धे दर्भाणां समूलत्वं बहिर्लूनत्वं सकृल्लूनत्वं च; बर्हिषः सप्तविधत्वम्; विष्णुस्मरणस्य मानसनियमलोपसमाधायकत्वम्; कौपीनकटिसूत्रधारणव्यवस्था; निमित्तविशेषे यज्ञोपवीतस्य देहाद्बहिःकरणम्. **मरीचिः**– १२३३ दर्भाणामयातयामत्वं पुनर्विनियोगश्च; १२३४ इध्मसमिधां जातयः मानं संख्या गुणाश्च; कर्मभेदेन समिद्गुणव्यवस्था; १२३५ समिद्दोषाः. **दक्षः**– १२३५ स्वसूत्रीयं परित्यज्य परसूत्रीयकर्माचरणे दोषः; स्नानस्य कर्माङ्गता; हस्तस्थिततीर्थानि; १२३६ साङ्गुष्ठकरणीयकर्मगणना; संध्यावन्दनस्य कर्माङ्गता; देवपितृमनुष्यकर्मणामौत्सर्गिकः कालः; कालातिक्रमे दोषः. **भरद्वाजः**– १२३६ यज्ञोपवीतनिवीतप्राचीनावीतानां विन्यासविशेषाः विनियोगश्च; यज्ञोपवीतसंख्या; १२३७ यज्ञोपवीतस्य नित्यधार्यता; स्वस्तिक– पद्म– वीरासनानां कर्माङ्गत्वं लक्षणानि च; उपवीतादीनां मुख्यमन्त्राज्ञाने तत्स्थाने प्रणव–व्याहृतित्रितययोर्विकल्पेन प्रतिनिधानम्; दर्भाणां जातयः, प्राशस्त्यम्, स्वरूपदोषाः, स्पृष्टिदोषाः, दर्भग्रहणकल्पः, चौर्यसंपादितानां कर्मानर्हत्वम्; १२३९ पवित्रे कर्मभेदेन कुशसंख्याभेदः; ब्रह्मपवित्रकरणकल्पः; पवित्रस्य मानं स्थानम् अधिदेवताश्च; पित्र्यपवित्रकरणकल्पः; पवित्रकस्यामन्त्रधृतस्य निष्फलत्वम्, धारणमन्त्रः, तस्य ऋषिदैवतच्छन्दांसि, शूद्रस्य धारणमन्त्रः; हेमपवित्रकम्; पवित्रस्य कर्माङ्गता; पवित्रत्यागविधिः; १२४० पवित्रस्य पात्रत्यागे प्रायश्चित्तम्; पवित्रस्य पुरीषोत्सर्गादौ दक्षिणश्रवणन्यासः; गोपुच्छरोमपवित्रकम्, तस्य पुनः पुनर्धार्यता त्यागनिमित्तं च; रोम–कुश–हेमपवित्राणां मार्जने प्राशस्त्यम्; रोमसंग्रहणे प्रशस्ता अप्रशस्ताश्च गावः; गोरोमसंग्रहणकल्पः; कूर्चस्य दर्भसंख्या मानं निर्माणं च; कूर्चविनियोगः; १२४१ कर्मादौ संकल्पस्याऽऽवश्यकता संकल्पस्वरूपं च; सिद्धस्योपादाने केवलमन्त्रप्रयोगः. **संवर्तः**– १२४१ आचमने कर्तृधर्माः तीर्थं निमित्तानि च; अशुद्ध्यापादका अवयवविन्यासाः; होमादिषु पात्रतोययोर्वामहस्तस्पर्शानुमतिः; कटिसूत्रस्य कर्माङ्गता. **गोभिलः**– १२४१ आर्द्रवासस्त्वबहिर्जानुत्वयोर्निषेधः; कर्तुरेकवस्त्रत्ववामबाहुपरिभ्रष्टवस्त्रत्वयोर्निषेधः; १२४२ कर्तुः ऋष्यादिज्ञानमात्रस्य कर्माङ्गता, न तु ऋष्याद्युच्चारणस्य. **शातातपः**– १२४२ ब्राह्मणानामनुज्ञा–कर्मसंपत्तिवचनयोः कर्माङ्गता; स्वगृह्योक्तमात्राचरणेन कृतार्थता; श्रौतस्मार्तेषु सर्वशाखोपसंहारः;

मुख्यकर्मकर्तुः प्रतिनिधिः ; शूद्रानीत–क्रयक्रीतसमिदा-
दीनां कर्मानर्हता ; सपवित्रकरस्यैव सव्यापसव्ययोः कर्मा-
ङ्गता ; १२४३ ससुवर्णरजतकुशकरत्वं कर्तुर्धर्मः . **लघु-
शातातपः–** १२४३ कर्तुरंसपरिभ्रष्टोत्तरीयत्वस्य
निषेधः ; पादुकावर्जननिमित्तानि ; आचमनकर्तुर्धर्माः ;
ब्राह्मणानामच्छिद्रवचनस्य कर्माङ्गता. **वृद्धशातातपः–**
१२४३ दक्षिणश्रवणस्पर्शनिमित्तानि. **पराशरः–**१२४३
ब्राह्मणानामच्छिद्रवचनस्य कर्मसंपत्तिहेतुत्वम् ; १२४४
आपत्काले ब्राह्मणस्य प्रतिनिधानम् ; अत्यन्तापदि
ब्राह्मणाशीर्वचनस्य कर्मफलसंपादकत्वम् ; व्रते ब्राह्मणा-
नुज्ञाया आवश्यकता ; ब्राह्मणवचनस्य प्रशंसा ; १२४५
द्विराचमननिमित्तानि ; दक्षिणश्रवणस्पर्शनिमित्तानि दक्षिण-
श्रवणप्रशंसा च; रात्रौ स्नानादिनिषेधः ; उभयोर्हस्तयोः
पवित्रधारणम् ; होमकाले स्वाध्याये दानकाले चान्त-
रागमने प्रायश्चित्तम् ; १२४६ परशाखीयकर्मानुष्ठान-
निषेधः . **बृहत्पराशरः–** १२४६ मन्त्रस्य ऋषिदैवतच्छ-
न्दोविनियोगब्राह्मणज्ञानस्य कर्माङ्गत्वम् , ऋष्यादिस्वरूपं
च ; अविकलस्यैव कर्मणः सफलत्वम् ; स्नानमधिकारिवि-
शेषणम् ; श्रद्धा– विध्यनतिक्रम– शौच– मनःसमाधा-
नानि कर्तृधर्माः ; १२४७ स्वरवर्णसंपन्नानामेव मन्त्राणां
सफलत्वम् ; प्राणायामकल्पः ; दर्भप्रतिनिधयः ; कर्तुः
शुष्कवस्त्रतार्द्रवस्त्रतयोर्व्यवस्था ; हस्तस्थिततीर्थानि ; मन्त्र-
संबन्धिच्छन्दऋष्यादिपञ्चाङ्गज्ञानस्य कर्माङ्गत्वम् , स्वर-
वर्णसंपन्नस्यैव मन्त्रस्य विनियोगः ; दानादीनां फल-
समृद्धिकरा गुणाः ; देवादीनां दानार्थकनिपातनियमः ;
असमर्थस्यैव दक्षिणानुकल्पः ; आचमननिमित्तानि ;
दैवपित्र्यकर्मणोस्तिथिव्याप्तिनियमः ; कर्मभेदेन दर्भगुण-
भेदः दर्भस्तुतिश्च ; वैकल्पिकपदार्थेषु प्रथमपरिगृहीतस्यैव
सर्वदा परिग्रहनियमः ; दक्षिणश्रवणस्पर्शनिमित्तानि
श्रवणस्पर्शहेतुश्च. **अत्रिः–** १२४८ पत्न्या दक्षिणतोऽ-
वस्थानम् ; प्राणायामस्वरूपम् ; पञ्चगव्ये शकृदादिपरि-
माणम् ; मौननिमित्तानि ; कर्तुः प्रौढपादत्वनिषेधः ;
उच्छिष्टतादोषापवादः ; ब्रह्मग्रन्थिमत्पवित्रकस्योभयहस्त-
धारणम् , तस्य दर्भबटोश्च विषयभेदः ; १२४९
ब्रह्मग्रन्थिमतां गणना ; ब्रह्मग्रन्थिमत्पवित्रस्योभयहस्त-
धारणम् , पवित्रधारणे अङ्गुल्यादिनियमः ; निवीत-
निमित्तानि; स्रुक्स्रुवयोः स्वरूपं परिमाणं च. **सुमन्तुः–**
१२४९ कुशप्रतिनिधयः . **जाबालिः–** १२४९ अमा-
वास्यायां कुशादिग्रहणम् . **पैठीनसिः–** १२५०
दक्षिणबाहूद्धरणनिमित्तानि ; प्राजापत्यतीर्थसाध्यकर्माणि;
समित्प्रतिनिधित्वप्रयोजकसादृश्यपरिगणनम् , सदृशा-
भावे यवः प्रतिनिधिः ; यज्ञियायज्ञियधातुपात्राणि.
अङ्गिराः– १२५० नीलीरक्तवस्त्रनिषेधः ; स्नान-
दानजपेषु क्रमेण दर्भोदकसंख्यानानामावश्यकता ; जल-
स्थलगतयोः शौचनियमः ; पादुकाविसर्जननिमित्तानि;
१२५१ देशकालादिज्ञानस्याऽऽवश्यकता; नित्य-
पवित्रपदार्थाः ; मौनस्य कर्माङ्गता ; प्रत्यहकुशच्छेदप्रशंसा
उपयुक्तकुशत्यागश्च; कर्मकाले चाण्डालदर्शनादिजन्या-
शुचित्वशोधनम् . **कार्ष्णाजिनिः–** १२५१ स्वसूत्राद्य-
भावे परसूत्रीयाद्यनुज्ञा. **प्रचेताः–** १२५२ अहतवस्त्र-
लक्षणम् ; पवित्रलक्षणम् ; करे कुशधारणम् . **व्याघ्र-
पादः–** १२५२ एकवस्त्रतानिषेधः वस्त्रदोषाश्च. **गर्गः–**
१२५३ कर्मादौ कालोद्देशः ; कर्मकालव्यापितिथेः कर्मा-
ङ्गत्वम् . **वृद्धगर्गः–** १२५३ सर्वगन्धः त्रिसुगन्धं
च. **आश्वलायनः–** १२५३ स्वशास्त्रीयकर्मानुष्ठान-
व्यवस्था ; हस्तस्थिततीर्थानि ; स्नानस्य कर्माङ्गता स्नाना-
नुकल्पश्च; प्राणायामलक्षणम् ; मौनस्य कर्माङ्गता; १२५४
विध्यनुमानयोर्बलाबलम् ; तिर्यङ्मानम् ; आचमनानु-
कल्पः ; कटिबन्ध–कक्ष्याराहित्य– कौपीनानां कर्मकाले
निषेधः ; स्नानाचमनोपवीतवस्त्रद्वयकौपीनराहित्यानां
कर्माङ्गत्वम् ; पवित्रस्य तिलकस्य च कर्मफल-
वृद्धिहेतुत्वम् ; १२५५ पवित्रकरणम् ; सग्रन्थिपवित्रवता
करेण कर्तव्याकर्तव्यकर्माणि, हैमस्य सर्वकर्माङ्गता ;
पवित्रधारणेऽङ्गुलिनियमः ; पवित्रे धातुपरिमाणं धातु-
पवित्रफलं च ; कर्मभेदेन पवित्रधारणाङ्गुलिभेदः ;
पवित्रकरणम् ; जीर्णपवित्रप्रतिपत्तिः ; अन्यधृतपवित्र-
धारणाधारणयोर्व्यवस्था ; पवित्रजपमणिपाते प्रायश्चित्तम्,
पवित्रदोषे कर्तव्यविधिश्च ; १२५६ एकवस्त्रत्वस्य

फलापकर्षकत्वम् ; पवित्रत्यागः . **लघ्वाश्वलायनः–**
१२५६ कर्तुः कर्मार्हता; परिधानीयोत्तरीययोर्गुणदोषाः ;
विष्णुस्मरणस्य कर्मसाद्गुण्यहेतुत्वम् ; ऋष्यादेः प्रणवस्य
च क्वचिदनुच्चारणम् ; वस्त्रस्य कर्माङ्गत्वम् ; सव्या-
पसव्यनिवीतलक्षणानि ; कर्मभेदेन दानार्थकनिपातभेदः ;
मुख्याभावे गौणकालः ; कर्मणो दक्षिणहस्तसाध्यता
औत्सर्गिकी ; पात्रबर्हिरिध्मानां मानानि ; १२५७
पात्रप्रकृतिद्रव्याणि ; समित्काष्ठानि ; दक्षिणायाः कर्मा-
ङ्गता अनुकल्पश्च ; यजमान–पत्नी–संस्कार्याणां स्नान-
नियमः ; सत्यां पत्न्यां संस्कारे तदावश्यकता ;
अशुचिस्पर्शे जृम्भादिविकारे च दोषशोधनम् ; १२५८
ऋक्शाखिनां स्वशाखोक्तकर्मनियमः , अन्येषां स्वीया-
भावे ऋक्शाखीयविधिः . **जातूकर्ण्यः–** १२५८
वस्त्रदोषाः ; उत्तरीयानुकल्पः . **सांख्यायनः–** १२५८
दक्षिणश्रवणस्पर्शे हेतुः . **कश्यपः–** १२५८ अहत-
लक्षणम् . **शाट्यायनः–** १२५८ प्रौढपादताया निषेधः
प्रौढपादलक्षणं च ; १२५९ कर्मादौ प्रणवोच्चारणम् .
शाण्डिल्यः– १२५९ कर्तुरावृतकण्ठत्वार्द्रवस्त्रत्वयो-
र्निषेधः . **कौशिकः–** १२५९ प्रशस्ता दर्भाः ,
दर्भ–कुश–कुतप–तृणलक्षणानि, कुतपोपयोगश्च; १२६०
कुशच्छेदनविधिः ; कुशासनप्रशंसा ; पवित्रप्रशंसा
आचमने सपवित्रकरत्वं च. **सत्यतपाः–** १२६०
अहतस्य लक्षणं विनियोगश्च. **पुलस्त्यः–** १२६०
पूर्वकालकृतस्य मुख्यकाले पुनःकरणम् , कालातीतस्य
व्यर्थत्वं च. **वैजवापः–** १२६० दैवे रजतस्य
दक्षिणात्वनिषेधः ; १२६१ स्वगृह्योक्तमात्रकरणेन कृत-
कृत्यता. **छागलेयः–** १२६१ ब्रह्मतीर्थे तद्विनियोगश्च.
सप्तर्षिस्मृतिः– १२६१ शुचित्वमधिकारिविशेषणम् .
स्मृत्यन्तरम्– १२६१ शुचित्वमधिकारिविशेषणम् ;
रजस्वलापतेः गर्भिणीपतेश्चाऽऽर्त्विज्यानर्हता; सर्वकर्मादौ
नारायणनमस्कारः ; यजमान–पत्नी–पुत्राणां स्थान-
नियमः ; १२६२ प्रशस्तान्यासनदारूणि ; समिद्गुणाः ;
दर्भाणां मासमयातयामता ; हस्तादिधार्यदर्भसंख्या ; पवित्रे
दर्भसंख्या; समूलामूलदर्भव्यवस्था; अङ्गुलिगतं पवित्र-
धारणस्थानम् ; पवित्रलक्षणम् ; पवित्रत्यागप्रकारः ; बर्हि-
र्मानम् ; नग्नताप्रकाराः , नग्नस्य कर्मानधिकारश्च;
१२६३ अहतस्य धातुरक्तस्य च वस्त्रस्य कर्मार्हत्वम् ;
कर्मकाले कटिबन्धननिषेधः ; दक्षिणश्रवणस्पर्शनिमि-
त्तानि ; अरत्निमानम् ; आचमनानिमित्तभक्षणानि ;
मन्त्रे अदःपदस्थाने एव नामोच्चारणम् ; एककर्तृकानेक-
कर्मसु अष्टवर्गस्यैकत्वं संकल्पस्य पृथक्त्वं च. **वायु-
पुराणम्–** १२६३ आचमनस्य साङ्गुष्ठहस्तस्य च
कर्माङ्गत्वम् ; १२६४ अन्तर्जानुतायाः कर्माङ्गत्वम् ;
अयातयामषट्कम् ; श्राद्धे प्रस्तरार्हा वर्ज्या ग्राह्याश्च
दर्भाः ; मुख्यसमिधस्तदनुकल्पाश्च ; ग्राम्यौषधयः ;
१२६५ यज्ञार्हग्राम्यारण्यौषधयः ; स्रुक्स्रुवप्रकृतिद्रव्याणि ;
दैवपित्र्यभेदेन त्रिः सकृच्चानुष्ठेयानि कर्माणि. **ब्रह्माण्ड-
पुराणम्–** १२६५ प्रस्तरार्थं छिन्नमूलदर्भाणां ग्रहणम् ;
पञ्च पल्लवाः पञ्च त्वचश्च ; समिद्वृक्षाः ; मुक्त-
कच्छमुक्तशिखयोः कर्मानधिकारः ; १२६६ अहत-
वस्त्रस्य कर्माङ्गत्वम् , अधौतकारुधौतयोर्निषेधश्च ;
यज्ञोपवीतद्वयस्य कर्माङ्गत्वम् , उत्तरीयानुकल्पस्तृतीय-
मुपवीतम् . **मार्कण्डेयपुराणम्–** १२६६ हस्तस्थित-
तीर्थानि तेषां विनियोगश्च ; उभयोर्हस्तयोः पवित्रधार-
णम् ; वर्णभेदेन कर्मभेदेन च पवित्रदर्भसंख्याभेदः ,
द्विदर्भपवित्रस्य सर्ववर्णसाधारणत्वं च ; सप्तदर्भपवित्रस्य
दैवपित्र्यसाधारणत्वम् ; १२६७ संकल्पस्य कर्माङ्गत्वम् ;
१२६८ क्षौरपूर्वकशिरःस्नानस्य कर्माङ्गत्वम् ; १२६९
आचमनस्य कर्माङ्गत्वम् ; आचमननिमित्तानि आच-
मनानुकल्पाश्च ; सपवित्रकरेणाऽऽचमनम् , भुक्तोच्छिष्ट-
पवित्रत्यागः ; आचमने पवित्रविशेषनिषेधः ; उषःकाला-
त्प्राक्कर्मानुष्ठाननिषेधः ; १२७० पवित्रधारणफलम् ;
ग्राम्यौषधिगणः ; यज्ञार्हग्राम्यारण्यौषधिगणः . **मत्स्य-
पुराणम्** – १२७० पवित्रधारणम् ; तालकादिधातु-
गणः ; १२७१ यजमानस्य यागमण्डपप्रवेशे द्वार-
नियमः ; स्नानाङ्गमहौषध्यष्टकम् ; समिल्लक्षणम् . **विष्णु-
पुराणम्** – १२७१ ग्राम्यौषधिगणः यज्ञार्हग्राम्यारण्यौ-
षधिगणश्च; कुशासनस्य यज्ञोपवीतस्य च कर्माङ्गत्वम् ;

कर्तुरेकवस्त्रत्वनिषेधः . **लिङ्गपुराणम्**– १२७२ कर्मा-
रम्भे पुरोहितादिभ्यो वस्त्रालंकारदानम् ; मधुरत्रयम् .
स्कन्दपुराणम्– १२७२ कर्तुः प्रतिनिधयः ; माषपल-
मानम् ; पतितादीनां कर्मसंनिधिनिषेधः ; त्रिसम–
चतुःसमपदार्थः ; पञ्चगव्यपदार्थः ; पञ्चगव्ये गोनियमः ;
पञ्चगव्यदेवताः ; गोनियमानुकल्पः , गव्यमानानि, गव्य-
मन्त्राः , ब्रह्मकूर्चमिति संज्ञान्तरम् ; रसगणना ; १२७३
कर्मसाद्गुण्यसंपादकविष्णुस्मरणमन्त्रः ; अधौतवस्त्रस्य
कर्माङ्गत्वनिषेधः . **शिवपुराणम्** – १२७३ उप-
वासस्य कर्माङ्गत्वम् . **शिवधर्मपुराणम्** – १२७३
पञ्चामृतम् . **विष्णुधर्मोत्तरपुराणम्** – १२७३ कर्म-
मध्ये क्षुतादौ प्रायश्चित्तम् ; अनादिष्टहविष्के दूर्वा-
दिहविःफलतारतम्यम् ; सति स्वसूत्रीये परसूत्रीया-
नुष्ठाननिषेधः ; नव रत्नानि; पञ्चरत्नम् ; सप्तधान्यम् ;
दधिमधुघृतानां प्रतिनिधयः ; पञ्चगव्ये गव्यग्रहणे गोनि-
यमः ; १२७४ अभिषेके कुम्भजातयः कुम्भमानं च ;
पञ्चत्वचः, तद्धटप्रक्षेपमन्त्रः, पञ्च पल्लवाश्च; माल्यानुलेप-
नाग्रदाननिषेधः ब्राह्मणादावपवादश्च. **गरुडपुराणम्**–
१२७४ स्नानमधिकारिविशेषणम् ; मूलमन्त्रः ; पवित्र-
धारणस्य कर्माङ्गत्वम् , वर्णभेदेन पवित्रे दर्भसंख्याभेदः ,
द्विदर्भपवित्रस्य सर्ववर्णसाधारणत्वम् ; १२७५ वृत्त-
ग्रन्थिमत्पवित्रलक्षणम् ; ब्रह्मग्रन्थिमत्पवित्रलक्षणम् ; चतुः-
समसंज्ञकगन्धविशेषः ; सर्वगन्धम् ; यक्षकर्दमः . **ब्रह्म-
पुराणम्**– १२७५ हस्तस्थितप्राजापत्य–सोमतीर्थे तदुप-
योगश्च; १२७६ यज्ञियवृक्षाः ; शौचं श्रद्धा चाधिकारि-
विशेषणे, साधनशुद्धेः कर्माङ्गत्वम् ; पित्र्यचरुस्थाली-
मानम् ; पादप्रक्षालननिमित्तानि; श्राद्धार्हा दर्भाः , षड्-
विधदर्भाः , श्राद्धे वर्जनीया दर्भाश्च. **ब्रह्मवैवर्त-
पुराणम्**– १२७७ अरुणोदय–रजनी–संध्यापदार्थाः ;
वराहपुराणम्– १२७७ स्नानाचमनादीन्यधिकारि-
विशेषणानि ; उपवासस्य अधिकारिविशेषणत्वम् ;
१२७८ अधौत–कारुधौतयोर्वस्त्रयोर्निषेधः , अहतस्य
कर्माङ्गत्वम् ; धनिक–मध्यम–महाधन–दरिद्र–महा-
दरिद्र–धन्य–धन्यतर-धन्यतम–धीर–धीरतर–धीरतम-

लक्षणानि ; धनिकादिदेयदक्षिणामानतारतम्यम् . **वामन-
पुराणम्**– १२७९ सर्वकर्मणां नारायणनमस्कारपूर्वक-
त्वम् . **कूर्मपुराणम्**– १२७९ पवित्रकयज्ञोपवीतयोः
कर्माङ्गत्वम् ; तिलपात्रस्य श्रेष्ठत्वतारतम्यम् . **भविष्य-
पुराणम्**– १२७९ नित्ये कामस्याधिकारिविशेषणत्वा-
भावः , काम्ये कामस्याधिकारिविशेषणत्वम् , सदाचार-
-श्रद्धा–ऽध्यात्मज्ञान–न्यायार्जितधनत्वानि साधारणान्य-
धिकारिविशेषणानि; १२८० संकल्पस्य कर्मफलसमृद्धि-
हेतुत्वम् ; स्वशाखीयपरशाखीयानुष्ठानव्यवस्था; हस्त-
स्थिततीर्थोपयोगः ; दैवपित्र्यकर्मणोस्तिथिव्याप्तिनियमः ;
देवताप्रतिमानां प्रकृतिद्रव्यं मानं च; धातुसप्तकम् ;
अष्टाङ्गोऽर्घः ; कौतुकाख्याः कङ्कणौषधयः ; कृष्णलादि
रूप्यमानम् ; ग्राम्यारण्यौषधयः ; १२८१ धान्यमानम् ;
सर्वौषधानि; रसषट्कम् ; विजयसंज्ञको धूपः ; अमृत-
नामा पञ्चरसनामा वा धूपः ; अनन्ताख्यो धूपः ;
प्रबोधाख्यो धूपः ; महाङ्गसंज्ञको धूपः ; महाधूपः ;
प्राजापत्यो धूपः ; यक्षाङ्गो धूपः ; १२८२ दशाङ्गो
धूपः ; उपवासशब्दनिर्वचनं व्रतग्रहणकल्पश्च. **नारदीय-
पुराणम्** – १२८२ परमेश्वरार्पणस्य कर्मफलहेतुत्वम् .
अग्निपुराणम् – १२८२ स्नानमधिकारिविशेषणम् ,
स्नानानुकल्पाः . **देवीपुराणम्** – १२८२ व्रत-
विशेषस्य कृष्णपक्षादावारम्भः ; १२८३ अनामिकायां
सुवर्णादिधारणम् . **कालिकापुराणम्** – १२८३ ब्रह्म-
ग्रन्थिलक्षणम् ; देवार्पितगन्धपुष्पाद्युत्सर्गविधिः ; रत्न-
पञ्चकम् ; उपवासस्य अधिकारिविशेषणत्वम् . **आदित्य-
पुराणम्** – १२८३ रत्नपञ्चकं तत्प्रतिनिधिश्च.
नृसिंहपुराणम् – १२८३ कर्मानर्हं वस्त्रम् . **पुराणम्**–
१२८३ कुशमूलमध्याग्रैः साध्यानि कर्माणि ; वित्त-
शाठ्यस्य कर्मफलाभावहेतुत्वम् . **अनिर्दिष्टकर्तृकवच-
नानि**– १२८३ ऋग्वेदिसामवेदिनोराध्वर्यवादौ याजुष-
शाखापरिग्रहे नियमः ; १२८४ परशास्त्रपरिग्रहे विधि-
निषेधाः प्रायश्चित्तं च ; स्वशाखालक्षणं तदीयकर्मणः
कर्तव्यता च ; १२८५ उपांशुत्वलक्षणम् ; प्राच्या दिशो
द्विविधत्वम् ; पत्नीप्रतिनिधिः ; देवकर्माङ्गाचमने दिङ्-

नियमः ; कर्मार्हानर्हवस्त्रविवेकः ; कच्छपञ्चकम् ; कच्छ-
त्रयम् ; पञ्चविधा नग्नता ; वस्त्रप्रसारणे दशानां दिङ्-
नियमः , अन्यथा पुनःप्रक्षालनं च ; एकयज्ञोपवीतेन
कर्मकरणनिषेधः ; कुशासनस्य यज्ञोपवीतस्य च कर्माङ्ग-
त्वम् ; आसनस्वरूपम् आसनमानं च ; १२८६
प्रोक्षणावोक्षणाभ्युक्षणपरिभाषा ; अनुद्धृतसारस्य पयस-
स्ताम्रपात्रे दोषाभावः ; अनुक्तसंख्ये जपादौ संख्या-
मानम् ; अमायां कुशसमिच्छेदननिषेधः ; कर्माङ्गं काम्यं
च पवित्रधारणम् , पर्वभेदेन फलभेदः ; ब्रह्मविष्टरयो-
र्निर्माणप्रकारः ; मुख्यकालादुत्तरकालस्यैव गौणत्वम् ;
कुश–पात्र-मन्त्र–ब्राह्मणानामयातयामता पुनर्विनि-
योगश्च ; कुशादीनां यातयामतानिमित्तानि ; १२८७
इध्मबर्हिषामयातयामतावधिः ; त्याज्यदर्भाः ; पवित्रदर्भ-
संख्या ; उत्सवकर्मादौ मङ्गलस्नाननूतनवस्त्रपरिधाना-
लंकरणानां कर्तव्यता ; आचमनस्य कर्माङ्गत्वम् ; द्विरा-
चमननिमित्तानि ; अयज्ञियानि धान्यानि ; आहुति–
बलि–शोधनमृदां मानम् ; कर्ममध्ये कर्मान्तरकरण-
निषेधः ; पत्न्युपवेशननियमः ; प्रयोगमध्ये ऋष्यादि-
स्मरणनिषेधः ; स्रुक्स्रुवयोराकृतिर्मानं च ; १२८८
पवित्राः क्षाराः ; सर्वगन्धलक्षणम् ; परितोमानम् ;
एण–माणव–रुरु–सृमरपदार्थाः . **षट्त्रिंशन्मतम्**–
१२८८ दर्भाणां ग्रहणकालः अयातयामता पुनर्विनि-
योगश्च ; कर्मविशेषे ताम्रपात्रे गव्यदोषाभावः . **चतु-
र्विंशतिमतम्**– १२८८ फलमूलादिभक्षणेऽपि कर्मार्ह-
त्वम् ; १२८९ वेदभेदेन शिखाबन्धदेशव्यवस्था; ज्ञानस्य
कर्मसंपादकत्वम् . **संग्रहकारः (स्मृतिसंग्रहः)**–
१२८९ रात्रौ प्रहरपर्यन्तं दिवाकृत्यानुष्ठानानुमतिः ;
प्राणायामत्रयस्य कर्माङ्गत्वम् ; कर्मविशेषेषु ओंकारस्यर्षि-
दैवतच्छन्दःस्मरणस्य च वर्जनम् ; कच्छत्रयम् , तस्य
कर्माङ्गत्वम् , वर्जनीयं वस्त्रं च; १२९० पत्न्युपवेशनदेशः ;
परशाखीयानुष्ठानानुमतिः ; परशाखीयानुष्ठाननिषेधः ;
स्रुक्स्रुवयोराकृतिर्मानं च ; १२९१ समित्पवित्रवेदेध्म-
परिधीनां मानानि ; पवित्रासनादिषु दर्भसंख्यानियमः ;
प्रोक्षणावोक्षणाभ्युक्षणपरिभाषाः . **हलायुधः**– १२९१

कुशमृत्तिकाहरणकालः . **वराहः**– १२९१ मङ्गलाष्टक-
द्वयम् . **स्मृत्यर्थसारः**– १२९१ प्राची उदीची ईशानी
च दिक् , आसीनत्वम् , दक्षिणाङ्गम् , यज्ञोपवीतम् ,
प्रदक्षिणत्वम् , आत्मशुद्धिश्चेत्येतेषां कर्माङ्गत्वम् , कर्माप-
चारे समाधानप्रकारः ; १२९२ सति सामर्थ्येऽनुकल्प-
कृतस्य निष्फलत्वम् ; स्वशास्त्रीयमात्रानुष्ठानेऽपि कृता-
र्थता ; श्रौतेषु परशास्त्रीयानुष्ठानानुमतिः ; अहतवस्त्रं
मुख्यमुत्तरीयम् , तदभावे तृतीयं यज्ञोपवीतम् ; यज्ञो-
पवीत–प्राचीनावीत–निवीतलक्षणानि ; वस्त्रयज्ञोपवीतयोः
कर्माङ्गत्वम् , यज्ञोपवीतप्रकृतिद्रव्याणि च ; कर्मभेदे-
नाग्निभेदः ; हस्तस्थिततीर्थानि तद्विनियोगश्च ; १२९३
आचमनस्य द्विराचमनस्य च निमित्तानि ; आद्यन्तयो-
र्द्विराचमननिमित्तानि ; आचमननिमित्तानि ; श्रवण-
स्पर्शनादिनिमित्तानि ; श्रवणस्पर्शस्य शुद्धिनिमित्तत्वे
कारणम् ; अन्ते आचमननिमित्तानि ; पादशौचादीन्या-
चमनाङ्गानि ; आचमनमन्त्राः , अमन्त्रकमाचमनम् ;
आचमनोत्तरं पवित्रत्यागात्यागौ ; आचमनादिशेषोदकेन
कर्मकरणनिषेधः आपत्कल्पश्च ; १२९४ उच्छिष्टता-
दोषापवादः ; जल–स्थल–तदुभयाचमनैः शुद्धिव्यवस्था ;
शुष्कार्द्रवस्त्रव्यवस्था, अन्तर्जानुता च ; स्नानस्य अधि-
कारिविशेषणत्वम् ; शूद्राणां नमस्कारमन्त्रः ; वस्त्र-
विचारः ; संध्यावन्दनमधिकारिविशेषणम् ; तण्डुलरूपेण
स्वरूपेण उभयरूपेण च होतव्यानि द्रव्याणि ; भिक्षादिरूपं
धान्यमानम् ; समिधां वृक्षाः गुणाः दोषाश्च; १२९५
समित्पवित्रवेदेध्मपरिधीनां मानानि; दशविधा दर्भाः ,
तदाहरणकालः , अयातयामता, पुनः पुनर्विनियोगश्च ;
दर्भग्रहणविधिः ; पित्र्यदैवकर्मसु दर्भगुणभेदः , पवित्र-
दर्भगुणाः ; वर्णभेदेन कर्मभेदेन च पवित्रदर्भसंख्याभेदः ,
सर्ववर्णसाधारणपवित्रं च; १२९६ पवित्रस्याऽऽचमना-
ङ्गत्वम् उच्छिष्टतानुच्छिष्टते च ; त्याज्या दर्भाः ; आच-
मने वामहस्ते दर्भधारणनिषेधः तदपवादश्च, ब्रह्मग्रन्थि-
दूर्वाधारणनिषेधः ; सपवित्र–सदर्भ–करसाध्यकर्माणि ;
कुशानां मुख्यत्वं कुशप्रतिनिधयश्च , छेदने विधिनिषेधौ ;
देवादिभेदेन दानार्थकनिपातभेदः ; नीलीदोषापवादः ;

परितोमानम् ; तिर्यङ्मानम्. **स्मृतिचन्द्रिकायाम्**–
१२९६ संकल्पस्य कर्तव्यता ; अनुपयोगकाले पवित्र-
विन्यासनियमः. **हेमाद्रौ**– १२९६ ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य
कर्माङ्गत्वम् ; १२९७ सुवर्णपवित्रप्रशंसा ; स्वसूत्रोल्ल-
ङ्घननिषेधः. **स्मृतिसारे**– १२९७ सग्रन्थिपवित्रेण
कर्मविशेषकरणस्य निषेधः. **पारिजाते**– १२९७
पवित्रग्रन्थिबन्धने ज्ञानमुद्रा. **महार्णवे**– १२९७ सर्वौ-
षधिगणः. **चिन्तामणौ** – १२९७ समिद्दोषाः, तेषां
फलानि च ; समिद्गुणाः ; वृक्षभेदेन समित्फलानि ;
१२९८ नीलीरागदोषापवादः. **स्मृतिरत्नावल्याम्**–
१२९८ सप्तवाताहतवस्त्रस्य शुष्कतुल्यत्वम् ; दिवा-
कृत्यानां रात्रौ प्रहरपर्यन्तं गौणकालः. **स्मृतिरत्ने**–
१२९८ ज्ञानमुद्रालक्षणं पवित्रग्रन्थिकरणं च. **कपिल-
पञ्चरात्रे**– १२९८ ज्येष्ठ–मध्यम–कनिष्ठान्यङ्गुलि-
मानानि. **मेरुतन्त्रे**– १२९८ पूर्णपात्रलक्षणम्. **मन्त्र-
तन्त्रप्रकाशे**– १२९८ नमः–स्वाहान्तपठितमन्त्रेषु
द्वितीयनमस्कारस्वाहाकारसंयोजननिषेधः. **स्मृति-
भास्करे**– १२९८ पवित्रलक्षणम्. **स्मृति-
दर्पणे**– १२९८ देवताष्टवर्गाः. **विधानपारिजाते**–
१२९९ एकवस्त्रत्वं कच्छहीनत्वं च स्त्रियाः कर्मा-
धिकारप्रतिबन्धकम् ; तेजनी गौः. **मन्त्रमुक्तावल्याम्**
– १२९९ वर्ज्यं ग्राह्यं चाऽऽसनम्. **मन्त्रकोशकारः**
–१२९९ पुष्पादीनां क्रयक्रयणप्रतिप्रसवः. **संध्यारत्ने**
–१२९९ संकल्पप्रकाराः. **मुद्रालक्षणग्रन्थे**– १२९९
मृगमुद्रालक्षणम्. **कुथुमिः**–१२९९ शिखाबन्धप्रकारः.
दामोदरः– १२९९ चित्रौदनलक्षणम्. **शाकल-
कारिकाः**– १२९९ अग्निविषये निरूढानिरूढपदार्थौ ;
विष्णुस्मरणस्य कर्मसंपूर्णताहेतुत्वम् ; पत्नीपुत्रयोरुप-
वेशनदेशः ; १३०० प्राणायामलक्षणम् ; दशौषधयः.
शौनककारिकाः– १३०० द्विजातीनां कर्मा-
धिकारः, ब्राह्मणस्य याजकत्वम् ; अग्निप्रकाराः
तत्साध्यकर्माणि च ; कर्मणां दक्षिणकरसाध्यत्वम् ;
कर्मसु दिङ्नियमः ; अबुपस्पर्शननिमित्तानि ; १३०१
कर्मणामुपविश्यकर्तव्यता ; कर्मप्रकाराः ; पूर्वदिने नान्दी-
श्राद्ध–सकृद्भोजन– ब्रह्मचर्या– लङ्करण– प्रतिसरबन्ध-
पुण्याहवाचनानां मनःप्रसाद– सत्योक्ति– तपः– स्नाना-
ऽऽचमनैरात्मशुद्धेश्च पूर्वाङ्गत्वम्, कर्तुः प्रतिनिधयश्च ;
प्राक्कूलता, प्राक्संस्थत्वम्, प्राङ्मुखता, परिसमूहनम्,
दक्षिणाङ्गकर्तव्यता, आसीनकर्तव्यता, हविरनादेशे आज्यं
हविः, उपवीतम्, निवीतम्, होममन्त्रेषु एकश्रुति-
विधानं स्वाहाकारविधानं च ; १३०२ प्रत्यृच-
शब्देन होमविधाने विशेषनियमः ; जपे होमे च महा-
व्याहृतिनिर्णयः ; षड्विधा मन्त्राः, तेषामुपांशुप्रयोगः,
तेषां लक्षणानि, मन्त्रसंज्ञा, सावित्रप्राजापत्ययोरुपांशुत्वम् ;
१३०३ परिध्यादीनिध्मेऽन्तर्भाव्य इध्मसमिधां संख्या
मानं च, परिधित्रयलक्षणानि, यज्ञिया वृक्षाः ; समि-
ल्लक्षणम् ; समिद्दोषाः ; यज्ञियानि तृणानि तृणदोषाश्च ;
पात्राणां प्रकृतयः मुख्यकल्पानुकल्पाश्च ; १३०४
पवित्रलक्षणम् ; मन्त्रोपदेशाभावे अनादेशाहुतयः ;
ऋग्वेद्यादीनां याजुषशाखापरिग्रहनियमः. **कुमारिल-
कारिकाः**– १३०४ अग्न्यादयः सामान्या देवताः ;
समानकालिकानां समानतन्त्रता, तत्र ऐच्छिक-नित्या-
ङ्गानि, द्रव्यानादेशे आज्यं द्रव्यम्, साधनानुक्तौ स्रुवस्य
साधनता ; षड्विधमन्त्राणामुपांशुत्वम्, तत्र मन्त्रविशेष-
लक्षणम् ; १३०५ मन्त्रान्ते कर्मणः कर्तव्यता, कर्मावृत्तौ
मन्त्रावृत्तिः ; कर्मण उपविश्य कर्तव्यता, प्रायश्चित्तोत्तर-
मतीतस्यानुष्ठानमननुष्ठानं च मतभेदेन. **कपर्दिकारिकाः**
– १३०५ प्राणायामलक्षणम् ; अनादेशे दर्व्या होम-
साधनत्वम् ; अन्वारम्भनियमः ; यज्ञोपवीतस्य कर्माङ्गत्वं
संख्या च. **त्रिकाण्डमण्डनः**– १३०५ काल्शौचादि-
मज्जीवनस्य अधिकारिविशेषणत्वम् ; अशुचिकृतस्य नाऽऽ-
वृत्तिः, प्रायश्चित्तं शोधनहेतुः ; अशुचिकृतस्याऽऽवृत्ति-
रिति मतान्तरम् ; अल्पतन्त्रान्तःप्रसक्तस्य महातन्त्रस्या-
ल्पतन्त्रसमाप्त्युत्तरं कर्तव्यता ; १३०६ अधिकारिपुरुष-
विशेषणानि ; १३०७ पत्न्याः पतितुल्योऽधिकारः
कर्मणि ; त्यागोच्चारणे पतिपत्न्योस्तुल्यत्ववैषम्यपक्षौ ;
१३०८ पत्न्या विषमाधिकारः कर्मणीति पक्षः ; प्रारब्ध-
काम्यस्यान्तराऽधिकारहानावपि समापनीयत्वम् ; काम्या-

धिकारहेतुः कामना दम्पत्योः पत्युरेव वेति मत-
द्वयम् ; नित्येषु तिरोहितशक्तेरप्यधिकारः, नष्टशक्तेर्ना-
धिकारः ; यावज्जीवकरणसंकल्पेऽपि यावच्छक्ति-
लोपमधिकार इति मतम् ; यावज्जीवकरणसंकल्पे शक्ति-
लोपेऽप्यधिकार इति मतान्तरम् ; १३०९ याव-
ज्जीवकरणसंकल्पाभावेऽपि शक्तिलोपेऽप्यधिकारानुवृत्तिः ;
कर्माशक्तावपि त्यागस्य कर्तव्यता, तत्राप्यशक्तौ प्रति-
निधानम् ; नित्यनैमित्तिकयोः सूतकादौ कर्तव्यता,
काम्यस्याकर्तव्यता च ; पातित्यरहितत्वमधिकारनिया-
मकम् ; १३१० अद्विजधर्मे सामान्यधर्मे च पतितस्या-
प्यधिकारः ; पातित्यप्रायश्चित्ते पतितस्याधिकारः सुतराम् ;
सदृशस्य प्रतिनिधेयता ; काम्ये प्रतिनिध्यभावः तदपवादश्च;
१३११ प्रतिनिधिनिषेधः ; गुणकर्मणि स्वामिनोऽपि
प्रतिनिधिः ; पत्न्याः प्रतिनिधिः, पत्युः प्रतिनिध्यभावः ;
संकल्पितद्रव्याभावे सदृशस्य प्रतिनिधानम्, न तु वैक-
ल्पिकस्य ; १३१२ प्रतिनिधिसंकल्पेऽपि मुख्यलाभे
मुख्यस्यैव ग्राह्यता ; प्रतिनिधिना प्रयोजननिर्वृत्तौ मुख्य-
लाभेऽपि प्रतिनिधिनैव समापनम् ; १३१३ प्रति-
निध्यपचारे मुख्यसदृशस्यैव ग्राह्यता ; प्रधान-
मात्रपर्याप्तस्यापि मुख्यस्यैव ग्रहणम्, न तदधिक-
स्यापि प्रतिनिधेः ; १३१४ मुख्यस्य प्रधानापर्या-
प्तत्वे प्रतिनिधेरेव ग्रहणम् ; द्रव्यगुणविरोधे द्रव्यानु-
रोधेन प्रतिनिधानम्, न गुणानुरोधेन ; प्रतिनिधिसादृश्य-
प्रयोजकसाधर्म्याणि, तेषां बलाबलं च ; मुख्यं हविस्त-
त्प्रतिनिधयश्च, निषिद्धद्रव्याणि ; १३१७ गुण–दिग्वि-
रोधे दिशो बलीयस्त्वम् ; अवदाननाशे हविःशेषा-
दवदानान्तरग्रहणम् ; १३१८ पशुप्रतिनिधिसाधर्म्यम् ;
प्रतिनिध्युपाकरणोत्तरं प्राप्तस्य पूर्वपशोरनादरणम्; गवाश्वौ
छागमेषौ च परस्परं प्रतिनिधी ; जातिदोषाभावयोर्वि-
रोधे दोषाभावो बलीयानिति मतम्, दोषगणना च ;
१३१९ जातिदोषाभावयोर्विरोधे जातिर्बलीयसीति मतम् ;
पश्ववदाननाशे घृतं प्रतिनिधिः, सर्वावदाननाशेऽपि
घृतमेवेति मतम् ; सर्वपश्ववदाननाशे पश्वन्तरं प्रति-
निधिरिति मतान्तरम् ; हृदयनाशे पश्वन्तरं घृतं वा
प्रतिनिधिरिति मतद्वयम् ; १३२० वपानाशे पश्वन्तरं घृतं
वा प्रतिनिधिरिति मतद्वयम् ; पश्वन्तरालम्भपक्षे पूर्वपशु-
शेषस्य प्रतिपत्तिः ; आज्यस्य सर्वप्रतिनिधित्वम् ; बर्हि-
रर्थे कुशा मुख्याः, कुशप्रतिनिधयः, तत्र मतान्तरं च ;
१३२१ मुख्य इध्मवृक्षः, तत्प्रतिनिधयः, निषिद्ध-
वृक्षाश्च ; उलूखलमुसलयोः प्रकृतिः प्रकृतिप्रतिनिधिश्च ;
दक्षिणार्थगवीप्रत्याम्नायाः ; मुख्यस्य बहुव्यक्तिकत्वे यथा-
लाभं मुख्यव्यक्तीनां शेषे च प्रतिनिधिव्यक्तीनां ग्रह-
णम् ; दक्षिणार्थगो–हेम–वस्त्राणां प्रत्याम्नायाः ; १३२२
यज्ञोपवीतप्रतिनिधिः ; मुख्यवृत्तिमुख्यद्रव्ययोर्विरोधे मुख्य-
द्रव्यं बलीयः ; मन्त्रोक्तगुणामन्त्रोक्तगुणयोर्विरोधे मन्त्रो-
क्तगुणा बलीयांसः ; अवयव–गुणविरोधे गुणा
बलीयांसः ; परिमाणरूपविरोधे रूपं बलीयः ; दूरगुणा-
सन्नगुणविरोधे आसन्नगुणा बलीयांसः ; सबलदुर्बलधर्म-
विरोधे सबलधर्मादरः ; मुख्यधर्माणामूहरहितमुख्य-
मन्त्राणां च प्रतिनिधौ प्रयोगः ; प्रतिनिध्युपादाने प्राय-
श्चित्तं कार्यम्, न कार्यं चेति मतद्वयम् ; १३२३
न्याय्याभावे वाचनिकः प्रतिनिधिः ; सिद्धद्रव्यग्रहणेऽपि
निष्पादनमन्त्रजपस्याऽऽवश्यकता, कृताकृतत्वम्, अभाव-
श्चेति मतानि ; नित्यनैमित्तिकयोर्मुख्यकालातिपाते गौण-
काले कर्तव्यता, गौणस्य मुख्यसादृश्यं च ; विशिष्ट-
कर्मणां गौणकालस्य लक्षणं मतभेदेन ; गौणकालेऽपि
प्रायश्चित्तपूर्वकं प्रायश्चित्तं विना वाऽनुष्ठानमिति पक्ष-
द्वयम् ; १३२४ मुख्यकालमुख्यसाधनयोर्विरोधे मुख्य-
कालो बलीयान् ; १३२६ नदीलक्षणं मतभेदेन ;
१३२७ नित्यकर्मणो गौणकाले प्रायश्चित्तपूर्वक-
मनुष्ठानम् ; कालातीतं कृत्वैवोत्तरकर्मानुष्ठानम् ; गौण-
कालातिक्रमे प्रायश्चित्तमात्रम्. **यज्ञपार्श्वकारिकाः
(यज्ञपार्श्वः)** – १३२७ कर्मणि अग्निनियमः ;
केवलमन्त्रपाठस्यापि साङ्गतासंपादकत्वम् ; १३२८
स्वशाखीयमात्रानुष्ठानेन कृतार्थता, परशाखीयगुणोप-
संहारः, स्वशाखीयं त्यक्त्वा परशाखीयानुष्ठाने दोषः ;
गुर्वनुष्ठेयस्य गुरुसूत्रानुसारित्वम् ; कर्मान्ते भोजनीय-
ब्राह्मणसंख्या ; ब्राह्मणभोजन– मन्त्र– दक्षिणाहीनत्वे

अग्निमुखम्

(पृ. १३४८–१५४९)

मृतीनामाहुत्यन्ते जलस्पर्शः. **प्रयोगार्णवे**– १५१५ स्रुवधारणमुद्रा. **रङ्गनाथकृतरुद्रपद्धतौ**– १५१५ विकीर्णहविःप्रतिपत्तिः . **शाकलकारिकाः**– १५१५ स्थडिलकरणादिसमिन्धनान्ताः पदार्थाः ; अग्निध्यानम् ; १५१६ अग्न्यभिमुखीकरणम् ; अन्वाधानम् ; परिसमूहनादिविष्णुस्मरणान्ताः पदार्थाः. **शौनककारिकाः**– १५१६ होममन्त्रेषु एकश्रुतिविधानं स्वाहाकारविधानं च ; स्थण्डिलकरणम् अग्निस्थापनं च ; १५१७ अग्निधमनम् ; परिसमूहनपर्युक्षणे, अन्वाधानम् , अग्न्यलंकरणम् ; इध्माबर्हिषोः संनहनम् ; इध्मसमिधां परिधीनां च मानं संख्या च ; १५१८ बर्हिर्मानम् ; परिसमूहनपरिस्तरणपर्युक्षणपात्रासादनानि ; १५१९ पात्रप्रोक्षणादि, प्रोक्षणीसंस्कारश्च ; पवित्रस्वरूपम् ; उत्पवनस्वरूपम् ; ब्रह्मणो वरणं कर्माणि च ; १५२० प्रणीताप्रणयनम् ; हविषो निर्वापः प्रोक्षणं च ; हविषः संस्कारः पाकश्च ; आज्यसंस्कारः ; १५२१ बर्हिरास्तरणमाज्यनिधानं च ; स्रुक्स्रुवसंमार्गः ; अभिघारणं हविर्निधानं च ; परिधानम् ; आघारानुयाजसमिन्निधानम् ; परिसमूहनाग्न्यलंकरणात्मालंकारेध्माधानानि ; आघारौ ; आज्यभागौ ; १५२२ प्रधान–स्विष्टकृदाहुतिदेशः ; हविष उद्धरणविभागौ ; अवदानधर्मः ; पञ्चावत्तिपरिगणनम् ; प्रधानहोमः ; स्विष्टकृद्धोमः ; अनूयाजसमित्परिध्याघारसमिदिध्मरज्जुप्रहरणम् ; प्रायश्चित्ताहुतयः ; १५२३ पूर्णाहुतिः ; दिगुत्सेकः मार्जनं प्रोक्षणं च ; अग्न्युपस्थानम् ; अग्निप्रार्थना ; परिसमूहनपर्युक्षणे , दक्षिणादानम् ; पात्राणां क्षालनं ग्रहणं च ; ब्रह्मवरणादिवैकल्पिककर्माङ्गसंग्रहः ; १५२४ होमतन्त्रोपसंहारः . **जयन्तकारिकाः**– १५२४ अग्निस्थापनम् ; यथानिर्वापक्रमं प्रोक्षणक्रमः . **कुमारिलकारिकाः**– १५२४ स्थण्डिलकरणम् अग्निस्थापनं च ; ब्रह्मपरिस्तरणयोः कर्मभेदेन नित्यत्वं विकल्पश्च, आज्यभागयोर्विकल्पः , मन्त्रानादेशे नाममन्त्रः ; १५२५ कर्मविशेषे निर्वापप्रोक्षणयोस्तूष्णींत्वम् , सहश्रपणम् , व्युद्धरणाभावश्च ; परिसमूहनपरिस्तरणपरिषेचनानि ; पात्रासादनम् ; पवित्रलक्षणम् ; प्रोक्षणीप्रणीतासंस्कारः ; १५२६ निर्वापादिः हविःसंस्कारः ; आज्यसंस्कारः ; स्रुक्स्रुवसंमार्गः ; हविर्निधानम् इध्माधानं च ; १५२७ आघारौ ; आज्यभागौ ; हविर्विभागः ; अवदानधर्मः प्रधानहोमश्च ; स्विष्टकृद्धोमः ; इध्मरज्जुप्रासनम् , प्रायश्चित्ताहुतयः ; १५२८ पूर्णपात्रनिनयनम् , मार्जनम् , उपस्थानम् , परिसमूहनपरिषेचने, दक्षिणादानम् ; तन्त्रातिदेशः ; पूर्णाहुतिः ; अग्नेरायतनाद्बहिर्गमने प्रायश्चित्तम् ; इध्माधानोत्तरं हविर्दोषे प्रायश्चित्तम् ; इध्माधानात्पूर्वं हविर्दोषे प्रायश्चित्तम् ; १५२९ हविर्दोषे प्रायश्चित्तम् ; पात्र–पवित्रनाशे प्रायश्चित्तम् ; अनादिष्टप्रायश्चित्तम् ; स्वयंज्वलनादिप्रायश्चित्तानि ; प्रायश्चित्तस्याऽऽज्यसंस्कारोत्तरकर्तव्यता ; व्युत्क्रमनिमित्तकप्रायश्चित्तानि ; १५३० हविरपक्वतादिनिमित्तकप्रायश्चित्तानि. **कपर्दिकारिकाः**– १५३० रेखाकरणम् अग्निस्थापनं च ; पात्रासादनम् ; आहुतिसाधनम् ; १५३१ होमतन्त्रव्यवस्था ; आग्निहोत्रिकतन्त्रम् ; आशीर्वाचनम् ; अनादेशप्रायश्चित्तम् ; भ्रेषप्रायश्चित्तम् ; स्रुवक्स्रुवसाधनकाहुतिविभागः ; १५३२ संस्रावापवादः ; अग्निमुखदेवतासंग्रहः . **शुल्बकारिकाः**– १५३२ स्थण्डिलमानम् . **रेणुकारिकाः**– १५३२ हविःशेषस्थापनम् . **परशुरामकारिकाः**– १५३२ पर्युक्षणोत्तरं प्रणीतासु पवित्रकनिधानम् ; हविर्द्रव्यप्रक्षेपणे त्रयः पक्षाः, सप्त अग्निजिह्वाः ; दक्षिणजानुनिपातनम् ; हविःशेषस्थापने पात्रनियमः ; पूर्णाहुतावासीनत्वम् . **अग्निगुह्ये**– १५३३ परिसमूहनम् ; अग्नेरानयनं स्थापनं च ; ब्रह्माद्यासनदर्भसंख्या ; ब्रह्मणो दक्षिणदिगवस्थाने निमित्तम् ; प्रणीताधारणे हस्तमुद्रा ; परिस्तरणम् ; पात्रासादनम् ; पात्रप्रोक्षणं प्रोक्षणीपात्रनिधानं च. **गृह्यासंग्रहः**– १५३३ अग्निनामानि, तेषां कर्मसु विनियोगः , श्रावणविधिः , ज्ञानविधिश्च ; १५३६ अग्निजिह्वाः , तासां कर्मभेदेन विनियोगश्च; होमात्पूर्वं विहितनाम्नाऽग्न्याह्वानम् ; अग्निस्वरूपाज्ञाने होमवैफल्यम् ; अग्निस्वरूपज्ञाने होमसाफल्यम् ; १५३७ अग्निस्वरूपम् , तत्र जिह्वामानम् , जिह्वाध्यानम् , जिह्वासंख्या , देवताभेदेन जिह्वा-

विनियोगश्च ; होमयोग्यमग्निस्वरूपम् ; १५३८ पूर्णाहुतियोग्यमग्निस्वरूपम् ; परिसमूहनादिक्रमः ; स्थण्डिलपरिमाणम् ; १५३९ दिग्भेदेन स्थण्डिलनिम्नताफलानि ; रेखाकरणं साधन–देवता–मान–वर्णसहितम् ; १५४१ स्थण्डिलोपलेपनप्रयोजनम् ; १५४२ अग्निप्रणयने विधिनिषेधाः ; १५४३ अग्निस्वरूपम् ; अग्निधमनसाधनानि तत्फलानि च ; लेखनादिचरुश्रपणान्तपदार्थक्रमः , स्तरणे विशेषः ; १५४४ ब्रह्मासनस्थाने उदकधारादानम् ; कर्मविशेषेषु ब्रह्मनिषेधः ; विहितप्रतिषिद्धायाः प्रणीताया निषेधः , वैरूपाक्षप्रपदजपविधिः ; परिधिस्थाने उदकाञ्जलयः ; १५४५ सर्वेषु होमेष्वाद्यन्तयोः समिदाधानम् ; इध्मसमित्संख्या; तूष्णींकर्तव्याणि कर्माणि, इध्मस्य निःशेषस्याऽऽधानम् ; उपक्लृप्तद्रव्याणां वीक्षणम् अभ्युक्षणं च ; १५४६ संपूयनपदार्थः तत्पूर्वकत्वमुत्पवनस्य ; आज्यप्रतिनिधौ आज्यशब्दप्रयोगः ; दध्नोऽधिश्रयणनिषेधः ; संस्कृताज्यपात्रे निक्षिप्तस्य घृतादेर्न पुनः संस्कारः ; आज्यहविरन्तरयोर्मध्ये आज्यसंस्कारस्य प्राथम्यम् ; १५४७ उपघातपदार्थः ; उपघातहोमधर्माः ; संपातसंज्ञा ; ‘स्थालीपाकावृताऽन्यत्’ इति गोभिलसूत्रोक्तस्य पारिभाषिकोऽर्थः ; १५४८ स्तृतशेषदर्भैर्यज्ञवास्तुकर्मणः कर्तव्यता ; यज्ञवास्तूत्तरं पूर्णाहुतिः ; व्याहृति–यज्ञवास्तुकर्मणोः परिगणितकर्मसु निषेधः ; चरोरभिघारणप्रत्यभिघारणे . **कारिकाः**– १५४९ स्थण्डिलमानम् ; रेखाकरणम् ; पात्रासादनम् ; स्रुक्स्रुवसंमार्गः ; त्यागस्य होमात्प्राक् कर्तव्यता.

संस्कारकाण्डस्य

द्वितीयभागस्य ऋष्यादिक्रमेण विषयानुक्रमणिका

बौधायनश्रौतसूत्रम्

अग्निमुखम्—

जयहोमः ; अभ्यातानहोमः अभ्यातानादिहोमक्रमश्च १३४८.

आश्वलायनश्रौतसूत्रम्

कर्मपरिभाषा—

प्राक्चेष्टताया नित्यत्वम् ; अङ्कधारणाया नित्यत्वम् ; यज्ञोपवीतशौचयोर्नित्यत्वम् १०७५. विहारे कर्मकाले विहारस्य अपृष्ठतःकरणम् ; एकाङ्गवचनम् अङ्गावचनं वा यत्र तत्र दक्षिणाङ्गस्य साधनता ; पादग्रहणे ऋग्बोधः ; सूक्तादिन्यूनपादग्रहणे सूक्तबोधः ; पादाधिकग्रहणे तृचबोधः ; मन्त्राणामुपांशुप्रयोगो जपादौ १०७६. अपवादस्य प्रसङ्गाद्बलीयस्त्वम् ; विहिताकरणान्यथाकरणयोः प्रायश्चित्तम् ; विहिताभावेऽन्यस्य प्रतिनिधानम् १०७७.

अग्निमुखम्—

आसनात्तृणनिरसनमुपवेशनं च ; ब्रह्मणो विषयः १३४८. तूर्ष्णीहोमेषु प्रजापतिदेवता—शब्दध्यानम् १३५०.

शाङ्खायनश्रौतसूत्रम्

कर्मपरिभाषा—

त्रैवर्णिकानामेव यज्ञेऽधिकारः १०७७. अनिर्दिष्टाधिकारिकं कर्म सर्वसाधारणम् ; आर्षोऽपि संबन्धः कर्मतत्संबन्धिनोर्व्यवस्थापकः ; दैवकर्मसु यज्ञोपवीतमधिकारिविशेषणम् ; पित्र्यकर्मसु प्राचीनावीतमधिकारिविशेषणम् ; कर्मकर्तुः स्वाधिकाराद्व्यावृत्तिः ; कर्म कर्मान्तरेण न व्यवधातव्यम् ; इतिकर्तव्यता पाठक्रमेणानुष्ठेया १०७८. विशेषवचनाभावे उत्तरतोऽनुष्ठानम् ; दैवकर्मसु पूर्वदिक्संबन्धः ; पित्र्यकर्मसु दक्षिणदिक्संबन्धः ; जुहोतिचोदिते सर्पिर्द्रव्यम् ; मन्त्रभेदे कर्मभेदः ; इति—स्वाहा—नमःशब्दैर्मन्त्रपरिच्छेदः सूत्रेषु ; मन्त्रकरणककर्मसु मन्त्रान्तेन कर्मादेः संयोगः १०७९.

अग्निमुखम् —

स्वाहाकारान्तता होममन्त्राणां समिदाधानमन्त्राणां च १३५०.

आपस्तम्बपरिभाषासूत्रम्

कर्मपरिभाषा—

त्रैवर्णिकस्यैवाधिकारो यज्ञे १०७९. जुहोतिचोदिते आज्यं द्रव्यम् , जुहूर्होमसाधनम् , तदसंभवे स्रुवः ; यावज्जीवं यज्ञपात्रधारणम् ; प्रतिकर्म पात्रसंस्कारावृत्तिः ; कर्मणि मन्त्राणां नानध्यायः १०८०. प्रतिमन्त्रं कर्मभेदः ; संख्यायुक्तेषु व्यापारावृत्तिरूपेषु च कर्मसु सकृन्मन्त्रोच्चारणम् ; एककालावच्छेदेन कण्डूयनाद्यावृत्तावपि न मन्त्रावृत्तिः ; प्रयाणे सकृन्मन्त्रपाठः ; अदृष्टसंस्कारकेष्वपि सकृदेव मन्त्रपाठः ; वचनादेकस्यापि कर्मणो बहुमन्त्रकत्वम् १०८१. मन्त्रान्त—कर्मारम्भयोः संयोगः ; सूत्रे मन्त्रप्रतीकं कृत्स्नमन्त्रपरम् ; प्रतीकात्प्रतीकं यावदेकमन्त्रता ; रौद्रादिकर्मोत्तरमुदकोपस्पर्शनम् ; दैवकर्मणां प्राक्संस्थत्वं प्रदक्षिणक्रियत्वमुदक्संस्थत्वं यज्ञोपवीत्यधिकारिकत्वं च १०८२. पित्र्यकर्मणां दक्षिणसंस्थत्वमप्रदक्षिणक्रियत्वं प्राचीनावीत्यधिकारिकत्वं च; समस्तानां रज्जूनामप्रदक्षिणावेष्टनपूर्वकं प्रदक्षिणं संयोजनम् ; असमस्तानां रज्जूनां प्रदक्षिणमात्रं संयोजनम् ; एकप्रकरणगतप्रधानानां समानाङ्गकत्वम् ; प्रकरणमङ्गप्रधानभावनियामकम् ; विशेषवचनाभावे अङ्गानां सर्वप्रधानसाधारणत्वम् ; विशेषवचनमङ्गप्रधानभावव्यवस्थापकम् ; अनुपदिष्टाङ्गकस्य प्रधानस्यातिदिष्टाङ्गकत्वम् १०८३. निर्दिष्टदेशकालकर्तृकस्य प्रधानस्य तद्देशकालकर्तृकत्वमेव ; सामान्यशब्दाः प्रधानभूतविशेषपराः , न अङ्गभूतविशेषपराः ; दर्वीहोमानां यावदुपदिष्टाङ्गकत्वम् ; होमेषु मन्त्राणां स्वाहाकारान्तता १०८४. देवतासामान्यात् हविःसामान्यं बलीयः ; द्रव्यसंस्कारयोर्द्रव्यं बलीयः ; अर्थद्रव्ययोरर्थो बलीयान् ; अतिदिष्टेष्वेव मन्त्रेषूहः , नोपदिष्टेषु ; विकृतौ स्तुतिनिन्दापदवर्जे यथार्थमूहः १०८५. मुख्याभावे सदृशस्यैव प्रतिनिधेयत्वम् १०८६. मुख्यधर्माणामेव प्रतिनिधावनुष्ठानम् ; अंशतो द्रव्यनाशे शेषेणैव कर्मसमापनम् ; स्वाम्यग्निदेवतामन्त्रकर्मणां न प्रतिनिधिः , माषादीनां च निषेधात् न प्रतिनिधित्वम् ; प्रत्याम्नानप्रतिषेधार्थलोपैः प्राकृतपदार्थनिवृत्तिर्विकृतौ १०८७. यज्ञफलयज्ञाङ्गफलयोः संकल्पस्याऽऽदौ कर्तव्यता ; मन्त्रकर्मणोर्न्यूनाधिकसंख्यत्वे व्यवस्था ; उपदिष्टातिदिष्टाङ्गयोः क्रमव्यवस्था १०८८.

अग्निमुखम्—

आघारवसोर्धारयोर्मन्त्रारम्भ—कर्मारम्भयोः संयोगः ; यज्ञाङ्ग—यजमान—पत्नीभ्यः ऋत्विजां बहिर्भावः ; हस्तगृहीतासंस्कृतयज्ञाङ्गस्यर्त्विग्बहिर्भावेऽपि न दोषः ; होमेषु मन्त्राणां स्वाहाकारान्तता ; दर्वीहोमेषु हविषः सकृद्ग्रहणम् ; आहुतिगणेषु यावदाहुति सकृद्ग्रहणं प्रत्याहुति पृथग्ग्रहणं वा १३५०. अग्निहोत्रभिन्नदर्वीहोमेषु आहुत्याधारसमिदाधानाभावः ; जानुनिपातनादयो दर्वीहोमधर्माः १३५१.

कात्यायनश्रौतसूत्रम्

कर्मपरिभाषा—

कर्माधिकारव्याख्यानप्रतिज्ञा ; कर्मणां फलजनकत्वम् १०८९. मनुष्याणामेव समर्थानां शूद्रभिन्नानामधिकारः कर्मसु ; स्त्रीणामप्यधिकारः कर्मसु १०९०. औपासनाग्निसाध्यत्वं स्मार्तानां कर्मणाम् ; यज्ञलक्षणम् १०९१. अङ्गनिरूपणम् १०९२. काम्यानां यथाकाममनुष्ठानम् , नित्यादीनां तु नियोगतः ; वैगुण्येऽपि नित्यकर्मणां फलवत्ता १०९३. काम्यस्य सगुणस्यैव फलवत्त्वम् १०९४. मन्त्रप्रकाराः ; यजुर्वाक्यलक्षणम् ; अध्याहारेणानुषङ्गेण वाऽऽकाङ्क्षापूरणम् ; अविनियुक्तमन्त्राणां लिङ्गप्रमाणाद्विनियोगः ; मन्त्रान्तेन कर्मादेः संयोगः १०९५. मन्त्रादिग्रहणं समस्तमन्त्रग्राहकम् ; परमन्त्रादिना पूर्वमन्त्रावसानबोधः ; यजुषामुपांशुत्वम् ; संप्रैषाणां नोपांशुत्वम् ; बर्हिःशब्दो जातिनिमित्तकः ; सामर्थ्यात्परिमाणनिर्णयः ; आङा अन्तशब्देन च संबद्धस्य शब्दस्य कर्मवाचकत्वम् ; अनारभ्याधीतस्य प्रकृतौ निवेशः १०९६. पात्रप्रकृतिदारूणि ; पात्रप्रमाणानि ; अनारब्धकाम्येषु न प्रतिनिधिः , नित्येषु आरब्धकाम्येषु च प्रतिनिधिग्रहणम् १०९७. प्रतिनिहितस्य श्रुतशब्देनाभिधानम् ; पृषदाज्यस्याऽऽज्यशब्देनाभिधानम् १०९८. वैकल्पिकद्रव्यनाशे तत्सदृशस्यैव प्रतिनिधानम् , न वैकल्पिकद्रव्यान्तरग्रहणम् ; प्रतिनिधिनाशे श्रुतस्यैवोपादानम् ; असमर्थश्रुतसद्भावेऽपि समर्थप्रतिनिधेरेव ग्रहणम् ; गुणद्रव्ययोर्विरोधे द्रव्यं बलीयः ; अङ्गक्रमः सप्रमाणः १०९९. पाठक्रमादर्थक्रमो बलीयान् ; पाठक्रमाच्छ्रौतक्रमो बलीयान् ; चोदनापाठान्मन्त्रपाठो बलीयान् ११००. पदार्थानुसमयकाण्डानुसमययोर्व्यवस्था ११०१. प्राप्तकालस्य नित्यस्य कर्मान्तरमध्येऽपि कर्तव्यता ; प्रधानकर्मणामनियतक्रमत्वम् ; अवत्तनाशे हविरन्तरस्योत्पादनम् ११०२. देवतादीनामप्रतिनिधेयत्वम् ; स्वामिनः प्रतिनिधेयत्वाप्रतिनिधेयत्वयोर्व्यवस्था ; एककालावच्छिन्नानेककर्मणां तन्त्रप्रयोगः ११०३. तन्त्रप्रयोगबाधकारणानि ११०४. कर्मावृत्तावपि सकृन्मन्त्रवचनं तदपवादश्च ; अप्रधानकालीनाङ्गस्यानेकप्रधानोपकारकत्वम् ; ऋत्विजामपि कर्मण्यधिकारः , त्यागवचनादौ तु स्वामिन एव ११०५. उपवीतमधिकारिविशेषणम् ; कर्मणां प्राक्संस्थता उदक्संस्थता च ; कर्मणां प्रदक्षिणक्रियत्वम् ; पित्र्येष्वप्रदक्षिणत्वं सकृत्त्वं दक्षिणाभिमुखत्वं च ; प्रधानसाधननाशे साङ्गप्रधानावृत्तिः ; एकदृष्टप्रयोजनकानामनेकेषां विकल्पः , अदृष्टप्रयोजनकानां तु समुच्चयः ११०६. प्रायश्चित्तानामदृष्टार्थत्वात्समुच्चयः ; आज्यशब्दोऽसंस्कृतघृतवाचकः ११०७. अनादिष्टद्रव्यके होमे

१३७३. आहुतिदेशः १३७४. अवदानधर्मः १३७५. स्विष्टकृद्धोमः ; पूर्णपात्रनिनयनम्, तस्यावभृथत्वम् ; प्रकृततन्त्रस्य पाकयज्ञविषयत्वम् १३७६. दक्षिणा १३७७.

आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टम्

कर्मपरिभाषा–

स्नानं धौतानार्द्रवासःपरिधानं यज्ञोपवीतमाचमनं प्राङ्मुखत्वमासीनत्वं दक्षिणाङ्गकारित्वं समाधानं चेत्यधिकारिधर्माः, मन्त्रान्ते कर्मकरणम्, प्रत्यृचोक्तौ प्रतिऋगन्तं कर्मकरणम्, द्रव्यानादेशे आज्यं द्रव्यम्, अवदानरहितहोमेषु स्रुवः अवदानवत्सु च दर्वी करणम्, कठिनद्रव्यकेषु होमेषु पाणिः करणम्, कर्मावृत्तौ मन्त्रावृत्तिः, कर्मान्ते आचमनम् ; मन्त्रेषु ऋष्यादिस्मरणं केवलदैवतस्मरणं वा कर्माङ्गम् १११६.

अग्निमुखम्–

स्थण्डिलकरणम्, स्थण्डिललक्षणम् ; अग्निस्थापनम्, अन्वाधानम्, अन्वाधानलक्षणम् ; इध्माबर्हिषोः संनहनम्, रज्जुकरणम् १३७७. परिसमूहनम्, परिस्तरणम्, पात्राद्यर्थे दर्भास्तरणम्, पर्युक्षणम् ; पात्रासादनम् ; प्रणीताप्रणयनम् ; आज्यसंस्कारः; स्रुक्स्रुवसंमार्गः १३७८. ब्रह्मत्वप्रयोगः, ब्रह्मणः पञ्च कर्माणि ; स्थालीपाकतन्त्रम् १३७९.

कौषीतकिगृह्यसूत्रम्

विवाहमुहूर्तः–

अयन–ऋतु–मासविचारः ८७७.

पक्षविचारः ८८७.

तिथिविचारः ८८९.

कर्मपरिभाषा–

कर्मान्ते ब्राह्मणभोजनं ब्राह्मणगुणाश्च ; अनादिष्टमन्त्रादिष्टदेवताककर्मसु स्वाहाकारान्तस्य चतुर्थ्यन्तनाम्नो मन्त्रत्वम् ; प्रतिश्रुतप्रकरणोक्तहोमकल्पस्य सर्वहोमप्रकृतित्वम् ; हुताहुतप्रहुतप्राशितानां लक्षणानि ; रौद्रादिमन्त्रोच्चारणे अबुपस्पर्शः १११६. व्याहृतिग्रहणे व्यस्तसमस्तग्रहणम्, अनादेशे व्याहृत्याहुतयः १११७.

अग्निमुखम्–

स्थण्डिलकरणम्, अग्निस्थापनम्, परिसमूहनम् १३७९. परिस्तरणम्, ब्रह्मोपवेशनम्, प्रणीताप्रणयनम् ; आज्यसंस्कारः ; अबुत्पवनम् ; आघारौ, आज्यभागौ, कुशप्रहरणम्, समिदाधानम्, पर्युक्षणम् १३८०. पाकयज्ञेषु प्रयाजाद्यभावः ; अनूर्ध्वज्ञुत्वं व्यूढजानुत्वं च होतृधर्मौ १३८२.

आपस्तम्बगृह्यसूत्रम्

कन्या–वरवरणकालः– ८६८.

विवाहमुहूर्तः–

अयन–ऋतु–मासविचारः ८७७.

पक्षविचारः ८८७.

तिथिविचारः ८८९.

नक्षत्रविचारः ८९७.

कर्मपरिभाषा–

स्मार्तकर्मव्याख्यानप्रतिज्ञा ; उदगयनादिः कर्मसामान्यकालः १११७ यज्ञोपवीतमधिकारिविशेषणम् ; प्रदक्षिणक्रियत्वम् ; प्रागुपक्रमतोदगुपक्रमता च वैकल्पिकी ; प्रागपवर्गतोदगपवर्गता च वैकल्पिकी १११८. पित्र्यकर्मकालः १११९. पित्र्यकर्मसु प्राचीनावीतमप्रदक्षिणक्रियत्वं दक्षिणतोपवर्गता च ११२०. निमित्तसमनन्तरं नैमित्तिककर्तव्यता ; शम्याः परिधयः ११२१. पाकयज्ञलक्षणम् ; स्त्र्यनुपनीतकर्तृकस्य क्षारादिद्रव्यकस्य च होमस्य निषेधः ; काम्यानां बलीनां च यथोपदेशकर्तव्यता ११२२.

अग्निमुखम्–

परिस्तरणम् १३८२. पात्रासादनम् १३८३. पवित्रसंस्कार–प्रोक्षणीसंस्कार–पात्रप्रोक्षणानां तूष्णींभावः १३८४. प्रणीतासंस्कारः ; ब्राह्मणोपवेशनम् १३८५. आज्यसंस्कारः १३८६. स्रुक्स्रुवसंमार्गः १३८७. शम्यापरिधानम् ; परिषेचनम् १३८८. पैतृकेषु परिषेचने विशेषः ; आघारौ १३८९. आज्यभागौ १३९०. प्रधानाहुतयः, जयादिसौविष्टकृतान्ता उपहोमाः १३९१.

परिषेचनम् १३९२. पाकयज्ञपदार्थः १३९३. ब्राह्मणावेक्ष(आग्निहोत्रिक)तन्त्रम् १३९४. अवघातस्य पत्नीकर्तृकत्वम् ; श्रपणादिप्रधानहोमान्तपदार्थक्रमः १३९५. अवदानधर्मः ; देवतानाम्नो मन्त्रत्वम् ; होमे उपघातपक्षः १३९६. स्विष्टकृद्धोमः ; प्रधान–स्विष्टकृतोरवदानधर्मः आहुतिस्थानं च १३९७. बर्हिःप्रहरणम् ; उत्तरतन्त्रम्, उत्तरपरिषेचनं वा मतभेदेन १३९८. हविःशेषेण ब्रह्मर्त्विग्भोजनम् ; पार्वणस्थालीपाके तन्त्रातिदेशः १३९९. पार्वणस्थालीपाकदक्षिणा ; स्थालीपाकान्तरेषु उक्ततन्त्रातिदेशः १४००.

हिरण्यकेशिगृह्यसूत्रम्

विवाहमुहूर्तः–

तिथिविचारः ८८९.

कर्मपरिभाषा–

अनादिष्टमन्त्रेषु देवतानाम्नां मन्त्रता ; व्याहृतिशब्दार्थः व्यस्तसमस्तहोमश्च; अनादिष्टदेवतेऽन्नहोमे नाममन्त्रविशिष्टदेवताविशेषविधिः ; अनादिष्टमन्त्रेऽन्नहोमे देवतानाम्नां मन्त्रता ११२३.

अग्निमुखम्–

अग्निस्थापनम् १४०४. परिस्तरणम् ; ब्रह्मायतने दर्भसंस्तरणम् ; आत्मन्यग्निग्रहणम् ; पात्रासादनम्, इध्मसंनहनं च १४०५. ब्रह्मोपवेशनम् १४०७. प्रणीतासंस्कारः १४०८. प्रोक्षणीसंस्कारः पात्रप्रोक्षणं च ; दर्वीसंमार्गः ; आज्यसंस्कारः १४०९. शम्यापरिधानम् ; कर्त्रुपवेशनम् ; परिषेचनम् ; इध्माधानम् १४१०. आघारौ ; आज्यभागौ १४११. प्रधानाहुतिदेशः ; साधारणाज्याहुतयः ; सर्वदर्विहोमेषु कल्पातिदेशः १४१२. होममन्त्राणां स्वाहाकारान्तता ; व्याहृतिहोमः १४१४. साधारणाज्याहुतयः ; स्विष्टकृद्धोमः ; जयादिहोमानां स्थानविकल्पः १४१५. जयहोमाः ; अभ्यातानहोमाः १४१६. राष्ट्रभृद्धोमाः ; उत्तरपरिषेचनम् १४१७. अन्नहोमेषु मन्त्रदेवताविधिः १४१८.

हिरण्यकेशिगृह्यशेषसूत्रम्

कर्मपरिभाषा–

प्राजापत्यादितीर्थानि ; कटिसूत्राहित्यमधिकारिविशेषणम् ; सदशत्वादिधर्मकवस्त्रधारणं मौनं शिखा उपवीतमूर्ध्वपुण्ड्रधारणं भस्मत्रिपुण्ड्रधारणं पवित्रपाणित्वं चेत्यधिकारिधर्माः, उपवीतसंख्या, पवित्रलक्षणं च ; प्राणायामलक्षणम् ; संध्यावन्दनमधिकारिविशेषणम् ; कर्मभेदेन विभक्तिव्यवस्था ; हस्तस्थिततीर्थानि ११२४. पञ्चगव्यविधिः ११२५.

मानवगृह्यसूत्रम्

विवाहमुहूर्तः–

नक्षत्रविचारः ८९८.

अग्निमुखम्–

स्थण्डिलकरणम् अग्निस्थापनं च १४१८. पवित्रकरणं स्थालीपाकश्रपणं च ; परिसमूहनादिबर्हिःस्तरणान्ताः पदार्थाः १४२०. ब्रह्मार्थं पत्न्यर्थं च दर्भास्तरणम् ; पात्रासादनम् ; आज्यसंस्कारः, संमार्गः, आज्यावेक्षणं च ; इध्माधानम् आघारणं च १४२१. आज्यभागौ ; साधारणाज्यहोमः १४२२. अवदानधर्मः प्रधानहोमश्च ; जयहोमः स्विष्टकृद्धोमश्च ; साधारणाज्यहोमः ; समिदाधानम् उपस्थानं मार्जनं च १४२३. दक्षिणा ; बर्हिःप्रहरणम् ; तन्त्रातिदेशः १४२४.

मैत्रायणीयगृह्यपरिशिष्टम्

कर्मपरिभाषा–

दक्षिणाप्रतिनिधिः, दक्षिणाया अवश्यंभावः ; दर्भप्रतिनिधिः ११२५. इध्मसमिधः तत्प्रतिनिधिश्च ; व्रीहियवप्रतिनिधिः ; आज्यप्रतिनिधयः ११२६.

भारद्वाजगृह्यसूत्रम्

कन्या–वरवरणकालः– ८६८.

विवाहमुहूर्तः–

अयन–ऋतु–मासविचारः ८७८.

पक्षविचारः ८८७.

काठकगृह्यसूत्रम्

वाराहगृह्यसूत्रम्

आग्निवेश्यगृह्यसूत्रम्

पारस्करगृह्यसूत्रम्

गोभिलगृह्यसूत्रम्

खादिरगृह्यसूत्रम्

१४६७. अग्निस्थापनम्; परिसमूहनम्; भूमिजपः; परिस्तरणकल्पास्त्रयः १४६८. पवित्रकरणम्; आज्यसंस्कारः; पर्युक्षणम्; इध्माधानम्; प्रपदजपः १४६९. महाव्याहृतिहोमः; प्राजापत्यहोमः; प्रायश्चित्तहोमः १४७०. हविर्निर्वापः; हविःप्रक्षालनम्; हविःश्रपणम्; हविरभिघारणप्रत्यभिघारणे; उक्तकल्पातिदेशो होमान्तरेषु; पात्रासादनम् १४७१. आज्यभागौ; अवदानधर्मः; प्रधानहोमः; स्विष्टकृद्धोमः; समिदाधानम् १४७२. यज्ञवास्तु; ब्रह्मणे हविःशेषदानम्; दक्षिणादानम् १४७३.

जैमिनिगृह्यसूत्रम्

कर्मपरिभाषा–

पाकयज्ञानां गृह्याग्निसाध्यत्वम्; यज्ञोपवीताचमनयोः कर्माङ्गता; दर्शपूर्णमासतन्त्रातिदेशः पाकयज्ञेषु; इध्मबर्हिःपुष्पाज्यानां मुख्यकल्पा अनुकल्पाश्च ११४०.

अग्निमुखम्–

स्थण्डिलकरणम् अग्निस्थापनं च; पात्रासादनं पात्रप्रोक्षणं च १४७३. आचमनम्; भूमिजपः; परिसमूहनम्; परिस्तरणम्; पवित्रकरणम्; आज्य–हविः–प्रणीता–स्रुवाणामुत्पवनम् १४७४. प्रणीताप्रणयनं विरूपाक्षजपश्च; स्रुवसंमार्गः, जन्तुपाते पुनराज्यसंस्कारः १४७५. परिधिपरिधानम्; परिषेचनम्; इध्माधानम्; आघारौ आज्यभागौ च; आहुतिदेशः व्याहृतिहोमश्च १४७६. पूर्वपूर्वाहुत्यपेक्षयोत्तरोत्तराहुतिदेशः; स्विष्टकृद्धोमः; अवदानधर्मः; उपस्तरणाभिघारणसाधनम्, होमकल्पातिदेशः; प्रस्तर–तृणानुप्रहरणम्; समिदाधानम्, प्रायश्चित्ताहुतयः १४७७. दिक्षु अपामुत्सेकः; अपां निनयनम्, अक्षिविमार्जनम्, अग्नौ दर्भपरिध्याधानम्, वामदेव्यगानम्, पर्युक्षणम्, दक्षिणादानम् १४७८.

कौशिकगृह्यसूत्रम्

विवाहमुहूर्तः–

अयन–ऋतु–मासविचारः ८७९.

नक्षत्रविचारः ८९९.

कर्मपरिभाषा–

दैवकर्मसु कर्तुः प्राङ्मुखत्वम्, मन्त्राणामुपांशुत्वम्, यज्ञोपवीतम्, प्राक्क्रियत्वमुदक्क्रियत्वं वा, प्रागुदगपवर्गत्वम्, त्र्यवरार्धत्वम्, प्रदक्षिणक्रियत्वम्, स्वाहाकारवषट्कारवत्त्वम्, बर्हिषः पर्वलूनत्वं च; पित्र्यकर्मसु प्राचीनावीतम्, दक्षिणदिक्क्रियत्वम्, दक्षिणप्रत्यगपवर्गत्वम्, सकृत्त्वम्, प्रसव्यक्रियत्वम्, स्वधाकारनमस्कारवत्त्वम्, बर्हिष उपमूललूनत्वं च ११४०. बर्हिर्लवनप्रकारः; समानकालहोमानां तन्त्रप्रयोगः; अश्नातिविधौ स्थालीपाकस्य, जुहोतिविधौ आज्यस्य, आदधातिविधौ समिधः, आवपतिविधौ व्रीहियवतिलानाम्, भक्षयतिविधौ क्षीरौदनपुरोडाशरसानाम्, प्रयच्छतिविधौ मन्थौदनयोः कर्मता; पूर्वशब्दः त्रिषप्तीयसूक्तस्य, उदकशब्दः उदपात्रस्य च बोधकः; वानस्पत्यसंभाराहरणम्; कर्मणामौत्सर्गिको देशः, ततो ग्रामोपावर्तनविधिश्च; संपातवतां परिगणनम्; अभिमन्त्रणम्; स्त्रीव्याधितयोः स्नानकल्पः; मन्थौदनदानस्य प्रपादनपूर्वकत्वम् ११४१. वासितबन्धनविधिः; अभिमन्त्रणहोमयोरन्वारम्भः; अग्नेः पश्चात् चर्मणि हविःसंस्कारः; आनडुहशकृत्पिण्डस्य जीवघात्यचर्मणः अकर्णाश्मनश्च कर्माङ्गता; आप्लवनावसेचनयोराचमननियमः; संपातस्य अशनमञ्जनं वा; धूमनियमनम्; कर्तृशौचस्य कर्माङ्गता; निशाकर्मसु साधारणविधिः; स्वस्त्ययनेषु साधारणविधिः; अधिकरणं कर्तुर्दक्षिणा; उदकक्रियायाः त्रिरावृत्तिः; अनन्तरपठितसूक्तानां संहत्य प्रयोगः ११४२. शान्तसंभारस्यौत्सर्गिकत्वम्; अधिकृतस्य उत्तरत्र संबन्धः; संनिकृष्टासंनिकृष्टयोः संनिकृष्टे कार्यसंप्रत्ययः; दर्भलवित्रदानमन्त्रः; सामान्यस्तक्षणमन्त्रः; सामान्यः प्रक्षालनमन्त्रः; उलूखलमुसलप्रक्षालनमन्त्रः; शान्तवृक्षौषधिपरिगणनम्; परिगणितौषधीनां जीर्णत्वं कर्माङ्गम्; चतुर्विधसीसानि ११४३. चतुर्विधरसाः; मिश्रधान्यानि; प्रतीकात् प्रतीकं यावदेकमन्त्रता; अनुषङ्गस्य यथार्थत्वम्; वास्तोष्पतीयसंज्ञकमन्त्राः; मातृनामसंज्ञकमन्त्राः; चातनसंज्ञकमन्त्राः; शान्त्युदकसूक्तानि शान्त्युदकविधिश्च ११४४.

अग्निमुखम्–

अविपर्यावृत्तिः अव्यवायः भुग्नजानुता च कर्तृधर्माः; तण्डुलकरणार्थं कृष्णाजिनास्तरणं पवित्रकरणं च; हविषो निर्वापः प्रोक्षणं च; अवघातः १४७८. चरुश्रपणम्; इध्माबर्हिषोरासादनं प्रोक्षणं च; दर्भमुष्टिनिधानम्; ब्रह्मासनस्थापनम्; परिस्तरणम्; कर्मसंनिपतितस्य संस्कारावश्यकता; पात्रासादनम्; आज्यसंस्कारः; हविःसंस्कारः; इध्माधानम् १४७९. उदपात्रासादनम्; पर्युक्षणं प्रपदनं च; ब्रह्मोपवेशनम्; स्रुवसंस्कारः; ग्रहग्रहणम्; पुरस्ताद्धोमः १४८०. उदपात्रे संपातानयनम्; आज्यभागौ; प्रधानाहुतिदेशः; अवदानधर्मः; साधारणाहुतयः; आहुतीनां संहतत्वं देशश्च; पार्वण–प्रधान–समृद्धि–होमस्थानम् १४८१. साधारणाज्यहोमः; स्विष्टकृद्धोमः, सर्वप्रायश्चित्तीयहोमाः, प्रायश्चित्तहोमाः; संस्थितहोमाः; चतुर्गृहीतहोमः; बर्हिरनुप्रहरणम्; संस्रावहोमः; स्रुवनिधानम्; समिदाधानम्; मुखनिमार्जनम् १४८२. विष्णुक्रमक्रमणम्; आदित्यदर्शनम्; बर्हिषि उदपात्रनिनयनम्; समिदाधानम्; परिषेचनं शेषहविरुद्वासनं च; दक्षिणा; ब्राह्मणभोजनम्; उक्ततन्त्रातिदेशः पाकयज्ञेषु; होमेषु व्युद्धारकल्पः १४८३. यथायज्ञविस्तारं यज्ञशालाविस्तारः; वेदिकरणम्; रेखाकरणम् अग्निस्थापनं च; इध्माधानम्; दर्भसंस्तरणम्; ब्रह्मोपवेशनम् १४८४. सर्वकर्मणामाद्यन्तयोरभ्यातानहोमः १४८५.

वैखानसगृह्यसूत्रम्

कर्मपरिभाषा–

हस्तस्थिततीर्थानि तत्साध्यकर्माणि च, यज्ञोपवीत्यादिलक्षणानि; स्थण्डिल–परिस्तरण–परिधि–प्रोक्षणकूर्च–पवित्र–समिधां मानानि; दैव–पित्र्यकर्मसु संभारस्थानभेदः ११४५. दैविक–पैतृककर्मधर्माः; विशेषानुक्तौ होमसाधनहविर्मन्त्रप्रायश्चित्तविषयः ११४६.

अग्निमुखम्–

स्थण्डिलकरणम् अग्निस्थापनं च; वेदिपरिमार्जनम्; ब्रह्मसोमयोर्वरणं प्रोक्षणं च; बर्हिरादिप्रोक्षणं परिस्तरणं परिधानं च १४८५. परिषेचनम्, प्रणीताप्रणयनसंस्कारः, प्रणीताप्रणयनम्; स्रुवसंस्कारः, आज्यसंस्कारः, समित्स्थापनादि; देवतावाहनम्, निर्वापादि १४८६. पर्युक्षणम्, इध्महवनम्, चन्द्रमआप्यायनम्; आघाराज्यभागाज्याहुतिरूपमग्निमुखम्, आज्याहुतयः; सामान्यतः क्रियाया होममन्त्राः १४८७. जयहोमः; अभ्यातानहोमः; राष्ट्रभृद्धोमः; स्विष्टकृद्धोमः, प्रायश्चित्ताहुतयः, समिदाहुतयः, पूर्णाहुतिः, चर्वाहुतिः, संस्रावहोमः, आज्यशेषाहुतिः; तर्पणम् १४८८. प्रवाहणम्, पवित्रहोमः, दिक्परिषेकः, आधावस्रावः, प्रणिधिजलस्रावः, प्रणिधिविसर्जनम्; स्रुवविसर्जनम्, वर्षिष्ठसमिदादिहोमाः, अविच्छिन्नदाहः, विभूतिधारणम्, प्रोक्षणम्, अग्न्यादित्योपस्थानम्, अग्निविसर्जनम्; क्रियालोपादिनिमित्तकप्रायश्चित्तानि १४८९.

गृह्यान्तरम्

अग्निमुखम्–

पुनर्भूसंस्कारः; परिस्तरणम्; आज्यहविषोरासादनस्थानम्; होमे स्रुक्स्रुवयोरुपयोगः १४९०.

गृह्यपरिशिष्टम्

विवाहमुहूर्तः–

अयन–ऋतु–मासविचारः ८७९.

परिशिष्टम्

कर्मपरिभाषा–

दर्भादेरयातयामता पुनरुपयोगश्च; दर्भाणां पुनरुपयोगापवादः; पृषदाज्यसंज्ञा आमिक्षासंज्ञा च; यज्ञोपवीतादिलक्षणानि तेषां कर्मभेदेन विनियोगश्च ११४६. प्रोक्षणादौ हस्तमुद्राभेदः मुद्राहीनप्रोक्षणे दोषश्च; परसूत्रपरिग्रहनिषेधः ११४७.

अग्निमुखम्–

सधूमाग्नौ होमे दोषः १४९०.

लघुवसिष्ठः

वृद्धवसिष्ठः

विष्णुः

शङ्खः लिखितः शङ्खलिखितौ च

महाभारतम्

मनुः

वृद्धमनुः

याज्ञवल्क्यः

योगियाज्ञवल्क्यः

नारदः

बृहस्पतिः

भृगुः

कात्यायनः

प्राणायामकल्पः ; नमोन्तेन नाममन्त्रेण देवेभ्यः स्वधाकारान्तेन पितृभ्यो हन्तकारान्तेन मनुष्येभ्यो बलिदानं तत्र मतभेदश्च १२१८. काम्यसामान्यहोमबलिभ्यां पूर्वं नित्यविशेषहोमबल्योः कर्तव्यता ; नित्यविशेषोत्तरं काम्यसामान्ययोर्यथेच्छमनुष्ठानम् , कर्ममध्ये कर्मान्तरस्याननुष्ठानम् १२१९. पूर्णपात्रशब्दार्थः ; चरुपरिमाणम् , कुञ्चिपुष्कलपूर्णपात्रमानानि ; दक्षिणादानस्य प्रथमं संप्रदानम् ; संप्रदानान्तराय दक्षिणादानस्य मुख्यसंप्रदानानुज्ञापूर्वकत्वम् १२२०. संप्रदानान्तराय दानस्य दूरस्थमुख्यसंप्रदानमानसदानपूर्वकत्वम् ; मुख्यसंप्रदानातिक्रमे दोषः ; मुख्यसंप्रदानत्वघटकसंनिकृष्टत्वापवादः ; आज्यस्थाल्याः प्रकृतिद्रव्यं मानं गुणाश्च १२२१. चरुस्थाल्या मानगुणप्रकृतिद्रव्याणि ; मेक्षणस्वरूपं दर्वीस्वरूपं च १२२२. मुसलोलूखलशूर्पस्वरूपाणि ; परिधीनां स्वरूपं संख्या विन्यासप्रकारश्च ; प्रतिनिधेर्मुख्यसदृशत्वम् १२२३. मृत्पात्रस्याऽऽसुरत्वं दैविकत्वं च ; मन्त्राणामोंकारपूर्वकत्वं तदपवादश्च १२२४. परिगणितदर्भमयार्थेषु दर्भाणामनियतसंख्यत्वम् ; हविषस्त्रैविध्यम् ; एण–माणव–रुरु–तम्बलपदार्थाः ; अक्षतधाना–लाज–खाण्डिकपदार्थाः ; भूयोभिरल्पानां बाधः १२२५. कालातीतानुष्ठानपूर्वकमुत्तरकर्मानुष्ठानम् ; प्रायश्चित्तानुष्ठानपूर्वकं लुप्तकर्मानुष्ठानम् ; माङ्गल्यस्नानम् ; तैलयन्त्रादिशब्दश्रवणकाले कर्माचरणनिषेधः ; सर्वौषधिगणः १२२६.

अग्निमुखम्–

रेखाकरणम् १४९३. पात्रसंमार्गः ; पात्रासादनम् ; इध्मसमित्संख्या १४९४. होमादौ होमान्ते च समिदाधानम् ; इध्मस्याग्निसमिन्धनार्थत्वं निवृत्तेध्मकर्मगणना च ; क्षिप्रहोमकल्पः १४९५. उत्तरपर्युक्षणम् , वामदेव्यगानं तत्प्रतिनिधिश्च ; कर्मविशेषेषु परिस्तरणपरिधिनिषेधः ; आभिचारिकेषु बर्हिरादिनिषेधः ; आहुतिमानं दैवतीर्थस्य होमकरणता अग्नेर्होमयोग्यस्वरूपं च १४९६. अयोग्याग्निहोमफलम् ; योग्याग्निहोमफलम् ; अग्निधमननियमः १४९७. ब्रह्मणे दक्षिणादानम् १४९८. होतुर्ब्रह्मदक्षिणार्धहरत्वम् , ब्रह्महोत्रोरभावेऽन्यस्मै दक्षिणादानम् ; चरुगुणाः ; पाण्योर्न्यक्करणप्रकारः ; परिसमूहनप्रकारः ; परिधीनां स्वरूपं संख्या विन्यासप्रकारश्च १४९९. देवताविपर्यासप्रायश्चित्तम् ; परिषेचन–परिधान–परिस्तरण–वह्न्यर्चनदेशाः १५००.

व्यासः

विवाहमुहूर्तः–

वर्षविचारः ८७३.

अयन–ऋतु–मासविचारः ८८०.

पक्षविचारः ८८७.

तिथिविचारः ८९०.

वारविचारः ८९४.

लग्नशुद्धिविचारः ९१३.

महादोषाः– नवांशदोषः ९२४.

अल्पदोषाः– दशयोगदोषाः ९६८.

सिंहस्थ–मकरस्थगुरुनिर्णयः १०१९.

कर्मपरिभाषा–

चातुर्वर्ण्यस्य धर्माधिकारः ; विष्णुस्मरणं शुचित्वसंपादकम् ; शिखा, यज्ञोपवीतम् , अनार्द्रवासस्त्वम् , अबहिर्जानुता , साङ्गुष्ठत्वं च कर्माङ्गाणि १२२६. द्विराचमननिमित्तानि ; बलिहरणे होमे च हस्तमुद्रा आहुतिपरिमाणं च ; आचमने वामदक्षिणहस्तयोर्दर्भधारणम् ; ऋष्यादिज्ञानस्य कर्माङ्गता ; कर्मादौ ओंकारप्रयोगः ; मौनस्य कर्माङ्गता १२२७. हस्ते कुशकाञ्चनधारणम् ; कर्मकाले परमेश्वरानुसंधानम् ; उपवीतादिलक्षणानि, उपवीतस्य कर्माङ्गत्वम् ; समिधां मुख्यकल्पानुकल्पाः ; समिद्दोषास्तत्फलानि च १२२८.

अग्निमुखम्–

होमे हस्तमुद्रा आहुतिपरिमाणं च १५००.

लघुव्यासः

कर्मपरिभाषा–

स्नानं संध्यावन्दनं चाधिकारिविशेषणम् ; दर्भधारणं यज्ञोपवीतधारणं च कर्माङ्गम् १२२९.

देवलः

विवाहमुहूर्तः–

लग्नशुद्धिविचारः ९१३.

गुर्वर्कबलविचारः १००९.

सिंहस्थ–मकरस्थगुरुनिर्णयः १०१९.

चतुर्थीकर्मकालः– १०६३.

कर्मपरिभाषा–

उदयव्यापिन्या अस्तव्यापिन्याश्च तिथेः सकलत्वम् ; संकल्पे कालनिमित्तोल्लेखस्याऽऽवश्यकता १२२९. आचमने दर्भधारणम् ; दैवपित्र्यकर्मणामौत्सर्गिकः कालः ; रजकधौतस्य अहतस्य च वस्त्रस्य कर्मानर्हत्वम् १२३०. यज्ञोपवीतादिलक्षणानि ; यज्ञोपवीतसंख्या १२३१.

अग्निमुखम्–

अग्निधमने वस्त्रादिनिषेधः तत्फलं व्यजनादिविधिश्च १५००.

उशना

कर्मपरिभाषा–

कर्तुर्वेष्टितशिरस्त्वस्य कृष्णकाषायवस्त्रत्वस्य च निषेधः ; उपवीतित्वं बद्धशिखत्वं च कर्तृधर्मौ ; परिधानीयगुणाः , उत्तरीयत्वेनाजिनविधिः ; उपवीतं तत्साध्यकर्माणि च, निवीतम् , पित्र्यकर्मसाधनं प्राचीनावीतं च १२३१. द्विराचमननिमित्तानि, अबुपस्पर्श–तृणोपस्पर्श–भूम्युपस्पर्शानां विकल्पः , तन्निमित्तानि च ; हस्तस्थिततीर्थानि, तत्र कतिपयानामाचमने विनियोगः १२३२.

प्रजापतिः

कर्मपरिभाषा–

पवित्रलक्षणम् ; परिधानीयोत्तरीययोश्चातुर्विध्यं श्रैष्ठ्यतारतम्यं दैर्घ्यपरिमाणं गुणाश्च ; त्याज्यात्याज्यपर्युषितपदार्थाः ; भूमिपावित्र्यनिमित्तानि ; तर्पणे प्राशस्त्यम् ; कर्मादौ पित्र्यकर्मोत्तरं च सकृदाचमनाच्छुद्धिः ; विष्णुस्मरणात्कर्मणः संपूर्णता १२३३.

यमः

कर्मपरिभाषा–

श्राद्धे दर्भाणां समूलत्वं बहिर्लूनत्वं सकृल्लूनत्वं च ; बर्हिषः सप्तविधत्वम् ; विष्णुस्मरणस्य मानसनियमलोपसमाधायकत्वम् ; कौपीनकटिसूत्रधारणव्यवस्था ; निमित्तविशेषे यज्ञोपवीतस्य देहाद्बहिःकरणम् १२३३.

मरीचिः

कर्मपरिभाषा–

दर्भाणामयातयामत्वं पुनर्विनियोगश्च १२३३. इध्मसमिधां जातयः मानं संख्या गुणाश्च ; कर्मभेदेन समिद्गुणव्यवस्था १२३४. समिद्दोषाः १२३५.

दक्षः

विवाहमुहूर्तः–

वर्षविचारः ८७३.

अयन–ऋतु–मासविचारः ८८१.

कर्मपरिभाषा–

स्वसूत्रीयं परित्यज्य परसूत्रीयकर्माचरणे दोषः ; स्नानस्य कर्माङ्गता ; हस्तस्थिततीर्थानि १२३५. साङ्गुष्ठकरणीयकर्मगणना ; संध्यावन्दनस्य कर्माङ्गता ; देवपितृमनुष्यकर्मणामौत्सर्गिकः कालः ; कालातिक्रमे दोषः १२३६.

भरद्वाजः

विवाहमुहूर्तः–

अयन–ऋतु–मासविचारः ८८१.

ज्येष्ठमास–जन्ममासनक्षत्रादिविचारः ९०६.

अल्पदोषाः– दशयोगदोषाः ९६८.

कर्मपरिभाषा–

यज्ञोपवीतनिवीतप्राचीनावीतानां विन्यासविशेषाः विनियोगश्च ; यज्ञोपवीतसंख्या १२३६. यज्ञोपवीतस्य नित्यधार्यता ; स्वस्तिक–पद्म–वीरासनानां कर्माङ्गत्वं लक्षणानि च ; उपवीतादीनां मुख्यमन्त्राज्ञाने तत्स्थाने प्रणव–व्याहृतित्रितययोर्विकल्पेन प्रतिनिधानम् ; दर्भाणां जातयः , प्राशस्त्यम् , स्वरूपदोषाः , स्पृष्टिदोषाः , दर्भ-

स्रुक्स्रुवप्रकृतिद्रव्याणि ; दैवपित्र्यभेदेन त्रिः सकृच्चानुष्ठेयानि कर्माणि १२६५.

अग्निमुखम्–

स्थण्डिलकरणे उद्धरणकर्तव्यता ; पूर्णाहुतिः १५०५.

ब्रह्माण्डपुराणम्

कर्मपरिभाषा–

प्रस्तरार्थं छिन्नमूलदर्भाणां ग्रहणम् ; पञ्च पल्लवाः पञ्च त्वचश्च ; समिद्वृक्षाः ; मुक्तकच्छमुक्तशिखयोः कर्मानधिकारः १२६५. अहतवस्त्रस्य कर्माङ्गत्वम्, अधौतकारुधौतयोर्निषेधश्च ; यज्ञोपवीतद्वयस्य कर्माङ्गत्वम्, उत्तरीयानुकल्पस्तृतीयमुपवीतम् १२६६.

अग्निमुखम्–

होमोत्तरमर्चनोत्तरं च पुण्ड्रकरणम् १५०६.

मार्कण्डेयपुराणम्

कर्मपरिभाषा–

हस्तस्थिततीर्थानि तेषां विनियोगश्च ; उभयोर्हस्तयोः पवित्रधारणम् ; वर्णभेदेन कर्मभेदेन च पवित्रदर्भसंख्याभेदः, द्विदर्भपवित्रस्य सर्ववर्णसाधारणत्वं च ; सप्तदर्भपवित्रस्य दैवपित्र्यसाधारणत्वम् १२६६. संकल्पस्य कर्माङ्गत्वम् १२६७. क्षौरपूर्वकशिरःस्नानस्य कर्माङ्गत्वम् १२६८. आचमनस्य कर्माङ्गत्वम् ; आचमननिमित्तानि आचमनानुकल्पाश्च ; सपवित्रकरेणाऽऽचमनम्, भुक्तोच्छिष्टपवित्रत्यागः ; आचमने पवित्रविशेषनिषेधः ; उषःकालात्प्राक्कर्मानुष्ठाननिषेधः १२६९. पवित्रधारणफलम् ; ग्राम्यौषधिगणः ; यज्ञार्हग्राम्यारण्यौषधिगणः १२७०.

अग्निमुखम्–

होमात्प्रागग्न्यर्चनम् १५०६.

मत्स्यपुराणम्

कर्मपरिभाषा–

पवित्रधारणम् ; ताल्कादिधातुगणः १२७०. यजमानस्य यागमण्डपप्रवेशो द्वारनियमः ; स्नानाङ्गमहौषध्यष्टकम् ; समिल्लक्षणम् १२७१.

अग्निमुखम्–

स्रुवधारणदेशः, देशान्तरधारणफलानि, धारणमुद्रा च ; स्रुवमूलस्य संगोपनीयत्वम् ; पूर्णाहुतिः १५०६.

विष्णुपुराणम्

कर्मपरिभाषा–

ग्राम्यौषधिगणः यज्ञार्हग्राम्यारण्यौषधिगणश्च ; कुशासनस्य यज्ञोपवीतस्य च कर्माङ्गत्वम् ; कर्तुरेकवस्त्रत्वनिषेधः १२७१.

लिङ्गपुराणम्

कर्मपरिभाषा–

कर्मारम्भे पुरोहितादिभ्यो वस्त्रालङ्कारदानम् ; मधुरत्रयम् १२७२.

स्कन्दपुराणम्

विवाहमुहूर्तः–

सिंहस्थ–मकरस्थगुरुनिर्णयः १०२१.

कर्मपरिभाषा–

कर्तुः प्रतिनिधयः ; माषपलमानम् ; पतितादीनां कर्मसंनिधिनिषेधः ; त्रिसम-चतुःसमपदार्थः ; पञ्चगव्यपदार्थः ; पञ्चगव्ये गोनियमः ; पञ्चगव्यदेवताः ; गोनियमानुकल्पः, गव्यमानानि, गव्यमन्त्राः, ब्रह्मकूर्चमिति संज्ञान्तरम् ; रसगणना १२७२. कर्मसाद्गुण्यसंपादकविष्णुस्मरणमन्त्रः ; अधौतवस्त्रस्य कर्माङ्गत्वनिषेधः १२७३.

शिवपुराणम्

कर्मपरिभाषा–

उपवासस्य कर्माङ्गत्वम् १२७३.

शिवधर्मपुराणम्

कर्मपरिभाषा–

पञ्चामृतम् १२७३.

विष्णुधर्मोत्तरपुराणम्

कर्मपरिभाषा–

कर्ममध्ये क्षुतादौ प्रायश्चित्तम् ; अनादिष्टहविष्के दूर्वादिहविःफलतारतम्यम् ; सति स्वसूत्रीये परसूत्रीयानुष्ठाननिषेधः ; नव रत्नानि ; पञ्चरत्नम् ; सप्तधान्यम् ; दधिमधुघृतानां प्रतिनिधयः ; पञ्चगव्ये गव्यग्रहणे गोनियमः १२७३. अभिषेके कुम्भजातयः कुम्भमानं च ; पञ्चत्वचः, तद्घटप्रक्षेपमन्त्रः, पञ्च पल्लवाश्च ; माल्यानुलेपनाग्रदाननिषेधः ब्राह्मणादावपवादश्च १२७४.

अग्निमुखम्–

हवनप्रकारः १५०६.

गरुडपुराणम्

विवाहमुहूर्तः–

सिंहस्थ–मकरस्थगुरुनिर्णयः १०२१.

कर्मपरिभाषा–

स्नानमधिकारिविशेषणम् ; मूलमन्त्रः ; पवित्रधारणस्य कर्माङ्गत्वम्, वर्णभेदेन पवित्रे दर्भसंख्याभेदः, द्विदर्भपवित्रस्य सर्ववर्णसाधारणत्वम् १२७४. वृत्तग्रन्थिमत्पवित्रलक्षणम् ; ब्रह्मग्रन्थिमत्पवित्रलक्षणम् ; चतुःसमसंज्ञकगन्धविशेषः ; सर्वगन्धम् ; यक्षकर्दमः १२७५.

ब्रह्मपुराणम्

विवाहमुहूर्तः–

कालमानविचारः ८७२.

कर्मपरिभाषा–

हस्तस्थितप्राजापत्य–सोमतीर्थे तदुपयोगश्च १२७५. यज्ञियवृक्षाः ; शौचं श्रद्धा चाधिकारिविशेषणे, साधनशुद्धेः कर्माङ्गत्वम् ; पित्र्यचरुस्थालीमानम् ; पादप्रक्षालननिमित्तानि ; श्राद्धार्हा दर्भाः, षड्विधदर्भाः, श्राद्धे वर्जनीया दर्भाश्च १२७६.

ब्रह्मवैवर्तपुराणम्

कर्मपरिभाषा–

अरुणोदय–रजनी–संध्यापदार्थाः १२७७.

वराहपुराणम्

कर्मपरिभाषा–

स्नानाचमनादीन्यधिकारिविशेषणानि ; उपवासस्य अधिकारिविशेषणत्वम् १२७७. अधौत–कारुधौतयोर्वस्त्रयोर्निषेधः, अहतस्य कर्माङ्गत्वम् ; धनिक–मध्यम–महाधन–दरिद्र–महादरिद्र–धन्य–धन्यतर–धन्यतम–धीर–धीरतर–धीरतमलक्षणानि ; धनिकादिदेयदक्षिणामानतारतम्यम् १२७८.

वामनपुराणम्

विवाहमुहूर्तः–

सिंहस्थ–मकरस्थगुरुनिर्णयः १०२१.

कर्मपरिभाषा–

सर्वकर्मणां नारायणनमस्कारपूर्वकत्वम् १२७९.

कूर्मपुराणम्

कर्मपरिभाषा–

पवित्रकयज्ञोपवीतयोः कर्माङ्गत्वम् ; तिलपात्रस्य श्रेष्ठत्वतारतम्यम् १२७९.

अग्निमुखम्–

वस्त्रेणोपधमननिषेधः १५०६.

भविष्यपुराणम्

विवाहमुहूर्तः–

लग्नशुद्धिविचारः ९१४.

कर्मपरिभाषा–

नित्ये कामस्याधिकारिविशेषणत्वाभावः, काम्ये कामस्याधिकारिविशेषणत्वम्, सदाचार–श्रद्धा–ऽध्यात्मज्ञान–न्यायार्जितधनत्वानि साधारणान्यधिकारिविशेषणानि १२७९. संकल्पस्य कर्मफलसमृद्धिहेतुत्वम् ; स्वशाखीयपरशाखीयानुष्ठानव्यवस्था ; हस्तस्थिततीर्थोपयोगः ; दैवपित्र्यकर्मणोस्तिथिव्याप्तिनियमः ; देवताप्रतिमानां प्रकृतिद्रव्यं मानं च ; धातुसप्तकम् ; अष्टाङ्गोऽर्घः ; कौतुकाख्याः कङ्कणौषधयः ; कृष्णलादि रूप्यमानम् ; ग्राम्यारण्यौषधयः १२८०. धान्यमानम् ; सर्वौषधानि ; रसषट्कम् ; विजयसंज्ञको धूपः ; अमृतनामा पञ्चरसनामा वा धूपः ; अनन्ताख्यो धूपः ; प्रबोधाख्यो धूपः ; महाङ्गसंज्ञको धूपः ; महाधूपः ; प्राजापत्यो धूपः ; यक्षाङ्गो धूपः १२८१. दशाङ्गो धूपः ; उपवासशब्दनिर्वचनं व्रतग्रहणकल्पश्च १२८२.

दैवज्ञमनोहरे

वैद्यनाथः

महेश्वरः

त्रिविक्रमः

भुजबलभीमः

भुजबलः

भीमपराक्रमे

रत्नमालायाम्

कालनिर्णये

कालविधाने

सारावल्याम्

कालप्रदीपे

कालदीपे

शाकल्यसंहितायाम्

दीपिकायाम्

ऋक्षोच्चये

मुहूर्तसंग्रहे

चन्द्रिकायाम्

ज्योतिषार्णवे

व्यवहारतत्त्वे

चण्डेश्वरः

व्यवहारचण्डेश्वरः

अर्णवे

पृथ्वीचन्द्रोदये

अर्णले

विधानपारिजाते

मन्त्रमुक्तावल्याम्

मन्त्रकोशकारः

संध्यारत्ने

मुद्रालक्षणग्रन्थे

कुथुमिः

दामोदरः

कर्मकौमुद्याम्

प्रयोगार्णवे

रङ्गनाथकृतरुद्रपद्धतौ

ज्योतिश्चिन्तामणौ

चडामणौ

कालामृतसंग्रहे

ज्ञानमञ्जर्याम्

लघुजातके

मुहूर्तसर्वस्वे

चूडारत्ने

मुहूर्तमुक्तावल्याम्

ज्योतिष्प्रकाशे

शाकलकारिकाः

शौनककारिकाः

जयन्तकारिकाः

कुमारिलकारिकाः

कपर्दिकारिकाः

त्रिकाण्डमण्डनः

शुल्बकारिकाः

यज्ञपार्श्वकारिकाः (यज्ञपार्श्वः)

रेणुकारिकाः

परशुरामकारिकाः

अग्निगुह्ये

गृह्यासंग्रहः

रेकेण तन्त्रधारकप्रश्नप्रवक्त्रोरावश्यकता ; पात्राणां मानानि प्रकृतयश्च १३३५. पवित्रलक्षणं परिधिमानं च; संस्काराद्दोषनिवृत्तिः ; ब्रह्मविष्टरयोर्लक्षणे १३३६. कृतमकृतं कृताकृतं चेति त्रैविध्यं हविषः ; गोभिलगृह्यगतसर्वतःशब्दार्थः ; मेक्षणस्य समिधां च मानम् ; समिद्गुणाः १३३७. आज्यसंज्ञा ; होमशेषचरुणैव बलिहरणम् ; मन्त्रानादेशे व्याहृतीनां मन्त्रत्वम् ; व्याहृतिप्रशंसा, ओंकाराथशब्दयोर्माङ्गलिकत्वम् १३३८. अविदासिहृदलक्षणम् ; अभिरूपलक्षणम् ; कर्मयोग्यायोग्याग्निहोमफलानि १३३९. प्लावनेतिकर्तव्यता; विवाहविधिगतमन्त्रजपकर्तृत्वनियमः ; अपां ध्रुवासंज्ञा ; हासनपदार्थः १३४०. गृह्यसूत्रगतसुरोत्तमपदार्थः ; चरोरपूपानां च मानम् ; पितृयज्ञेषु प्रणवस्य संततत्वमुपांशुत्वं च; अतीतकर्माणि कृत्वैवोत्तरकर्माधिकारः १३४१. प्रागुदीच्या अपराजितेति संज्ञा ; हविष्यपदार्थः १३४२. दर्भ–कृष्णाजिन–मन्त्र–ब्राह्मणानां निर्माल्यत्वाभावः पुनः पुनर्विनियोगश्च ; दर्भादीनां निर्माल्यताभावापवादः ; दर्भाणां पुनर्विनियोगापवादः ; दक्षिणश्रवणस्पर्शे निमित्तानि उपपत्तिश्च १३४३. स्वशास्त्रानुक्तस्य परशास्त्रीयस्य सर्वसाधारणस्य च कर्मणोऽनुष्ठानविधिः ; स्वशास्त्रोक्तौ परशास्त्रीयानुष्ठाननिषेधः १३४४.

अग्निमुखम्–

अग्निनामानि, तेषां कर्मसु विनियोगः, श्रावणविधिः, ज्ञानविधिश्च १५३३. अग्निजिह्वाः, तासां कर्मभेदेन विनियोगश्च ; होमात्पूर्वं विहितनाम्नाऽग्न्याह्वानम् ; अग्निस्वरूपाज्ञाने होमवैफल्यम् ; अग्निस्वरूपज्ञाने होमसाफल्यम् १५३६. अग्निस्वरूपम्, तत्र जिह्वामानम्, जिह्वाध्यानम्, जिह्वासंख्या, देवताभेदेन जिह्वाविनियोगश्च ; होमयोग्यमग्निस्वरूपम् १५३७. पूर्णाहुतियोग्यमग्निस्वरूपम् ; परिसमूहनादिक्रमः ; स्थण्डिलपरिमाणम् १५३८. दिग्भेदेन स्थण्डिलनिम्नताफलानि ; रेखाकरणं साधन–देवता–मान–वर्णसहितम् १५३९. स्थण्डिलोपलेपनप्रयोजनम् १५४१. अग्निप्रणयने विधिनिषेधाः १५४२. अग्निस्वरूपम् ; अग्निधमनसाधनानि तत्फलानि च ; लेखनादिचरुश्रपणान्तपदार्थक्रमः, स्तरणे विशेषः १५४३. ब्रह्मासनस्थाने उदकधारादानम् ; कर्मविशेषेषु ब्रह्मनिषेधः ; विहितप्रतिषिद्धायाः प्रणीताया निषेधः ; वैरूपाक्षप्रपदजपविधिः, परिधिस्थाने उदकाञ्जलयः १५४४. सर्वेषु होमेष्वाद्यन्तयोः समिदाधानम् ; इध्मसमित्संख्या ; तूष्णीं कर्तव्यानि कर्माणि, इध्मस्य निःशेषस्याऽऽधानम् ; उपक्लृप्तद्रव्याणां वीक्षणम् अभ्युक्षणं च १५४५. संपूयनपदार्थः, तत्पूर्वकत्वमुत्पवनस्य ; आज्यप्रतिनिधौ आज्यशब्दप्रयोगः ; दध्नोऽधिश्रयणनिषेधः ; संस्कृताज्यपात्रे निक्षिप्तस्य घृतादेर्न पुनः संस्कारः ; आज्यहविरन्तरयोर्मध्ये आज्यसंस्कारस्य प्राथम्यम् १५४६. उपघातपदार्थः ; उपघातहोमधर्माः ; संपातसंज्ञा ; 'स्थालीपाकावृताऽन्यत्' इति गोभिलसूत्रोक्तस्य पारिभाषिकोऽर्थः १५४७. स्तृतशेषदर्भैर्यज्ञवास्तुकर्मणः कर्तव्यता ; यज्ञवास्तूत्तरं पूर्णाहुतिः; व्याहृति–यज्ञवास्तुकर्मणोः परिगणितकर्मसु निषेधः ; चरोरभिघारणप्रत्यभिघारणे १५४८.

अनन्तपाठककारिकाः

कर्मपरिभाषा–

आचमन--प्राणायाम--गणेशादिस्मरण–देशकालस्मरण-चित्तैकाग्र्याणां कर्माङ्गत्वम् १३४६.

कारिकाः

कर्मपरिभाषा–

गृह्यशब्दार्थाः ; लुप्तकर्मानुष्ठानस्य वैकल्पिकत्वम् १३४७.

अग्निमुखम्–

स्थण्डिलमानम् ; रेखाकरणम्; पात्रासादनम् ; स्रुक्स्रुवसंमार्गः ; त्यागस्य होमात्प्राक् कर्तव्यता १५४९.

शुद्धिपत्रम्

पृष्ठम्	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
८१७	१	२८	ज्यानि	ज्योनि
८२३	२	२८	ममन्ति	मनन्ति
८६१	२	१३	द्वयोज	द्वयोर्ज
८६८	२	५	आदित्य	आवि
८७२	१	११	सार	सौर
८७८	१	२९	देभा	देव
८८३	२	२८	के ताव	केताव
८८७	२	१४	आपूय	आपूर्य
८९१	२	२१	सखा	सुखा
९२२	२	३२	श्लोकौग	श्लोकौ ग
९२३	२	१२	शुभारा	शुभा रा
९२७	२	३२	कृप्ण	कृष्ण
१०१८	२	२७	यदा न	मघा न
१०४०	२	२३-२४	* संर ... द्रष्टव्यम् ।	टिप्पणिरियं नास्तीति मन्तव्यम्
१०४४	२	६	काल	काला
१०६०	१	१	मार्तडणः	मार्तण्डः
१०८२	१	२९	राद्रा	रौद्रा
१०८४	१	१८	बिशेष	विशेष
१०८७	२	३१	नार्षेयं	नाऽऽर्षेयं
१०९३	१	१८	तत्राऽपि	तत्रापि
१०९४	१	२०	रेवाहा	रेवाऽऽहा
१०९५	२	१६	मत्रा	मन्त्रा
११०३	२	१२	स्वामी	स्वामि
११२४	१	२२	तोऽऽग्निः	तोऽग्निः
११२८	१	१३	आज्या	आज्य
११३२	२	२२	चन्नपि	चरन्नपि
११३६	१	५	प्राग्राग्रा	प्राग्ग्याग्ग्या
११३७	२	१	र्निवेपत्	र्निर्वपेत्
११३९	१	२३	ऋत्किक्	ऋत्विक्

पृष्ठम्	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
११५७	२	२१	व्याख्यनं	व्याख्यानं
११६५	१	१८	रौद्र	रौद्रं
११७०	१	५	नोकार	नोंकार
११७२	१	३२	२।३	२।३ ;
११८०	१	३१	(३)	(१)
११९०	१	१८	इत्यास्तम्ब	इत्यापस्तम्ब
११९१	२	३३	प्राप	प्रपा
११९४	१	१	एव	एवं
११९९	१	७	विशखो	विशिखो
११९९	१	१८	क्लस	क्लस
१२२५	२	१३	भूष्टा	भृष्टा
१२३७	२	२७	कानीयां	कनीयां
१२३८	२	३२	भिः शः	भिः कुशः
१२४३	१	३३	शातापतः	शातातपः
१२४४	२	१९	मयत्यं	मयत्वं
१२४७	२	२०	सर्वदापरि	सर्वदा परि
१२५३	२	३१	(४)	(२)
१२५५	२	२१	योव्यवस्था	योर्व्यवस्था
१२६०	१	१९	कुशानो	कुशासनो
१२६३	१	२२	आचमाना	आचमना
१२६३	२	३	तद्रपं	तद्रूपं
१२६८	१	२९	न्यस्याप्य	न्यस्याप्य-
१२७१	१	७	मण्डप्रवेशे	मण्डपप्रवेशे
१२७६	१	२६	श्वात्थ	श्वत्थ
१२८०	२	३१	क्रभेण	क्रमेण
१२९७	१	११	मुद्रा	मुद्रा
१२९७	२	१४	ससुषिरा	ससुषिराः
१३०१	१	२७	शौक	शौका
१३०१	१	२८	ऋत्विक्-	ऋत्विक्
१३०१	१	२९	ऋत्विक्	ऋत्विक्-
१३०९	२	९	रजः–सं	रजःसं
१३१२	१	२१	संकल्प	संकल्पः
१३१२	२	३५	पादनयो	पादानयो

पृष्ठम्	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
१३१३	२	८	पदचारे	पचारे
१३१८	१	२९	तद्रप	तद्रूप
१३२२	१	१२	तथाऽऽपि	तथाऽपि
१३२५	१	१	ध्येयाऽवि	ध्येयावि
१३२५	१	२	तथाऽऽपि	तथाऽपि
१३२८	२	१६	दैवत्या	दैवत्याः
१३३९	१	२१	तदुद्राता	तदुद्गाता
१३४३	१	८	ल्याश्चिति	ल्याश्चिति–
१३५४	१	२३	सनेमिः	सनेमि
१३५७	१	२१	सामधेनी	समिधेनी
१३५८	१	८	गह्यपरिभाषासत्र	गृह्यपरिभाषासूत्र
१३५८	१	१०	कथ	कथं
१३५८	१	२३	मृद्धृत्य	मुद्धृत्य
१३५८	२	२२	नवाक्य	नुवाक्य
१३५८	२	२३	प्र य	प्राय
१३५९	१	१२	पवसु	पर्वसु
१३७८	२	१४	पात्र	पात्रे
१३७९	२	६	स्रुक्स्रव	स्रुक्स्रुव
१३८०	२	१०	उर्जे	ऊर्जे
१३९७	१	१३	स्थली	स्थाली
१४०१	१	१७	बल्यदौ	बल्यादौ
१४०४	२	२४	पुनधर्मे	पुनर्धर्मे
१४०४	२	२६	प्रागपर्वा	प्रागपवर्गा
१४०८	२	२८	छिन्नाग्नौ	च्छिन्नाग्नौ
१४०९	१	२९	मातृव्रत्	मातृव्रवत्
१४०९	२	३१	रहार	राहार
१४१३	२	२८	स्याऽवश्य	स्याऽऽवश्य
१४१६	१	३१	समृद्ध्यर्थे	समृद्ध्यर्थे
१४१६	२	३०	पितृन्	पितॄन्
१४१७	१	२६	उच्छि	उच्छिन्न
१४२१	२	२७	वर	वरं
१४२३	१	८	स्तीर्याऽप	स्तीर्याप
१४३२	२	२९	दैक्षिस्यां	दैक्षिणस्यां
१४३८	२	३३	स्वमुष्स्मै	स्वमुष्मै

पृष्ठम्	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
१४३९	१	१०	कालौ	कलौ
१४४०	२	३३	३।४४।१	३।४।४।१
१४४१	१	७	यथाऽऽ-	यथा-
१४४१	२	२८	निद्राय	निन्द्राय
१४४३	२	२०	धृवचनं	धृतवचनं
१४५६	१	२२	संख्यायन	सांख्यायन
१४७२	२	३१	न्मत्र	न्मन्त्र
१४७३	२	१	जैमिनीय	जैमिनि
१४७८	१	५	ये	मे
१४८१	१	१३	‘सोमाय त्वं	सोमाय ‘त्वं
१४८१	१	३२	कौस	कौसू
१४८६	१	२४	वानस्पत्योसि	वानस्पत्योऽसि
१४८६	२	१४	दर्भोल्केन	दर्भोल्मुकेन
१४८७	१	२८	इद्राय	इन्द्राय
१४८८	२	१	राष्ट	राष्ट्र
१४९०	१	९	गह्या	गृह्या
१४९१	१	१७	नाऽप्रोक्षि	नाप्रोक्षि
१५०३	२	११	प्रोक्ष्याऽऽग्नौ	प्रोक्ष्याग्नौ
१५०५	२	४	स्तरणामु	स्तरणानामु
१५०७	२	२१	ध्याम्	ध्यानम्
१५१०	२	६	दुखं	दुःखं
१५२१	२	१३	विश्वानिन	विश्वानि न
१५२२	२	१५	विस्रस्याऽग्नौ	विस्रस्याग्नौ
१५२५	२	७	पात्राण्य	पात्राण्या
१५२६	१	२९	१।२) ३१–३२	१।२।३१–३२
१५२७	२	२६	) प्रपा	); प्रपा
१५२८	१	५	माऽऽहं	माऽहं
१५२९	२	३१	श्रमुद्रित	श्रममुद्रित
१५३५	२	१३	वर्तक्रो	वर्तको
१५३९	१	३३	४२	१४२
१५४३	१	९	स्वरूप	स्वरूपम्
१५४३	१	२८	धमेत	धमेत्
१५४३	२	३१	८८	१८८
१५४७	१	२	देवसवि	देव सवि

धर्मकोषः

संस्कारकाण्डम्

विवाहः

विवाहज्यौतिषम्

प्रश्नविचारः

वसिष्ठः

दैवज्ञगुणाः प्रश्नकरणप्रकारश्च

[1]स्कन्धत्रयविचारज्ञो दोषादोषविवेकवान् ।
त्रुटिकालाद्यभिज्ञश्च शास्त्रवादी जितेन्द्रियः ।
पूर्वोक्तदोषरहितः सम्यक्शास्त्रविचारकः ॥

[2]शुभे दिने दैवविदं त्वभिज्ञं
ताम्बूलपुष्पाक्षतपूर्णपाणिः ।
प्रष्टा च गत्वा प्रणिपत्य पृच्छेत्
निवेद्य तस्मै वरकन्ययोर्भम् ॥

भमिति नाम्नोऽप्युपलक्षणम् । संप्र. ७७३

शुभाशुभग्रहयोगाः

प्रष्टुर्विलग्नात्प्रबलः शशाङ्कः
शत्रुस्थितो मृत्युगृहस्थितो वा ।
यद्यष्टमाब्दात्परतो विवाहे
करोति मृत्युं वरकन्ययोश्च ॥

[1]एकोऽपि लग्नोपगतश्च पापः
पापस्ततोऽन्यः खलु सप्तमस्थः ।
आसप्तमाब्दान्निधनं वरस्य
बलान्वितौ तौ कुरुतस्त्ववश्यम् ॥

[2]प्रालेयरश्मिर्यदि लग्नसंस्थः
तस्मात्कुजः सप्तमराशिसंस्थः ।
तदाऽष्टमाब्दात्कुरुतस्त्ववश्यं
वरस्य मृत्युं त्वथवाऽङ्गनायाः ॥

[3]स्वनीचगः शत्रुनिरीक्षितश्च
पापो विलग्नाद्यदि पञ्चमस्थः ।
विवाहिता सा मृतपुत्रिणी स्यात्
वन्ध्याऽथवा भर्तृविवर्जिता वा ॥

[4]लग्नात्त्रिपञ्चास्तदशायगेषु
हिमद्युतिर्जीवनिरीक्षितश्च ।
तयोस्तु संबन्धकरस्तदानीं
नार्कांशुलुप्तो न च नीचगश्चेत् ॥

---

(१) प्रपा. ३४२.

(२) वसं. ३१।१ प्रष्टा (कर्ता) योर्भम् (योश्च); विसौ. २; संप्र. ७७३.

(३) विसौ. ३.

(१) वसं. ३१।२; विसौ. ३.

(२) वसं. ३१।३ रश्मिर्यदि लग्नसंस्थः (रश्मौ यदि लग्नसंस्थे); विसौ. ३ राशिसंस्थः (राशिगश्च) कुरुतः (परतः) मृत्युं (मृत्युः).

(३) वसं. ३१।४ पञ्चमस्थः (सप्तमस्थः); विसौ. ३.

(४) वसं. ३१।५; विसौ. ३ लग्नात् (लग्न).

[1]विलग्नगा गोधटकर्कटाश्च
हिमांशुदैत्येज्यसमन्वितास्ते ।
संवीक्षिता वा यदि कन्यकाया
लाभं वदेत्तत्र च पृच्छकस्य ॥
[2]अन्योन्यराश्यंशगतौ सितेन्दू
निरीक्षमाणौ बलिनौ विलग्नम् ।
तयोस्तदानीं कुरुतस्त्ववश्यं
संबन्धमाजीवितशर्मदं तम् ॥
[3]अयुग्मराश्यंशगते विलग्ने
निरीक्षिते पुंखचरैर्द्दकाणे ।
तथाविधे तस्य वरस्य लाभं
वदेत्तदानीं खलु कन्यकायाः ॥

शास्त्रविरुद्धफलादेशे दोषः

[4]प्रायश्चित्तं चिकित्सां च ज्यौतिषं धर्मनिर्णयम् ।
विना शास्त्रेण यो ब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥

नारदः

दैवज्ञगुणाः प्रश्नकरणप्रकारश्च

[5]पुण्येऽह्नि लक्षणोपेतं सुखासीनं सुचेतसम् ।
प्रणम्य देववत्पृच्छेद्दैवज्ञं भक्तिपूर्वकम् ॥
[6]ताम्बूलफलपुष्पाद्यैः पूर्णाञ्जलिरुपागतः ।
कर्ता निवेद्य दम्पत्योर्जन्मराशिं सजन्मभम् ॥

शुभाशुभग्रहयोगाः

[7]पृच्छकस्य भवेल्लग्नादिन्दुः षष्ठाष्टगोऽपि वा ।
दम्पत्योर्मरणं वाच्यमष्टमाब्दान्तरे यदि ॥

[1]यदि लग्नगतः क्रूरस्तस्मात्सप्तमगः कुजः ।
विज्ञेयं भर्तृमरणं सप्तमाब्दान्तरे तदा ॥
[2]यदि लग्नगतश्चन्द्रस्तस्मात्सप्तमगः कुजः ।
विज्ञेयं भर्तृमरणं त्वष्टमेऽब्दे न संशयः ॥
[3]लग्नात्पञ्चमगः पापः शत्रुदृष्टः स्वनीचगः ।
मृतपुत्रा तदा कन्या कुलटा वा न संशयः ॥
[4]तृतीयपञ्चसप्तायकर्मगश्च निशाकरः ।
लग्नात्करोति संबन्धं दम्पत्योर्गुरुवीक्षितः ॥
तुलागोकर्कटे लग्ने संस्थाः शुक्रेन्दुसंयुताः ।
वीक्षिताः पृच्छतां नृणां कन्यालाभो भवेत्तदा ॥
[5]शुक्रेन्दू युग्मराशिस्थौ युग्मांशकगतौ यदा ।
बलिनौ वीक्षितौ लग्नं कन्यालाभो भवेत्तदा ॥
[6]स्त्रीनिवासो युग्मलग्नं यदि चेत्स्यात्समागमः ।
वीक्षितश्चन्द्रशुक्राभ्यां कन्यालाभो भवेत्तदा ॥
[7]एवं स्त्रीणां भर्तृलब्धिः पुंग्रहैरवलोकिते ।
[8]कृष्णपक्षे प्रश्नलग्नाद्युग्मराशौ शशी यदि ।
पापदृष्टोऽथवा रन्ध्रे न संबन्धो भवेत्तदा ॥

फलादेशे जन्म–प्रश्न–विवाहकालीना ग्रहयोगाः
जन्मकालदोषाश्च विचारणीयाः

[8]विवाहे जन्मपृच्छोक्ता जन्मन्युद्वाहप्रश्नजाः ।
जन्मोद्वाहोदिताः प्रश्ने योगा
योज्या धिया बुधैः ॥

---

(१) वसं. ३१।६ वदेत्तत्र (भवेदत्र); विसौ. ३ .
(२) वसं. ३१।७ दं तम् (दं स्यात्); विसौ. ४ .
(३) वसं. ३१।८; विसौ. ४ .
(४) वसं. ३२।२४४.
(५) ज्योना. २७।३ पृ. ४९ ; ज्योनि. १३९ (=) सुचेतसम् (सुचेतनम्).
(६) ज्योना. २७।४ पृ. ४९ पागतः (पाग्रतः); ज्योनि. १३९ (=) सजन्म (स्वजन्म).
(७) ज्योना. २७।५ पृ. ४९ माब्दान्तरे (मर्क्षान्तरे); ज्योनि. १४० .

(१) ज्योनि. १४० : ३०४ (=) तदा (यदि).
(२) ज्योना. २७।६ पृ. ४९ ; ज्योनि. १४० उत्तरार्धे (विवाहात्परतो भर्ता त्वष्टमाब्दे न जीवति ।).
(३) ज्योना. २७।७ पृ. ४९ तदा (तु सा) वा न (न तु); ज्योनि. १४० : ३०४ (=) पापः (क्रूरः) कन्या (नारी).
(४) ज्योना. २७।८,९ पृ. ४९ .
(५) ज्योना. २७।१० पृ. ४९. 'बलिनौ वीक्षितौ लग्नम्' इत्यत्र 'वीक्षिते बलिना लग्ने' इति पीयूषधारापाठः।
(६) ज्योना. २७।११ पृ. ५० .
(७) ज्योना. २७।१२ पृ. ५० ; ज्योनि. १३९ (=).
(८) ज्योनि. १४० .

विषाङ्गनामूलजादिजन्मोत्थं च शुभाशुभम् ।
विलोकनीयमत्रैव तत्तत्प्रकरणोदितम् ॥

शुभाशुभनिमित्तादिभिः शुभाशुभफलादेशः

[1]पुण्यैर्निमित्तशकुनैः प्रश्नकाले तु मङ्गलम् ।
दम्पत्योरशुभैरेतैरशुभं सर्वतो भवेत् ॥

बृहस्पतिः

प्रश्नकरणप्रकारः

[2]विवाहसमये प्राप्ते सुखासीनं शुभप्रदम् ।
दैवज्ञं भक्तितो गत्वा संपूज्यादौ यथाबलम् ।
उडुनी नामनी चोक्त्वा संपृच्छेत्सकृदेव तम् ॥

अशुभनिमित्तानि तत्फलादेशश्च

[3]विवाहप्रश्नकाले च च्छर्दितो व्याधितोऽथ वा ।
कौशिकश्चाङ्गहीनश्च कृष्णश्वा न शुभावहः ॥
अभ्यक्तः क्षुधितोन्मत्तौ मुक्तकेशः पिपासितः।
भुजगो नग्नगात्रो वा निकटे न शुभावहः ॥
कलहो भग्नकुम्भश्च काष्ठं प्रव्रजितस्तथा ।
कपटा वारवाराश्च (? कुलटा वारनारी च)
न शुभाः स्युः समीपगाः ॥
चर्मलोष्टतृणाङ्गारकाष्ठपांसुतृणान्यपि ।
रोमरोगी तुषादीनि न शस्तान्यशुभानि च ॥
एवंविधानि चान्यानि लोके यान्यशुभानि च ।
तानि दृष्ट्वा विवर्ज्याः स्युः श्रुत्वा पापं
विवाहितम् (?) ॥
पाषण्डिनो विकर्मस्था यदि यान्ति समीपतः ।
दुश्चारिणोऽथवा कृष्णास्तदा तत्कर्म वर्जयेत् ॥
यथालक्षणसंभूताः प्रजाः स्त्रीपुंसवास्तथा (?) ।
प्रचरन्ति तथारूपा प्रजा तत्र तयोर्भवेत् ॥

शृगालमहिषोष्ट्राश्वशिवामेषाजकुक्कुटाः ।
खरकौशिकमार्जारा न प्रशस्ताः समीपगाः ॥
एवंविधानि चान्यानि ह्यप्रशस्तानि वर्जयेत् ।
मलिनच्छिन्नवासोभिः सिध्यते नैव शोभनम् ॥
निष्ठुरातिरवस्तत्र प्रलापी च विगर्हितः ।
पशुपक्षिमृगादीनि मैथुनं कुर्वते यदि ।
सरीसृपास्तथाऽन्ये वा जारिणी
कन्यका भवेत् ॥

संवर्तः

दैवज्ञदोषाः तत्फलं च

[1]अन्धः श्वित्री च कुनखी हीनाङ्गः पङ्गुरेव च ।
महापातकिसंसर्गी निष्ठुरः क्रूरचेष्टितः ॥
[2]विषवागनृतः क्रुद्धो दुराचारो नृशंसकः ।
बहुवादी क्षिप्रवादी स्तेनः प्रश्नोपजीवकः ॥
मिथ्यावादी कदर्यश्च सर्ववर्णेषु याजकः ।
शास्त्रमर्मानभिज्ञश्च च्छलवादी विरागयुक् ॥
कर्ममार्गावधूतश्च सर्ववर्णेषु याचकः ।
कपटानुगतश्चैव निन्दकश्चोरसंकुलः ॥
[3]मिथ्याप्रलापी रोगिष्ठो द्वेषी दीर्घविचारवान् ।
लग्नप्रदो भवेद्यत्र कुलक्षयकरं हि तत् ॥
यत्र लग्नप्रदाने । तत् लग्नप्रदानम् । संर. ५३६

शौनकः

मुहूर्तस्य सफलता, मुहूर्तविज्ञाने मतभेदाः

[4]वरणप्रदानपरिणय-
शचीप्रतिष्ठाभिषेककरणानि ।
सशुभे तिथौ विलग्ने
न भवन्ति किलाल्पपुण्यवताम् ॥

---

(१) ज्योना. २७।१३ ; ज्यानि. १३९ (=) रेतैरशुभं सर्वतो (स्तैस्तु विरुद्धं सर्वथा).
(२) प्रपा. ३१९ चोक्त्वा (वोक्त्वा); संप्र. ७७३ प्राप्ते (काले); विपा. ७४३ प्राप्ते (काले) शुभप्रदम् (शुचिं द्विजम्).
(३) विसौ. ४.

(१) प्रपा. ३४१ ; मुक्ता. १४८ पू., स्मृत्यर्थसारे ; संर. ५३६ पू.
(२) प्रपा. ३४१–३४२.
(३) प्रपा. ३४२ ; मुक्ता. १४८ लग्न (काल) उत्त., स्मृत्यर्थसारे ; संर. ५३६ उत्त.
(४) विसौ. २ .

तिथिकरणर्क्षनिशाकर-
विलग्नपरिकल्पनामयं गर्गः ।
पाणिग्रहणे तु फलं
कथयति यवनो वसिष्ठश्च ॥
ग्रहराशिगोचरफलं
जातकविहितं च देवलः प्राह ।
शकुनरुतज्ञः शकुनै-
र्निमित्तकुशलो निमित्तैश्च ॥
कर्मसमुत्थं चान्ये कुलदेशस्त्रीस्वभावमपरे ।
इत्थं ज्ञाने मुनयः कालविमर्शे विशेषफलम् ॥

[1]प्रमदाफलं च सदृशं
जातकविहितस्य यदि न नाशोऽस्ति ।
तत्किमनेन तु बहुना
पुनरप्युद्वाहकालेन ॥
[2]अथ तु विलग्नाधीना
सिद्धिर्नियमेन भवति दम्पत्योः ।
प्राक्सुकृतसंचयफलं
तदा नराणां न वक्तव्यम् ॥
[3]अथवा कुहेतुदृष्टिस्वभावकालात्मवादकुशलेन ।
आगमविरोधबलिना किमनेनासत्प्रलापेन ॥
[4]येन तु यत्प्राप्तव्यं
तस्य विनाशं सुरेन्द्रसचिवोऽपि ।
यः साक्षान्नियतिज्ञः
सोऽपि न शक्तोऽन्यथा कर्तुम् ॥
[5]तद्विज्ञानोपायं लग्नविधानेन संप्रवक्ष्यामि ।
जन्मन्यथवा प्रश्ने यत्तत्सदृशं विवाहेऽपि ॥

(१) विसौ. २ ; ज्योनि. १३१ पूर्वार्धे (प्रमदाफलस्य सदसज्जातकविहितस्य यदि न नाशोऽस्ति ।) (तु०) कालेन (लग्नेन).

(२) विसौ. २ ; ज्योनि. १३१ तदा नराणां न (तच्च नृणां चैव).

(३) विसौ. २ .

(४) विसौ. २ ; ज्योनि. १३१ विनाशं सुरेन्द्रसचिवोऽपि (विधानं सुरेश इन्द्रोऽपि).

(५) विसौ. २ .

प्रश्नपरिणयकालीनग्रहयोगाः जन्मकालीनग्रहयोगानुसारेण विचारणीयाः, शुभाशुभग्रहयोगाः, शुभाशुभनिमित्तानि, शास्त्रविरुद्धफलादेशे दोषः

[1]जन्मसमये यदुक्तं
शुभाशुभं दिव्यदृग्भिराचार्यैः ।
पृच्छापरिणयनाभ्यां
तदेव युक्त्या प्रयोक्तव्यम् ।
[2]भाव्यं शुभाशुभफलं
यैर्योगैर्ज्ञायते च दम्पत्योः ।
तानधुना वक्ष्यामः
पृच्छालग्नाद्विशेषेण ॥
पृच्छकलग्नाच्चन्द्रो
यद्यष्टमराशिसंस्थितोऽथवा षष्ठः ।
तत्र तु मरणं वाच्यं
दम्पत्योरष्टमे वर्षे ॥
[3]यद्युदयस्थः क्रूरस्तस्माद्यदि सप्तमे भवेत्पापः ।
सप्तभिरब्दैर्मरणं विज्ञेयं तस्य पुरुषस्य ॥
[4]यद्युदयस्थश्चन्द्रस्तस्माद्यदि सप्तमो भवेद्भौमः ।
मासाष्टकं स जीवति विवाहकालात्परं पुरुषः ॥
पृच्छकसमीपदेशे
यदि सर्पति भिक्षुकोऽथवा लिङ्गी ।
तल्लिङ्गः सोऽप्यष्टै-
र्भवत्यवश्यं दशभिरेव ॥
श्वशृगालोलूकरवो महिषोष्ट्राजाविकप्रणादो वा ।
तत्रोद्वेगः कलहं प्रवासमरणे विनिर्दिश्ये ॥
कृकलासवानरोरग-
गर्दभसंश्लेषणं मिथोऽपि भवेत् ।
दैवज्ञपृच्छकानां
कन्या एकत्र संरमते ॥

(१) ज्योनि. १३९ .

(२) विसौ. २–३ .

(३) विसौ. ३ ; ज्योनि. १४० (क्रूरग्रहो विलग्ने सप्तमसंस्थो यदि भवेत्क्रूरः । सप्तभिरब्दैर्मरणं शशिभौमौ सप्तभिर्मासैः ॥).

(४) विसौ. ३.

भिद्यति यद्युदकुम्भः
शय्यासनपादुकादिभङ्गो वा ।
प्रश्नसमयेऽपि यस्या-
स्तस्या वैधव्यमादेश्यम् ॥
उदयात्सप्तमसंस्थे रविभृगुतनये शशाङ्के वा ।
वैधव्यं क्षितितनये सप्तमगे कन्यका म्रियते ॥

[1]सप्तमगोऽर्कः कन्यां
मृतप्रजां पुंश्चलीं करोत्युदयात् ।
कथितं तु यथोद्वाहे
योज्यं तत्प्रश्नसमयेऽपि ॥

[2]वृषभो रथो गजो वा
शङ्खः पद्मं ध्वजोऽथवा छत्रम् ।
सर्पति पृच्छकदेशे
सोत्तमतां व्रजति गोत्रस्य ॥

पृच्छकवर्णत्रितयं
समीपमाश्रित्य तिष्ठति च्छागः ।
तस्यादेश्यं विदुषा
यदा तदा यज्ञभागित्वम् ॥

[3]यदि पृच्छकलग्नस्थौ
गुरुसौम्यौ दीर्घजीवनं कुरुतः ।
पञ्चमसंस्थौ पुत्रान्
जामित्रगतौ धनं विपुलम् ॥

[4]सर्पन्ति यदि कुमाराः
समीपगाः पृच्छकस्य विगतभयाः ।
सा कन्या पुत्रवती
कथनीया मङ्गलवती च ॥

(१) विसौ. ३ ; ज्योनि. १४० (=) त्युदयात् (त्युदये) उत्तरार्धे (कथितं यच्चोद्वाहे योज्यं तत्प्रश्नकालेऽपि ।).

(२) विसौ. ३.

(३) विसौ. ३ ; ज्योनि. १४० यदि पृच्छकलग्नस्थौ (पृच्छाविलग्नसंस्थौ) जीविनं (जीविनीं) जामित्रगतौ धनं (जामित्रे गोधनं).

(४) विसौ. ३.

आलिङ्ग्य शिशुं कन्या
पृच्छकमाश्रित्य तिष्ठति स्त्री प्राक् ।
स्त्रीहस्ता स्त्रीजननी
पुंहस्ता पुत्रजननी च ॥
वादित्रतूर्यघोषो वीणावेणुप्रगीतशब्दाश्च ।
शङ्खध्वनिः प्रशस्तः पृच्छाकाले कुमारीणाम् ॥
एवं कुमारिकाणां
पृच्छकगुणदोषतश्च कथनीयम् ।
दौःशील्यं निर्धनता
वैधव्यं वाऽन्यथात्वं वा ॥
दृष्ट्वा निमित्तवर्गं
नीचोच्चविधिं तथा च जामित्रम् ।
कथयति फलमुद्वाहे
तस्य न मिथ्या भवेद्वाणी ॥
दृष्ट्वा निमित्तवर्गं
कथयति यो वै पुराकृतं कर्म ।
विस्तारमेति कीर्ति-
र्विमलेऽम्भसि तैलबिन्दुरिव ॥
लग्नात्तृतीयपञ्चमसप्तमकर्मोपगो निशानाथः ।
जीवेन दृश्यमूर्तिः संबन्धकरस्तु दम्पत्योः ॥
[1]कर्कितुलाधरवृषभाः
शुक्रेन्दुयुता निरीक्षिता वाऽपि ।
संपृच्छतां नराणां
कन्यालाभोऽस्ति नियमेन ॥
[2]युग्मगृहे शशिशुक्रौ
द्विपदर्क्षे स्त्रीनवांशके बलिनौ ।
उदयमवलोकयन्तौ
यदा तदा कन्यकालाभः ॥
प्रमदात्मकदृक्काणे
वनितांशो यदि विलग्नमायातः ।
दृष्टः शुक्रेन्दुभ्यां
कन्यालाभं समादिशति ॥

(१) विसौ. ३ ; ज्योनि. १३९ (=) कर्किं (कर्क).

(२) विसौ. ३.

प्रमदाभवननिविष्टाः
प्रेक्षन्ते यदि विलग्नमायातम् ।
योषिद्ग्रहैः सुबलिभिः
कन्यालाभं तदा ब्रूयात् ॥
एवं कुमारिकायाः
पृच्छालग्ने वरोपलब्धिः स्यात् ।
द्रेष्काणे भवने वा
नवांशके नृग्रहैर्बलिभिः ॥
[1]एतदबुद्ध्वा शास्त्रं
मन्दमतिर्यः प्रयच्छति विवाहम् ।
अयशोऽम्बुधौ स मज्जति
तस्माद्विज्ञाय वै दद्यात् ॥

सप्तर्षयः

निमित्तानुसारेण फलमादेश्यम्

[2]पृथक्समयनिमित्ता-
न्यवलोक्य च शास्त्रमार्गविदा ।
प्राक्सुकृतदुष्कृतभवं
फलमिह वाच्यं प्रयत्नेन ॥

लल्लः

प्रश्नकरणप्रकारः

[3]स्वस्थं सुखासनस्थं यथाविनिर्दिष्टलक्षणोपेतम् ।
प्रणिपत्य विनयपूर्वं दैवज्ञं देववत्पृच्छेत् ॥
[4]फलपुष्परत्नकाञ्चनपूर्णाञ्जलिना प्रयत्नयुक्तेन ।
प्रष्टव्योऽनुक्रमतो निरीक्ष्य जन्मर्क्षयोगफलम् ॥

शुभनिमित्तानि

[5]वादित्रवेणुध्वनिदन्तिनादः
सशङ्खवीणाध्वनिगीतघोषः ।
वृषध्वजच्छत्ररथेभशङ्ख-
पद्मानि चेत्तत्र शुभप्रदानि ॥

(१) ज्योनि. १४०.
(२) ज्योनि. १३९.
(३) विसौ. २ लक्षणो (शुभफलो) : ५.
(४) विसौ. २.
(५) विसौ. ५.

शुभाशुभशकुनेभ्यः शुभाशुभफलानि

[1]प्रश्ने यदि शुभशकुनस्तदा शुभं कन्यकावरयोः ।
अशुभेषु भवत्यशुभं शकुनेषु न संशयस्तत्र ॥

उत्पलः

प्रश्नकरणप्रकारः

[2]प्रष्टा मणिकनकयुतैः
फलकुसुमै राशिचक्रमभ्यर्च्य ।
पृच्छेद्यथाभिलषितं
भक्त्या विनयान्वितः प्रश्नम् ॥

विवाहवृन्दावनम्

शुभाशुभानि प्रश्नकालीनग्रहयोगनिमित्तानि

[3]कर्मायसूनुसहजस्मरगो मृगाङ्कः
स्त्रीपुंससंगमयिता यदि जीवदृष्टः ।
स्वर्क्षाणि शक्रशशिदृष्टयुतानि कन्या-
लब्ध्यै वधूगृहदृकाणनवांशका वा ॥

प्रश्नलग्नात् कर्मायसूनुसहजस्मरगो मृगाङ्कः चन्द्रो यदि जीवदृष्टस्तदा स्त्रीपुंससंगमयिता वधूवरसंगमकारको भवतीत्यर्थः । शुक्रशशिदृष्टयुतानि स्वर्क्षाणि शुक्रशशिनोः स्वगृहाणि लग्नगतानि, वा वधूगृहदृकाणनवांशकाः वधूगृहाणि समराशयस्तेषां दृकाणनवांशका लग्नगताः कन्यालब्ध्यै कन्यालाभाय भवन्ति ।　　लक्ष्मी.

युग्मर्क्षगौ शशिसितौ द्विपदाङ्गनांशे
स्यातां तदाप्तिपिशुनौ तनुमीक्षमाणौ ।
नारीनवांशमुदितं खचराः परेऽपि
स्त्रैणर्क्षगा विलसदुज्ज्वलवीर्यभाजः ॥

शशिसितौ चन्द्रशुक्रौ युग्मर्क्षगौ द्विपदाङ्गनांशे द्विपदस्त्रीराशिनवांशे तनुं लग्नं ईक्षमाणौ स्यातां तदा तदाप्तिपिशुनौ कन्यालाभसूचकौ भवेताम् । वा उदितं लग्नगतं नारीनवांशं वृषादिसमराशिनवांशकं ईक्षमाणौ शशिसितौ कन्याप्राप्तिसूचकौ भवेताम् । परे अन्येऽपि

(१) ज्योनि. १३९.
(२) विसौ. २.
(३) विवृ. १५।१-५.

खचराः ग्रहाः स्त्रैणर्क्षगाः समराशिगता विलसदुज्ज्वलवीर्यभाजः तनुमीक्षमाणाः कन्याप्तिसूचका भवन्ति ।　　लक्ष्मी.

एवं नरा नरदृकाणनवांशदृग्भिः
पुंस्खेचरैरुपनमन्ति नितम्बिनीनाम् ।
यल्लिङ्गिबालकपशुप्रभृतीङ्गितं स्यात्
प्रश्नक्षणे तदु तथैव वधूवरस्य ॥

एवं पूर्वोक्तप्रकारेण पुंस्खेचरैः रविकुजगुरुभिः नरदृकाणनवांशदृग्भिः नितम्बिनीनां स्त्रीणां नरा उपनमन्ति उपलब्धा भवन्तीत्यर्थः । लग्नगतान् विषमराशिदृकाणनवांशान् पुंग्रहाः पश्यन्ति चेत्तदा कन्याया वरलाभः स्यादित्यर्थः । अथ निमित्तं कथयति--प्रश्नक्षणे लिङ्गिबालकपशुप्रभृतीनां यदिङ्गितं तत् वधूवरस्य तथैव उ निश्चयेन भवति ।　　लक्ष्मी.

प्रश्नोदयादमृतरोचिषि षण्मृतिस्थे
मूर्तौ च तत्र मदनस्पृशि चावनेये ।
तन्वस्तयोरशुभसंगतयोर्वरस्य
नाशः क्रमाद्वसुमहीमुनिसंमितेऽब्दे ॥

अथ प्रश्नसमये शुभाशुभयोगानाह--प्रश्नोदयादिति । प्रश्नोदयात् प्रश्नलग्नात् अमृतरोचिषि चन्द्रे षण्मृतिस्थे षष्ठाष्टमस्थे इत्येको योगः, तथा च तत्र तस्मिन् चन्द्रे मूर्तौ लग्नगते, आवनेये भौमे मदनस्पृशि सप्तमस्थिते सति द्वितीययोगः, तथा तन्वस्तयोः लग्नसप्तमयोः अशुभसंगतयोः पापग्रहसहितयोः इति तृतीयो योगः, एषु योगेषु क्रमात् वसुमहीमुनिसंमितेऽब्दे वरस्य नाशः स्यात् ।　　लक्ष्मी.

जामित्रगौ विधुसितौ विधवामसाध्वीं
सौरिः कुजः सुरमहेज्यबुधौ धनाढ्याम् ।
दीर्घायुषं वपुषि सुप्रसवां प्रसूतौ
स्त्रीजातकोक्तमखिलं खलु चिन्त्यमत्र ॥

जामित्रगौ सप्तमस्थौ विधुसितौ वधूं विधवां, सौरिः शनिः कुजश्च असाध्वीं दुःशीलां, सुरमहेज्यबुधौ धनाढ्यां धनयुक्तां कुरुतः । वपुषि लग्ने स्थितौ सुरमहेज्यबुधौ दीर्घायुषं चिरजीविनीं, प्रसूतौ पञ्चमस्थाने स्थितौ गुरुबुधौ सुप्रसवां सुसंततिं कुरुतः । स्त्रीजातकोक्तं अखिलमपि शुभाशुभं अत्र अस्मिन् प्रश्नलग्ने विवाहलग्ने च चिन्त्यम् ।　　लक्ष्मी.

मुहूर्तचिन्तामणिः

प्रश्नकरणप्रकारः शुभाशुभग्रहयोगाश्च

[1]आदौ संपूज्य रत्नादिभिरथ गणकं
वेदयेत्स्वस्थचित्तं
कन्योद्वाहं दिगीशानलहयविशिखे
प्रश्नलग्नाद्यदीन्दुः ।
दृष्टो जीवेन सद्यः परिणयनकरो
गोतुलाकर्कटाख्यं
वा स्यात्प्रश्नस्य लग्नं शुभखचरयुता-
लोकितं तद्विदध्यात् ॥

प्रश्नलग्नाद्विवाहयोगद्वयं स्रग्धरया आह– आदाविति । अथशब्दो मङ्गलार्थः, ग्रन्थमध्यस्थत्वात् । आदौ गणकं ज्योतिर्विदं रत्नादिभिः रत्नमणिसुवर्णवस्त्रफलादिभिः संपूज्य ततः प्रष्टा जनः कन्यायाः उद्वाहं गणकं वेदयेत् ज्ञापयेत् । कीदृशं गणकम् ? स्वस्थचित्तं अव्याकुलान्तःकरणम् । रत्नादिग्रहणमप्येतदर्थमेव । तत्रैको विवाहयोग उच्यते--दिगिति । यदि प्रश्नलग्नात् दशमैकादशतृतीयसप्तमपञ्चमानामन्यतमे स्थितश्चन्द्रो जीवेन गुरुणा दृष्टः, तदा सद्यः शीघ्रं परिणयनकर्ता स्यात् । द्वितीयो योग उच्यते– गोतुलेति । गौः वृषः । वृषतुलाकर्काणामन्यतमं प्रश्नलग्नं वा स्यात्, तच्चेच्छुभग्रहैर्युतमवलोकितं वा भवेत्तर्हि तत्परिणयनं विदध्यात् ।　　पीटी.

[2]विषमभांशगतौ शशिभार्गवौ
तनुगृहं बलिनौ यदि पश्यतः ।
रचयतो वरलाभमिमौ यदा
युगलभांशगतौ युवतिप्रदौ ॥

अथान्यद्विवाहयोगद्वयं द्रुतविलम्बितेन आह– विषमेति । चरणद्वयं स्पष्टार्थम् । अयमेको विवाहयोगोऽभिहितः । अथापरो विवाहयोगः– यदेमौ शशिभार्गवौ

(१) मुचि. ६।२ ; संव. १३८.
(२) मुचि. ६।३–६.

युगलभांशगतौ युग्मराशिगतौ युग्मांशकगतौ च बलिनौ सन्तौ तनुगृहं पश्यतस्तदा कन्याप्रदौ स्याताम् ।

पीटी.

षष्ठाष्टस्थः प्रश्नलग्नाद्यदीन्दु-
लंग्ने क्रूरः सप्तमे वा कुजः स्यात् ।
मूर्ताविन्दुः सप्तमे तस्य भौमो
रण्डा सा स्यादष्टसंवत्सरेण ॥

प्रश्नलग्नाद्वैधव्ययोगत्रयं शालिन्या आह—षष्ठेति । यदि प्रश्नलग्नादिन्दुः चन्द्रः षष्ठाष्टमस्थस्तदा कन्या अष्टसंवत्सरेण । विवाहवर्षादिति शेषः । रण्डा भर्तृनाशिका स्यात् । ततः स्वयमपि म्रियेत । सर्वथा द्वयोरपि मरणं अष्टमाब्दानन्तरं स्यादित्यर्थः, संमत्यनुरोधात् । यदाह वसिष्ठः-- 'प्रष्टुर्विलग्नात् ''' मृत्युं वरकन्ययोश्च' इति । अथान्यः--वा अथवा लग्ने यः कश्चित् क्रूरग्रहः स्यात्ततः सप्तमे स्थाने कुजो भौमो भवेत्तदाऽष्टवर्षमध्ये रण्डा स्यात् । अथापरः-- मूर्तौ लग्ने इन्दुः तस्य सप्तमे स्थाने भौमो भवेत्ततोऽष्टवर्षानन्तरं रण्डा स्यात् ।

पीटी.

प्रश्नतनोर्यदि पापनभोगः
पञ्चमगो रिपुदृष्टशरीरः ।
नीचगतश्च तदा खलु कन्या
सा कुलटा त्वथवा मृतवत्सा ॥

प्रश्नलग्नात् कुलटामृतवत्सायोगविकल्पं दोधकवृत्तेन आह-- प्रश्नतनोरिति । यदि प्रश्नलग्नात् पापग्रहः पञ्चमस्थानस्थः शत्रुग्रहावलोकितः सन् स्वनीचगतश्च स्यात् तदा खलु निश्चितं सा कन्या कुलटा वेश्या भवेत् । अथवा मृतवत्सा मृतापत्या वा भवेत् । तुः पादपूरणे ।

पीटी.

यदि भवति सितातिरिक्तपक्षे
तनुगृहतः समराशिगः शशाङ्कः ।
अशुभखचरवीक्षितोऽरिरन्ध्रे
भवति विवाहविनाशकारकोऽयम् ॥

विवाहभङ्गयोगं पुष्पिताग्रया आह-- यदीति । सितातिरिक्तपक्षे कृष्णपक्षे तनुगृहतः यदि शशाङ्कः चन्द्रः समराशिषु वृषकर्कादिषु गतः सन् तनुगृहतः प्रश्नलग्नराशितोऽरिरन्ध्रे षष्ठेऽष्टमे वा स्थाने स्थितः अशुभखचरैः पापग्रहैः अवलोकितो भवति तदाऽयं योगो विवाहस्य विनाशकारको भवति ।

पीटी.

शुभाशुभनिमित्तानि

[1]प्रश्नलग्नक्षणे यादृशापत्ययुक्
स्वेच्छया कामिनी तत्र चेदाव्रजेत् ।
कन्यका वा सुतो वा तदा पण्डितै-
स्तादृशापत्यमस्या विनिर्दिश्यते ॥

अथ अस्याः कन्यायाः कीदृशमपत्यं प्रथमं भवितेति प्रश्ने स्रग्विणीछन्दसा उत्तरमाह--प्रश्नेति । तत्र ज्योतिर्वित्समीपे । यादृशापत्ययुक् । यादृशापत्यमेव विवृणुते --कन्यकेत्यादि ।

पीटी.

[2]शङ्खभेरीविपञ्चीरवैर्मङ्गलं
जायते वैपरीत्यं तदा लक्षयेत् ।
वायसो वा खरः श्वा सृगालोऽपि वा
प्रश्नलग्नक्षणे रौति नादं यदि ॥

अथ सामान्यतो निमित्तवशेन शुभाशुभप्रश्नं स्रग्विण्या आह-- शङ्खेति । शङ्खः प्रसिद्धः । भेरी वाद्यविशेषस्ताम्रादिनिर्मितः । विपञ्ची वीणा । एतेषां रवैः प्रश्नलग्नक्षणे श्रुतैर्मङ्गलं जायते । उपलक्षणत्वात् मनोह्लादितुरगगजच्छत्रादिसांनिध्येऽपि शुभं द्रष्टव्यम् । सा विवाह्या कन्या । अथ अशुभयोग उच्यते-- वैपरीत्यमिति । वायसः काकः । खरो गर्दभः । श्वा कुक्कुरः । सृगालः प्रसिद्धः । यदि प्रश्नलग्नक्षणे वायसादिर्नादं शब्दं रौति तदा वैपरीत्यं अशुभं लक्षयेत् । उपलक्षणत्वादुलूकोष्ट्रमहिषनादोऽप्यशुभः ।

पीटी.

(१) मुचि. ६।८.
(२) मुचि. ६।९; संव. १४१.

ज्योतिःसारसागरे

विवाहे वर्जनीयाः पञ्च दोषाः

[1]पञ्च पाणिग्रहे दोषा वर्जनीयाः प्रयत्नतः ।
मृत्युः पौंश्चल्यवैधव्ये दारिद्र्यमनपत्यता ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

प्रश्नकरणप्रकारः, शुभाशुभग्रहयोगाः,
क्षुतानि शुभाशुभानि

[2]ज्योतिर्विदं समभ्यर्च्य नक्षत्रे वाऽथ नामनी ।
निवेद्य कन्यावरयोः परिपृच्छेत योग्यताम् ॥
[3]व्ययेशो यदि लग्नस्थो लग्नेशो व्ययगो भवेत् ।
तदा विवाहपृच्छायां विवाहो भवति ध्रुवम् ॥
लग्ने स्थिरे पापयुते नृनार्यो-
रुद्वाहसिद्धिर्न भवेत्कदाचित् ।
जीवेन दृष्टोऽथ शशी त्रिपञ्च-
सप्तायखस्थः कुरुते विवाहम् ॥
चन्द्रो लग्नपतिर्वाऽपि कन्यालाभाय कामगः ।
द्यूनपो लग्नगः शीघ्रं कन्यालाभाय जायते ॥
युग्मलग्नेऽब्जशुक्राभ्यां कन्याप्तिस्तद्युतेक्षिते ।
तथा वराप्तिः पुंलग्ने पुंग्रहैर्वोजगेऽर्कजे (?) ॥
[4]पृच्छाविलग्ने यदि राशिसंस्थे
दाक्षायणीशे मरणं वरस्य ।
वर्षेऽष्टमे स्यादथ लग्नगेऽब्जे
धरासुते सप्तमगे च शीघ्रम् ॥
क्षीणेन्दुभौमार्किदिवाकराणा-
मेकोऽपि लग्ने मरणाय खेटः ।
भवेद्ध्रुवं वत्सरपञ्चकेन
क्रूरग्रहे सप्तमगे वरस्य ॥

[1]लग्नादिन्दुस्तृतीयास्तपञ्चकर्मायगो यदि ।
गुरुणा वीक्षितस्तर्हि भवेत्संबन्धकारकः ॥

तुलावृषकुलीरेषु संयुतेष्वीक्षितेषु च ।
निशानायकशुक्राभ्यां कन्यालाभो भवेद्ध्रुवम् ॥

व्ययेशो यदि लग्नस्थो लग्नेशो व्ययगो भवेत् ।
तदा विवाहकर्ता स्याद्वराप्तिर्विषमे शनौ ॥

यदि लग्नगतश्चन्द्रस्तस्मात्सप्तमगः कुजः ।
मासेऽष्टमे व्यतीते तु भवेन्मृत्युर्वरस्य च ॥

आयुर्लग्ने सुते पुत्रान् द्यूने वित्तं गुरुर्बुधः ।
ददातीह विवाहोक्तं योज्यं स्त्रीजातकोदितम ॥

[2]स्वर्क्षं स्वलग्नं च तयोश्च नाथौ
तयोस्त्रिषष्ठायगृहं यदि स्यात् ।
नवांशकं वा स्वगृहं नृभं वा
प्रश्नोदये स्यात्कुशलं तदानीम् ॥

त्रिपञ्चायदशास्तेषु प्रश्नलग्नान्निशाकरः ।
संपत्करस्तु दम्पत्योर्गुरुणा यदि दृश्यते ॥

प्रश्नोदयाच्छशधरः परिणेतुरेव
वर्षेऽष्टमे निधनदो निधनारिसंस्थः ।
वर्षेषु सप्तसु यदोदयगौ च पापौ
मासाष्टके शनिकुजावुदयास्तसंस्थौ ॥

जामित्रसंस्थे म्रियते महीजे
प्रजाविहीना कुलटा च सूर्ये ।
सुरारिपूज्ये रजनीकरे वा
कन्याऽन्यरक्ता पतिघातिनी च ॥

[3]निषिद्धमग्रेक्षणदक्षिणे च (?)
धनक्षयं दक्षिणकर्णदेशे ।
तत्पृष्ठभागे कुरुतेऽभिवृद्धिं
क्षुतं कृकाट्यां शुभमामनन्ति ॥

(१) चका. ७९८ (=) (पञ्च पाणिग्रहे दोषान्वर्जयेद्दैवचिन्तकः । दारिद्र्यं मृत्युवैधव्यं पौंश्चल्यमनपत्यताम् ॥); मपा. १६७ उत्तरार्धे (दारिद्र्यं मरणं व्याधिः पुंश्चल्यमनपत्यता ।); विसौ. ५२ (=).
(२) संग. १९३.
(३) ज्योनि. १३९.
(४) ज्योनि. १४०.

(१) ज्योनि. ३०३–३०४.
(२) निप. २८२.
(३) विसौ. ४.

भोगाय वामश्रवणस्य पृष्ठे
कर्णे च वामे कथितं नयाय ।
सर्वार्थलाभाय च वामनेत्रे
जातं क्षुतं स्यात्क्रमशोऽष्टदिक्षु ॥
औषधे वाहनारोहे वसने शयनेऽशने ।
विद्यारम्भे बीजवापे क्षुतं शुभकरं भवेत् ॥

वरस्य कन्यावरणोद्यतस्य
कुमारिकायाः पतिमर्थयन्त्याः ॥
[1]आसने शयने दाने भोजने वस्त्रसंग्रहे ।
विवादे च विवाहे च क्षुतं सप्तसु शोभनम् ॥

(१) उत. १४१ ; संत. ८८६.

कूटविचारः

कूटगणना

वसिष्ठः

[1]ज्ञातव्याश्चाष्टादश वर्गाः सम्यक्सदैव विदा ॥
[2]वर्गा दिनं गणमहेन्द्रवधूविदूर-
योन्याख्यराशितदधीशविवश्यनाड्यः ।
वेधाख्यभूतबहुलिङ्गविजातिगोत्र-
पक्ष्याययोगिनिसुधांशुयुजो दशाष्टौ ॥
[3]माहेन्द्रं गणकूटं च दिनकूटं च योनिजम् ।
स्त्रीदीर्घं रज्जुकूटं च वश्यं वर्णाख्यकूटकम् ॥
राशिराश्यधिपाख्ये च
वेधो नाड्यर्क्ष- (? ड्याख्य-)कूटकम् ।
भूतलिङ्गाख्यकूटं (? टे) च
जात्याख्यं पक्षिकूटकम् ॥
योगिनीगोत्रकूटे च कूटान्यष्टादशैव वा ।
दम्पत्योर्वृद्धिकारीणि यत्नाच्चिन्त्यानि शास्त्रतः ॥
[4]राशिकूटतदधीशमै (?मि) त्रता-
स्त्रीविदूरगणयोनिनाडिकाः ।
दैवयोगवरगोत्रसमेताः
पाणिपीडनविधौ परिचिन्त्याः ॥

नारदः

[5]अष्टधा राशिकूटं च स्त्रीदूरगणराशयः ।
राशीशयोनिवर्णाख्यरज्जवः पुत्रपौत्रदाः ॥
[6]दिनं गणं च माहेन्द्रं स्त्रीदीर्घं योनिरेव च ।
राशिराश्यधिपौ रज्जुर्वश्यं वेधो दश स्मृताः ॥

(१) वसं. ३२।२२३ ; प्रपा. ३१८ (ज्ञातव्या विंशतिर्वर्गाः सम्यग्दैवविदा सदा).
(२) वसं. ३२।१७५.
(३) विसौ. ३४.
(४) वसं. ३२।२२५ ; प्रपा. ३२३–३२४ मैत्रता (सुहृत्त्वं) नाडिकाः (सुनाड्यः).
(५) ज्योना. १२३ पृ. ५९.
(६) विसौ. ३४.

पुनश्च वर्णकूटं च माहेन्द्रं च ततः परम् ।
एते द्वादश योगाश्च प्रीतिभेदाः प्रकीर्तिताः ॥

बृहस्पतिः

[1]दिनं गणं च माहेन्द्रं स्त्रीदीर्घं योनिरेव च ।
राशिराश्यधिपौ वश्यं रज्जुर्वेधश्च ते दश ॥
[2]पुनश्च वर्णकूटं च नाडीकूटमतः परम् ।
पुनश्च भूतं लिङ्गं च जातिगोत्रखगास्तथा ।
योगिन्यायौ च दैवं च पुनर्दश विशेषतः ॥

गर्गः

[3]माहेन्द्रं गणकूटं च दिनकूटं च योनिजम् ।
स्त्रीदीर्घं रज्जुकूटं च वश्यं वर्णाख्यकूटकम् ॥
राशिराश्यधिपाख्ये च
वेधो नाड्याख्यकूटकम् ।
भूत(? तं) लिङ्गाख्यकूटं च
जात्याख्यं पक्षिकूटकम् ।
योगिनी गोत्रकूटं च
कूटान्यष्टादशैव तु ॥

दैवज्ञमनोहरे

[4]वर्णश्च वश्यं च मिथश्च तारा
योनिश्च मैत्री खगयोर्गणश्च ।
भमेलको नाडिकशुद्धिरेते
यथोत्तरं स्युर्बलिनोऽष्टभेदाः ॥

(१) प्रपा. ३१९ योनिरेव (योनिमेव) राशिराश्यधिपौ (राशी राश्यधिपो) वेधश्च (वेधाश्च) ; विपा. ७४३ स्त्रीदीर्घे (स्त्रीदैर्घ्ये).
(२) प्रपा. ३१९ ; विपा. ७४३ (पुनश्च भूतलिङ्गे च जातिगोत्रखगास्तथा । योगिन्यायौ च दैवं च पुनरष्टौ विशेषतः । पुनश्च वर्णकूटं च माहेन्द्रं च ततः परम् ॥).
(३) विपा. ७४३.
(४) संप्र. ७७३–७७४ ; ज्योनि. १४१ पटलसारे.

पटलसारे

[1]वर्णश्च वश्यं वरदूरतारा
योनिर्गणः खेटसुहृत्त्वमेव ।
राशिश्च नाडी नवभेदकं स्या-
दसद्भकूटं च विलोकनीयम् ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[2]वर्णो वश्यं तथा तारा योनिश्च ग्रहमैत्रकम् ।
गणमैत्रं भकूटं च नाडी चैते गुणाधिकाः ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[3]विप्राणां दशकूटं स्यात्क्षत्रियाणां तथाऽष्टकम् ।
वैश्यानामपि षड्भेदं शूद्राणां च चतुष्टयम् ॥

(१) ज्योवि. १४१. (२) मुचि. ६।२१.
(३) ज्योनि. ११४.

वर्णो वश्यं नृदूरं च वल्लभत्वं च तारकाः ।
योनिर्मि(? मैं)त्रं गणो राशि-
र्नाडिकेति क्रमाद्दश ॥
तत्र दूरद्वयं हित्वा कूटं भेदाष्टकं भवेत् ।
तारादिषट्कं षड्भेदं परं
योनिच(योनेश्च)तुष्टयम् ॥
नाडीमैत्रे वर्णगणौ राशिभे वश्ययोनिके ।
वर्णेष्वीक्ष्यं तु मुख्यत्वाच्छेषाणां दूरवर्गकौ ॥
[1]वर्णो वश्यं मिथस्तारा योनिर्ग्रहगणेष्टता ।
राशिकूटं नाडिकाः स्युरेकाधिकगुणा अमी ॥
[2]वर्णो वश्यं तारा योनिर्ग्रहगणभकूटनाडीति ।
ज्ञेया यथोत्तरं ते बलिनः स्त्रीपुंसयोर्घटने ॥

(१) संग. १९४.
(२) विसौ. ४२.

कूटविचारपरिभाषा

वसिष्ठः

[1]जन्मभं जन्मधिष्ण्येन नामधिष्ण्येन नामभम् ।
व्यत्ययेन यदा योज्यं दम्पत्योर्निधनप्रदम् ॥
अज्ञातजन्मनां नृणां नामभं परिकल्पयेत् ।
तेनैव चिन्तयेत्सर्वं राशिकूटादि पूर्ववत् ॥

बृहस्पतिः

[2]दम्पत्योर्जन्मताराभ्यां नामर्क्षाभ्यामथापि वा ।
भमेलं चिन्तयेत्प्राज्ञः सुखसंतानवृद्धये ॥

(१) वसं. ३२।१९५–१९६; विसौ. ४० नामभं परिकल्पयेत् (नामभे परिकल्पना) पूर्ववत् (जन्मवत्).
(२) ज्योनि. १४०.

[1]व्यवहारराजसेवासंग्रामग्रामधाममन्त्रेषु ।
ज्ञातेऽपि जन्मराशौ फलमुक्तं
नामराशिव(शा)त् ॥
यत्पूर्वाभ्यासनामानि त्यक्त्वा दोषमवाप्नुयात् ।
बलाबलं हि तज्जं हि पूर्वनाम्ना तु योजयेत् ॥

लघुवसिष्ठः

[2]जन्मर्क्षमृक्षमित्याहुर्नामर्क्षं वधिदण्डवत् (?) ।
यस्य जन्म न जानीयात्तस्य नाम्ना विधीयते ॥
कुर्यात्षोडश कर्माणि जन्मराशिबलान्वितः ।
सर्वाण्यन्यानि कर्माणि नामराशिबलान्विते ॥

(१) विसौ. ४०.
(२) विसौ. ४०.

स्मृतिसंग्रहः

[1]वरस्य जन्मना सार्धं नाम वध्वा विचिन्तयेत् ।
न तु नाम्ना वरस्य स्यादङ्गनाजन्मचिन्तनम् ॥
जन्मना जन्म योज्यं च
नाम्ना नामैव योजयेत् ।
जन्मना नाम नो योज्यं
पुंजन्म स्त्रीषु नाम च ॥

यवनमतम्

[2]यत्र स्थितः शीतकरो नराणां
स्याज्जन्मराशिं तमुदाहरन्ति ॥

विवाहवृन्दावनम्

[3]जन्मलग्नमिदमङ्गमङ्गिनां
मेनिरे मन इतीन्दुमन्दिरम् ।
सौहृदं हि मनसोर्न देहयो-
र्मेलकस्तदयमिन्दुगेहयोः ॥

जन्मराश्योरेव मेलके युक्तिं कथयति– जन्मेति । देहिनां यत् जन्मलग्नं इदं अङ्गं शरीरं, तथा इन्दुमन्दिरं चन्द्रराशिः इति मनः मेनिरे । हि यतः सौहृदं मित्रत्वं मनसोरेव भवति, देहयोस्तु सौहृदं न भवति, तत् तस्मात् इन्दुगेहयोः वधूवरचन्द्रराश्योः अयं मेलकः स्यात्, न तु जन्मलग्नयोरित्यर्थः । लक्ष्मी.

[4]चन्द्रराशिवशमेव सौहृदं
सूक्ष्मयोरपि न किं नवांशयोः ।
एवमस्तु मकरांशगे रवौ
कर्कटेऽपि किमु नोत्तरायणम् ॥

यदि चन्द्रराश्योर्मेलकस्तर्हि सूक्ष्मयोस्तन्नवांशयोरपि कथं नेति दृष्टान्तेन कथयति– चद्रराशीति । चन्द्रराशिवशं वधूवरयोर्जन्मराश्यनुसारमेव सौहृदं कथितं तर्हि सूक्ष्मयोः तन्नवांशयोरपि कथं नेति । एवमस्तु एवं प्रश्नश्चेत्तदा मकरांशगे मकरनवांशस्थे रवौ सूर्ये कर्कटेऽपि उत्तरायणं किमु न भवति ? अयनादिकं यतो राशिवशादेव भवति, तस्मात् राश्योरेव मेलकोऽपि समुचित इत्यर्थः । लक्ष्मी.

मासषट्कमयनं च दक्षिणा-
दित्य एति तदिति श्रुतिर्जगौ ।
मूलसंक्रमसमां विवस्वतः
स्वस्वभङ्गिमृतवोऽपि बिभ्रति ॥

अयनादिकं राशिवशादेवेति सप्रमाणं आह – मासषट्कमिति । आदित्यः सूर्यः मासषट्कं दक्षिणा दक्षिणस्यां दिशि एति गच्छति तत् दक्षिणा अयनं इति श्रुतिः वेदः जगौ कथयतीत्यर्थः । तथा ऋतवः वसन्तादयः अपि विवस्वतः सूर्यस्य मूलसंक्रमसमां स्वस्वभङ्गिं स्वस्वाकृतिं बिभ्रति धारयन्ति । अतो मूलराशिवशादेव घटितविचारः समुचित इत्यर्थः । लक्ष्मी.

किं दिनर्क्षविरहे करग्रहो
नेष्यते तदुदयक्षणेष्वपि ।
स्थूलमेवमखिलं जगत्फलं
तद्विशेषयति सूक्ष्मतागतिः ॥

पुनः अन्यां युक्तिं कथयति– किमिति । दिनर्क्षविरहे विवाहविहितदिवसनक्षत्रालाभे तदुदयक्षणेषु तन्नक्षत्रमुहूर्तेषु अपि करग्रहः विवाहः किं नेष्यते ? एवमखिलं जगत्फलं स्थूलं, तत् स्थूलं फलं सूक्ष्मतागतिः विशेषयति, स्थूले सूक्ष्मतालाभश्चेत्तदा स्थूलफले विशेषतां प्रतिपादयतीत्यर्थः । लक्ष्मी.

अव्यवस्थितिरिति प्रतिवेलं
तत्तदूहनविकल्पसमूहैः ।
स्थूलमप्यनुसरन्ति कृतीन्द्राः
केवलं न रमणीयमणीयः ॥

यदि सूक्ष्मता स्थूलं विशेषयति तदा सूक्ष्मतैव किं न ग्राह्येत्यत्र हेतुं प्रतिपादयति– अव्यवस्थितिरिति । इति एवं सूक्ष्मताग्रहणे प्रतिवेलं प्रतिक्षणं तत्तदूहनविकल्पसमूहैः तत्तद्वेलाया ऊहनविकल्पास्तर्कवितर्ककल्पनाः तत्समूहैः अव्यवस्थितिः स्यात् । अतः कृतीन्द्राः गर्गादयः

(१) प्रपा. ३१९. (२) ज्योनि. ९९.
(३) विवृ. २।१; ज्योनि. १४०; संग. १९४ गेहयोः (गोलयोः).
(४) विवृ. २।२–९.

स्थूलमप्यनुसरन्ति । केवलं अणीयः सूक्ष्मतरमेव न रमणीयं भवति । लक्ष्मी.

भिन्नभिन्नफलभाग्भुवि भूया-
नेकधिष्ण्यदिनजोऽपि जनोऽयम् ।
सूक्ष्मताऽपि ननु तेन गरिष्ठा
सा च मूलमनुरुध्य विधेया ॥

अथ सूक्ष्मफलस्य विशेषतां प्रतिपाद्य तद्ग्राह्यतां कथयति– भिन्नमिति । भुवि भूयान् बहुतरः अयं विद्यमानो जनः एकधिष्ण्यदिनजोऽपि एकनक्षत्रतिथ्युत्पन्नोऽपि भिन्नभिन्नफलभाक् दृश्यते, तेन सूक्ष्मताऽपि गरिष्ठा गरीयसी, किंच सा सूक्ष्मता मूलं स्थूलफलं अनुरुध्य एव विधेया विचार्या । लक्ष्मी.

सूक्ष्मो नवांशाद्द्विरसांश एवं
त्रिंशल्लवस्तल्लवतोऽपि सूक्ष्मः ।
ततोऽपि लिप्तेत्यवलिप्तवाचां
दृगेतु कस्यां नियतौ समस्याम् ॥

अथ केवलसूक्ष्मताग्रहणे अनवस्थां दर्शयति – सूक्ष्म इति । राशितो नवांशः सूक्ष्म उक्तः, नवांशादपि द्विरसांशः द्वादशांशः सूक्ष्मः, एवं तल्लवतः द्वादशांशतः अपि त्रिंशल्लवः सूक्ष्मः, ततोऽपि त्रिंशल्लवादपि लिप्ता षष्ट्यंशः इत्येवं अवलिप्तवाचां जनानां दृक् दृष्टिः कस्यां नियतौ समस्यां समाधानं एतु गच्छतु न कस्यामपीत्यर्थः, सूक्ष्मताया अवसानाभावात् । लक्ष्मी.

अत्यन्तसूक्ष्मः स किलैकदेशो
येनाखिलानां भिदुरा फलर्द्धिः ।
नास्मादृशां दृग्विषयः स तस्मात्
मूलानुकूला व्यवहारसिद्धिः ॥

अथ सूक्ष्मताया दुर्गमत्वं कथयति– अत्यन्तसूक्ष्म इति । स एकदेशः कालविभागः अत्यन्तसूक्ष्मः स्यात्, येन अखिलानां जनानां फलर्द्धिः फलसंपत्तिः भिदुरा भिन्ना भिन्ना भवति । स अत्यन्तसूक्ष्मप्रदेशः अस्मादृशां जनानां दृग्विषयो दर्शनयोग्यो न स्यात् । तस्मात् लोकानां व्यवहारसिद्धिः मूलानुकूला एवेति । लक्ष्मी.

इति सति यदि मूले सूक्ष्मभावांशलब्धि-
स्तदखिलमपि सिद्धं नास्ति चेन्मूलसंपत् ।
तदुभयलवनाशो दुर्गमत्वादणूनां
परिणतिरिति रूढा कालमीमांसया नः ॥

अथ सिद्धान्तमाह– इति सतीति । इत्येवं सति मूले अनुकूले स्थूलराश्यादौ, यदि सूक्ष्मभावांशलब्धिः, तत् तदा अखिलमपि सिद्धं स्यात् । चेत् मूलसंपत् नास्ति तदा अणूनां सूक्ष्मभागानां दुर्गमत्वात् तदुभयलवनाशः स्यात् । इति कालमीमांसया समयविवेकेन नः अस्माकं परिणतिः रूढा । अतो राश्योरनुकूलत्वे एव नवांशानुकूलत्वं विचार्यमिति सिद्धम् । लक्ष्मी.

स्वरशास्त्रे

[1]प्रसुप्तो येन जागर्ति
येनाऽऽगच्छति शब्दितः ।
तन्नाम्नश्चाऽऽदिमो वर्णो
ग्राह्यस्तस्माद्भनिर्णयः ॥
न प्रोक्ता ङञणा वर्णा
नामादौ सन्ति ते न हि ।
चेद्भवन्ति तदा ज्ञेया
गजडास्ते यथाक्रमम् ॥
[2]खषौ सशौ बवौ चैव
ज्ञेयाविति परस्परम् ।
संयोगाक्षरजे नाम्नि
ग्राह्यं तत्राऽऽदिमाक्षरम् ॥
[3]बहूनि यस्य नामानि नरस्य स्युः कथंचन ।
तस्य पश्चाद्भवं नाम ग्राह्यं स्वरविशारदैः ॥

ज्योतिष्प्रकाशे

[4]जन्मलग्नात्फलं सर्वमायुर्दायदशादिकम् ।
कीर्तितं मुनिभिस्तत्तु भमेलेऽनादृतं कथम् ॥

(१) ज्योनि. ९९; संग. १९३ तन्नाम्नश्चाऽऽदिमो (तत्र नामादिमो).
(२) ज्योनि. ९९; संर. ८६१ सशौ (शसौ) ज्ञेयाविति (ज्ञेयावेतौ).
(३) ज्योनि. ९९.
(४) ज्योनि. १४०; संग. १९४ ऽनादृतं (नामभं).

शार्ङ्गधरीये

[1]विवाहघटनं चैव लग्नजं ग्रहजं फलम् ।
नामभाच्चिन्तयेत्सर्वं जन्म न ज्ञायते यदा ॥

पटलसारे

[2]जन्मज्ञानेऽपि चैकस्य द्वयोर्नाम्नोर्भमेलकः ।
चिन्त्यस्तत्रैव जन्मर्क्षाद्वीक्ष्यं लग्नेन्दुजं बलम् ॥
[3]यद्भकूटं वि(द्वि)पक्षाभ्यां
सगुणं स्यात्तदुत्तमम् ।
एकेन मध्यमं हीनं
केऽप्याहुस्तदभावतः ॥

दीपिकायाम्

[4]जन्म न ज्ञायते येषां तेषां नाम्नो गवेष्यते ।
चक्रेऽवकहडे भांशे तन्नाडी कैश्चिदग्निभात् ॥

यदा स्त्रीजन्मसंपत्ति-
र्वरजन्म न लभ्यते ।
स्त्रियाः स्याज्जन्मतः शुद्धि-
र्नाम्नो मेलक्रिया तदा ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[1]विवाहे सर्वमाङ्गल्ये यात्रादौ ग्रहगोचरे ।
जन्मराशेः प्रधानत्वं नामराशिं न चिन्तयेत् ॥
देशे ग्रामे गृहे युद्धे सेवायां व्यवहारके ।
नामराशेः प्रधानत्वं जन्मराशिं न चिन्तयेत् ॥
[2]काकिण्यां वर्गशुद्धौ च वादे द्यूते ज्वरोदये ।
मन्त्रे पुनर्भूवरणे नामराशेः प्रधानता ॥

(१) ज्योनि. ९९ राजमार्तण्डः; संर. ५२३ फलम् (बलम्) नामभा (नामर्क्षा) यदा (यदि).
(२) ज्योनि. ९९. (३) ज्योनि. १४१.
(४) ज्योनि. ९९.

(१) ज्योनि. ९९; संग. १९३; संर. ५२३ ज्योतिर्निबन्धे.
(२) ज्योनि. ९९; संर. ५२३ वादे (दाने).

वर्णकूटम्

नारदः

[1]झषालिकर्कटा विप्रास्तदूर्ध्वाः क्षत्रियादयः ।
पुंवर्णराशेः स्त्रीराशौ समे हीने तथा शुभम् ॥
[2]वर्णज्येष्ठा तु या नारी वर्णहीनस्तु यः पुमान् ।
विवाहं यदि कुर्वीत तस्या भर्ता विनश्यति ॥

हीनवर्णे वरे उत्तमवर्णा नारी पतिघ्नी भवतीत्यर्थः । संप्र. ७७४

[3]झषालिकर्कटा विप्राः सिंहमेषतुला नृपाः ।
नृयुक्चापघटा वैश्या मृगकन्यावृषान्त्यजाः ॥

अत्र सर्वसंमतपक्षः प्रागुपन्यस्तः । अन्यत्र तु देशतो व्यवस्था । विसौ. ३६

महेश्वरः

[1]झषालिकर्का द्विजराशयः स्यु-
स्तुर्योपरिष्टान्नृपवैश्यशूद्राः ।
क्रमेण गण्याः परतोऽखिलास्ते-
ऽधिको नृवर्णः शुभकृद्विवाहे ॥

जगन्मोहने

[2]कर्कान्त्यवृश्चिका विप्राः क्षत्राः सिंहधनुस्तुलाः ।
मेषयुग्मघटा वैश्याः शूद्रा वृषमृगाङ्गनाः ॥

(१) ज्योना. २७।१३९ पृ. ६१ तथा (ऽथवा); विसौ. ३६; संप्र. ७७४.
(२) विसौ. ३६; संप्र. ७७४.
(३) विसौ. ३६ नारदीयेऽपि क्वचित्पाठ इत्युक्तम्; संप्र. ७७४ झषालि (स्त्र्यालि).

(१) विसौ. ३६.
(२) विसौ. ३६; संप्र. ७७४.

कालप्रकाशिकायाम्

[1]कर्क्यन्त्यवृश्चिका विप्रा
राजा (? ज्ञः) सिंहधनुस्तुलाः ।
वृषकुम्भधरा (?) वैश्याः
शेषाः शूद्रास्तथैव च ॥
वर्णश्रेष्ठो वर्णहीने विवाहं नैव कारयेत् ।
यदि कुर्यात्तु मोहेन सद्यो भर्ता विनश्यति ॥

विवाहवृन्दावनम्

[2]षट्कर्मणां शासितदेवदैत्यौ
राजन्यकस्याधिपती कुजार्कौ ।
विट्शूद्रयोश्चन्द्रबुधौ शनिश्च
संकीर्णपः स्त्रीनृषु वर्णमैत्री ॥

अथ ग्रन्थकारः स्वदेशाभिप्रायिकमैत्रीं कथयति–षट्कर्मणामिति । शासितदेवदैत्यौ गुरुशुक्रौ षट्कर्मणां ब्राह्मणानां अधिपती । कुजार्कौ राजन्यकस्य क्षत्रियस्याधिपती । चन्द्रबुधौ क्रमेण विट्शूद्रयोः अधिपती, वैश्यस्य चन्द्रः शूद्रस्य बुध इत्यर्थः । शनिश्च संकीर्णपः संकराणां हीनवर्णानां पतिः । एवं स्त्रीनृषु कन्यावरेषु वर्णमैत्री विचार्या । अर्थात् वधूवरयोः राशीशयोर्वर्णौ विलोक्यौ, तत्रोत्तमवर्णो वरः श्रेष्ठः, समवर्णः समः, हीनवर्णस्तु निकृष्टः इति । इयं वर्णमैत्री ग्रन्थकारेण स्वदेशाभिप्रायेणोक्ता, अन्यदेशेषु तु ' द्विजा झषालिकर्कटास्ततो नृपा विशोऽङ्घ्रिजाः । वरस्य वर्णतोऽधिका वधूर्न शस्यते बुधैः ॥ ' इत्यनेनैव वर्णमैत्री ग्राह्या ।
लक्ष्मी.

मुहूर्तचिन्तामणिः

[3]द्विजा झषालिकर्कटा-
स्ततो नृपा विशोऽङ्घ्रिजाः ।
वरस्य वर्णतोऽधिका
वधूर्न शस्यते बुधैः ॥

(१) सस्मृ. ५५.
(२) विवृ. ३।१६. (३) मुचि. ६।२२.

मीनवृश्चिककर्कराशयो द्विजाः ब्राह्मणाः । ततः अनन्तरमन्ये मेषसिंहधनूराशयो नृपाः क्षत्रियाः । वृषकन्यामकराः विशो वैश्याः । मिथुनतुलाकुम्भाः अङ्घ्रिजाः शूद्राः । ततश्च वधूवरराश्योर्वर्णौ ज्ञात्वा वरस्य वर्णतः ब्राह्मणादिकात् वधूः अधिका ज्येष्ठवर्णा बुधैर्न शस्यते, किन्तु समा हीना वा शस्यते इत्यर्थः । पीटी.

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[1]कर्क्यन्त्यवृश्चिका विप्राः
क्षत्राः सिंहधनुक्रियाः ।
नक्रकन्यावृषा वैश्याः
शूद्रास्तौलिघटीयमाः ॥
वर्णश्रेष्ठा च या नारी वर्णहीनस्तु यः पुमान् ।
विवाहमेतयोः कुर्यात्तस्य भार्या विनश्यति ॥
[2]कर्कालिमीना विप्राः स्युः
क्षत्रियाः सिंहधन्वजाः ।
कन्यागोमकरा वैश्याः
शूद्रा यग्मतुलाघटाः ॥
सवर्णोऽधिकवर्णो वा वरः श्रेष्ठः स्त्रियो भवेत् ॥
[3]स्वराशिसंख्या दम्पत्यो-
र्वेदाप्ता शेषतः फलम् ।
उत्तमं स्यान्नृशेषेऽल्पे
मध्यं तुल्येऽधिकेऽधमम् ॥
मिनालिकर्कटा विप्रा
नृपाः सिंहाजधन्विनः ।
कन्यानक्रवृषा वैश्याः
शूद्रा युग्मतुलाघटाः ॥
वरे वर्णाधिके प्रीतिरुत्तमा स्त्री वरानुगा ।
समवर्णे मिथः सख्यं हीने स्नेहो न जायते ॥

(१) प्रपा. ३२३.
(२) संग. १९४.
(३) ज्योनि. १४१.

वश्यकूटम्

वसिष्ठः

[1]वश्यास्त्यक्त्वा राशयोऽन्ये नृभाणां
सिंहं तस्याप्येकमन्ये विधेयाः ।
कीटं त्यक्त्वा लोकतोऽन्यत्प्रसिद्धं
वश्यावश्यं नैव तोयालयाश्च ॥

बृहस्पतिः

[2]मेषस्य वश्यौ सिंहाली कर्किजूकौ वृषस्य तु ।
युग्मस्य कन्या वश्या स्यात्कर्किणश्चापवृश्चिकौ ॥
तुला सिंहस्य वश्या स्यात्कन्याया यममत्स्यभे ।
मृगकन्ये तु जूकस्य कर्की स्याद्वृश्चिकस्य तु ॥
मीनश्चापस्य वश्यः स्यान्मकरो मीनवश्यकृत् ।
कुम्भस्य कन्या वश्या स्यान्मीनो मेषस्य
वश्यकृत् ॥
[3]एवं वश्यसमायोगे दम्पत्योः प्रीतिरुत्तमा ।
वश्याभावेऽपि दम्पत्योर्विवाहः कलहप्रदः ॥
अलिः वृश्चिकः । जूकः तुला । युग्मं मिथुनम् । यमो मिथुनम् । मत्स्यभं मीनः । संप्र. ७७५
एवं वश्यसमायोगे स्त्रीराशेः पुरुषस्य भे ।
वश्ययोगः शुभः प्रोक्तो दम्पत्योः शुभदः
स्मृतः ॥
वश्यराशौ तु दम्पत्योः प्रेमभङ्गो न जायते ।
स्वामिदर्शनकाले च वश्यारूढोदयः शुभः ॥
स्वामिराशेर्गृहे वाऽपि वश्यराशिः शुभावहः ।
वश्यराशिप्रकारोऽयं पुरा पद्मासनोदितः ॥

गर्गः

[4]सिंहाली कर्किजूकौ च कन्या वृश्चिककार्मुकौ ।
तुला मीनयमौ नक्रकन्ये कर्कटकस्तिमिः ॥

(१) वसं. ३२।२०१.
(२) विसौ. ३६ (=); संप्र. ७७४–७७५.
(३) प्रपा. ३२२.
(४) प्रपा. ३२२; संप्र. ७७५ नक्रकन्ये कर्कटकः (नक्रः कन्याकर्कटकौ) सुख (शुभ); ज्योनि. १४१ संप्रवत्.

मेषकुम्भावजो नक्रो मेषादेर्वश्यराशयः ।
एतानि वश्यकूटानि दम्पत्योः सुखसंपदे ॥

महेश्वरः

[1]दम्पत्योस्त्रिनगेन्दुमार्गणमिता हित्वा
शुभास्तारकाः
मर्त्यानां वशिनो विहाय मृगयं भक्ष्याश्च
तोयोद्भवाः ।
हित्वैकं तु सरीसृपं मृगरिपोर्वश्यास्तथा
प्राणिनो
वश्यावश्यमिहापरं च बभणुर्लोकप्रसिद्धं
बुधाः ॥

श्रीधरः

[2]मेषे वृश्चिकसिंहौ च वृषे कर्कटकस्तुला ।
मिथुने कन्यका वश्यं कर्कटे चापवृश्चिकौ ॥
सिंहे वश्यं तुला चैव युवत्यां मीनको यमः ।
तौल्यां वश्यं मृगश्चैव वृश्चिके कन्यकर्कटौ ॥
चापे मीनमिदं वश्यं मकरे मेषकुम्भकौ ।
कुम्भे मेषमिदं वश्यं मीने च मकरस्तथा ॥

विवाहवृन्दावनम्

[3]चापाजौ वृषभेण कुम्भमिथुनौ
कर्केण मेषः स्त्रिया
शैलाग्नी सविषेण कार्मुकहरी
नक्रेण नित्यद्विषौ ।
तद्वत्कुम्भतुले झषेण वशगाः
सिंहं विनाऽन्ये नृणां
तद्भोज्या जलचारिणो हरिवशाः
सर्वे विना वृश्चिकम् ॥

(१) विसौ. ३६.
(२) प्रपा. ३२२; संप्र. ७७५ चापवृ (धनुवृ) कुम्भकौ (कुम्भयोः).
(३) विवृ. ३।१०; विसौ. ३७.

चापाजौ धनुर्मेषौ वृषभेण, कुम्भमिथुनौ कर्केण, मेषः स्त्रिया कन्यया, शैलाम्नी तुलमिथुनौ सविषेण वृश्चिकेन, कार्मुकहरी धनुःसिंहौ नक्रेण मकरेण सह नित्यद्विषौ, तद्वत् कुम्भतुले झषेण मीनेन नित्यद्विषौ ज्ञेयौ । अथ वश्यमैत्रीं कथयति– सिंहं विनाऽन्ये सर्वे राशयो नृणां द्विपदानां वशगाः, जलचारिणः जलचरराशयः तद्भोज्याः तेषां नृराशीनां भक्ष्याः, तथा वृश्चिकं विना सर्वे राशयः हरिवशाः सिंहस्य वश्या भवन्ति ।

लक्ष्मी.

मुहूर्तचिन्तामणिः

[1]हित्वा मृगेन्द्रं नरराशिवश्याः
सर्वे तथैषां जलजास्तु भक्ष्याः ।
सर्वेऽपि सिंहस्य वशे विनाऽलिं
ज्ञेयं नराणां व्यवहारतोऽन्यत् ॥

नरराशयो मिथुनकन्यातुलाः, एषां सर्वेऽपि मेषादयः सिंहं त्यक्त्वा वश्याः । ननु मनुष्याणां च जलचराः कथं वश्याः, यत उभयोः सहावस्थानाभाव इत्यत आह– तथेति । एषां नरराशीनां जलजाः कर्कमकरकुम्भ-मीनास्तु भक्ष्याः, किं पुनर्वश्या इति सूचयितुं तुशब्दः । सिंहस्य वशे अलिं वृश्चिकं विना सर्वे राशयो वश्याः । अन्यदनुक्तं चतुष्पदानां जलचराणां चतुष्पादजलचराणां वा परस्परं वश्यावश्यत्वं नराणां मनुष्याणां व्यवहारतो ज्ञेयम् ।

पीटी.

(१) मुचि. ६।२३ जास्तु (जाश्च); संप्र. ७७५.

मुहूर्तदर्पणे

[1]अलिमृगपती तौलीन्द्वर्क्षे वधूमलिधन्विनौ
वणिगधिपतिं वीणामीनौ मृगं युवतीन्दुभे ।
पुनरनिमिषं मेषोपान्त्यावजं मकरं क्रमात्
पदपरिमितान् राशीन् वश्यानजादिषु मन्वते ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[2]विहाय सिंहं खलु मीनजा (?मानवा) नां
वश्यं भवत्येकमलिं विहाय ।
सर्वे विधेया गजराजशत्रो-
रन्यस्य विद्यादपि लोकसिद्धात् ॥

[3]नृराशेर्जलजा भक्ष्या वश्याः सिंहं विना-
ऽखिलाः ।
सिंहस्य सकला वश्या वर्जयित्वा तु वृश्चिकम् ।
लोकादन्यद्विदित्वा तु वश्यावश्यं वदेद्बुधः ॥
[4]सर्वे वश्या नृजातेस्तु भक्ष्यस्थाने जलोद्भवाः ।
सिंहं हित्वाऽथ सिंहस्य वश्यास्ते वृश्चिकं
विना ॥

(१) ज्योनि. १४१.
(२) प्रपा. ३२२.
(३) संग. १९४.
(४) ज्योनि. १४१.

ताराकूटम्

वसिष्ठः

[1]नवर्क्षपर्यायवशाद्वधूभ-
माद्यं वरर्क्षान्तमथो गणय्य ।
जन्मत्रिभं पञ्चमसप्तमं भं
त्यक्त्वाऽन्यभं शोभनमामनन्ति ॥

नारदः

[2]स्त्रीभमारभ्य गणने नव पर्यायतः क्रमात् ।
जन्मत्रिपञ्चसप्तस्थं पुम्भं स्याद्वरनाशनम् ॥
पुम्भमारभ्य गणने स्त्रीभं जन्मादिके स्थले ।
स्त्रीविनाशो भवेत्तस्मादिनकूटं विवर्जयेत् ॥
[3]व्याधिं विपत्करं विद्याज्जन्मभाद्विपदि स्त्रियाः ।
प्रत्यरे पतिनाशः स्यात्प्रीतिनाशो धनक्षयः ॥
कर्मर्क्षाद्विपदाख्यर्क्षे कर्म किंचित्क्षयं व्रजेत् ।
प्रत्यरे चित्तदुःखं स्याद्वधर्क्षे व्याधिना हतिः ॥
आधानाद्विपदाख्यर्क्ष आरोग्यं लभते सदा ।
प्रत्यरे बहुरोगी स्याद्वधर्क्षे पुष्टिकृद्भवेत् ॥

दुष्टताराः

[4]अग्निसार्पौ वायुसार्पौ चित्राप्यौ मैत्रवासवौ ।
वसुयाम्यौ वारुणाग्नी वधवैनाशिके मृतिः ॥
इन्दुभाग्यावर्कमूले नैधनं वधनाशिके ।
ज्येष्ठार्यम्णौ पौष्णरौद्रौ वैरं वधविनाशिके ॥
दुष्पुत्रत्वं शूर्पमेधे शूर्पविष्णू सपत्नता ।
श्रोणाश्विन्योर्विशेषश्च वैधव्यं बुध्न्यसौम्ययोः ॥

शुभताराः

अर्यमार्द्रे भाग्यमैत्रे चित्रातिष्यौ सुखप्रदौ ।
हस्तादित्यौ वंशवृद्धिस्तन्नाशौ ज्येष्ठवारुणौ ॥

(१) वसं. ३२।१७६.
(२) विसौ. ३४; संप्र. ७७६.
(३) प्रपा. ३१९.
(४) प्रपा. ३१९–३२०. ‘ अर्यमार्द्रे ’ इत्यादयः सार्धास्त्रयः श्लोकाः संभावनया नारदे निवेशिताः ।

ब्रह्माजपादौ पैत्राजौ बहुपुत्रत्वमाप्नुयात् ।
अश्वादित्यौ मरुद्वैश्वौ स्त्रीप्रसूतिं समश्नुते ॥

पौष्णवैश्वे तु भोगः स्यात्
संपन्मूलाजपादके ।
आप्यबुध्न्यौ च संप्रीतिः
सौभाग्यं याम्यतिष्यके ॥

वधवैनाशयोगे तु फलं कौशिकचोदितम् ॥

वैनाशिकं तु जन्मर्क्षाद्द्वाविंशर्क्षं विनाशदम् ।
अष्टाशीत्यंशकस्तत्र जन्मतस्तु विनाशदः ॥

बृहस्पतिः

[1]आद्यांशं विपदाख्यर्क्षे प्रत्यरे च चतुर्थकम् ।
वधाख्ये च तृतीयांशं विना शेषाः सुशोभनाः ॥

माधवीये

[2]अष्टाशीतितमोंऽशो
यस्मिन् जन्मादिगणनया भवति ।
वैनाशिकं तदृक्षं
त्यजन्ति केचित्तमेवांशम् ॥

संग्रहे

[3]कन्यादिवरऋक्षान्तं पर्याये नवसंख्यया ।
समतारा शुभं चैव दिनकूटः प्रशस्यते ॥
[4]जन्मसंपद्विपत्क्षेमाः प्रत्यरः साधको वधः ।
मैत्रं परममैत्रं च जन्मर्क्षेषु पुनः पुनः ॥

(१) प्रपा. ३१९; संप्र. ७७६ आद्यांशं (आद्यसं-) प्रत्यरे (प्रत्यरौ) सुशोभनाः (न शोभनाः).
(२) प्रपा. ३२०.
(३) प्रपा. ३१९.
(४) प्रपा. ३१९ : ३२८ (=) क्षेमाः प्र (क्षेमप्र) जन्मर्क्षेषु (जन्म चेति) ; संप्र. ७७६ जन्मसंपद्विपत्क्षेमाः प्रत्यरः (जन्म संपत् विपत् क्षेम प्रत्यरिः) जन्मर्क्षेषु (जन्म चेति).

[1]स्त्रियो वै जन्मताराया विपत्प्रत्यरनैधनाः ।
पर्याये प्रथमे वर्ज्या द्वितीयाद्यचतुस्त्रयः ।
तारास्त्याज्यास्तृतीये तु सर्वास्तारा: सुशोभनाः ॥

विवाहवृन्दावनम्

[2]भीरुभादचलपञ्चतृतीया
शोकवैरविपदे वरतारा ।

अथ ताराविचारं कथयति– भीरुभात् कन्यानक्षत्रात् वरतारा वरनक्षत्रं अचलपञ्चतृतीया (७–५–३) क्रमेण शोकवैरविपदे ज्ञेया । लक्ष्मी.

मुहूर्तचिन्तामणिः

[3]कन्यर्क्षाद्वरभं यावत्कन्याभं वरभादपि ।
गणयेन्नवहृच्छेषे त्रीष्वद्रिभमसत्स्मृतम् ॥

कन्याजन्मनक्षत्राद्वरनक्षत्रं यावत् गणयेत्, तथा वरनक्षत्रादपि कन्यानक्षत्रं गणयेत् । ततो विशिष्टेऽङ्के नवभिर्भक्ते यदवशिष्टं तच्च त्रिपञ्चसप्तमितं भवेत्तदाऽसत् अशुभदं स्मृतं, अन्यथा द्विचतुःषडष्टनवमितं चेत्स्यात्तदा शुभमिति अर्थादुक्तं भवति । यत्तु कश्यपेन– ' गणयेत् कन्यकाधिष्ण्यादावृत्त्या वरजन्मभम् । जन्मत्रिपञ्चसप्तर्क्षं हित्वाऽन्यर्क्षं शुभप्रदम् ॥ ' इति कन्यानक्षत्रादेव गणना उक्ता, अत एव– ' भीरुभादचलपञ्चतृतीयाः शोकवैरविपदो वरताराः ' इति केशवार्केणाप्युक्ता, साऽत्यावश्यकत्वद्योतनार्था । तथाहि– द्वयोरपि परस्परनक्षत्रगणने शुभं चेच्छुभमेव अशुभं चेदशुभमेव । तत्रैकस्मादन्यतरनक्षत्रगणनयाऽशुभत्वेऽपि स्त्रीनक्षत्राद्वरनक्षत्रं त्वशुभं नापेक्षितमेवेति भावः ।

अत्र यद्यपि नारदादिभिर्जन्मतारा निषिद्धेत्युक्तं, तत् ग्रन्थकृता एकनक्षत्रे तावत् ' राश्यैक्ये चेद्भिन्नमृक्षं द्वयोः स्यान्नक्षत्रैक्ये राशियुग्मं तथैव ' इति वक्ष्यमाणत्वान्नोक्तम् । दशमैकोनविंशतितारयोस्तु निषेधो दुष्टभकूटे ज्ञेयः । सद्भकूटे तु दोषाभाव इत्यर्थः । पीटी.

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[1]वधूवरर्क्षाद्गणयेदन्योन्यर्क्षं ग्रहैर्भजेत् ।
त्रिपञ्चसप्तशेषे स्यात्तारा दुष्टाऽन्यथा शुभा ॥
[2]वरभाद्गणयेद्यावत्कन्यर्क्षं कन्यभादपि ।
वरभं नवहृच्छेषास्ताराः सन्ति परस्परम् ॥
शुभदा जन्मतारा स्याद्द्वयोरेकर्क्षवर्जिता ।
निन्द्यास्त्रिपञ्चसप्त स्युः शेषाः श्रेष्ठा भकूटके ॥

(१) प्रपा. ३१९ याद्यच (याद्याश्च) तारास्त्या (पादास्त्या) ; संप्र. ७७६ प्रत्यर (प्रत्यरि) सुशोभनाः (च शोभनाः).

(२) विवृ. ३।२ ; विसौ. ३५. पीयूषधाराटीकायां (६।२४) तु ' भीरुभादचलपञ्चतृतीयाः शोकवैरविपदो वरताराः ' इति पाठः ।

(३) मुचि. ६।२४.

(१) संग. १९४.

(२) ज्योनि. १४२.

योनिकूटम्

वसिष्ठः

[1]अश्वेभमेषभुजगद्वयकुक्कुरौतु-
मेषौतुमूषकमथोन्दुरुगोलुलायाः ।
शार्दूलमाहिषगवारिमृगद्वयं श्वा
कीशोऽथ बभ्रुयुगकीशगजाश्वसिंहाः ॥
[2]गोकुञ्जराविति यथाक्रममाश्विनादि-
भानां भवन्ति खलु कल्पितयोनिरूपाः ।
एतद्विचार्यमखिलं सदसद्ग्रहज्ञ-
स्त्रिस्कन्धवित्प्रवरधीर्विबुधां वरिष्ठः ॥

(१) वसं. ३२।१८१ द्वयं श्वा… …सिंहाः (द्वयाश्वशाखामृगोक्षकपिपञ्चमुखाश्वसिंहाः) ; विसौ. ३५ ; संप्र. ७७७.

(१) वसं. ३२।१८२ ; विसौ. ३५ पू. ; संप्र. ७७७ पू.

[1]बभ्रूरगं श्वैणमिभेन्द्रसिंह-
मोत्वाखुसंज्ञं त्वजवानरं च ।
गोव्याघ्रमश्वोत्तममाहिषं च
वैरं नृनार्योर्नृपभृत्ययोश्च ॥

ओतुः बिडालः । लुलायो महिषः । गवारिर्व्याघ्रः । कीशो वानरः । बभ्रुर्नकुलः । युगं नक्षत्रद्वयम् । एवं द्वयशब्देऽपि द्रष्टव्यम् । संप्र. ७७७

नारदः

[2]अश्वेभमेषसर्पाहिश्वौतुमेषौतुमूषकाः ।
आखुर्गौर्महिषव्याघ्रौ कालो व्याघ्रो मृगद्वयम् ॥
श्वानः कपिर्बभ्रुयुग्मं कपिसिंहतुरङ्गमाः ।
सिंहगोदन्तिनो भानामेष योनिर्यथाक्रमात् ॥
वैरं(?श्वैणं) बभ्रूरगं मेषवानरं सिंहदन्तिनम् ।
गोव्याघ्रमाखुमार्जारं महिषाश्वं च शात्रवम् ॥
[3]अश्वौ शतभिषाश्विन्यौ रेवती भरणी गजौ ।
अग्निपुष्यावजौ प्रोक्तौ सर्पौ च मृगरोहिणी ॥
आर्द्रामूले तथा श्वानौ मूषकौ भगपैतृके ।
आदित्याही च मार्जारौ आपो विष्णुश्च मर्कटौ ॥
अहिर्बुध्न्यार्यमे गावौ मित्रज्येष्ठे मृगे तथा ।
वसुप्रोष्ठपदौ सिंहौ हस्तस्वाती च माहिषौ ॥
चित्रा विशाखा व्याघ्राख्येऽभिजिद्विश्वे च
बभ्रुवौ ॥
वैरं स्यादश्वमहिषं श्वमृगं कपिमेषकम् ।
गोव्याघ्रं सर्पनकुलं मूषोतु मृगराड्गजम् ॥

बृहस्पतिः

[4]एकयोनिषु संपत्त्यै दम्पत्योः संगमः सदा ।
भिन्नयोनिषु मध्यः स्यादरिभावो न चेत्तयोः ॥
[1]अरिभावे कृतोद्वाहः शीघ्रं मरणमाप्नुयात् ।
उदासीने कृतं कर्म समत्वं धनपुत्रके ।
महारियोनिषु कृतं कुलक्षयकरं भवेत् ॥

गर्गः

[2]एकयोनिषु कलहो गजयोः सिंहयोः शुनोः ।
महद्वैरेऽपि समता महिषस्य कपेस्तथा ॥
[3]केचित्स्वभावतः क्रूराः
केचिच्छान्तास्तथा समाः ।
योनिसत्त्वा भजन्त्यत्र
स्वस्वशीलं तथा मिथः ॥

श्रीपतिः

[4]अश्वेभाजफणिद्वयं श्ववृषभुङ्मेषोतवो मूषकश्चाऽऽखुर्गौः क्रमशस्ततोऽपि महिषी व्याघ्री
तथा सैरिभः ।
व्याघ्रैणौ मृगमण्डलौ कपिरथो बभ्रुद्वयं
वानरः
सिंहाश्वौ मृगराट्पशुश्च करिणी योनिस्तु
भानामियम् ॥
गोव्याघ्रं गजसिंहमश्वमहिषं श्वैणं च बभ्रूरगं
वैरं वानरमेषकं च सुमहत्तद्वद्बिडालोन्दुरु ।
लोकानां व्यवहारतोऽन्यदपि च ज्ञात्वा
प्रयत्नादिदं
दम्पत्योर्नृपभृत्ययोरपि सदा वर्ज्यं
शुभस्यार्थिभिः ॥
[5]एकयोन्यां शुभं विद्या-
द्भिन्नयोन्यां तु मध्यमम् ।
अधमं शत्रुयोन्यां स्यात्
दृष्ट्वा लोके वदेद्बुधः ॥

(१) वसं. ३२।१८३ ; विसौ. ३५ ; संप्र. ७७७.

(२) ज्योना. २७।१३६–१३८ पृ. ६०–६१.

(३) संग. १९४–१९५.

(४) प्रपा. ३२१ ; विसौ. ३५ अत्रिः ; संप्र. ७७७ चेत्तयोः (चैतयोः) अत्रिः ; संग. १९५ मध्यः (मध्यं).

(१) प्रपा. ३२१, ३२२ ; संप्र. ७७७ भावे (भाव) प्रथमार्धम्.

(२) ज्योनि. १४२ ; संग. १९५ महिषस्य (माहिषस्य).

(३) ज्योनि. १४२.

(४) प्रपा. ३२०–३२१ ; निप. २८० (=).

(५) प्रपा. ३२१.

अस्यार्थः-- अश्विशतभिषजौ अश्वौ । भरणीरेवत्यौ गजौ । पुष्यकृत्तिके मेषाजौ । मृगशीर्षरोहिण्यौ सर्पौ । मूलार्द्रे श्वानौ । पुनर्वस्वाश्लेषे मार्जारौ । मघापूर्वाफल्गुन्यौ मूषकौ । उत्तरोत्तराभाद्रपदे गावौ । स्वातीहस्तौ महिष्यौ । चित्राविशाखे व्याघ्रौ । ज्येष्ठानुराधे हरिणौ । पूर्वाषाढाश्रवणे वानरौ । उत्तराषाढाऽभिजितौ नकुलौ । पूर्वाभाद्रपदाधनिष्ठे सिंहौ । पूर्वमुक्ताः पुरुषाः । पश्चादुक्ताः स्त्रियः ।

तेषां वैरवर्ग उच्यते– गोव्याघ्रमित्यादि । अस्य फलम्– एकयोन्यामिति । प्रपा. ३२०–३२१

विवाहवृन्दावनम्

[1]अश्वेभाजोरगाहिश्वखनकरिपवो मेष ओतुर्द्विराखु-
र्गोकाल्यौ व्याघ्रकालीपशुरिपुहरिणैणश्वकीशाः क्रमेण ।
द्वौ बभ्रू कीशसिंहौ तुरगमृगपतिच्छाग-मातङ्गमेवं
नेष्टा योनिः सवैरा वरयुवतिनपामात्ययो-रश्विनीतः ॥

अश्वः, इभो हस्ती, अजो मेषः, उरगः सर्पः, अहिः सर्पः, श्वा कुक्कुरः, खनकरिपुः मार्जारः, मेषः, ओतुर्मार्जारः, द्विर्द्विवारं आखुर्मूषकः, गौः, काली महिषी, व्याघ्रः, काली, पशुरिपुः व्याघ्रः, हरिणः, एणो हरिणः, श्वा, कीशो वानरः, द्वौ बभ्रू नकुलौ, कीशः, सिंहः, तुरगः घोटकः, मृगपतिः सिंहः, छागः, मातङ्गो हस्ती इत्येवं क्रमेण अश्विनीतः अश्विनीमारभ्य अष्टाविंशतिनक्षत्राणां योनिः कथिता, तत्र वरयुवति–नृपामात्ययोः सवैरा योनिः नेष्टा भवति । वैरं तु अश्वमहिषे, गजसिंहे, सर्पनकुले इत्यादौ परस्परं लोक-व्यवहारतो ज्ञेयम् । लक्ष्मी.

मुहूर्तचिन्तामणिः

[2]अश्विन्यम्बुपयोर्हयो निगदितः स्वात्यर्कयोः कासरः
सिंहो वस्वजपाद्भयोः समुदितो याम्यान्त्ययोः कुञ्जरः ।
मेषो देवपुरोहितानलभयोः कर्णाम्बुनोर्वानरः
स्याद्वैश्वाभिजितोस्तथैव नकुलश्चान्द्राब्जयोन्योरहिः ॥
ज्येष्ठामैत्रभयोः कुरङ्ग उदितो मूलार्द्रयोः श्वा तथा
मार्जारोऽदितिसार्पयोरथ मघायोन्योस्तथैवोन्दुरुः ।
व्याघ्रो द्वीशभचित्रयोरपि च गौरर्यम्णबुध्न्यर्क्षयो-
र्योनिः पादगयोः परस्परमहावैरं भयोन्योस्त्यजेत् ॥

अश्विनीशततारकयोः हयः अश्वः योनिः उक्तः । स्वातीहस्तयोः कासरो महिषः । वस्वजपाद्भयोः धनिष्ठापूर्वाभाद्रपदयोः सिंहः । याम्यान्त्ययोः भरणीरेवत्योः कुञ्जरो हस्ती । पुष्यकृत्तिकयोः मेषः अजः । कर्णाम्बुनोः श्रवणपूर्वाषाढयोः वानरः स्यात् । उत्तराषाढाभिजितोः नकुलः । चान्द्रं मृगः, अब्जयोनिः ब्रह्मा, तद्भं रोहिणी, तयोरहिः सर्पो योनिः । ज्येष्ठानुराधयोः कुरङ्गो हरिण उदितः । मूलार्द्रयोः श्वा कुक्कुरः । तथा पुनर्वस्वाश्लेषयोर्मार्जारः । अथ मघापूर्वाफल्गुन्योः उन्दुरुः । विशाखाचित्रयोः व्याघ्रः । (अर्यम्णं) उत्तराफल्गुनी बुध्न्यर्क्षं उत्तराभाद्रपदा तयोः गौर्योनिः । तथा, तथैव, अपिचेत्यादयः शब्दाः पादपूरणार्थाः । फलमाह– पादगयोरिति । एकस्मिन् पादे चरणे उक्तनक्षत्रयोन्योः परस्परं महावैरं भवेत्, अन्यथा नेत्यर्थः । यथा– 'अश्विन्यम्बुपयोर्हयो निगदितः स्वात्यर्कयोः कासरः' इति पादः । तत्रोक्तयोः भयोन्योः अश्वमहिषयोर्महावैरं भवेत् । एवं सिंहहस्तिनोरित्यादिष्वपि द्रष्टव्यम् । पीटी.

ज्योतिष्प्रकाशे

[1]आग्नेयं मृत्युभं पूफा तथोपान्त्यद्वयं पृथक् ।
मैत्रोऽप्याभिजिदेषु स्त्री योनिः शेषेषु ना स्मृतः ॥
योनिवैरं सदा त्याज्यं स्त्रीपुंसोर्भिन्नलिङ्गयोः ।
एकलिङ्गजयोः प्रोक्तं मध्यमं नातिदोषदम् ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[1]वारुणाश्विनयोरश्वयोनिर्याम्यान्त्ययोर्गजः ।
पुष्यकृत्तिकयोर्मेषः सर्पो रोहिणिसौम्ययोः ॥
मूलार्द्रयोः शुनो योनिर्बिडालोऽदितिसार्पयोः ।
मघाभगर्क्षयोराखुरर्यमोपान्त्ययोः पशुः ॥
चित्राविशाखयोर्व्याघ्रो महिषः स्वातिहस्तयोः ।
कर्णाप्ययोर्वानरश्च ज्येष्ठानूराधयोर्मृगः ॥
विश्वर्क्षाभिजितोर्बभ्रुः सिंहोऽजाङ्घ्रिधनिष्ठयोः ।
पशुपालकयोर्वीक्ष्यं दम्पत्योर्नृपभृत्ययोः ॥
गोव्याघ्रमश्वमहिषं श्वैणं गजसिंहमाखुमार्जारम् ।
अहिबभ्रु वानराजं महत्त्यजेत्पुंस्त्रियोर्वैरम् ॥
महद्वैरं सदा त्याज्यं लोकतोऽन्यच्च चिन्तयेत् ।
तद्ग्रन्थान्तरतो ज्ञेयं न लोकव्यवहारतः ॥

ग्रहमैत्रीकूटम्*

वसिष्ठः

[1]रवेः समो ज्ञः सितसूर्यपुत्रा-वरी परे ये सुहृदोऽम्बराटाः ।
चन्द्रस्य नारी रविचन्द्रपुत्रौ मित्रे समाः शेषनभश्चराः स्युः ॥
[2]समौ सितार्की शशिजश्च शत्रु-र्मित्राणि शेषाः पृथिवीसुतस्य ।
शत्रुः शशी सूर्यसितौ च मित्रे समाः परे स्युः शशिनन्दनस्य ॥
[3]गुरोर्ज्ञशुक्रावरिसंज्ञकौ तौ शनिः समोऽन्ये सुहृदो ग्रहेन्द्राः ।
शुक्रस्य मित्रे बुधसूर्यपुत्रौ समौ कुजेज्यावितरावरी तौ ॥
[1]शनेः समो वाक्पतिरिन्दुसूनुः शुक्रश्च मित्रे रिपवः परे स्युः ।
एवं ग्रहाणां चतुराननेन शत्रुत्वमित्रत्वसमत्वमुक्तम् ॥
[2]अन्योन्यमित्रं शस्तं स्यात्सममित्रं तु मध्यमम् ।
उदासीनं कनिष्ठं स्यान्मृतिदं शात्रवं स्मृतम् ॥
शत्रुमित्रं च विज्ञेयं दम्पत्योः कलहप्रदम् ।
अन्योन्यं समशत्रुत्वं दम्पत्योर्विरहप्रदम् ॥
राशिनाथे विरुद्धेऽपि सबलावंशकाधिपौ ।
तन्मित्रेऽपि च कर्तव्यं दम्पत्योः शुभमिच्छता ॥
राशिनाथे विरुद्धेऽपि मित्रत्वे चांशनाथयोः ।
विवाहं कारयेद्धीमान्दम्पत्योः सौख्यवर्धनम् ॥

नारदः

[3]सितार्कीज्येन्दुभौमा ज्ञो रिपुर्मित्रसमा रवेः ।
इन्दोर्न शत्रुरर्कज्ञौ कुजेज्यभृगुसूर्यजाः ॥

---

(१) विवृ. ३।८. (२) मुचि. ६।२५–२६.

(१) ज्योनि. १४२.

(१) ज्योनि. १४२.

* एतत्कूटविज्ञानौपयिको राशीशसंग्रहो महादोषप्रकरणे पापषड्वर्गदोषे करिष्यते ।

(१) वसं. ३२।१९७ परे ये (परेऽन्ये); विसौ. ३९; संप्र. ७७८.

(२) वसं. ३२।१९८; विसौ. ३९; संप्र. ७७८.

(३) वसं. २२।१९९ क्रावरिसंज्ञकौ तौ (क्रौ रिपुसंज्ञकौ तु) ग्रहेन्द्राः (भवन्ति); विसौ. ३९; संप्र. ७७८ कुजेज्या (कुजार्का).

(१) वसं. ३२।२०० सूनुः शुक्रश्च (सूनुशुक्रौ च) परे स्युः (परेऽपि) एवं (ध्रुवं); विसौ. ३९; संप्र. ७७८.

(२) विसौ. ३९; संप्र. ७७८.

(३) ज्योना. २७।१३२–१३५ पृ. ६०.

कुजस्य ज्ञोऽर्कचन्द्रेज्याः शुक्रसूर्यसुतौ क्रमात् ।
ज्ञस्येन्दुरर्कशुक्रौ च कुजजीवशनैश्चराः ॥
गुरोर्ज्ञशुक्रौ सूर्येन्दुकुजाः स्युर्भास्करात्मजः ।
शुक्रस्येन्दुरवी ज्ञार्की कुजदेवेशपूजितौ ।
शनेरर्केन्दुभूपुत्रा ज्ञशुक्रौ देवपूजितः ॥

बृहस्पतिः

[1]गुरुर्गुरुज्ञौ शुक्रज्ञौ व्यर्का व्याराश्च
वीन्द्विनाः ।
व्यर्केन्द्वनिजाः सर्वे सुहृदो रिपवः परे ॥
उत्तमो मित्रवर्गः स्यात्सममित्रं तु मध्यमम् ।
कनिष्ठः समवर्गः स्याद्वैरवर्गस्तु मारणः ॥
कलहः शत्रुमित्रत्वे वियोगः समशत्रुतः ।
जन्मनक्षत्रभागेशमित्रता चेच्छुभं तयोः ॥
स्त्रीपुंसोर्जन्मनक्षत्रे विभागांशेशयोरपि ।
वश्यभावे सर्वसंपत्साधको योग उत्तमः ॥
[2]दंपत्योर्जन्मलग्नाभ्यां यौ ग्रहावधिपौ मतौ ।
तयोः परस्परं मैत्रे सर्वसंपदुपस्थिता ।
औदासीन्ये मध्यमं स्यादरिभावे न शोभनम् ॥

अत्रिः

[3]राशीशयोः सुहृद्भावे मित्रत्वे वांऽशनाथयोः ।
विवाहभावो दम्पत्योः पुत्रपौत्रप्रवर्धनः ॥

बृहज्जातकम्

[4]शत्रू मन्दसितौ समश्च शशिजो
मित्राणि शेषा रवे-
स्तीक्ष्णांशुर्हिमरश्मिजश्च सुहृदौ
शेषाः समाः शीतगोः ।

(१) प्रपा. ३२२.
(२) प्रपा. ३२२; संग. १९५ मैत्रे (मैत्र्ये) औदासीन्ये (औदासीने).
(३) विसौ. ३४.
(४) बृजा. २।१६; प्रपा. ३२१ समश्च शशिजो (समः शशिसुतो) श्रीधरीये; ज्योनि. १४२ सत्यमतम्.

जीवेन्दूष्णकराः कुजस्य सुहृदो
ज्ञोऽरिः सितार्की समौ
मित्रे सूर्यसितौ बुधस्य हिमगुः
शत्रुः समाश्चापरे ॥
[1]सूरेः सौम्यसितावरी रविसुतो
मध्यः परे त्वन्यथा
सौम्यार्की सुहृदौ समौ कुजगुरू
शुक्रस्य शेषावरी ।
शुक्रज्ञौ सुहृदौ समः सुरगुरुः
सौरस्य चान्येऽरयो
ये प्रोक्ताः स्वत्रिकोणभादिषु पुन-
स्तेऽमी मया कीर्तिताः ॥

यवनसंहितायाम्

[2]मित्राण्यर्काद्गुरुर्ज्ञेज्यौ ज्ञसितौ च विभानवः ।
व्यारा व्यर्केन्दवो व्यर्कचन्द्रारास्तु परेऽरयः ॥

सत्यमतम्

[3]यथेशयोर्मिथो भावो दम्पत्योस्तादृशो भवेत् ।
दुष्टं कूटं शुभं मैत्र्या सद्भावैरपि शस्यते ॥

विवाहवृन्दावनम्

[4]आपार्श्वकेन्द्रद्वयगाः प्रसूतौ
तत्कालमित्राणि मिथः खपान्थाः ।
न्यूनामपि स्त्रीनरभृत्यराज्ञां
तत्कालसख्यं विशिनष्टि मैत्रीम् ॥

अथ ग्रहाणां तात्कालिकमैत्रीं कथयति– आपार्श्वेति । प्रसूतौ जन्मकाले आपार्श्वकेन्द्रद्वयगाः स्वस्वपार्श्वकेन्द्रद्वयमध्यस्थाः खपान्थाः ग्रहाः मिथः तत्कालमित्राणि भवन्ति, अर्थादन्ये शत्रवो भवन्ति । इदं तत्कालसख्यं स्त्रीनरभृत्यराज्ञां स्त्रीनराणां भृत्यस्वामिनां च न्यूना-

(१) बृजा. २।१७; प्रपा. ३२२ त्वन्यथा (बान्धवाः) स्वत्रिकोणभादिषु पुनस्तेऽमी (सुहृदस्त्रिकोणभवनात्तेऽमी) श्रीधरीये; ज्योनि. १४३ त्वन्यथा (चान्यथा) चतुर्थपादे (तत्कालेन दशायबन्धुसहजस्वान्त्येषु मित्रं स्थिताः) सत्यमतम्.
(२) ज्योनि. १४२.
(३) ज्योनि. १४३.
(४) विवृ. ३।१५; ज्योनि. १४३.

मपि मैत्रीं स्वाभाविकग्रहमैत्रीं विशिनष्टि विशेषयति । अर्थात् स्वाभाविकसमोऽपि तत्कालमैत्र्या मित्रं भवति, स्वाभाविकशत्रस्तु तत्कालमैत्र्या समत्वं व्रजति, स्वाभाविकमित्रं तु अधिमित्रं भवतीत्यर्थः । लक्ष्मी.

[1]सुरगुरुर्ज्ञगुरू कविकोविदौ
विरवयो विकुजा विरवीन्दवः ।
अशशिसूर्यकुजाः सुहृदो रवे-
र्यवनयुक्तिरियं न यवीयसी ॥

अथ यवनजातकोक्तग्रहमैत्रीं कथयति– सुरगुरुरिति । सुरगुरुः, ज्ञगुरू, कविकोविदौ, विरवयः, विकुजाः, विरवीन्दवः, अशशिसूर्यकुजाः, इति रवेः रविमारभ्य क्रमेण सप्तग्रहाणां सुहृदः मित्राणि स्युः । मित्रतोऽन्ये शत्रव इत्यर्थादेव सिध्यति । इयं यवनयुक्तिः न यवीयसी न लघुतरा अपि तु गरीयस्येव । लक्ष्मी.

इदमुदीर्य वराहविरोचनो
निजमतेऽपि न दूषितवान्पुनः ।
स बहु मन्यत एव यथातथं
जयति शास्त्रमिदं यवनेष्वपि ॥

यवनयुक्तिः कथं न यवीयसीत्याह— इदमिति । वराहविरोचनः वराहमिहिरः अपि इदं उपर्युक्तं ग्रहमैत्रं निजमते बृहज्जातके उदीर्य उक्त्वा पुनर्न दूषितवान् । यवनेष्वपि इदं शास्त्रं यथातथं बहु अतिशयं जयतीति स वराहमिहिरः मन्यत एव स्वीकरोत्येवेति ।
लक्ष्मी.

परमतं स्वमते विनिवेशितं
यदि न दूषितमादृतमेव तत् ।
कलितकेवलसत्यमतः स त-
द्यवनयुक्तिषु नूनमनिस्पृहः ॥

यवनमतं कथं मन्यते इत्याह— परमतमिति । यदि स्वमते विनिवेशितं परमतं न दूषितं तदा तत्परमतं आदृतमेव । स वराहमिहिरः कलितकेवलसत्यमतः कलितं संगृहीतं केवलं सत्यस्य सत्याचार्यस्य मतं येन सः

(१) विवृ. ३।१७–२३.

तथोक्तः सन् यवनयुक्तिषु यवनाचार्योक्तिषु नूनं अनिस्पृहः स्पृहायुक्तः स्यात् । लक्ष्मी.

किमबहुत्वमयं मिहिरो दिशन्
ग्रहसुहृत्त्वमिदं जगृहे हृदि ।
उभयथाऽपि समं सति तन्मते
महति केऽपि भवेम वयं यतः ॥

यवनयुक्तिषु स्पृहयैव वराहेण ‘ केषांचिदेवं मतम् ’ इत्यल्पमतत्वं प्रतिपाद्य न खण्डितमित्याह– किमिति । अयं मिहिरः इदं यवनोक्तं ग्रहसुहृत्त्वं दिशन् कथयन् हृदि मनसि अबहुत्वं अल्पमतत्वं किं जगृहे किं गृहीतवान् ? अर्थादल्पमतत्वात् कथं न खण्डितम् ? अत्रोच्यते– यतः तन्मते तस्य यवनस्य मते महति सति वयं केऽपि भवेम, सत्याचार्यमते महति सति वयं महान्त एवेत्युभयथाऽपि उभयत्रापि समं तुल्यं स्यात् ।
लक्ष्मी.

बहुतरैः कृतमेव कृती स चे-
दनुससर्ति तदप्ययथातथम् ।
पृथगपि द्विगुणे त्रिगुणे सकृत्
त्रिगुणमित्यबहूक्तिरियं यतः ॥

स बहुसंमतमनुसरतीति चेत्तदप्यसंगतमेवेत्याह— बहुतरैरिति । स कृती वराहमिहिरः बहुतरैः कृतमेवानुससर्ति बहुसंमतमेवानुसरति इति चेत् तदप्ययथातथं असंगतं, यतः पृथक् द्विगुणे त्रिगुणे प्राप्ते अपि सकृत् त्रिगुणं इयं अबहूक्तिः अल्पजनोक्तिरेव । वराहमिहिरेण तु ‘ द्वित्रिगुणत्वे सकृत्त्रिगुणम् ’ इत्युक्तम्, अतः स न बहुसंमतावलम्बीति सिध्यति । तथाऽऽह कल्याणवर्मा– ‘ बहुताडनसंप्राप्तौ यां करोत्येकवर्गणाम् । वराहमिहिराचार्यः सा न दृष्टा पुरातनैः ॥ ’ इति ।
लक्ष्मी.

अभिदुरावधिपौ सृजतः शुभं
शशिनवांशकयोरिति देवलः ।
तदपि चारु न चारुषितैर्मुखै-
र्व्यवहरन्ति तथा वितथाशयाः ॥

अथ नवांशसख्ये विशेषं कथयति— अभिदुराविति । शशिनवांशकयोः अभिदुरौ अभिन्नौ, मिथः

सुहृदौ वा अधिपौ शुभं सृजतः कुरुतः इति देवलो मुनिः कथितवान् । तत् देवलोक्तं चारु सुष्ठुतरं अपि आरुषितैः रोषपरिपूरितैर्मुखैः वितथाशयाः तुच्छहृदया जनाः तथा न व्यवहरन्ति चन्द्रनवांशसख्यं न स्वीकुर्वन्ति इत्यर्थः । लक्ष्मी.

लवदृशैव हि लग्नदृशं विना
फलममंसत येऽपि करग्रहे ।
शशिनवांशसखित्वपराङ्मुखाः
किमलमस्तु गतानुगतं जगत् ॥

पुनर्विशेषं कथयति– लवदृशेति । येऽपि आचार्याः लग्नदृशं विना लवदृशैव नवांशदृष्टयैव करग्रहे विवाहे फलं अमंसत मन्यन्ते स्म तेऽपि शशिनवांशसखित्वपराङ्मुखाः किं स्युः ? इत्यलमस्तु, जगत् गतानुगतं स्यात् । लक्ष्मी.

[1]नवलवाधिपती उदयास्तयो-
रनिमिषार्चितचान्द्रमसायनौ ।
वरपतिवरयोः समवैरिणौ
यदि तदिष्टफलेष्वपि फल्गुता ॥

तत्र नवांशोपपत्तिव्याजेन यवनमैत्रीं द्रढयति— नवेति । उदयास्तयोः लग्नसप्तमभावयोः नवलवाधिपती नवांशस्वामिनौ यदि अनिमिषार्चितचान्द्रमसायनौ गुरुबुधौ सत्याचार्यमतेन समवैरिणौ भवतस्तत् तदा इष्टफलेष्वपि फल्गुता विफलता स्यात् । लक्ष्मी.

तदुदयद्विपदांशनियामको
यवनसौहृदमाद्रियतां जनः ।
इतरथा कथमस्तु करग्रह-
स्तनुफलं हि लवानवलम्बते ॥

अतो यवनोक्तसौहृदमेव ग्राह्यमित्याह–– तदिति । तत् तस्मात् उदयद्विपदांशनियामकः लग्ने द्विपदनवांशप्रयोजकः जनः यवनसौहृदमाद्रियताम् । इतरथा सत्याचार्योक्तग्रहमैत्र्या द्विपदभिन्ननवांशे करग्रहः विवाहः कथं स्यात् । हि यतः तनुफलं लवान् नवांशानवलम्बते आश्रयते । तथोक्तं प्राचीनैः ‘ लग्ने द्विपदगृहांशे शुभफलमन्यांशकोदये नेष्टम् ’ । लक्ष्मी.

अथ रिपू यदि नोभयसप्तमौ
तदयशः कलशस्य किमागतम् ।
द्विपदतां दधतोऽथ शुभर्क्षता
यदि वृषानिमिषौ किमुपेक्षितौ ॥

अथान्याशङ्कां तद्दोषं च कथयति– अथेति । अथ यदि उभयसप्तमौ रिपू न, समसप्तकयोः स्वभावमित्रत्वात्, तत् तदा द्विपदतां दधतः कलशस्य कुम्भस्य अयशः अशुभत्वं किमागतम् ? अथ नवांशग्रहणे यदि शुभर्क्षता शुभस्वामित्वमेव मुख्यं तर्हि वृषानिमिषौ वृषमीनौ शुभस्वामिनौ किं उपेक्षितौ परित्यक्तौ ? । लक्ष्मी.

अमनुजाविति चेत्किमु शौनको
नवलवं झषमादृतवान्मुनिः ।
शुभगृहद्विपदास्तलवः स चेत्
भवतु तत्र किमस्तु तुलाधरः ॥

पुनः प्रत्युत्तरं कथयति– अमनुजाविति । तौ वृषमीनौ अमनुजौ द्विपदभिन्नौ इति चेत् तर्हि शौनको मुनिः झषं नवलवं किमु आदृतवान् । तथा च तद्वाक्यम्– ‘ प्रहसितवदना च मीनांशे ’ इति । अथ स मीनः शुभगृहद्विपदास्तलवः शुभस्य गृहं, द्विपदोऽस्तलवो यस्य स तथोक्तः इति चेत् भवतु, तदा तत्र तुलाधरः तुलाराशिः किमस्तु लग्ने तुलनवांशः कथमस्त्वित्यर्थः । लक्ष्मी.

द्विचरणः शुभभं च नवांशक-
स्तदयमेकतरः परिगृह्यते ।
इदमसंगतमङ्ग तवेरितं
जगति नैकवशात्किल सौहृदम् ॥

अत्र पुनः प्रत्युत्तरं कथयति-- द्विचरण इति । नवांशको द्विचरणः शुभभं च भवति, तदयं नवांशकः एकतरः द्विचरणो वा शुभभं वा परिगृह्यते, एवं त्वयोच्यते चेत्, तदा हे अङ्ग ! इदं तवेरितं त्वया कथितं असंगतमेव । किल यतो जगति संसारे एकवशात् सौहृदं न भवति । लक्ष्मी.

(१) विवृ. ४।१–८.

खचरयोः सखिता यदि कारणं
ध्वनति सा नितरां यवनाध्वनि ।
कलशसिंहनवांशपशत्रुता
परिणमत्युभयोरपि शास्त्रयोः ॥

अथ अत्र सिद्धान्तमाह-- खचरयोरिति । यदि खचरयोः उदयास्तांशाधिपयोः सखिता मत्री एव कारणं स्यात्तदा सा सखिता ग्रहमैत्री यवनाध्वनि यवनाचार्यमार्गे नितरां ध्वनति शब्दायते सर्वत्र प्रसिद्धेत्यर्थः । सत्याचार्यमतेन धनुर्मिथुनयोः सखित्वाभावात् यवनमैत्रमेव साधुतरमिति भावः । कुम्भसिंहांशत्यागे युक्तिं कथयति–– उभयोः यवनसत्याचार्ययोः द्वयोः अपि शास्त्रयोः कलशसिंहनवांशपशत्रुता परिणमति । अतो यवनमैत्र्याऽपि तत्त्याज्यता सिध्यति । अतो यवनमतमेव प्रधानमित्याचार्यस्याभिप्रायः । लक्ष्मी.

अथ तयोः समसप्तसुहृत्पथः
कथमसूक्ष्मगतिः स च नैकधा ।
इह हि लग्नगतान्यनुमेनिरे
तदखिलैः खलखेटगृहाण्यपि ॥

नवांशपतिमैत्री विचार्यते चेत्तर्हि राशिपतिमैत्री किं नेत्याह–– अथेति । अथ तयोः यवनसत्याचार्यमतयोः समसप्तसुहृत्पथः कथं असूक्ष्मगतिः ? अपि तु सूक्ष्मगतिरेव । स च सुहृत्पथः हि यत एकधा न, अपि तु तत्कालनिसर्गभेदात् द्विधाऽस्ति, तत् तस्मात् इह विवाहे अखिलैः समस्तैः यवनसत्यादिभिः खलखेटगृहाणि पापभानि अपि अनुमेनिरे, किं पुनः शुभगृहाणीत्यर्थः । लक्ष्मी.

इति तुलाजितुमप्रमदाधनुः-
प्रथमखण्डमखण्डफलं जगुः ।
सततमस्तपतिद्विषदीश्वरं
नवलवं बलवन्ध्यपतिं त्यजेत् ॥

तत्रापि पूर्णशुभफलादिकत्वं प्रतिपादयति– इतीति । इति अस्मात् उपर्युक्तकारणात् तुलाजितुमप्रमदाधनुःप्रथमखण्डं सततं अनवरतं अखण्डफलं पूर्णशुभफलं जगुः आचार्या ऊचुः । अथात्र विशेषं कथयति–– अस्तपतिद्विषदीश्वरं अस्तपतेः सप्तमेशस्य द्विषत् शत्रुः ईश्वरो यस्य तं नवलवं तथा बलवन्ध्यपतिं बलेन वन्ध्यः पतिः यस्य तं नवलवं नवांशं च त्यजेत् । लक्ष्मी.

मुहूर्तचिन्तामणिः

[1]मित्राणि द्युमणेः कुजेज्यशशिनः शुक्रार्कजौ वैरिणौ
सौम्यश्चास्य समो विधोर्बुधरवी मित्रे न चास्य द्विषन् ।
शेषाश्चास्य समाः कुजस्य सुहृदश्चन्द्रेज्यसूर्या बुधः
शत्रुः शुक्रशनी समौ च शशभृत्सूनोः सिताहस्करौ ॥

मित्रे चास्य रिपुः शशी गुरुशनिक्ष्माजाः समा गीष्पते-
र्मित्राण्यर्ककुजेन्दवो बुधसितौ शत्रू समः सूर्यजः ।
मित्रे सौम्यशनी कवेः शशिरवी शत्रू कुजेज्यौ समौ
मित्रे शुक्रबुधौ शनेः शशिरविक्ष्माजा द्विषोऽन्यः समः ॥

द्युमणेः सूर्यस्य भौमगुरुचन्द्राः मित्राणि, शुक्रशनी वैरिणौ, अस्य सूर्यस्य सौम्यो बुधः समः, न शत्रुर्न मित्रम् । एवं सर्वत्र व्याख्येयम् । विधोश्चन्द्रस्य बुधरवी मित्रे, च पुनरस्य विधोः द्विषन् शत्रुर्नास्ति, किन्तु शेषाः मङ्गलगुरुशुक्रशनयः समा एव । भौमस्य चन्द्रगुरुसूर्याः सुहृदः, बुधः शत्रुः, शुक्रशनैश्चरौ समौ । शशभृत्सूनोः बुधस्य सिताहस्करौ शुक्रसूर्यौ मित्रे, शशी चन्द्रः शत्रुः, गुरुशनिभौमाः समाः । गीष्पतेः गुरोः सूर्यभौमचन्द्राः

(१) मुचि. ६।२७–२८.

राशिकूटम्

वसिष्ठः

[1]षट्काष्टके मृत्युरथाङ्गनाया
राशौ नृनार्योर्नवपञ्चमेऽपि ।
अपत्यहानिर्नियतं च नैःस्वं
द्विर्द्वादशे प्रीतिरतः परेषाम् ॥
कनिष्ठं राशिकूटं यदेतच्च त्रिविधं स्मृतम् ।
व्यत्ययान्मध्यमं चैतदपरं मध्यमं सदा ॥
अन्योन्यशात्रवे त्याज्यः
त्याज्यः षट्काष्टकेऽपि च ।
नाडीदोषे भवेन्मृत्युः
गुणैः सर्वैः समन्वितः ॥
उत्तमे राशिकूटेऽपि समं शात्रवमेव वा ।
विवाहः शुभदो ज्ञेयो नापि मध्यकनिष्ठयोः ॥
स्त्रीदूरे समजामित्रे सहजायसुहृद्दशे ।
शत्रुः समः समो मित्रं मित्रं चेत्परमं सुहृत् ॥
नृयुक्तुलामेषघटाश्वसिंहाः
कुर्वन्त्यजस्रं खलु मित्रभावम् ।
स्वषष्ठसंख्याभवनैश्च तेऽपि
स्वस्वाष्टसंख्याभवनैकता वा ॥
[2]द्विर्द्वादशं शुभं प्रोक्तं मीनादौ युग्मराशिषु ।
मेषादौ युग्मराशौ च निर्धनत्वं न संशयः ॥
[3]द्विर्द्वादशेऽप्यदोषः स्यादंशकाद्दूरतः स्त्रियाः ।
धृत्यंशोऽत्यष्टिरंशो वा पुंसोंऽशः कन्यकां-
शकात् ॥

(१) वसं. ३२।१८४,१८५,१८८, १९०–१९२; ज्योनि. १४५ नैकता वा (नैस्तथैव) 'नृयुक्तुलामेष' इत्येक एव श्लोकः.

(२) प्रपा. ३२१ (=) द्विर्द्वादशं शुभं प्रोक्तं (द्विर्द्वादशाः शुभा ज्ञेया) उत्तरार्धे (मेषाद्ययुग्मराशौ तु निधनं स्यान्न संशयः); विसौ. ३७ कश्यपवसिष्ठौ.

(३) प्रपा. ३२१ (=); विसौ. ३७ अंशकाद्दूरतः (अंशके दूरतः) ऽत्यष्टि (ऽप्यष्टि) कश्यपवसिष्ठौ; ज्योनि. १४५ ष्टिरंशो (ष्टिकांशो) संहितादीपके.

धृतिः अष्टादशः । अत्यष्टिः सप्तदशः । प्रपा. ३२१

[1]आयुष्यसंपत्सुखभोगसंप-
त्पुत्रार्थसंपत्पतिसौख्यसंपत् ।
सौभाग्यसंपद्धनधान्यसंप-
ज्झषादियुग्मे क्रमतः फलानि ॥
अजादियुग्मे क्रमतः फलानि
वैधव्यमृत्युर्वधबन्धनानि ।
वियोगसंतापमतीव दुःखं
वसिष्ठगर्गप्रमुखैः स्मृतानि ॥

नारदः

[2]मृत्युः षष्ठाष्टके पञ्चनवमे त्वनपत्यता ।
नेष्टं (? नैःस्वं) द्विर्द्वादशेऽन्येषु दम्पत्योः
प्रीतिरुत्तमा ।
[3]शत्रुषष्ठाष्टके मेषकन्ययोर्घटमीनयोः ।
चापोक्षयोर्नृयुक्कीटभयोः कुम्भकुलीरयोः ।
पञ्चास्यमृगयोश्चैव निन्दितं तदतीव तु ॥

बृहस्पतिः

[4]एकादशत्रये चैव दशमे च चतुर्थके ।
मध्यमो दम्पतीयोगो मित्रभावेऽतिशोभनः ।
वश्यराशौ विद्यमाने योगोऽयं शोभनो मतः ॥
[5]पञ्चमनवमे शुभदौ
मेषहरी कर्किवृश्चिकौ प्रोक्तौ ।
समसप्तकेऽप्यशुभदौ
घटसिंहौ पाणिपीडने कथितौ ॥

(१) विसौ. ३७.

(२) ज्योना. २७।१२९ पृ. ६०.

(३) ज्योना. २७।१३१–१३२; प्रपा. ३२१ शत्रुषष्ठाष्टके (मित्रषष्ठाष्टकं) चैव ...... तीव तु (स्त्रीणां जन्मराशेः शुभप्रदः); ज्योनि. १४५ शत्रुषष्ठाष्टके (मित्रषट्काष्टकं) चैव ...... तीव तु (स्त्रीणां जन्मराशेः शुभावहम्).

(४) प्रपा. ३२१.

(५) प्रपा. ३२१; संग. १९७.

कश्यपः

[1]नृराशितोऽष्टमे षष्ठे पञ्चमे नवमे तथा ।
द्वादशे च द्वितीये च विवाहः पुत्रपौत्रदः ॥
नृयुक्कुलाश्वकुम्भालिसिंहाः कुर्वन्ति मित्रताम् ।
स्वषष्ठभवनेऽस्तोऽपि स्वाष्टभिः प्रीतिमुत्तमाम् ॥
[2]द्विर्द्वादशं शुभं प्रोक्तं मीनादौ युग्मराशिषु ।
मेषादौ युग्मराशौ च निर्धनत्वं न संशयः ॥
द्विर्दादशेऽप्यदोषः स्यादंशकाद्दूरतः स्त्रियाः ।
धृत्यंशोऽत्यष्टिरंशो वा पुंसोंऽशः कन्यकांशकात् ॥
आयुष्यसंपत्सुखभोगसंप-
त्पुत्रार्थसंपत्पतिसौख्यसंपत् ।
सौभाग्यसंपद्धनधान्यसंप-
ज्झषादियुग्मे क्रमतः फलानि ॥
अजादियुग्मे क्रमतः फलानि
वैधव्यमृत्युर्वधबन्धनानि ।
वियोगसंतापमतीव दुःखं
वसिष्ठगर्गप्रमुखैः स्मृतानि ॥

शार्ङ्गधरः

[3]मीनालिभ्यां युते कीटे कुम्भे मिथुनसंयुते ।
मकरे कन्यकायुक्ते न कुर्यान्नवपञ्चकम् ॥
वरवध्वोर्मातृपित्रोर्जीवतोस्तद्विनाशकृत् ।
त्रिकोणं मीनकीटाद्यं न स्यादन्यत्र दूषणम् ॥

लल्लः

[4]जातकमवलोक्य वदे-
न्नाडीयोगं विहाय दम्पत्योः ।
षट्काष्टकं त्रिकोणं
द्विर्द्वादशकं तु जन्मर्क्षात् ॥

(१) ज्योनि. १४५.

(२) विसौ. ३७।१ कश्यपवसिष्ठौ.

(३) ज्योनि. १४५.

(४) विसौ. ३७.

मरणं नाडीयोगं (?)
कलहः षट्काष्टके विपत्तिर्वा ।
अनपत्यता त्रिकोणे
द्विर्द्वादशकेऽपि दारिद्र्यम् ॥
समसप्तके विवाहे भवति सतीत्वं सुखं चैव ।
एकादशे तृतीये कुलवृद्धिर्भवति खे चतुर्थे च ॥

वैद्यनाथः

[1]द्विषष्ठाभ्यां समो राशिर्विषमोऽष्टव्ययान्वितः ।
शुभो विलोमतो नेष्टः सिंहोऽपीष्टो बलान्वितः ॥

श्रीधरीये

[2]एकराशौ सदा प्रीतिरैश्वर्यं समसप्तके ।
द्विर्द्वादशे तु वैधव्यं त्रिकोणे तु प्रजाक्षयः ॥
षष्ठाष्टके वियोगश्च मरणं कलहस्तथा ।
त्रिभवे सौख्यसंपत्तिश्चतुर्थदशमे शुभम् ॥
चतुर्थदशमं चैव त्रिभवं समसप्तकम् ।
दम्पत्योः शुभकृन्नूनं यद्यपि ग्रहशत्रुता ॥
द्विर्द्वादशे च मृत्युः स्यादायुर्द्वादशकद्विके ।
तृतीयैकादशे दुःखं सुखमेकादशत्रिके ॥
चतुर्थदशमे निःस्वं धनं दशचतुर्थके ।
पञ्चमे नवमे हानिः सौभाग्यं नवपञ्चमे ॥
षष्ठाष्टके पुत्रनाशः पुत्रलाभोऽष्टषष्ठके ।
समसप्ते च माङ्गल्यमेकराशौ तु संपदः ॥
मित्रत्वभावेऽपि विवाहयोगं
शुभं तु षष्ठाष्टकमुच्यते च ॥
[3]मेषेण कन्या धनुषा ककुद्मान्
तौल्या तिमिः कुम्भभृता कुलीरः ।
सिंहेन नक्रो नृयुगेन कौर्पिः
षष्ठाष्टके चापि शुभाय योगः ॥
कौर्पिः वृश्चिकः । प्रपा. ३२१

(१) ज्योनि. १४५.

(२) प्रपा. ३२१.

(३) प्रपा. ३२१; ज्योनि. १४५ तिमिः (मीनः) षष्ठाष्टके (षट्काष्टके); संग. १९७ षष्ठाष्टके (षष्ठाष्टमे).

विवाहवृन्दावनम्

[1]व्यये न वित्तं न तपस्यपत्यं
नायुर्द्विषत्येव वधूवराणाम् ।
द्विर्द्वादशः पञ्चनवाष्टषष्ठो
जन्मर्क्षयोः सख्यविधिर्न दृष्टः ॥

तत्र आदौ सयुक्तिकं राशिमेलकमाह– व्यय इति । प्राचीनैः जन्मर्क्षयोः जन्मराश्योः द्विर्द्वादशः पञ्चनवाष्टषष्ठः पञ्चमनवमः अष्टषष्ठश्च सख्यविधिः सौहृदविधिः न दृष्टः । तत्र हेतुं कथयति– यतः व्यये अर्थस्यापगमे वित्तं धनं न भवति अतः व्यये द्वादशे वित्तं द्वितीयं भं न योज्यम् । तथा तपसि ब्रह्मचर्यादिनियमे अपत्यं संततिः न भवति अतः तपसि नवमराशौ अपत्यं पञ्चमं भं न योज्यं, तथा च द्विषति शत्रौ सति आयुः जीवनं न, इत्यतः द्विषति षष्ठे आयुः अष्टमं भं न योजनीयमिति वरकन्ययोः सेव्यसेवकयोर्वा जन्मर्क्षयोः द्विर्द्वादशे निर्धनत्वं, नवपञ्चमे अनपत्यता, षट्काष्टके मरणमिति फलं स्फुटमुपपद्यते । लक्ष्मी.

[2]पत्योर्विरोधे सति भृत्ययोः स्या-
न्मेलेऽप्यमेलस्तदलं भमैत्र्या ।
अत्रोच्यते किं न मिथो वधः स्या-
देकस्य सेनानरयोर्विरोधात् ॥

अथात्र प्रश्नं तदुत्तरं च कथयति–पत्योरिति । पत्योः स्वामिनोः विरोधे सति, भृत्ययोः मेलेऽपि अमेलः स्यात्, तत् तस्मात् भमैत्र्या अलं न प्रयोजनम् । अत्र अस्मिन् प्रश्ने उच्यते– एकस्य सेनानरयोः सैन्यपुरुषयोः मिथो विरोधात् किं वधो न स्यात् ? अपि तु वधः स्यादेव, अतो राशिमैत्रमेव प्रधानम् । लक्ष्मी.

अपश्यति स्वामिनि तद्वधश्चेत्
गृहेश्वराणां किमदृष्टमस्ति ।
अतोऽधिकं चेत्प्रभुसख्यमेव
ततो गतिः का समसप्तकस्य ॥

(१) विवृ. ३।१.
(२) विवृ. ३।१२–१४ ; विसौ. ३८ .

अत्र पुनः प्रत्युत्तरं कथयति– अपश्यतीति । स्वामिनि अपश्यति तद्वधः तयोः सेनानरयोः वधः चेत्, तर्हि गृहेश्वराणां राशिस्वामिनां खगानां किं अदृष्टम् ? न किमपि, अर्थात् सर्वं दृष्टमेव । अतः प्रभुसख्यमेवाधिकम् । एवं चेत्तदा समसप्तकस्य का गतिः ? इत्युच्यताम् । लक्ष्मी.

स्वभावमैत्री सखिता स्वपत्यो-
र्वशित्वमन्योन्यभयोनिशुद्धिः ।
परः परः पूर्वगमे गवेष्यो
हस्ते त्रिवर्गी युगपद्युतिश्चेत् ॥

अथात्र सिद्धान्तं कथयति– स्वभावमैत्रीति । राश्योः स्वभावमैत्री, स्वपत्योः सखिता, वशित्वं, अन्योन्यभयोनिशुद्धिः एषु चतुर्षु पदार्थेषु पूर्वगमे पूर्वालाभे परः परो गवेष्योऽन्वेषणीयः । अर्थादादौ स्वभावमैत्री समसप्तकादिका गवेष्या, तदलाभे स्वपत्योः सखिता मैत्री, तदभावे राश्योर्वशित्वं, तदलाभे भयोनिशुद्धिर्गवेष्या । चेत् युगपद्युतिः चतुर्णां प्राप्तिः तदा हस्ते त्रिवर्गी, त्रयाणां धर्मार्थकामानां वर्गाणां समाहारस्त्रिवर्गी स्यात् । लक्ष्मी.

मुहूर्तचिन्तामणिः

[1]मृत्युः षष्ठाष्टके ज्ञेयोऽपत्यहानिर्नवात्मजे ।
द्विर्द्वादशे निर्धनत्वं द्वयोरन्यत्र सौख्यकृत् ॥

स्त्रीपुंसराश्योः परस्परं षष्ठाष्टमराशित्वे सति मृत्युर्ज्ञेयः । यथा मेषकन्ययोः (मेषवृश्चिकयोः*) । एवं नवात्मजे नवपञ्चमेऽपत्यानां बालानां हानिः नाशः स्यात् । यथा सिंहधनुषोः । एवं द्विर्द्वादशे सति निर्धनत्वं दारिद्र्यं स्यात् । यथा मेषवृषयोः । अन्यत्र तृतीयैकादशे चतुर्थदशमे समसप्तमे वा सौख्यकृत्पाणिपीडनं स्यात् । पीटी.

* अस्याग्रिमश्लोकगतापवादविषयत्वात् प्रामादिकमिदमुदाहरणमिति भाति ।

(१) मुचि. ६।३१ .

ज्योतिष्प्रकाशे

[1]केचिन्नेच्छन्ति चैकांशं
केचिदिच्छन्ति मेलकम् ।
तत्राप्यङ्घ्रेर्घटीसाम्यं
त्यजेन्नो भिन्ननाडिकम् ॥
एकराशौ महाप्रीतिश्चतुर्थदशमे सुखम् ।
तृतीयैकादशे वित्तं सुप्रजाः समसप्तके ॥

कालार्णवः

[2]सद्भकूटे तथाऽन्यस्मिन्नंशाद्वा राशितोऽथवा ।
संभवे वरदूरत्वं त्याज्यस्त–(? ज्यं त)त्राधिको गुणः ॥

संग्रहे

[3]कन्याझषवृषवृश्चिक-
कर्कटमकराः शुभावहाः प्रोक्ताः ।
स्वैः स्वैरष्टमभवनै-
रेभिर्विदधीत सुप्रीतिम् ॥

चिन्तामणिटीकायाम्

[4]विषमात्कन्यकाराशेः षष्ठं षष्ठाष्टकं न सत् ।
समात्षष्ठं शुभं ज्ञेयमष्टषष्ठं शुभं द्वयात् ॥

(१) ज्योनि. १४४ .
(२) ज्योनि. १४४ .
(३) प्रपा. ३२१ ; ज्योनि. १४५.
(४) संग. १९७.

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[1]कन्यामारभ्य गणने यदि षष्ठाष्टकं भवेत् ।
तद्व्यत्ययो वाऽपि भवेत्कन्यकाया मृतिस्तदा ॥
नवपञ्चमयोगो वा तद्विपर्यास एव वा ।
अनपत्या भवेन्नारी मृतवत्साऽपि वा भवेत् ॥
द्विर्द्वादशं तु कन्याया द्वादशद्वयमेव च ।
दरिद्रो वा भवेत्स्वामी देशान्तरगतोऽपि वा ॥
मीनादियुग्मे शुभदं मेषादौ त्वशुभं भवेत् ॥
मित्रषष्ठाष्टकं कीटमेषयोर्वृषजूकयोः ।
कर्किचापभयोर्मीनसिंहयोर्मृगयुग्मयोः ।
कन्यकाकुम्भयोरन्यत्प्रयत्नादिह वर्जयेत् ॥
समसप्तकयोगे च दशमे च चतुर्थके ।
एकादशे तृतीये वा विवाहः प्रीतिदायकः ॥
[2]द्विर्द्वादशं दरिद्रार्थं मृत्यवे च षडष्टकम् ।
नवपञ्चमकं राश्योर्वैपुत्र्याय परं शुभम् ॥
[3]एकराशौ च दम्पत्योः शुभं स्यात्समसप्तके ।
चतुर्थे दशमे चैव तृतीयैकादशे तथा ॥
[4]मकरे कर्कटे चैव कुम्भे सिंहे तथैव च ।
परस्परं सप्तमे च वैधव्यं तु विनिर्दिशेत् ॥
निर्धनत्वं वियोगो वा मेले द्विर्द्वादशे भवेत् ॥
त्रिकोणे त्वनपत्यत्वमपमृत्युः षडष्टके ॥

(१) विसौ. ३६–३७. (२) संग. १९७.
(३) निप. २७९ (=) चतुर्थे दशमे (चतुर्थदशके); संत. ८८४ .
(४) ज्योनि. १४४ .

नाडीकूटम्

वसिष्ठः

[1]आवृत्तिभिर्भैस्त्रिभिरश्विभाद्यं
क्रमोत्क्रमात्संगणयेदुडूनि ।
यदैकपर्वण्युभयोश्च धिष्ण्ये
नेष्टा नृनार्योर्भृशमेकनाडी ॥

(१) वसं. ३२।२०२ येदुडूनि (येच्च भानि) यदैक (यद्येक); विसौ. ३९ .

[1]सा मध्यनाडी पुरुषं निहन्ति
तत्पार्श्वनाडी खलु कन्यकां च ।
आसन्नपर्यायसमागता चे-
द्वर्षेण साऽप्यन्तरिता त्रिवर्षैः ॥

(१) वसं. ३२।२०३ ; प्रपा. ३२० (=); विसौ. ३९ च (तु); संग. १९८ (=) विसौवत् .

[1]मध्यनाडी पतिं हन्ति
पार्श्वे नाड्यौ तु कन्यकाम् ।
तस्मान्नाडी सदा त्याज्या
दम्पत्योः शुभमिच्छता ॥

नारदः

[2]चतुस्त्रिव्यङ्घ्रिभोत्थायाः कन्यायाः क्रमशोऽश्विभात् ।
वह्निभादिन्दुभान्नाडी त्रिचतुःपञ्चपर्वसु ।
गणयेत्संख्यया चैकनाड्यां मृत्युर्न पार्श्वयोः ॥

[3]त्रिरेखपक्षे गणयेद्रसंख्यया
चत्वारि पक्षे अभिजिद्युतानि ।
उभे च आरोह्यवरोहिणी तथा-
ऽवरोहि पञ्चाङ्गुलिवर्जितं च ॥

[4]एकनाडीविवाहश्च गुणैः सर्वैः समन्वितः ।
वर्जनीयः प्रयत्नेन दम्पत्योर्निधनं यतः ॥

मध्यनाडी पतिं हन्ति
पार्श्वनाडी तु कन्यकाम् ।
तस्मान्नाडी सदा त्याज्या
दम्पत्योः शुभमिच्छता ॥

[5]नाडीशुद्धिः कन्यकाकण्ठसूत्रं
ज्ञेयं तस्माच्चिन्तयेत्पूर्वमेव ।
पश्चाद्राशिश्चाधिपो मित्रभावं
विप्रादीनां मुख्यमेतत्सदैव ॥

(१) वसं. ३२।१८९.

(२) ज्योना. २७।१४०–१४१ ; प्रपा. ३२० (=) तृतीयार्धं नास्ति ; विसौ. ४० तृतीयार्धे (गणयेत्संख्यया चैकनाड्यां मृत्युर्न पार्श्वयोः । त्रिचतुःपञ्चभिर्मध्यनाड्यां मृत्युर्न पार्श्वयोः ॥); ज्योनि. १४६ तृतीयार्धं नास्ति ; संग. १९८ चैकनाड्यां (मध्यनाड्यां).

(३) प्रपा. ३२० रेख (रङ्क) उभे (उभौ) ; संग. १९८ येद्रसंख्यया (येदुडूनि).

(४) विसौ. ४०.

(५) प्रपा. ३२० (=) पू.; विसौ. ४०.

गर्गः

[1]नाडीकूटं तु संग्राह्यं कूटानां तु शिरोमणिः ।
ब्रह्मणा कन्यकाकण्ठसूत्रत्वेन विनिर्मितम् ॥
चतुष्पात्कन्यकाऋक्षं गणयेदश्विभादिकम् ।
त्रिभं सव्यापसव्येन भिन्नं पर्व शुभावहम् ॥
कन्यकर्क्षं त्रिपाच्चेत्स्याद्गणयेत्कृत्तिकादिकम् ।
चतुर्भिः पर्वभिस्तद्वदभिजित्तारकान्वितम् ॥
कन्यकर्क्षं द्विपाच्चेत्स्याद्गणयेत्सौम्यभादिकम् ।
पञ्चभिस्त्ववरोहे तु पञ्चमाङ्गुलिवर्जितम् ॥
संश्लिष्टा मध्यनाडी तु पुरुषं हन्ति वेगतः ।
संश्लिष्टा पार्श्वनाडी तु कन्यकां हन्त्यसंशयम् ॥
आसन्ना त्वेकनाडी स्यादासन्नमृतिदायिनी ।
दूरस्था चैकनाडी स्याद्दूरानिष्टकारिणी ॥

वृद्धगर्गः

[2]यस्मादनर्थकलहामयमृत्यवः स्युः
पाणिग्रहादनु तयोः खलु नाडियोगे ।
तस्माच्चतुस्त्रियमलाङ्घ्रिषु भेषु नूनं
नाडीसमाजमिति चिन्त्यमनुक्रमेण ॥

[3]एकनाडीस्थिता यत्र गुरुर्मन्त्राश्च देवताः ।
तत्र द्वेषं रुजं मृत्युं क्रमेण फलमादिशेत् ॥
प्रभुः पण्याङ्गना मित्रं देशो ग्रामः पुरं गृहम् ।
एकनाडीस्थितं भव्यं विरुद्धं वेधवर्जितम् ॥

वराहमिहिरः

[4]आद्यैकनाडी कुरुते वियोगं
मध्याख्यनाड्यामुभयोर्विनाशः ।
अन्त्या च वैधव्यमतीव दुःखं
तस्माच्च तिस्रः परिवर्जनीयाः ॥

(१) विसौ. ४०–४१.

(२) विसौ. ४०.

(३) ज्योनि. १४६.

(४) विसौ. ३९.

स्वरोदये

[1]त्रिनाडीवेधनक्षत्रमश्विन्यार्द्रायुगोत्तराः ।
हस्तेन्द्रमूलवारुण्यः पूर्वभाद्रपदास्तथा ॥
याम्यसौम्यौ गुरुर्योनिश्चित्रामित्रजलाह्वयम् ।
धनिष्ठा चोत्तरा भाद्रा मध्यनाडी व्यवस्थिता ॥
कृत्तिका रोहिणी सर्पो मघा स्वातीविशाखके ।
उत्तरा श्रवणा पौष्णं पृष्ठनाडी व्यवस्थिता ॥
प्राङ्नाड्या वेधतो भर्ता मध्यनाड्योभयं
तथा ।
पृष्ठनाडीव्यधे कन्या म्रियते नात्र संशयः ॥
प्रनष्टं जन्मभं यस्य तस्य नामर्क्षतो वदेत् ॥

विवाहवृन्दावनम्

[2]रुद्रार्यमेन्द्रवरुणद्वयमश्विनी च
विश्वाग्निवायुफणिनां युगमन्त्यभं च ।
शेषाणि चेति नवकत्रयमेकयाते
जन्मोडुनी वरवधूनिधनाय नाडी ॥

रुद्रार्यमेन्द्रवरुणद्वयं, अश्विनी चेति प्रथमनवकम् । विश्वाग्निवायुफणिनां युग्मं अन्त्यभं चेति द्वितीयनवकम् । शेषाणि नक्षत्राणि च तृतीयनवकं इत्येवं नक्षत्राणां नवकत्रयं ज्ञेयम् । जन्मोडुनी कन्यावरयोर्जन्मनक्षत्रे एकयाते एकस्मिन्नवके प्राप्ते चेत् तदा वरवधूनिधनाय नाडी नाडीदोषो भवति । लक्ष्मी.

प्रमीयमाणोऽपि मतैर्मुनीनां
त्रिद्व्यङ्घ्रिनक्षत्रभुवः कुमार्याः ।
नाडीचतुःपञ्चतयस्य पक्षो
न क्षोदवीथीविषयत्वमेति ॥

कैश्चित् त्रिचरणद्विचरणनक्षत्रोत्पन्नकन्यायाः क्रमेण चतुर्नाडीपञ्चनाडीचक्रवेध उक्तः, स न ग्राह्य इत्याह– प्रमीयमाण इति । त्रिद्व्यङ्घ्रिनक्षत्रभुवः त्रिचरणद्विचरणनक्षत्रोत्पन्नायाः कुमार्याः कन्यायाः क्रमेण नाडीचतुःपञ्चतयस्य, नाडीचतुष्टयस्य, नाडीपञ्चकस्य पक्षः मुनीनां हारीतादिमहर्षीणां मतैः प्रमीयमाणोऽपि प्रमाणत्वं प्राप्तः अपि क्षोदवीथीविषयत्वं विचारपद्धतिगोचरत्वं नैति नागच्छति, सर्वदेशेऽनुपयुक्तत्वात् । यथाऽऽह वृद्धगर्गः– ‘ जाङ्गले च चतुर्माला पाञ्चाले पञ्चमालिका । त्रिमाला सर्वदेशेषु विवाहे ऋषिसंमता ॥ ’ तथा च हारीतः– ‘ त्र्यङ्घ्रिभे द्व्यङ्घ्रिभे वध्वा जाताया गणयेत्क्रमात् । वह्निभादिन्दुभान्नाडीं चतुःपञ्चसु पर्वसु ॥ ’ इति । लक्ष्मी.

(१) संत. ८८३–८८४.

(२) विवृ. ३।६–७.

मुहूर्तचिन्तामणिः

[1]ज्येष्ठाऽर्यम्णेशनीराधिपभयुगयुगं
दास्रभं चैकनाडी
पुष्येन्दुत्वाष्ट्रमित्रान्तकवसुजलभं
योनिबुध्न्ये च मध्या ।
वाय्वग्निव्यालविश्वोडुयुगयुगमथो
पौष्णभं चापरा स्या-
द्दम्पत्योरेकनाड्यां परिणयनमस-
न्मध्यनाड्यां हि मृत्युः ॥

ज्येष्ठा प्रसिद्धा । अर्यम्णं उत्तराफाल्गुनी । ईशः आर्द्रा । नीराधिपः वरुणः, तद्भं शततारका । एभ्यो नक्षत्रेभ्यो युगयुगं द्वयंद्वयं ज्येष्ठामूलं उत्तराफाल्गुनी हस्तश्च आर्द्रा पुनर्वसुश्च शततारका पूर्वाभाद्रपदा चेत्यर्थः । दास्रभं अश्विनी च । एतन्नक्षत्रनवकं परस्परमेकनाडीत्युच्यते । पुष्यः प्रसिद्धः । इन्दुः मृगः । त्वाष्ट्रं चित्रा । मित्रः अनुराधा । अन्तकं भरणी । वसुः धनिष्ठा । जलभं पूर्वाषाढा । योनिः पूर्वाफाल्गुनी । बुध्न्यः अहिर्बुध्न्यः उत्तराभाद्रपदा च । एतन्नक्षत्रनवकं परस्परं मध्यनाडी इत्युच्यते । वायुः स्वाती, अग्निः कृत्तिका, व्यालः आश्लेषा, विश्वोडु उत्तराषाढा एभ्यो युगयुगं स्वाती विशाखा च कृत्तिका रोहिणी च आश्लेषा मघा च उत्तराषाढा श्रवणश्चेत्यर्थः, पौष्णभं रेवती च । एतन्नक्षत्रनवकं अपरा तृतीयनाडी इत्युच्यते । एतत्फलमाह– दम्पत्योः स्त्रीपुंसयोः एकनाड्यां परिणयनं असत् दुष्टफलं स्यात् । मध्यनाड्यां हि निश्चयेन मृत्युर्द्वयोरपि स्यात् । पीटी.

(१) मुचि. ६।३४.

ज्योतिष्प्रकाशे

[1]निधनं मध्यमनाड्यां
दम्पत्योर्नैव पार्श्वयोर्नाड्योः ।
केऽप्याहुर्मध्यायाः
पादविभेदे न दोषाय ॥
करग्रहे पृष्ठनाड्यौ विनिन्द्ये इति यद्वचः ।
तत्क्षत्रियादिविषयं गौतम्या याम्यतस्तथा ॥

रत्नकोशे

[2]आद्यनाडीव्यधे भर्ता मध्यनाडीव्यधे द्वयम् ।
पृष्ठनाडीव्यधे कन्या म्रियते नात्र संशयः ॥
समासन्ने व्यधे शीघ्रं दूरवेधे चिरेण तु ।
व्यधान्तरभमानेन वर्षं दुष्टं प्रजायते ॥
जठरे निर्धनत्वं च गर्भे मरणमेव च ।
पृष्ठे दौर्भाग्यमाप्नोति यस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[3]अश्विन्यार्द्रा शतभिषक्फल्गुनी चोत्तरा तथा ।
पूर्वाभाद्रपदा मूलं ज्येष्ठा हस्तः पुनर्वसुः ॥

(१) ज्योनि. १४६.
(२) ज्योनि. १४५–१४६.
(३) ज्योनि. १४५.

पूर्वाफल्गुनिका चित्रा धनिष्ठा भरणी मृगः ।
पूर्वाषाढाऽनुराधा च पुष्योऽहिर्बुध्न्यमेव च ॥
कृत्तिका रोहिणी स्वाती मघाऽऽश्लेषा च
रेवती ।
श्रवणश्चोत्तराषाढा विशाखा चैकनाडिकाः ॥
[1]अश्विन्यार्द्रा हस्तमूलज्येष्ठाश्चोत्तरफाल्गुनी ।
पूर्वाभाद्रपदादित्यं शततारामाऽऽद्यनाडिका ॥
भरणी मृगपुष्यानुराधाश्चित्रा धनिष्ठिका ।
पूर्वाषाढोत्तरा भाद्रा मध्यमा पूर्वफाल्गुनी ॥
कृत्तिका श्रवणस्वाती विशाखा रेवती मघा ।
आश्लेषा रोहिणी चान्त्योत्तराषाढासु चेतरा ॥

[2]अश्विन्यादिषु धिष्ण्येषु
नाडीभेदो यदा भवेत् ।
विवाहस्तत्र कर्तव्यो
नाड्यैक्ये चाशुभप्रदः ॥

(१) संग. १९७–१९८.
(२) विसौ. ३९.

माहेन्द्रकूटम्

वसिष्ठः

[1]स्त्रीधिष्ण्यतो वेद४दिग१०द्रि७विश्व१३–
नृपा१६तिधृत्या१९कृति२२तत्त्व२५तुल्ये ।
पुंभे सति प्रीतिरतीव शश्वत्
माहेन्द्रकूटाच्च वधूवरस्य ॥

(१) वसं. ३२।१७९ माहेन्द्रकूटाच्च (महेन्द्रवर्गश्च); विसौ. ३५.

गर्गः

[1]वध्वादीनां चतुःसप्त दशमश्च त्रयोदशः ।
षोडशैकोनविंशश्च द्वाविंशः पञ्चविंशतिः ।
एते माहेन्द्रकूटाश्च विवाहे कीर्तिता बुधैः ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनम्

[2]स्त्रीभात्पुंभं चतुःसप्तदिग्विश्वैकोनविंशतौ ।
नृपत्याकृतितत्त्वे तु माहेन्द्रमिति कथ्यते ॥

(१) प्रपा. ३२०. (२) विसौ. ३४.

स्त्रीवरदीर्घकूटम्

वसिष्ठः

[1]स्त्रीधिष्ण्यतो भे नवके वरस्य
चाद्ये तयोर्वैरमथ द्वितीये ।
सामान्यमेतच्च वधूविदूषितं
तस्मात्तृतीये नवके विवाहः ॥

नारदः

[2]स्त्रीधिष्ण्यादाद्यनवके स्त्रीदूरमतिनिन्दितम् ।
द्वितीये मध्यमं श्रेष्ठं तृतीये नवके भृशम् ॥

दैवज्ञमनोहरे

[3]स्त्रीराशेर्वरभं दूरं कन्यादूरं शुभावहम् ।
व्यस्तं नृदूरमशुभं वश्यत्वात्तदपीष्टदम् ॥
कन्यादूरं शुभं प्रोक्तं वरदूरं न कारयेत् ॥

(१) वसं. ३२।१८०; विसौ. ३५ मथ (मथो) वधूविदूषितं ... ... विवाहः (वधूवरं च, श्रेष्ठं तृतीयं नवकं विवाहे).
(२) ज्योना. २७।१२५–१२६ पृ. ५९–६०; ज्योनि. १४७.
(३) विसौ. ३५; ज्योनि. १४७ (=) तृतीयार्धं नास्ति; संग. १९९ (=) वश्यत्वात्तदपीष्टदम् (अवश्यत्वान्न हीष्टदम्).

विधिरत्ने

[1]स्त्रीजन्मतारकादूर्ध्वं त्रयोदशमितं भवेत् ।
पुंसो वा यदि जन्मर्क्षं स्त्रीदीर्घं तदपि स्मृतम् ॥
स्त्रीणां नक्षत्रमारभ्य पुंसो नक्षत्रकं भवेत् ।
त्रिभागं तत्र कर्तव्यं एकद्वित्रितयं फलम् ॥
प्रथमं पुत्रपौत्रं च द्वितीयं सर्वनाशनम् ।
तृतीयं बन्धनं प्रोक्तं स्त्रीदीर्घमिति चोच्यते ।
स्त्रीदीर्घे यदि चोद्वाहे स्त्रीनाशो भवति ध्रुवम् ॥

डामरतन्त्रे

[2]भामिनीजन्मनक्षत्राद्द्वितीयं पतिजन्मभम् ।
न शुभं कर्तृनाशाय कथितं ब्रह्मयामले ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचने

[3]स्त्रीधिष्ण्यादतिदूरस्थं पुंभं स्त्रीदीर्घमुच्यते ।
नवकत्रितये ज्ञेयं नीचं मध्यममुत्तमम् ॥
[4]स्त्रीणां नक्षत्रमारभ्य पुंनक्षत्रं प्रगण्यते ।
त्रयोदशादूर्ध्वमृक्षं स्त्रीदीर्घं बहुलं भवेत् ॥

(१) विसौ. ३५.
(२) संग. १९९.
(३) विसौ. ३५.
(४) प्रपा. ३२०.

रज्जुकूटम्

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[1]अश्विन्यादिचतुष्टयं क्रमवशात्
पूर्वं कनिष्ठादिकं
न्यस्येदङ्गुलिपर्वमूर्धनि नभस्येभ्यः
परं तारकम् ।

(१) प्रपा. ३२२.

आरोहाक्रमणेऽवरोहणविधिं कुर्यात्
क्रमोऽयं वरः
पादोरूदरकण्ठमूर्धविषया
रज्जोरिमा रज्जवः ॥
पादरज्जौ प्रयाणं स्यादूरुरज्जौ धनक्षयः ।
उदरे पुत्रहानिः स्यात्कण्ठरज्जुः पतिं हरेत् ॥
दंपत्योर्मरणायैव शिरोरज्जुरिति स्मृतः ॥

अश्विसार्पौ मघाज्येष्ठे मूलान्त्ये पादरज्जुकाः ।
याम्यतिष्यौ भाग्यमित्रे जलबुध्नी
च जानुकाः ॥

अग्न्यदित्युत्तरेन्द्राग्नी विश्वाजाङ्घ्री च
नाभिकाः ।

ब्रह्मेश्वरौ करस्वात्यौ मुकुन्दवरुणौ तथा ।
स्युः कण्ठरज्जवश्चन्द्रवसुचित्राः शिरोऽभिधाः ॥
[1]विधुबिम्बत्रयं कृत्वा तिर्यग्रेखाचतुष्टयम् ।
अश्विन्यादीनि धिष्ण्यानि वामपार्श्वादि
विन्यसेत् ॥

(१) विसौ. ३५–३६.

गोमूत्रवद्विरचयेद्युतिमेषामनुक्रमात् ।
फलं नक्षत्रयोश्चिन्त्यं कन्यकावरयोरिदम् ॥

गलोदरकटीपादं रेखासु यदि संस्पृशेत् ।
एकरेखा भवेन्नाशो भिन्नरेखा सुशोभनम् ॥

वैधव्यं गलरेखायां क्रोडरेखाऽनपत्यता ।
दरिद्रता भवेत्कट्यां पादे वा जीवनाशनम् ॥

गलस्थितादिधिष्ण्येषु मित्ररेखास्थितेषु च ।
दम्पत्योरायुरारोग्यं सुखसंपत्समृद्धयः ॥

वेधकूटम्

वसिष्ठः

[1]पूर्वाश्विन्योर्याम्यमैत्राख्ययोश्च
वह्नीन्द्राग्न्योर्वायुतोयेशयोश्च ।
विश्वेन्द्वोर्वै त्वाष्ट्रजाङ्घ्न्योर्हुताश-
विष्णवोर्विश्वादित्ययोर्जीववाय्वोः ॥

मूलाश्लेषातारयोः पौष्णपित्रो-
र्भाग्यर्क्षाहिर्बुध्न्ययोर्वै विवाहे ।
तोयेशाहिर्बुध्न्ययोराजपादा-
र्यम्णोर्वैरं सर्वदा वर्जनीयम् ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[2]अश्विन्यादीनि ऋक्षाणि नवाद्यन्तानि च
क्रमात् ।
ज्येष्ठान्तानि मघादीनि नव विध्युः परस्परम् ॥

(१) वसं. ३२।२०४–२०५.
(२) विसौ. ३९.

मूलादिपौष्णभान्तानि नव विध्युः परस्परम् ।
विद्वान्येतानि संत्यज्य दम्पत्योः पाणिपीडनम् ।
कुर्वीत यत्नतो विद्वान् वेधे वैधव्यमाप्नुयात् ॥

[1]अश्वियमाग्निविरिञ्चा
ज्येष्ठामैत्रद्विदैवपवमानाः ।
रुद्रादितिगुरुफणिनो
नारायणवैश्वदेवजलमूलम् ॥

पित्र्यभगार्यमहस्ताः
पौष्णोपान्त्यावजैकपाद्वरुणाः ।
विध्यन्ति प्रतिपादं
शशिवसुचित्रास्तथान्योन्यम् ॥

मूर्ध्नि वेधः पतिं हन्याद्बाहुवेधश्च योषितम् ।
कुक्षिवेधः सुतं हन्यादूरुवेधश्च बान्धवान् ।
पादवेधो धनं हन्यात्तस्मात्सर्वान्विवर्जयेत् ॥

(१) प्रपा. ३२२.

भूतकूटम्

वसिष्ठः

[1]दस्रर्क्षतो भानि भवन्ति पञ्च
गणा धराम्ब्वग्न्यनिलाम्बराणाम् ।
पञ्चर्तुभूतर्त्विषुभिः क्रमेण
वैरं जलाग्न्योरितरत्र वृद्धिः ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[2]अश्विन्याद्यास्तु षट्ताराः पुनर्वस्वादयश्च षट् ।
हस्तादिपञ्चकं चैव ज्येष्ठाद्यं पञ्चकं तथा ॥

(१) वसं. ३२।२०६ ; विसौ. ४१ गणा धराम्ब्वग्न्य (गन्धादितोयाग्न्य) पञ्चर्तु (भूतर्तु).
(२) प्रपा. ३२२–३२३.

वस्वादिपञ्चकं भानां भूतकूटं धरादयः ।
स्त्रीपुंसोर्जन्मनक्षत्रे एकभूते शुभावहः ॥

धरातोयेऽतिसंपत्स्यात्तोयवाय्वोस्तु मध्यमः ।
अधमं वायुभूम्योः स्यादग्नितोयेऽधमाधमः ॥

शेषभूतेऽधमो योगः परस्परसमागमे ।
ज्ञेयानि भूतकूटानि दम्पत्योस्तु विवाहके ।

धरादयः पृथिव्यादिपञ्चभूतानि । प्रपा. ३२२

[1]दस्राद्दक्षाणि पञ्चर्तुभूतर्त्वक्षाणि वै क्रमात् ।
पृथिव्यादीनि वह्न्यम्बुवैरमन्यच्छुभावहम् ॥

(१) विसौ. ४१.

लिङ्गकूटम्

वसिष्ठः

[1]सार्पाच्चतुष्कं वसुवारिरुद्र-
त्वाष्ट्रत्रयं विश्वयमान्त्यशक्राः ।
स्त्रीलिङ्गतारा वरुणेन्दुमूलाः
नपुंसकाख्याः पुरुषाः पराः स्युः ॥
[2]स्वकीयलिङ्गेषु तयोः स्वजन्म-
धिष्ण्येषु संप्रीतिरतीव नित्यम् ।
युद्धं भवेद्व्युत्क्रमलिङ्गकेषु
सामान्यमन्यत्र नपुंसकेषु ॥

बृहस्पतिः

[3]सार्पाच्चतुष्कं रौद्रं च याम्यं त्वाष्ट्रत्रिकं जलम् ।
विश्वेन्दुवासवं पौष्णं स्त्रीलिङ्गं समुदाहृतम् ॥

(१) वसं. ३२।२०७ वरुणेन्दुमूलाः नपुंसकाख्याः (श्रवणेन्दुमूलतारा नपुंसाः) पराः (परे); विसौ. ४१; ज्योनि. ११०.
(२) वसं. ३२।२०८; विसौ. ४१ लिङ्गेषु तयोः (लिङ्गे ह्युभयोः) लिङ्गकेषु (लिङ्गके तु).
(३) प्रपा. ३२३.

सौम्यवारुणमूलानि नपुंसकाह्वयानि च ।
शेषाः पुंलिङ्गतां यातास्ताराः शृणु शचीपते ॥
स्त्रीनक्षत्रेऽङ्गनाजन्म पुंनक्षत्रे पुमान्यदि ।
स संयोगः शुभः प्रोक्तो देवेन्द्रगुरुणा मतः ॥
न शुभं विपरीते तु मध्यमं स्त्रीनपुंसकम् ।
पुंनपुंसकमेवं स्यात्सर्वत्र द्विकयोगतः ॥

गर्गः

[1]श्रवणाभिजिदादित्यहस्ततिष्याश्विनीयुताः ।
प्रोष्ठपादद्वयं चित्रा पुंताराश्च प्रकीर्तिताः ॥
वारुणं सौम्यमूले च नपुंसकसमाह्वयाः ।
शेषाः स्त्रियः समाख्यातास्ताराः स्युर्गुरुणा
मताः ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनम्

[2]वसूदकेशविश्वान्त्यत्वाष्ट्रत्रययमेन्द्रकाः ।
उरगादिचतुष्कं च स्त्रीलिङ्गे प्रीतिरुत्तमा ।
दम्पत्योर्व्युत्क्रमे लिङ्गे कलहः सर्वदा भवेत् ॥

(१) प्रपा. ३२३.
(२) विसौ. ४१.

जातिकूटम्

वसिष्ठः

[1]विप्रक्षमाधीश्वरविट्चतुर्था
ये पञ्चमाः संकरजाश्च षष्ठाः ।
जातिप्रभेदा इति दस्रभादि-
ऋक्षाण्यपि ब्राह्मणपूर्वकाणि ॥
[2]क्रमादजाङ्घ्रित्रितयं च शिष्टं
त्रैवर्णिकानां निखिलानि भानि ।
सम्यग्विचार्यैवमनुक्रमेण
जात्याख्यकूटे च फलं ब्रवीमि ॥
प्रीतिर्नृनार्योरतुलैकजात्यां
पुंजातितो हीनकुला समा स्त्री ।
स्त्रीजातितो हीनकुलः पुमांश्चेत्
विलोमजात्यामपि तीव्रवैरम् ॥

(१) वसं. ३२।२०९; विसौ. ४१–४२ र्था ये (र्थाश्चे) जाति (जातौ).
(२) वसं. ३२।२१०–२११; विसौ. ४२ कूटे च (कूटेऽत्र) रतुलैकजात्यां (रखिलैकजात्योः) तीव्रवैरम् (याति वैरम्).

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[1]अश्विनीरौद्रभाग्यादि पञ्च पञ्च च तारकाः ।
ततश्चतुश्चतुस्तारा जातयः षट् प्रकीर्तिताः ॥

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैवानुलोमजाः ।
प्रतिलोमाश्च कथ्यन्ते पण्डितैर्जातयश्च षट् ॥

उत्तमः समजातिः स्यान्मध्यमस्त्वनुलोमजः ।
अधमः प्रतिलोमः स्याच्चण्डालोऽप्यधमाधमः ॥

[2]विप्रक्षत्रियविट्शूद्राः पञ्चमः संकरश्च षट् ।
दस्रादीनि च चत्वारि चत्वारि प्रतिजातिषु ॥

अजाङ्घ्रित्रितयं शिष्टं विप्रादित्रितयं क्रमात् ।
प्रशस्तमेकजातौ तु हीनस्त्रीग्रहणं सदा ॥

(१) प्रपा. ३२३.
(२) विसौ. ४१.

पक्षिकूटम्

वसिष्ठः

[1]भेरुण्डपिङ्गलककाकसुकुक्कुटानां
बर्हीं तथाऽश्विमुखभानि गणाश्च पञ्च ।
बाणर्तुषट्शरशरैः क्रमशो विवाहे
भिन्ने गणे कलहमेकगणे प्रवृद्धिः ॥

(१) वसं. ३२।२१४; प्रपा. ३२३ कलहं (कलहः); विसौ. ४२.

योगिनीकूटम्

वसिष्ठः

[1]ब्रह्माणी कौमारी वाराही वैष्णवी च माहेन्द्री ।
चामुण्डा माहेशी श्रीलक्ष्मीश्चाष्टयोगिन्यः ॥

*पूर्ववदूर्ध्वं सर्वं योगिन्यैक्ये शुभोऽन्यथा
त्वशुभः ।
वर्गो मुख्यतरः स्यात्सर्वेषां सर्वदा करग्रहणे ॥

* पूर्ववदिति आयकूटे इत्यर्थः ।

(१) वसं. ३२।२१६–२१७; विसौ. ४२ वर्गो मुख्यतरः स्यात् (वर्गोऽयं मुख्यतरः).

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[1]योगिनीनां तु सप्तानामनीकः सप्ततुल्यकः ।
एकयोगिनि नक्षत्रे शुभं तारा यदि द्वयोः ।
भिन्नयोगिनि ताराः स्युर्न शुभोऽयं विशेषतः ॥
[2]ब्रह्माणी चैव कौमारी वाराही वैष्णवी तथा ।
माहेन्द्री चैव चामुण्डा माहेशी च तथा रमा ॥
तारा दस्रादयस्त्वष्टौ साभिजिच्च पुनः पुनः ।
योगिन्यैक्ये समृद्धिः स्याद्भिन्नत्वेऽल्पं शुभं
भवेत् ॥

(१) प्रपा. ३२३.
(२) विसौ. ४२.

गोत्रकूटम्

वसिष्ठः

[1]स्युः सप्तगोत्रा भचतुष्टयेन
गजाश्विसंख्याशिवमुखानि भानि ।
मरीचिवासिष्ठमहाङ्गिरोऽत्रि
पौलस्त्यसंज्ञाः पुलहः क्रतुश्च ॥
[2]यदैकगोत्रे कलहः स्वजन्मभे
संप्रीतिवृद्धिर्यदि भिन्नगोत्रे ।
एष प्रधानः खलु गोत्रवर्गः
सुचिन्तनीयः सततं नृनार्योः ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[3]मरीचिगोत्रताराः स्युरश्विन्यादिचतुष्टयम् ।
वासिष्ठाः सौम्यताराद्या आश्लेषाद्यास्तथा-
ऽङ्गिराः ॥

(१) वसं. ३२।२१२; विसौ. ४२ गजाश्विसंख्याश्वि (गजाश्वसंख्याश्व) महाङ्गि (मथाङ्गि).
(२) वसं. ३२।२१३ स्वजन्मभे (त्वजस्रं) सुचिन्त (संचिन्त); विसौ. ४२.
(३) प्रपा. ३२३.

हस्ताद्यास्तु तथाऽत्रिः स्यात्पुलस्त्यो मैत्रभादयः ।
पुलहश्चैव विश्वाद्या भृगुर्वरुणभादयः ॥

एवं गोत्रोत्थभाद्यास्तु भिन्नगोत्रे शुभं भवेत् ।
सगोत्रे त्वशुभं विद्याद्गोत्रसंयोग उत्तमः ॥

वधूवरर्क्षं चैकर्षिगोत्रस्थमशुभं भवेत् ।
भिन्नर्षिगोत्रे शुभदं वरवध्वोर्विवाहके ॥

[1]मरीचिश्च वसिष्ठश्च ह्यङ्गिराश्चात्रिरेव च ।
पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्रतुश्च मुनयः क्रमात् ॥

साभिजिद्दस्रभादीनि सप्त सप्त पुनः पुनः ।
भिन्नगोत्रेषु शुभदमेकगोत्रे कलिप्रदम् ॥

(१) विसौ. ४२.

आयकूटम्

वसिष्ठः

[1]आया ध्वजाद्याः क्रमशोऽश्विपूर्व-
भान्यष्टभिर्भैश्च पुनः पुनः स्युः ।
त्रैवणिकं भत्रितयं च शिष्टं
प्रद्वेष एषां खलु पञ्चमेन ॥

गर्गः

[2]ध्वजस्य ताराः संप्रोक्ता अश्विन्यादिचतुष्टयम् ।
सौम्याद्यब्धिरथाग्नौ च सर्पाद्याश्च हरौ तथा ॥

(१) वसं. ३२।२१५ एषां (मेषां); प्रपा. ३२३ पूर्वभान्य (पूर्वा तान्य) भत्रितयं (च त्रितयं); विसौ. ४२ पूर्व (पूर्वा) भत्रितयं च (भिन्नतयैव).
(२) प्रपा. ३२३.

हस्ताद्याः शुनि चैवं स्याद्वृषे चेन्द्रा-
ग्निपूर्वकाः ।
मूलाद्याः खरताराः स्युर्वैष्णवाद्या गजस्य च ॥

पूर्वाप्रोष्ठपदाद्याः स्युर्वायसस्य त्रितारकाः ।
मित्रायेऽतिशुभं विद्यादर्याये तु विनाशदः ।
समाये सम एव स्याद्दम्पत्योर्जन्मतारयोः ॥

स्ववर्गात्पञ्चमो रिपुरिति पूर्ववत् ज्ञेयम् ।

प्रपा. ३२३

सुधांशुयुक्कूटम्

वसिष्ठः

[1]पावकदुर्गादिवसौ रविरमरपतिश्च सुरपदिशि ।
धर्मचतुर्मुखदिवसौ भूतनयः पावकश्च
वह्निदिशि ॥
गिरिसुतशिवदिवसौ वा सुरगुरुः
प्रेतपश्च याम्यायाम् ।
गणपतिहरिदिवसौ दिशि रवितनयः
कोणपश्च नैर्ऋत्याम् ॥

(१) वसं. ३२।२१८–२२३.

कामभुजङ्गमदिवसौ
असुरगुरुर्वारिपश्च वारुण्याम् ।
कलिगिरिजात्मजदिवसौ
प्रभञ्जनः शीतरुक्च वायव्याम् ॥
दिनपतिनिशिपतिदिवसौ दिनपसुतो
यक्षराडुदीच्यां च ।
वसुपितृदिवसौ नूनं स्वर्भानुरथ
चन्द्रमौलिरैशान्याम् ॥
अश्विन्याद्यास्ताराः पर्यायपरैरष्टभिश्च विज्ञात्वा ।
दम्पत्योर्दिगधीशग्रहनाथानां तिथीशानाम् ।
मित्रत्वे मित्रत्वं शत्रुत्वे शात्रवं च वैवाहे ॥

दैवकूटम्

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[1]तारेशदेवताद्वन्द्वे परस्परममित्रताम् ।
याते विनाशो दम्पत्योर्मित्रतारा सुखं भवेत् ॥

(१) प्रपा. ३२३.

दम्पत्योर्मित्रतारा तु शुभदा चेद्विवाहके ।
देवासुरेशतारासु दम्पत्योर्यदि तारके ।
विनाशः स्याद्द्वयोर्योगे मित्रे शेषे शुभावहम् ॥

पुञ्जीकूटम्

रत्नमालायाम्

[1]षट् पौष्णतो द्वादश शाङ्कराच्च
पौरन्दराद्भानि नव क्रमेण ।
पूर्वार्धमध्यापरभागयुञ्जि
चिरंतनज्यौतिषिकैः स्मृतानि ॥

(१) ज्योनि. १४६; संग. १९९ शाङ्क (शङ्क).

पूर्वभागयुजि भे पतिः प्रियो
योषितामपरभागयोगिनि ।
स्त्री नृणां भवति मध्ययोगिनि
प्रेम नूनमुभयोः परस्परम् ॥

वर्गकूटम्

मुहूर्तचिन्तामणिः

[1]अकचटतपयशवर्गाः
खगेशमार्जारसिंहशुनाम् ।
सर्पाखुमृगावीनां
निजपञ्चमवैरिणामष्टौ ॥

नामकर्मप्रकरणे ‘ चूचेचोलापदेष्वाद्ये ’ इत्यज्झल्रूपाः सर्वे वर्णा अस्माभिरभिहिताः । तत्राज्रूपः अवर्गः, कुचुटुतुपु इति पञ्चवर्गाः, एको यवर्गः, अन्यः शवर्गः । एवमष्टौ वर्गाः । तत्र अवर्गः खगेशस्य गरुडस्य, कवर्गो मार्जारस्य, चवर्गः सिंहस्य, टवर्गः शुनः कुक्कुरस्य, तवर्गः सर्पस्य, पवर्गः आखोः मूषकस्य, यवर्गः मृगस्य, शवर्गो मेषस्य । अत्र निजात् स्वस्मात् पञ्चमा वैरिणो येषां ते तथोक्ताः । गरुडसर्पयोः, मार्जारमूषकयोः, सिंहमृगयोः, श्वमेषयोः परस्परं महावैरमित्यर्थः । अत्र स्त्रीपुंसयोर्नक्षत्रद्वयं भक्ष्यभक्षकवर्गे चेद्भवेत्तदा न शुभम् । यदा त्वेकवर्गे उदासीनवर्गे वा स्यात्तदा शुभमेव । एतच्च स्वामिसेवकयोरपि विचार्यम् ।

पीटी.

(१) मुचि. ६।३५.

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनम्

[1]वर्गेशास्तार्क्ष्यमार्जारसिंहश्वसर्पमूषकाः ।
मृगश्च शशकस्तत्र स्ववर्गात्पञ्चमो रिपुः ॥

(१) ज्योनि. १४७; संग. १९९.

कूटगुणविचारः

मुहूर्तचिन्तामणिः

[1]वर्णो वश्यं तथा तारा योनिश्च ग्रहमैत्रकम् ।
गणमैत्रं भकूटं च नाडी चैते गुणाधिकाः ॥

एते राशिकूटभेदाः वर्णादिमैत्र्यां सत्यां गुणाधिकाः एकादिगुणाधिकाः स्युः । यथा वर्णमैत्र्यामेको गुणः, वश्ये द्वौ गुणौ, तारायां त्रयो गुणाः, योनिमैत्र्यां चत्वारः, ग्रहमैत्र्यां पञ्च, गणमैत्र्यां षट्, सद्भकूटे सप्त, नाडीभेदेऽष्टौ इत्यर्थः । पीटी.

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[2]एको गुणः सदृग्वर्णे तथा वर्णोत्तमे वरे ।
हीनवर्णे वरे शून्यं केऽप्याहुः सदृशे दलम् ॥
[3]सख्यं वैरं च भक्ष्यं च वश्यमाहुस्त्रिधा बुधाः ।
वैरे भक्ष्ये गुणाभावो द्वयोः सख्ये गुणद्वयम् ।
वश्यवैरे गुणश्चैको वश्यभक्ष्ये गुणार्धकम् ॥
[4]एकतो लभ्यते तारा शुभा चैवाशुभाऽन्यतः ।
तदा सार्धो गुणश्चैव ताराशुद्धौ मिथस्त्रयः ॥
[5]उभयोर्न शुभा तारा तदा शून्यं समादिशेत् ।
अष्टाविंशतिताराणां योनयश्च चतुर्दश ।
तत्र वैरं महद्वैरं सत्त्वानां स्वस्वभावतः (? ता) ॥
मैत्रं चैवातिमैत्रं च विवाहे सत्त्वसादृशम् ।
महावैरे च वैरे च स्वभावे च यथाक्रमम् ।
मैत्रे चैवातिमैत्रे च खेन्दुद्वित्रिचतुर्गुणाः ॥
ग्रहमैत्रं सप्तभेदं गुणाः पञ्च प्रकीर्तिताः ।
तत्रैकाधिपतित्वे च मित्रत्वे गुणपञ्चकम् ॥
चत्वारः सममित्रत्वे द्वयोः साम्ये त्रयो गुणाः ।
मित्रवैरे गुणश्चैकः समवैरे गुणार्धकम् ॥
परस्परं खेटवैरे गुणशून्यं विनिर्दिशेत् ।
असद्भे सममित्रादौ व्येका ग्राह्या यथोदिताः ॥
गणभेदः सप्तविधो गुणाः षट्प्रमिता मताः ।
षड् गुणा गणसादृश्ये पञ्च स्युः सुरमानुषे ॥
नार्या देवो नरः पुंसश्चत्वारो वा गुणास्त्रयः ।
देवराक्षसयोः शून्यं शून्यं च नररक्षसोः ॥
पुंसो रक्षोगणो यत्र नार्या देवोऽथवा नरः ।
गुणौ द्वौ क्रमतश्चैको गुणो ग्राह्योऽन्यथा न हि ॥
सद्भकूटत्रयं प्रोक्तं दुष्टकूटत्रयं तथा ।
सप्तमं चैकराश्याख्यं गुणस्तेषामथोच्यते ॥
शून्यमेकांशके चैकराशौ सप्तैव भिन्नभे ।
एकराश्यृक्षके सप्त भिन्नराश्यैकभे शराः ॥
सद्भकूटेऽबलादूरे सप्त चापि नृदूरके ।
सद्भमैत्रेषु ते सप्त मैत्रहीने तु षड्गुणाः ॥
दुष्टकूटे च मित्राख्ये स्त्रीदूरेऽब्धिमिता गुणाः ।
नृदूरे दुष्टकूटे च मित्रसंज्ञे गुणान्विते ।
एको गुणोऽन्यथा शून्यं शून्यं निन्द्ये तु दुष्टभे ॥
नाड्यन्तरं शुभं यत्र ग्राह्यं तत्र गुणाष्टकम् ।
नाडीदोषे गुणाभावः पूर्वाचार्यैरुदाहृतः ।
पृष्ठनाड्यंशभेदादिग्राह्यपक्षेऽपि खं गुणाः ॥
गणवैरे च भक्ष्ये च तथा योन्यां च वैरके ।
नैव ग्राह्या गुणास्तत्र शून्यं चैव विदुर्बुधाः ॥
गुणैः षोडशभिर्निन्द्यं मध्यमा विंशतेस्तथा ।
श्रेष्ठं त्रिंशद्गुणं यावत्परतस्तूत्तमोत्तमम् ॥
सद्भकूट इति ज्ञेयं दुष्टकूटेऽथ कथ्यते ।
निन्द्यं गुणैर्विंशतिभिर्मध्यमं पञ्चभिस्तथा ।
तत्परैः पञ्चभिः श्रेष्ठं ततः श्रेष्ठतरं गुणैः ॥
[1]वर्णो वश्यं मिथस्तारा योनिर्ग्रहगणेष्टता ।
राशिकूटं नाडिकाः स्युरेकाधिकगुणा अमी ॥

(१) मुचि. ६।२१.
(२) ज्योनि. १४७; संग. १९४.
(३) ज्योनि. १४७; संग. १९४ गुणार्धकम् (गुणाधिकम्).
(४) ज्योनि. १४७; संग. १९४ चैवाशुभाऽन्यतः (चैवान्यतोऽशुभा) सार्धो गुण (सार्धगुण) ज्योतिर्निबन्धे.
(५) ज्योनि. १४७-१४८.

(१) संग. १९४.

कूटापवादाः

वसिष्ठः

[1]एकाधिपत्ये त्वथ मित्रभावे
स्त्रीपुंसराश्योर्नवरज्जुदोषे ।
षट्काष्टकादिष्वपि शर्मदं स्या-
दुद्वाहकर्माऽऽचरतोस्तयोश्च ॥
एकाधिपे मित्रभावेऽप्युद्वाहः शर्मदः सदा ।
द्विर्द्वादशे त्रिकोणे च न कदाचित्षडष्टके ॥
[2]अन्योऽन्यं शात्रवं यत्र दम्पत्योर्जन्मतस्तयोः ।
प्रीतिषष्ठाष्टमं त्याज्यमपि नूनं करग्रहे ॥
[3]द्विर्द्वादशे वा नवपञ्चमे वा
षष्ठाष्टके राक्षसयोषितो वा ।
एकाधिपत्ये भवनेशमैत्रे
वैरेऽपि पाणिग्रहणं विधेयम् ॥
[4]विवाहकरणे नृणामवश्यं वश्यमिष्यते ।
तदभावेऽपि राशिश्च गणरज्जुयुतः शुभः ॥
[5]योनेरभावे नोद्वाहः स तु कार्यो वियोगदः ।
राशिर्वश्यं च यद्यस्ति कारयेन्न तु दोषभाक् ॥
[6]स्त्रीदीर्घे रज्जुकूटे च राशौ नाड्यां स्थिते सति ।
ग्रहाणां मैत्र्यभावेऽपि विवाहः शुभदो भवेत् ॥

नारदः

[7]एकाधिपे मित्रभावे शुभदं पाणिपीडनम् ।
द्विर्द्वादशे त्रिकोणे च न कदाचित्षडष्टके ॥

बृहस्पतिः

[1]जन्मकर्मर्क्षनाथौ द्वौ मिथो मित्रे यदा तदा ।
वैनाशिकांशकोद्भूतदोषो भङ्गत्वमाप्नुयात् ॥
जन्मकर्मर्क्षनाथौ द्वौ तदंशस्थौ यदा तदा ।
वैनाशिकांशकोद्भूतदोषो भङ्गत्वमाप्नुयात् ॥
[2]एकराशौ पृथग्धिष्ण्ये पृथग्राशौ तथैकभे ।
गणं नाडीं नृदूरत्वं ग्रहवैरं न चिन्तयेत् ॥
[3]दोषापनुत्तये नाड्या मृत्युञ्जयजपादिकम् ।
विधाय ब्राह्मणांश्चैव तर्पयेत्काञ्चनादिना ॥
हिरण्मयीं दक्षिणां च दद्याद्वर्णादिकूटके ।
गावोऽन्नं वसनं हेम सर्वदोषापहारकम् ॥

शानकः

[4]वर्गवैरं योनिवैरं गणवैरं नृदूरकम् ।
दुष्टकूटफलं सर्वं ग्रहमैत्र्या विनश्यति ॥

गर्गः

[5]स्त्रीदीर्घगणयोः सत्त्वे चन्द्रताराबले सति ।
असत्त्वं दिनकूटस्य न दोषं जनयेद्ध्रुवम् ॥

दिनकूटमिति ताराकूटस्यैव संज्ञान्तरम् । चन्द्रताराबलमत्र जन्मलग्नकालीनं वेदितव्यम् । संप्र. ७७७

[6]ग्रहमैत्री च राशिश्च विद्यते नियतं यदि ।
न गणाभावजनितं दूषणं स्याद्विरोधदम् ॥

(१) वसं. ३२।१८६–१८७.
(२) वसं. ३२।१९३.
(३) विसौ. ३७; सग. १९७ षष्ठाष्टके (षडष्टके) योषितो (योषिता) वैरेऽपि (शुभाय).
(४) विसौ. ३६; संप्र. ७७६.
(५) प्रपा. ३२१ (=) रभावे (रभेदे) स तु कार्यो (कार्यः स तु); विसौ. ३५ अत्रिः; संप्र. ७७७.
(६) विसौ. ३९; संप्र. ७७८.
(७) ज्योना. २७।१३० पृ. ६०.

(१) प्रपा. ३२०.
(२) ज्योनि. १४४.
(३) विसौ. ४३; संग. १९९ हारकम् (कारकम्) चूडामणौ.
(४) ज्योनि. १४७ मैत्र्या विनश्यति (मैत्रेण नश्यति); संग. १९८–१९९.
(५) विसौ. ३५; संप्र. ७७६–७७७.
(६) प्रपा. ३२० (=) (ग्रहमैत्रं च राशिश्च विद्यते नियतं यदि । न गणाभावजनितो दोषः कश्चन विद्यते ॥); विसौ. ३४.

[1] ग्रहमैत्री च रज्जुश्च स्यातां सज्जनसंमतौ ।
माहेन्द्रदोषो नास्तीति वाक्यमिन्द्रपुरोधसः ॥

[2] न खेटमैत्रं नो राश्यं न वर्णो न च तारकाः ।
सद्भकूटे परा प्रीतिर्न सा वज्रेण भिद्यते ॥

सद्राशिकूटं ग्रहमैत्रयुक्तं
शुभं भवेद्यद्यपि योनिवैरम् ।
योनौ गणे चेत्त्वनुकूलता स्यात्
शुभो विवाहो ह्यपि खेटवैरम् ॥

ग्रहमैत्रं शुभा तारा राशिवश्यं त्रिभिः शुभम् ।
षडष्टकं बुधाः प्राहुर्द्वाभ्यां द्व्यर्कत्रिकोणकम् ॥

[3] सद्भकूटे योनिवैरं मृत्युदं च परित्यजेत् ।
तत्र चेद्ग्रहयोः सख्यं नातिदुष्टं विदुर्बुधाः ॥

मनुः

[4] ग्रहमैत्री च रज्जुश्च यदि नाडी पृथक् तयोः ।
विवाहः शुभदः कन्या राक्षसी वा नरो वरः ॥

वराहः

[5] द्विर्द्वादशं नृदूरत्वं नाडीगणभयोनिता ।
न चिन्त्या खगवैरं च राशिकूटोत्तमं द्वयोः ॥

[6] रक्षोगणो यदि वरो नृगणा कुमारी
सद्राशिकूटखगमैत्रभयोनिशुद्धिः ।
यद्यस्ति तत्र शुभदं करपीडनं स्यात्
वामभ्रुवां खलु यदा न हि नाडियोगः ॥

[7] सद्भकूटं योनिशुद्धिर्ग्रहसख्यं गुणत्रयम् ।
एष्वेकतमसद्भावे कन्या रक्षोगणा शुभा ॥

(१) प्रपा. ३२०. इदं वचनं गर्गस्यैवेति न निर्णयः ।
(२) ज्योनि. १४४–१४५.
(३) ज्योनि. १४२.
(४) विसौ. ३४; संग. १९७ नरो वरः (वरो नरः).
(५) ज्योवि. १४४.
(६) ज्योनि. १४३.
(७) ज्योनि. १४३; संग. १९७ सख्यं (मैत्री).

श्रीधरीये

[1] द्विर्द्वादशे पञ्चनवर्क्षयोगे
षष्ठाष्टके राक्षसयोषिदृक्षे ।
एकाधिपत्ये उभयोश्च मैत्रे
विवाहयोगं शुभदं वदन्ति ॥

श्रीपतिः

[2] भवनपतिसुहृत्त्वं स्यात्तथैकाधिपत्यं
यदि भवनवशित्वं चैव षष्ठाष्टमेऽपि ।
शुभकृदिह विवाहोऽन्योन्यताराविशुद्धौ
यदि खलु फणिचक्रे स्यान्न नाडी-
समाजः ॥

विवाहवृन्दावनम्

[3] दृश्यते सुहृदभिन्नपतित्वं
क्षेत्रयोस्तदखिलेष्वपि मेलः ॥

अथास्य परिहारं कथयति–दृश्यत इति । चेत्क्षेत्रयोः राश्योः सुहृदभिन्नपतित्वं स्वामिसुहृत्त्वं ऐकाधिपत्यं वा दृश्यते तत्तदा अखिलेषु समस्तेषु द्विर्द्वादशादिषु अपि मेलः स्यात् । लक्ष्मी.

[4] स्याद्राशिमैत्रीधुरि कुम्भहर्योः
करग्रहस्तद्ग्रहविग्रहेऽपि ।
तस्यामसत्यां मृगराजमीना-
वप्याहतौ तद्ग्रहयोः सुहृत्त्वे ॥

राशिमैत्रग्रहमैत्रयोरन्यतरलाभेऽपि शुभत्वं कथयति–स्यादिति । कुम्भहर्योः कुम्भसिंहयोः समसप्तकत्वात् राशिमैत्रीधुरि राशिमैत्र्यां सत्यां तद्ग्रहविग्रहे तयोः स्वामिनोः शत्रुत्वे अपि करग्रहः स्यात् । तथा तस्यां राशिमैत्र्यां असत्यामपि तद्ग्रहयोः तत्स्वामिनोः सुहृत्त्वे मृगराजमीनौ आदृतौ षट्काष्टकत्वेऽपि स्वामिसुहृत्त्वात् सिंहमीनौ स्वीकृतावित्यर्थः । लक्ष्मी.

(१) प्रपा. ३२१.
(२) प्रपा. ३२०; विसौ. ३८ षष्ठाष्टमे (षट्काष्टके).
(३) विवृ. ३।२.
(४) विवृ. ३।११.

दैवज्ञमनोहरे

[1] कन्यादूरं शुभं प्रोक्तं वरदूरं न कारयेत् ।
मिथ्यैतद्भाषितं पूर्वैर्ग्रहमैत्र्याऽथ नोऽशुभम् ॥

विधिरत्ने

[2] स्त्रीदीर्घं यदि नोद्वाहे स्त्रीनाशो भवति ध्रुवम् ।
स दोषो नास्ति यद्यस्ति राशीशग्रहमित्रता ॥

बुधवल्लभे

[3] ग्रहवैरं दुष्टकूटे सन्मेले योनिवैरकम् ।
त्याज्यं वैरं राशिवैरे तारादौष्ट्यं षडष्टके ॥
गणवैरं वल्लभत्वाद्वर्गाद्व्यर्कं त्रिकोणकम् ।
स्त्रीदूराद्दुष्टकूटश्च मैत्राः सर्वे गुणाः शुभाः ॥

न वर्णवर्गो न गणो न योनि-
र्द्विर्द्वादशे चैव षडष्टके वा ।
वरेऽपि दूरे नवपञ्चमे वा
मैत्री यदि स्याच्छुभदो विवाहः ॥

माधवीये

[4] जन्मेशकर्मेश्वरमित्रभावः
क्षिणोति वैनाशिकदोषमुग्रम् ॥

राजमार्तण्डः

[5] भवेत्त्रिकोणे बहुपुत्रवित्ता
द्विर्द्वादशे चार्थमुपैति कन्या ।
षट्काष्टके सौख्यफलं विधत्ते
स्त्रीणां विवाहो ग्रहमित्रभावे ॥
मैत्री क्षेत्रपयोर्द्वयोर्यदि भवे-
देकाधिपत्येऽपि चेत्
तारा मित्रसुमित्रजन्मशुभदा
क्षेमा च संपत्करी ।

(१) विसौ. ३५ पू.; संग. १९९ (=).
(२) प्रपा. ३२० (=) नोद्वाहे (वोद्वाहे); विसौ. ३५ राशीशग्रह (राशिश्च गण).
(३) ज्योनि. १४६.
(४) प्रपा. ३२०.
(५) विसौ. ३८.

षष्ठाष्टे नवपञ्चमे व्ययधने
योगेऽपि पुंयोषितोः
प्रीत्यायुःसुतवृद्धिवित्तजनकः
कार्यो विवाहस्तदा ॥

[1] षष्ठाष्टके गोमिथुनं प्रदेयं
कांस्यं सरूप्यं नवपञ्चमेऽपि ।
वस्त्रं प्रदेयं कनकं स्वशक्त्या
द्विर्द्वादशे ब्राह्मणतर्पणं च ॥

वैद्यनाथः

[2] एकभे च पृथग्राशौ पृथग्भे चैकराशिके ।
अंशान्नृदूरता त्याज्या कन्यादूरं शुभावहम् ॥

स्वरोदये

[3] द्वयोर्जन्मभयोर्वेधे न कर्तव्यं कदाचन ।
एकराश्यादियोगे तु नाडीदोषो न विद्यते ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[4] प्रोक्ते दुष्टभकूटके परिणय-
स्त्वेकाधिपत्ये शुभो-
ऽथोराशीश्वरसौहृदेऽपि गदितो
नाड्यृक्षशुद्धिर्यदि ।
अन्यर्क्षेऽशपयोर्बलित्वसखिते
नाड्यृक्षशुद्धौ तथा
ताराशुद्धिवशेऽथ राशिवशता-
भावे निरुक्तो बुधैः ॥

अथास्य दुष्टभकूटस्य परिहारं शार्दूलविक्रीडितेनाह — प्रोक्ते इति । प्रोक्त दुष्टराशिकूटे सत्यपि चेद्द्वयोः स्त्रीपुरुषराश्योरेकाधिपत्ये एकस्वामित्वे परिणयो विवाहः

(१) विप. २८० (=) मेऽपि (के तु) उत्तरार्धे (द्विर्द्वादशाख्ये कनकान्नताम्रं विप्रार्चनं हेम च नाडिदोषे ।); विसौ. ४२ (=); ज्योनि. १४७ (षडष्टके गोमिथुनं प्रदद्यात्कांस्यं सरौप्यं नवपञ्चमे च । देयं च वस्त्रं कनकाश्वयुक्तं द्विर्द्वादशे ब्राह्मणभोजनं च ॥).
(२) ज्योनि. १४४.
(३) संत. ८८४.
(४) मुचि. ६।३२.

शुभो गदितः। यथा षष्ठाष्टके मेषवृश्चिकयोस्तुलावृषयोर्वा द्विर्द्वादशे मकरकुम्भयोः। नवपञ्चमे त्वेकाधिपत्याभावः। अथवा राशीश्वरयोः राशिस्वामिनोः सौहृदे मैत्रे परिणयः शुभो गदितः । यथा षष्ठाष्टके मीनसिंहयोरित्यादौ, नवपञ्चमे मेषधनुषोरित्यादौ, द्विर्द्वादशे मीनमेषयोरित्यादौ ।

अथैवंविधेऽपि प्रीतिषष्ठाष्टकादिविषये नाडीदोषः सर्वथा त्याज्य एवेत्याह-- नाड्यृक्षशुद्धिर्यदीति । 'ज्येष्ठार्यम्णेशनीराधिपयुगयुगम्' इत्यादिना वक्ष्यमाणानां त्रिविधनाडीनक्षत्राणां शुद्धिः स्त्रीपुरुषनक्षत्रस्थितिरेकस्यां कस्यामपि नाड्यां यदि न भवति तदा प्रीतिषष्ठाष्टकादि विधेयम् । यद्येकस्यां नाड्यां स्त्रीपुरुषनक्षत्रस्थितिस्तदा तु नैव विवाहः ।

ननु यत्र नाडीनक्षत्रशुद्धिरस्ति, यथा भरणीहस्तयोः, षष्ठाष्टकं वर्तते, ग्रहमैत्री तु नास्ति, तत्र किं कार्यमत आह- अन्यर्क्षेंऽशपयोरिति । अन्यर्क्षे प्रीतिषष्ठाष्टकादिभ्योऽन्यराशौ । कोऽर्थः ? राशिस्वामिनोः परस्परं शत्रुत्वे वा समत्वे वा षष्ठाष्टकादौ च सति अंशपयोस्तद्राशिनवांशस्वामिनोर्बलित्वसखिते स्यातां, बलित्वं च सखिता च, प्रथमाद्विवचनान्तं पदम् । बलित्वं सबलत्वमुच्चादिस्थितत्वेन सखिता परस्परमैत्री, ते उभे चेद्भवतः, सखिताया उपलक्षणत्वादेकाधिपत्यमपि, तदा विवाहः शुभो निरुक्तः ।

अस्मिन्नपि पक्षे नाडीशुद्धिरपेक्षितैवेत्याह—नाड्यृक्षशुद्धौ तथेति । प्रागुक्तप्रकारेण नाडीनक्षत्रेषु स्त्रीपुरुषनक्षत्रयोरेकस्यां नाड्यामवस्थित्यभावश्चेत् तदा विवाहः शुभः । यथा भरणीहस्तयोः । सत्युभयविधविरोधे राशिनवांशयोः क्रमेण पञ्चमचतुर्थयोर्यौ स्वामिनौ सूर्यभौमौ तयोर्मैत्र्यप्यस्ति, स्वनवांशस्थितत्वात् सबलत्वमपि, तत्र विवाहः शुभफलदो निगदितः । यतोऽत्र स्त्रीपुंसनक्षत्रयोरेकनाड्यामवस्थित्यभावः । यदा त्वश्विनीहस्ताख्ये इव द्वयोर्नक्षत्रे स्यातां तदा नाडीनक्षत्रशुद्ध्यभावात् सकलगुणवत्त्वेऽपि विवाहो न भवति, किं पुनरेवंविधे विषये इति, 'सदा नाशयत्येकनाडीसमाजो भकूटादिकान् सप्तभेदान् प्रशस्तान्' इत्युक्तेः ।

अथैतत्परिहारासंभवे परिहारान्तरमाह— ताराशुद्धिवशे इति । अत्रान्यर्क्ष इत्यनुवर्तते । प्राग्वदेव व्याख्येयमिदम् । एवंविधे विषये षष्ठाष्टकादौ च सति यदि स्त्रीपुंसनक्षत्रयोः परस्परं ताराशुद्धिवशे 'कन्यर्क्षाद्वरभं यावत्' इत्यादिना ताराशुद्धिरूपे वशे वश्यत्वे द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमनवमतारासंज्ञके सति बुधैर्विवाहः शुभो निगदितः । अत्रोदाहरणानि बुधैर्ध्येयानि ।

अथैतस्यापि परिहारस्यासंभवे परिहारान्तरमाह— अथ राशिवशताभावे इति । अत्रापि द्वयोः स्त्रीपुंसयोः राशिनाथविरोधादिके विषये षष्ठाष्टकादौ सति 'हित्वा मृगेन्द्रं नरराशिवश्याः' इत्यादिना पुरुषराशेः स्त्रीराशिवशताभावसत्त्वे (? वशताया भावे सत्त्वे) सति विवाहः शुभो निगदितः । 'यदि भवनवशित्वम्' इति श्रीपत्युक्तिश्च । अस्मिन्नपि पक्षे नाडीशुद्धिरपेक्षितैव, उक्तादेव हेतोः ।

तदयमत्र निष्कृष्टोऽर्थः-- षष्ठाष्टम—नवमपञ्चम—द्विर्द्वादशाख्येषु दुष्टभकूटेषु सत्सु परस्परं ग्रहमैत्र्येकः परिहारः । एकाधिपत्यं द्वितीयः । ग्रहवैरेऽप्यंशपयोः सबलत्वं मैत्री च तृतीयः । ताराशुद्धिश्चतुर्थः । राशिवश्यत्वं पञ्चमः । सर्वेष्वपि परिहारेषु नाडीशुद्धिरपेक्षितैव । नाडीविरोधसत्त्वे तु विवाहो नैव स्यादिति । पीटी.

[1]मैत्र्यां राशिस्वामिनोरंशनाथ-
द्वन्द्वस्यापि स्याद्गणानां न दोषः ।
खेटारित्वं नाशयेत्सद्भकूटं
खेटप्रीतिश्चापि दुष्टं भकूटम् ॥

दुष्टानां गणकूटभकूटग्रहकूटानां परिहारमाह— मैत्र्यामिति । स्त्रीपुंसराशिस्वामिनोर्मैत्र्यां सत्यां तथा राशिनवांशयोर्द्वन्द्वं युग्मं तस्यापि मैत्र्यां सत्यां गणानां दुष्टगणानां दोषो न स्यात् । स्त्री रक्षोगणा पुमान् मनुष्यगणो देवगणो वा तदा गणदोषो न स्यादित्यर्थः । सद्भकूटं शुभफलदं भकूटं राशिकूटं तृतीयैकादशादिकं खेटारित्वं ग्रहयोः शत्रुतासंबन्धिनं दोषं नाशयेत् ।

(१) मुचि. ६।३३.

एवमेव खेटप्रीतिर्ग्रहमैत्री चापि दुष्टं भकूटं षष्ठाष्टकादिकसंबन्धिनं दोषं नाशयेदित्यर्थः । पीटी.

[1]राश्यैक्ये चेद्भिन्नमृक्षं द्वयोः स्या-
न्नक्षत्रैक्ये राशियुग्मं तथैव ।
नाडीदोषो नो गणानां च दोषो
नक्षत्रैक्ये पादभेदे शुभं स्यात् ॥

अथैवं कूटान्यभिधायेदानीं नक्षत्रराश्यैक्ये विशेषमाह- राश्यैक्ये इति । द्वयोः स्त्रीपुंसयोरेकराशित्वे सति यदि भिन्नमृक्षं स्यात्तदा नाडीदोषो गणानां च राक्षसमनुष्यगणानां च दोषो नास्ति । यथा एकस्मिन् राशौ शततारका पूर्वाभाद्रपदापादत्रयं च इत्येवंरूपो नक्षत्रभेदः । तथैव नक्षत्रैक्ये राशियुग्मं राशिद्वयं चेत् स्यात्तदाऽपि प्रागुक्तो दोषो न स्यात् । उपलक्षणत्वात्तारादोषोऽपि न भवेत् । यथा एकस्मिन्नेव नक्षत्रे पूर्वाभाद्रपदाख्ये पूर्वाभाद्रपदायाः प्रथमपादत्रयं कुम्भे चतुर्थचरणश्च मीने इत्येवंरूपो राशिभेदः । अथैकराशिनक्षत्रत्वेऽपवादमाह —नक्षत्रैक्ये इति । स्त्रीपुंसयोः राश्यैक्ये नक्षत्रैक्ये च यदि चरणभेदः, यथा भरण्याः प्रथमपादे पुंसो जन्म द्वितीयपादे स्त्रियाः, तदाऽपि शुभं कल्याणं स्यात् । पीटी.

संग्रहे

[2]स्त्रीदीर्घगणसद्भावे दिनं यदि न विद्यते ।
तथाऽपि दिनमस्त्येव चन्द्रताराबलान्विते ॥

ज्योतिश्चिन्तामणौ

[3]रोहिण्यार्द्रा मृगेन्द्राग्निपुष्यश्रवणपौष्णभम् ।
अहिर्बुध्नर्क्षमेतेषां नाडीदोषो न विद्यते ॥

चूडामणौ

[4]दोषापनुत्तये नाड्या मृत्युञ्जयजपादिकम् ।
विधाय ब्राह्मणांश्चैव तर्पयेत्काञ्चनादिना ॥
हिरण्मयीं दक्षिणां च दद्याद्वर्णादिकूटकैः ।
गावोऽन्नं वसनं हेम सर्वदोषापकारकम् ॥

ज्योतिष्प्रकाशे

[1]सदसद्राशिकूटेऽपि योनिवैरं न दोषकृत् ।
यदि स्यादबलायोनिः पुंसो योनिर्बलीयसी ॥
[2]निषिद्धमेलके शान्तिं कृत्वा दानं यथोदितम् ।
दत्त्वोद्वाहं प्रकुर्वीत प्रशस्तशकुनादिषु ॥

संहितादीपके

[3]सदा तु कन्याभवनं द्वितीयं
षट्पञ्चमं स्यात्पुरुषस्य राशेः ।
तद्राशिनाथौ सुहृदौ समौ वा
सुहृत्समौ वा तदतीव शस्तम् ॥
[4]नभोगारिभावं हरेत्सद्भकूटं
विरुद्धं भकूटं हरेत्खेटमैत्री ।
सदा नाशयत्येकनाडीसमाजो
भकूटादिकान् सप्तभेदान्प्रशस्तान् ॥
[5]भेशारिभावे गणवृत्त्यभावे
नाडीसमाजेऽपि कृतो विवाहः ।
भवेत्सुतप्रीतिसुखायुराप्त्यै
सद्राशिकूटे जगुरेवमन्ये ॥

विवाहदीपिकायाम्

[6]आजौ जिता संधिलब्धा प्रीत्या दत्ता तथाऽध्वरे ।
स्वयमेवागता कन्या नैवास्तां शुद्धिमेलकौ ॥
बहूनामेकजातानां कन्यकानां करग्रहे ।
ज्येष्ठाया मेलकं वीक्ष्य लघ्वीनां नैव चिन्तयेत् ॥
आसुरादिविवाहेषु राशिकूटं न चिन्तयेत् ।
तथा व्यङ्गातिवृद्धानां दुर्भगाणां पुनर्भुवाम् ॥

(१) मुचि. ६।३६.
(२) प्रपा. ३१९ ; विसौ. ३५ (=); संप्र. ७७६.
(३) ज्योनि. १४६.
(४) संग. १९९.

(१) ज्योनि. १४२.
(२) ज्योनि. १४७.
(३) ज्योनि. १४५.
(४) विसौ. ३७ भेदान् प्रशस्तान् (भेदांश्च तेऽत्र) सप्तर्षिमते विवाहपटले; ज्योनि. १४५ विरुद्धं भकूटं हरेत्खेटमैत्री (तथा खेटमैत्री विरुद्धं भकूटम्).
(५) ज्योनि. १४५.
(६) ज्योनि. १४७.

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[1]वैनाशांशस्थराशीशजन्मेशौ मित्रभावनौ ।
वैनाशिकांशजो दोषो विनाशमुपगच्छति ॥
[2]द्विर्द्वादशं त्रिकोणं वा षष्ठाष्टममथापि वा ।
कन्यका राक्षसी वाऽपि दोषा येऽन्येऽपि केचन ॥
एकाधिपत्ये मैत्रे तु विवाहः शुभदस्तयोः ॥
[3]द्विर्द्वादशे त्रिकोणे च मैत्री क्षेत्रपयोर्यदि ।
कार्यस्तथापि संयोगो नवषष्ठाष्टके पुनः ॥
[4]रज्जुत्रिकोणस्त्रीदीर्घद्विर्द्वादशषडष्टसु ।
राशीशैक्यं च तन्मैत्रं दम्पत्योस्तत्सुखावहम् ॥
राश्यधिपे तु मित्रत्वं तस्मिन् राशौ प्रशस्यते ।
षष्ठाष्टकेऽपि शुभदं विवाहे गर्गसंमतम् ॥
[5]योनिनाडीगणानां च शुद्ध्या तद्राशिकूटकम् ।
युक्तं श्रेष्ठं गणाभावे खेटमैत्र्या भवेच्छुभम् ॥
[6]दम्पत्योरेकराशिः स्याद्भिन्नमृक्षं यदा तदा ।
गणदौष्ट्येऽप्येकनाड्यां विवाहः शुभदः स्मृतः ॥
नाडीगणौ नैकराशौ चिन्त्यौ भिन्नभयोर्यथा ।
कृत्तिकाकभयोर्द्वीशस्वात्योः पूभाजलेशयोः ॥
एकभे भिन्ननक्षत्रे न नाडीगणदुष्टता ।
वह्निभब्राह्मवत्प्रीतिः शतताराजपादवत् ॥
व्यवहितराश्योर्ऋक्षं यद्येकं जायते तत्र ।
नाडीदोषो वाच्यो मरणकरः सोऽपि दम्पत्योः ॥
[7]नक्षत्रभेदे राश्यैक्ये भैक्ये राशिद्वये सति ।
नक्षत्रैक्ये पादभेदे नाडीदोषादिकं न हि ॥

(१) प्रपा. ३२०.
(२) विसौ. ३६.
(३) विसौ. ३९.
(४) प्रपा. ३२१.
(५) ज्योनि. १४४.
(६) ज्योनि. १४३.
(७) संग. १९८.

[1]माहेन्द्रे सति माङ्गल्यं दम्पत्योरभिवर्धते ।
अस्याभावेऽपि कल्याणं रज्जौ च ग्रहमैत्रके ॥
[2]नाडीवियोगे यदि चेद्विवाहः
करोति वैधव्ययुतां च कन्याम् ।
स एव माहेन्द्रदिनादियुक्तो
राशीशयोनीसहितो न दोषः ॥
[3]विवाहमाहुर्ग्रहमैत्रशून्यं
वियोगदं यद्ययमेव भूयः ।
स्त्रीदीर्घनाडीसहितः सरज्जुः
सराशिकश्चेत्सततं शुभाढ्यः ॥
स्त्रीदूरे समसप्ते च सहजाये सुहृत्तदा ।
शत्रुः समं समं मित्रं मित्रं हि परमं शुभम् ॥
[4]दीर्घाभावे विवाहश्चेत्स्त्रीविनाशकरः स्मृतः ।
ग्रहमैत्रे गणे राशौ सति चेत्स न दोषभाक् ॥
[5]रज्जुकूटं सदा चिन्त्यं तदभावे वियोगदम् ।
स्त्रीदीर्घनाडीराशीशगणा यदि न सन्ति हि ॥
[6]रज्जोरभावे यदि चेद्विवाहः
क्रियेत सद्यः स वियोगदश्च ।
तथाऽपि राशीशगणान्वितस्तु
स्त्रीदीघनाडीसहिते न दोषदः ॥
[7]आयुष्यं दिनशोभने शुभगणे
वृद्धिश्च योनौ प्रियं
माहेन्द्रं बहुपुत्रपौत्रफलदं
स्त्रीदीर्घतः सत्सुतः ।
राशिः स्यात्कुलवृद्धिकृच्छुभफलं
मैत्रे तु वश्ये रति-
र्माङ्गल्यं बहुरज्जुके त्वथ मिथो
वेधे फलं शोभनम् ॥

(१) विसौ. ३४.
(२) प्रपा. ३२०. (३) प्रपा. ३२२.
(४) विसौ. ३५. (५) विसौ. ३६.
(६) प्रपा. ३२२; विसौ. ३६ सहिते न दोषदः (प्रयुतो न दोषः).
(७) प्रपा. ३२३; विसौ. ४१ वृद्धिश्च (सौख्यं च) फलदं (शुभदं).

वर्णदेशादिभेदेन कूटव्यवस्था

वसिष्ठः

[1]मुख्योऽग्रजानां ग्रहमित्रवर्गः
क्षमाधिपानां गणसंज्ञकश्च ।
विशां प्रधानं वनिताविदूरं
योन्याख्यवर्गश्च ततः परेषाम् ॥

नारदः

[2]चतुर्नाडी त्वहल्यायां पाञ्चाले पञ्चनाडिका ।
त्रिनाडी सर्वदेशेषु वर्जनीया प्रयत्नतः ॥
[3]सारस्वतकतकरहाटककोङ्कणकाश्मीरवङ्गनीचेषु ।
नाडीयोगश्चिन्त्यः पाणिग्रहणे न चान्यत्र ॥
[4]जाङ्गले तु चतुर्माला पाञ्चाले पञ्चमालिका ।
त्रिमालाऽन्येषु देशेषु विवाहे मुनिसंमतम् ॥

गर्गः

[5]ग्रहमैत्रं द्विजातीनां क्षत्राणां गणकूटकम् ।
वैश्यानां राशिकूटं च शूद्राणां योनिरेव च ॥
वर्णकूटादिषट्पञ्च मालवैर्दाक्षिणात्यकैः ।
पञ्च चत्वारि चोदीच्यैर्गौडैर्गर्गादिसंमतम् ।
पञ्चषट्पञ्चचत्वारि तत्तद्दिक्षु प्रकीर्तिताः ॥

मनुः

[6]अहल्यायां चतुर्नाडीसंयोगः कालमृत्युदः ।
एष योगोऽन्यदेशेषु ह्यपमृत्युफलप्रदः ॥
पञ्चनाडीसमायोगः पाञ्चाले कालदण्डदः ।
इतरत्र समायोगो दुःखदारिद्र्यदोषकृत् ।
त्रिनाड्यां तु समायोगः सर्वत्रानिष्टकारकः ॥

(१) वसं. ३२।२२४ सञ्ज्ञकश्च (संज्ञकं च) वर्गश्च ततः (वर्गं सततं); विसौ. ३६.
(२) प्रपा. ३२० (=) त्वहल्यायां (तु बाह्लीके) प्रयत्नतः (विचक्षणैः); विसौ. ४०; संग. १९८ पञ्चनाडिका (पञ्च नाडिकाः).
(३) विसौ. ४०. (४) ज्योनि. १४६.
(५) प्रपा. ३२४. (६) विसौ. ४१.

बादरायणः

[1]माहेन्द्रं गौडदेशे च मालवे रज्जुसंज्ञकम् ।
लाटे विदेहे नाडी स्याद्द्वयं काश्मीरमण्डले ॥
वेधः सौराष्ट्रविषये योगिकूटं तु दक्षिणे ।
योनिर्वै सिन्धुदेशे च ग्रहमैत्रं विदर्भके ।
पाञ्चाले गणकूटं स्यात्ताराकूटं तु मागधे ॥

ज्योतिष्प्रकाशे

[2]करग्रहे पृष्ठनाड्यौ विनिन्द्ये इति यद्वचः ।
तत्क्षत्रियादिविषयं गौतम्या याम्यतस्तथा ॥

कालविधाने

[3]ब्राह्मणानां दिनं श्रेष्ठं क्षत्रियाणां तथैव च ।
राशिकूटं तु वैश्यानां शूद्राणां योनिमेव च ॥

कालप्रकाशिका

[4]ब्राह्मणानां दिनं श्रेष्ठं क्षत्रियाणां गणं तथा ।
राशिमैत्रं तु वैश्यानां शूद्राणां योनिमेव च ॥
कन्यादीर्घं तु वैश्यानां शूद्राणां योनिमेव च ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[5]नाडीमैत्रे वर्णगणौ राशिभे वश्ययोनिके ।
वर्णेष्वीक्ष्यं तु मुख्यत्वाच्छेषाणां दूरवर्गकौ ॥
[6]विप्राणां दशकूटं स्यात्क्षत्रियाणां तथाऽष्टकम् ।
वैश्यानामपि षड्भेदं शूद्राणां च चतुष्टयम् ॥
वर्णो वश्यं नृदूरं च वल्लभत्वं च तारकाः ।
योनिर्मि(? मैं)त्रं गणो राशिर्नाडिकेति क्रमाद्दश ॥
तत्र दूरद्वयं हित्वा कूटं भेदाष्टकं भवेत् ॥
तारादिषट्कं षड्भेदं परं योनिच-(? योनेश्च-)तुष्टयम् ॥

(१) विसौ. ४१. (२) ज्योनि. १४६.
(३) सस्मृ. ५५. (४) सस्मृ. ५५
(५) ज्योनि. १४१, १४६.
(६) ज्योनि. १४१.

एकराशिनक्षत्रविचारः

वसिष्ठः

[1]एकराशौ पृथग्धिष्ण्ये चोत्तमं पाणिपीडनम् ।
एकधिष्ण्ये पृथग्राशौ लवैक्येऽपि च मृत्युदम् ॥
[2]एकगृहसंभवानां भवति विवाहः सुतार्थसंपत्त्यै ।
यद्युभयोरेकर्क्षं भवति यदा चांशको भिन्नः ॥
[3]दम्पत्योर्जन्मभे चैक्ये राशौ च निधनं तयोः ।
एकस्य च तथोद्वाहे किंचिद्भेदेऽपि वा न वा ॥

नारदः

[4]एकराशौ पृथग्धिष्ण्ये दम्पत्योः पाणिपीडनम् ।
उत्तमं मध्यमं भिन्नराश्यैकर्क्षजयोस्तयोः ।
एकर्क्षे त्वेकराशौ च विवाहः प्राणहानिदः ॥

भृगुः

[5]रोहिण्यार्द्रा मघेन्द्राग्नितिष्यश्रवणपौष्णभम् ।
उत्तरा प्रोष्ठपाच्चैव नक्षत्रैक्येऽपि शोभनाः ॥

गर्गः

[6]एकराशौ द्विनक्षत्रे पुंस्तारा प्रथमा भवेत् ।
अतीव शोभना प्रोक्ता स्त्रीतारा चेद्विनश्यति ॥
[7]भवनद्वययुक्तर्क्षे पूर्वं पुंसां शुभावहम् ।
पश्चाद्भागं तथा स्त्रीणां व्यत्ययस्तु विनाशकृत् ॥

---

(१) वसं. ३२।१९४ एकराशौ (एकराशि) चोत्तमं (ऽप्युत्तमं) लवैक्ये (सर्वैक्ये); विसौ. ४०.

(२) विसौ. ४०.

(३) वसं. ३२।१६ वा न वा (वा न च); विसौ. १२ चैक्ये (चैव) निधनं (निधने) एकस्य च (एकस्यापि) नारदः.

(४) ज्योना. २७।१२४–१२५ पृ. ५९.

(५) प्रपा. ३१९ ग्नि (ग्नी); विपा. ७४४ प्रपावत्; ज्योनि. १४४; संग. १९८ उत्तरार्धे (अहिर्बुध्न्यस्तथाऽष्टौ च शुभं भवति नान्यथा ।).

(६) प्रपा. ३१९ (=); विपा. ७४४ पुंस्तारा (पौरुषी); ज्योनि. १४३ (=).

(७) प्रपा. ३१९ (=); विपा. ७४४ उत्तरार्धे (पश्चाद्भागगतं स्त्रीणामन्यथा चेद्विनाशकृत् ।); ज्योनि. १४३ (=).

[1]नक्षत्रमेकं यदि भिन्नराशि-
स्तदा विवाहे च तयोर्विनाशः ।
पुंनामपूर्वं शुभदं विवाहे
पुत्रादिसंपत्तिविवृद्धिकारि ॥
[2]एकराशौ द्विनक्षत्रे कृत्तिकायाम्यतारके ।
धनिष्ठा शततारा च पुष्याश्लेषे च वर्जयेत् ॥

वराहः

[3]भमेलं चिन्तयेत्प्रीत्यै दम्पत्योस्तत्र निर्णयः ।
तयोर्भराश्योरेकत्वे स्वान्तैक्यात्सा गरीयसी ॥

भुजबलभीमः

[4]राशियुग्मे चैकराशौ भयोरैक्ये युगे तथा ।
पुमंशः पुरतः श्रेयान् प्रतीपस्तु न मे मतः ॥

कालनिर्णये

[5]विशाखिकार्द्राश्रवणप्रजेश-
तिष्यान्त्यतत्पूर्वमघाः प्रशस्ताः ।
स्त्रीपुंसतारैक्यपरिग्रहे तु
शेषा विवर्ज्या इति संगिरन्ते ॥
[6]अजैकपान्मित्रवसुद्विदैव-
प्रभञ्जनान्त्यार्कभुजङ्गभानि ।
मुकुन्दजीवान्तकशक्रभानि
शुभानि योषिन्नरजन्मभैक्ये ॥

---

(१) विपा. ७४४.

(२) प्रपा. ३१९; विपा. ७४४ याम्यतारके (यस्य तारका) श्लेषे च (श्लेषं च); ज्योनि. १४३–१४४ धनिष्ठा शततारा (धनिष्ठाशततारे); संग. १९८ याम्यतारके (यस्य तारका).

(३) ज्योनि. १४४.

(४) ज्योनि. १४४.

(५) प्रपा. ३१९; ज्योनि. १४४.

(६) प्रपा. ३१९ अन्ये तु इत्युक्तम्; ज्योनि. १४४ शक्रभानि (भानि नूनं).

एवं च सति भरणी रोहिणी आर्द्रा पुष्यः आश्लेषा मघा हस्तः स्वाती विशाखा अनुराधा ज्येष्ठा श्रवणः धनिष्ठा पूर्वाभाद्रा उत्तराभाद्रा रेवती एतेषु षोडशनक्षत्रेषु स्त्रीपुंसयोर्नक्षत्रैक्येऽपि शुभं भवतीत्यर्थः ।
प्रपा. ३१९

संग्रहे

[1]दम्पत्योरेकनक्षत्रे भिन्नपादे शुभावहम् ।
दम्पत्योरेकपादे तु वर्षान्ते मरणं ध्रुवम् ॥

विवाहवृन्दावनम्

[2]नक्षत्रमेकं यदि भिन्नराश्यो-
रभिन्नराश्योर्यदि भिन्नमृक्षम् ।
प्रीतिस्तदानीं निबिडा नृनार्यो-
श्चेत्कृत्तिकारोहिणिवन्न नाडी ॥

अथैकराशौ एकनक्षत्रे च विशेषं कथयति–नक्षत्रमिति । यदि नृनार्योः वरकन्ययोः भिन्नराश्योः एकं नक्षत्रं, तथा यदि अभिन्नराश्योः एकराश्योः भिन्नं ऋक्षं नक्षत्रं तदा निबिडा प्रीतिः अतिशयं प्रेम भवति । एकराशौ चेत् कृत्तिकारोहिणिवत् भिन्नमृक्षं तदा नाडी न स्यात्, नाडीदोषो न भवतीत्यर्थः । यथाऽऽह भृगुः– 'दम्पत्योरेकराशिश्चेत् पृथगृक्षं यदा भवेत् । वसिष्ठोक्तो विवाहः स्याद्गुणं नाडीं न चिन्तयेत् ॥ ' लक्ष्मी.

[3]पराशरः प्राह नवांशभेदा-
देकर्क्षराश्योरपि सौमनस्यम् ।
एकांशकत्वेऽपि वसिष्ठशिष्यो
नैकत्र पिण्डे किल नाडिवेधः ॥

अथ मतान्तरं कथयति– पराशर इति । एकर्क्षराश्योरपि नवांशभेदात् चरणभेदात् सौमनस्यं प्रीतिं पराशरः प्राह । वसिष्ठशिष्यस्तु एकांशकत्वेऽपि सौमनस्यं प्राह, यतः एकत्र पिण्डे एकस्मिन्नक्षत्रबिम्बे नाडिवेधो न भवति । लक्ष्मी.

---

(१) प्रपा. ३१९; विपा. ७४५; ज्योनि. १४४ कालनिर्णये.

(२) विवृ. ३।३; विसौ. ४०; ज्योनि. १४४.

(३) विवृ. ३।४; विसौ. ४० पू.; ज्योनि. १४४ (=).

[1]नाग्निर्दहत्यात्मतनुं तथा हि
द्रष्टा स्वदृष्टेर्न हि दर्शनीयः ।
एकांशकत्वेऽपि समप्रभावा-
न्न भर्तृभार्याव्यवहारसिद्धिः ॥

चरणैकत्वे दोषाभावे दृष्टान्तमाह– नेति । यथा हि अग्निः आत्मतनुं स्वशरीरं तेजोरूपं न दहति, यथा च द्रष्टा स्वदृष्टेः दर्शनीयः दर्शनयोग्यः न भवति, तथा हि एकत्र पिण्डे नाडिवेधोऽपि न भवितुमर्हतीति वसिष्ठशिष्यः प्राह । तत्र दोषं कथयति– एवं एकांशकत्वे चरणैकत्वे समप्रभावात् तुल्याकारबलात् भर्तृभार्याव्यवहारसिद्धिरपि न स्यात् । यत उक्तं जातकेषु– 'लग्ननवांशपतुल्यतनुः स्यात् ' इत्यादि । अतश्चरणैकत्वे सौमनस्यं न भवितुमर्हतीत्याचार्यस्याभिप्रायः । लक्ष्मी.

विधिरत्ने

[2]रोहिण्यार्द्रा मघेन्द्राग्नितिष्यश्रवणपौष्णभम् ।
आहिर्बुध्न्यं तथाऽष्टौ च शुभं भवति नान्यथा ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[3]एकर्क्षे भिन्नराशौ च नृराशिः प्रथमो यदि ।
एकाधिपत्ये मैत्रे च विवाहो मध्यमो भवेत् ॥
एकर्क्षे चैकराशौ च विवाहस्त्वशुभप्रदः ।
संकोचे तु सदा कार्यो भिन्नपादो यदा तयोः ॥

[4]एकराशौ पृथग्धिष्ण्ये
पृथग्राशौ तथैकभे ।
एकांशेऽपि कृतोद्वाहः
श्रेष्ठो मध्योऽधमः क्रमात् ॥
एकराशौ शुभोद्वाह एकभांशे मृतिप्रदः ।
यदि स्याद्भिन्ननक्षत्रं शुभदः शौनकोऽब्रवीत् ॥

---

(१) विवृ. ३।५; विसौ. ४० उत्त.; ज्योनि. १४४ (=).

(२) ज्योनि. १४४; संग. १९८ आहिर्बुध्न्यं (अहिर्बुध्न्यः) भृगुः.

(३) विसौ. ३९.

(४) ज्योनि. १४३.

*कन्या–वरवरणकालः

बौधायनगृह्यसूत्रम्

[1]उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे युग्मान् ब्राह्मणान् वरान् प्रहिणोति ॥

आपस्तम्बगृह्यसूत्रम्

[2]इन्वकाभिः प्रसृज्यन्ते ते वराः प्रतिनन्दिताः ॥

(१) नक्षत्रप्रशंसार्था गाथा विवाहप्रकरणे वरप्रसङ्गार्थमुदाहृता। यदि वराः कन्याया वरयितारः कन्यावरणार्थं इन्वकाभिः प्रसृज्यन्ते ते वराः तैर्दुहितृमद्भिः प्रतिनन्दिताः सिद्धार्था भवन्ति । तस्मात् वरप्रसङ्गे प्रशस्तमिन्वका नाम नक्षत्रम् । 'इन्वकाशब्दो मृगशिरसि' इति स्वयमेव व्याख्यास्यति, तस्मात् ज्ञायते– स्मृत्यन्तरप्रसिद्धा लौकिक्येवेयं गाथा, न सूत्रकारस्य कृतिरिति ।
अनाकुला.

(२) इन्वकाभिः मृगशिरसि । 'नक्षत्रे च लुपि' (पा. २।३।४५) इति सप्तम्यर्थे तृतीया । ये वराः वरयितारः मृगशिरसि प्रसृज्यन्ते कन्यावरणार्थं प्रेष्यन्ते, ते दुहितृमद्भिः प्रतिनन्दिताः प्रकर्षेण पूजिताः, सिद्धार्था भवन्तीत्यर्थः ।
ताद.

भारद्वाजगृह्यसूत्रम्

[3]विज्ञायते तु खल्वेकेषामिन्वकाभिः प्रसज्यन्ते ते वराः प्रतिनन्दिताः ॥

काठकगृह्यसूत्रम्

[4]कृत्तिकास्वातिपूर्वैरिति वरयेत् ॥

(१) कृत्तिकाश्च स्वातिश्च पूर्वाणि, तैर्वरयेत् कंचित्प्रयुञ्जीत, न तु स्वयं वृणुयादित्यौचित्यं णिचा दर्शयति ।
देव.

(२) भार्यां लब्धां सतीमुदगयने कृत्तिकास्वातिपूर्वैर्नक्षत्रैर्वरयेत् । कृत्तिकाश्च स्वातिपूर्वाणि च तानि कृत्तिकास्वातिपूर्वाणि । तैर्वरयेत् आत्मनो भार्यात्वेनाङ्गीकुर्यात् मयैषा भरणीया विभवानुसारेणेति ।
आदित्य.

वाराहगृह्यसूत्रम्

[1]कृत्तिकास्वातिपूर्वैरिति वरयेत् ॥

नारदः

[2]पञ्चाङ्गशुद्धिदिवसे चन्द्रताराबलान्विते ।
विवाहभस्योदये वा कन्यावरणमाचरेत् ॥

कश्यपः

[3]पञ्चाङ्गशुद्धिदिवसे चन्द्रताराबलान्विते ।
विवाहोक्तेषु ऋक्षेषु कुजवर्जितवासरे ॥
मासाद्यदिवसं रिक्तामष्टमीं नवमीं तथा ।
त्यक्त्वाऽन्यदिवसे गन्धस्रक्तण्डुलफलादिभिः ॥
सह वृद्धद्विजगणो वरयेत्कन्यकां सतीम् ॥

स्मृत्यन्तरम्

[4]कुर्याद्वैवाहिके मासि वाग्दानं द्विजसत्तमः ।
धिष्ण्ये वैवाहिके चैव मण्डपादि समाचरेत् ॥

धिष्ण्यं नक्षत्रम् । संर. ५३०

वराहः

[5]पूर्वात्रयश्रवणमैत्रभवैश्वदेव-
हौताशवासवसमीरणदैवतेषु ।
द्राक्षाफलेक्षुकुसुमाक्षतपूर्णपाणि-
रश्रान्तशान्तहृदयो वरयेत्कुमारीम् ॥

* अत्रैव वाग्दानमन्तर्भूतम् ।

(१) बौगृ. १।१।१४.
(२) आपगृ. २।१६.
(३) भागृ. १।१२.
(४) कागृ. १४।२.

(१) वागृ. १०.
(२) ज्योना. २७।१ माचरेत् (मिष्यते); प्रपा. ३४५ भस्यो (भेऽस्यो); संप्र. ८१०; विपा. ७६१ शुद्धि (शुद्ध); ज्योनि. १४९ (=) माचरेत् (मान्वयैः ?).
(३) संर. ५२९.
(४) संर. ५३०.
(५) विसौ. ५.

महेश्वरः

[1]श्रवः श्रविष्ठा श्वसनानुराधा-
सविश्वपूर्वात्रयवह्निभेषु ।
निमित्तशुद्धां फलपुष्पपूर्णः
शुभे मुहूर्ते वरयेत्कुमारीम् ॥
अशुभैस्त्रिषडायसंस्थितैः
शुभखेटैः सुतधर्मकेन्द्रगैः ।
यदि वोपचये गुरौ सिते
हरिजस्थे वरयेत्कुमारिकाम् ॥

कन्यावरणनक्षत्राणि लग्नशुद्धिं चाह महेश्वरः– श्रवः श्रविष्ठेति । विसौ. ५

व्यवहारचण्डेश्वरः

[2]पूर्वात्रितयमाग्नेयमुत्तरात्रितयं तथा ।
रोहिणी तत्र वरणे भगणः शस्यते सदा ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[3]विश्वस्वातीवैष्णवपूर्वा-
त्रयमैत्रैर्वस्वाग्नेयैर्वा करपीडोचितऋक्षैः ।
वस्त्रालङ्कारादिसमेतैः
फलपुष्पैः संतोष्यादौ स्यादनु
कन्यावरणं हि ॥

कन्यावरणमुहूर्तं मत्तमयूरछन्दसा आह– विश्वेति । उत्तराषाढास्वातीश्रवणपूर्वात्रयानुराधाधनिष्ठाकृत्तिकानक्षत्रैः अथवा विवाहनक्षत्रैरुपलक्षिते काले वस्त्रालङ्कारादिभिः आदिशब्देन खाद्यमधुरवस्तुभिः समेतैः फलपुष्पैरादौ कन्यां संतोष्य अनु पश्चात् कन्यावरणं हि निश्चयेन स्यात् ।
पीटी.

[4]वरवृतिं वस्त्रयज्ञोपवीतादिना
ध्रुवयुतैर्वह्निपूर्वात्रयैराचरेत् ॥

ज्योतिष्प्रकाशे

[5]विवाहभे स्वोदये वा कन्यावरणमाचरेत् ॥

चूडारत्ने

[1]वाग्दानं फलदानं च मासे वैवाहिके तथा ।
मधोः पौषस्य चोर्जस्य कर्तव्यं बहुले दले ॥

[2]विश्वर्क्षपूर्वात्रयकर्णयुग्म-
स्वात्यग्निमैत्रैश्च विवाहभैर्वा ।
प्रत्यङ्मुखः सन् वरयेत्कुमारीं
फलादिभिः प्राग्वदनां सुवेषाम् ॥

विश्वर्क्षं उत्तराषाढाः । पूर्वात्रयं पूर्वफल्गुनीपूर्वाषाढापूर्वप्रोष्ठपदाः । कर्णयुग्मं श्रवणं धनिष्ठाश्च । अग्निः कृत्तिकाः । मैत्रमनुराधाः । संर. ५३०

[3]धीधर्मकेन्द्रगैः सौम्यैः पापैः शत्रुत्रिलाभगैः ।
कन्याया वरणं कार्यं जीवे चोपचयस्थिते ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[4]पुण्याहे च विवाहर्क्षे चित्रावस्वश्विविष्णुभे ।
लब्ध्वा चन्द्रबलं कुर्यान्निश्चयं सत्यया गिरा ॥

[5]वाग्दाने वरणे मौढ्यं न त्यजेद् गुरुशुक्रयोः ॥

[6]सुमुहूर्तो यदा न स्याल्लग्नात्पूर्वं तदा निशि ।
तैलं कृत्वा ततः कार्यं वरणं लग्नवासरे ॥

शौनककारिका

[7]एवं निमित्तशुद्धां वरयेत्कन्यां यवीयसीं पुरुषः ।
दैवज्ञमुखात्प्राज्ञः सिद्धिं त्वधिगम्य नियमेन ॥

(१) विसौ. ५. (२) विसौ. ६.
(३) मुचि. ६।१०.
(४) मुचि. ६।११; संग. २२०.
(५) सिन्धु. ११२८.

(१) संग. २१७.
(२) ज्योनि. १४९ प्राग्वदनां (प्राग्वदनीं); संग. २१९ सुवेषाम् (सुवेशाम्) चूडारत्ने; संर. ५३० युग्मस्वात्यग्नि (युग्माश्विन्यग्नि) खः सन् व (खस्तां व) ज्योतिर्निबन्धे.
(३) ज्योनि. १४९; संग. २१९ चूडारत्ने.
(४) ज्योनि. १४८; संग. २१८.
(५) ज्योनि. १४८.
(६) ज्योनि. १५८.
(७) विसौ. ५.

'कन्याप्रदानमेके विवाहतुल्यं वदन्ति कालज्ञाः ।
लग्नं विना वसिष्ठः प्राह मुनिर्नारदश्चैवम् ॥

अत्र वरणं प्रार्थना, 'वृङ् संभक्तौ' इति धात्वर्थानुसरणात् । प्रदानं दानस्य प्रारम्भः, वाग्दानमिति यावत् । अत्रोभयत्र लग्नशुद्धेरावश्यकत्वाभावः, विवाहे त्वावश्यकता ।
विसौ. ५

(१) विसौ. ५; ज्योनि. १४९ मेके (मपरे) (=).

रेणुकारिका

'द्राक्षेक्षुपुष्पाक्षतपूर्णपाणिः
निमित्तशुद्धां वरयेत्कुमारीम् ।
पूर्वात्रयस्वातिहुताशमैत्र-
वस्वृक्षगोविन्दसवैश्वभेषु ॥
लाभारित्रिगतैः पापैः
सौम्यैः केन्द्रत्रिकोणगैः ।
गुरौ चोपचये लग्ने
भृगौ वा सौम्यवासरे ॥

(१) रेका. ५८,५९ पृ. ५२.

विवाहमुहूर्तः

कालमानविचारः

वसिष्ठः

[1]ब्राह्मं च दिव्यं मनुपित्र्यमानं
सौरं च चान्द्रं गुरुसावनर्क्षम् ।
एषां नवानां च पृथक्पृथग्यत्
प्रयोजनं तत्क्रमशः प्रवक्ष्ये ॥

मानं विधातुः खलु नित्यमायुः-
प्रमाणविज्ञानविधौ च कार्यम् ।
गीर्वाणमन्वोरपि मानमेवं
पैत्र्ये च माने शशिनः प्रवृत्तम् ॥

षष्ट्यब्दजन्मप्रभवादिकानां
फलं च सर्वं गुरुमानतः स्यात् ।
मासे यदा तत्तपसीन्द्रवन्द्ये
त्वाद्ये लवे वासवतारकायाः ॥

सौरं च संक्रान्तिवशादिनस्य
नाक्षत्रमिन्दोर्भगणभ्रमाच्च ।
त्रिंशद्दिनं सावनमानमाद्य-
दिनादमान्तं खलु चान्द्रमानम् ॥

[2]दिनप्रमाणं त्वयनं च सर्वं
संक्रान्तिकालस्य विनिर्णयं च ।
कृतादिमानं निखिलग्रहाणां
यत्कर्म सौरेण विगृह्यतेऽत्र ॥

जीमूतगर्भं निखिलं सुसम्यक्
ऋक्षेण मानेन निरीक्षितव्यम् ।
नृगर्भवृद्धिः प्रबलर्तुकालं
यत्सूतकाद्यं खलु सावनेन ॥

(१) वसं. ११।१–४.
(२) वसं. ११।५,६; विसौ. ११ (दिनप्रमाणत्वयनादिपूर्वं यत्कर्म सौरेण विगृह्यते तत् ।) एतावदेव.

[1]उद्वोयद्वोद्वाहपनयप्रतिष्ठा-
तिथिव्रतक्षौरमहोत्सवाद्यम् ।
पर्वक्रिया वास्तुगृहप्रवेशः सर्वं
च चान्द्रेण विगृह्यते तत् ॥

नारदः

[2]ब्राह्मं दैवं मानुषं च पित्र्यं सौरं च सावनम् ।
चान्द्रमार्क्षं गुरोर्मानमिति मानानि वै नव ॥
एषां तु नवमानानां व्यवहारोऽत्र पञ्चभिः ।
तेषां पृथक्पृथक्कार्यं वक्ष्यते व्यवहारतः ॥
ग्रहाणां निखिलं कार्यं गृह्यते सौरमानतः ।
वृद्धेर्विधानं स्त्रीगर्भं सावनेनैव गृह्यते ॥
प्रवर्षणं मेघगर्भो नाक्षत्रेण प्रगृह्यते ।
यात्रोद्वाहव्रतक्षौरतिथिवर्षादिनिर्णयः ॥
पर्ववास्तूपवासादि कृत्स्नं चान्द्रेण गृह्यते ।
गृह्यते गुरुमानेन प्रभवाद्यब्दलक्षणम् ॥
भचक्रगतिरार्क्षं स्यात्सावनं त्रिंशता दिनैः ।
सौरं संक्रमणं प्रोक्तं चान्द्रं प्रतिपदादिकम् ॥
तत्तन्मासैर्द्वादशभिस्तत्तदब्दो भवेत्ततः ।
गुरुचारेण संभूताः षष्ट्यब्दाः प्रभवादयः ॥

बृहस्पतिः

[3]सावनं सूतकाद्येषु शुद्धमार्गे दशाफले ।
श्रौतकार्येषु सौरं हि चान्द्रं सकलकर्मसु ॥

(१) वसं. ११।७; विसौ. ९ सर्वं च (सर्वं हि); संग. २२८ ह्यते तत् (ह्यमेतत्) शेषं विसौवत्.
(२) ज्योना. ३।१–७ पृ. १३; विसौ. ९ वर्षादिनिर्णयः (वर्षेशनिर्णयम्) कृत्स्नं (कृच्छ्रं) 'यात्रोद्वाहव्रतक्षौर' इत्यादिः एक एव श्लोकः ।
(३) विसौ. ९.

आश्वलायनः

[1]चौलोपनयगोदानसमावर्तविवाहकाः ।
व्यवहाराश्च सौरेण कार्या यात्रादयोऽपि च ॥

कश्यपः

[2]उपवासव्रतोद्वाहयात्राक्षौरोपनायनम् ।
तिथिवर्षादि निखिलं चान्द्रमानेन गृह्यते ॥

ऋष्यशृङ्गः

[3]विवाहव्रतयज्ञेषु सौरमानं प्रशस्यते ।
पार्वणेऽन्वष्टकाश्राद्धे चान्द्रमिष्टं तथाऽऽब्दिके ॥

गर्गः

[4]विवाहोत्सवयज्ञेषु सौरमानं प्रशस्यते ॥
[5]विवाहादौ स्मृतः सौरो यज्ञादौ सावनः स्मृतः ।
आब्दिके पितृकार्ये च चान्द्रमासः प्रशस्यते ॥

स्मृत्यन्तरम्

[6]एकोद्दिष्टविवाहादौ यज्ञादौ सावनः स्मृतः ।
आब्दिके पितृकार्ये च चान्द्रो मासः प्रशस्यते ॥

ब्रह्मपुराणम्

[1]तिथिकृत्ये च कृष्णादिं व्रते शुक्लादिमेव च ।
विवाहादौ च सौरादिं मासं कृत्ये विनिर्दिशेत् ॥

कल्पद्रुमे

[2]त्रिंशद्दिनं सावन आर्क्ष इन्दो-
र्भभोगतः संक्रमतस्तु सौरः ।
दर्शावधिश्चैन्दव एष मासः
कृष्णादिको विन्ध्यत उत्तरस्याम् ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[3]तपतीकृष्णयोर्मध्ये चान्द्रो मासः प्रशस्यते ।
अन्येषु सर्वदेशेषु सौरो व्रतविवाहयोः ॥
[4]विन्ध्याद्रेर्द्रक्षिणे भागे चान्द्रो मासः प्रशस्यते ।
उदग्भागे तु तस्यैव सौरं मानं विधीयते ।
अन्येषु सर्वदेशेषु मिश्रं मानं प्रकल्पयेत् ॥
[5]तिथिनैकेन दिवसश्चान्द्रमानेन कीर्तितः ।
अहोरात्रेण चैकेन सावनो दिवसः स्मृतः ॥
रविराश्यंशभोगेन सौरो दिवस उच्यते ।
चन्द्रनक्षत्रयोगेन नाक्षत्रो दिवसः स्मृतः ॥
चतुर्विधैश्च दिवसैर्मासोऽपि स्याच्चतुर्विधः ।
सौरः संक्रान्त्यवच्छिन्नः सावनस्त्रिंशता दिनैः ॥
चान्द्रौ राकान्तदर्शान्तौ नाक्षत्रो भान्त उच्यते ।
रवेर्द्वादशराशीनां भोगः सौराब्द उच्यते ॥
शतानि त्रीणि षष्ट्यन्तदिवसानां तु सावनः ।
त्रिंशत्तिथ्यात्मकैश्चान्द्रो मासैर्द्वादशभिर्भवेत् ॥
सप्तविंशतिभैर्भाब्दो मासैर्द्वादशभिर्भवेत् ।
बृहस्पतेरेकराशिभोगोऽब्दश्च बृहस्पतेः ॥
वेदव्रतवृषोत्सर्गमेखलोद्वाहमङ्गलम् ।
सौरमानेन कर्तव्यमभिषेकं नवाब्दिकम् ॥

---

(१) आश्वस्मृ. (अध्यायः) ११ पृ. ८०.

(२) संम. ६५; कृभ. १०७६; संर. ४५९ निखिलं (लिखितं).

(३) चका. १९; विसौ. ९ पू.; संग. २२८ मानं (मासः) पू.

(४) चका. १९ सौर (सौरं); विसौ. ९.

(५) स्मृच. (श्रा.) ३७६; चका. १९ विवाहादौ स्मृतः सौरो (सौरमासो विवाहादौ) चान्द्र (चान्द्रो) ज्योतिर्गार्ग्यः; चश्रा. २८२ चान्द्रमासः प्रशस्यते (मासश्चान्द्रमसः स्मृतः) व्यासः; विसौ. ९ पू., वृद्धगर्गः; उत. १४२ (आब्दिके पितृकृत्ये च मासश्चान्द्रमसः स्मृतः। विवाहादौ स्मृतः सौरो यज्ञादौ सावनो मतः ॥) पितामहः; संत. ९०८ स्मृतः (मतः) पू., पितामहः; मुक्ता. ७०२; संम. ६५ विवाहादौ स्मृतः सौरो (सौरो मासो विवाहादौ) पू.; सिन्धु. १०७९ (=) (सौरो मासो विवाहादौ) एतावदेव; संग. २२८ यज्ञादौ (व्रतादौ) पू., वृद्धगर्गः; कृभ. १०७६ (=) सिन्धुवत्; संर. ४५९ संमवत्, पू.

(६) चका. १९.

(१) उत. १४२. (२) संग. २२८.

(३) विसौ. १०; संग. २२८ चान्द्रो मासः (मासश्चान्द्रः).

(४) विसौ. १०; संग. २२९ तस्यैव सौरं मानं (विन्ध्यस्य सौरमानं) तृतीयार्धं नास्ति.

(५) निप्र. ७३ ज्योतिःशास्त्रे इत्युक्तम्.

वर्षविचारः

वसिष्ठः

[1]कश्चिद्गृहाश्रमसमो न परोऽस्ति धर्मः
सोऽपि स्थितः सुगुणवृत्तयुताङ्गनासु ।
उद्वाहलग्नवशतो गुणवृत्तलब्धि-
स्तासां तथाविधसुलग्नमतः प्रवच्मि ॥
[2]अब्देषु युग्मेष्वपि कन्यकानां
स्वजन्मवर्षाच्छुभदो विवाहः ।
अयुग्मवर्षेषु शुभो नराणां
विपर्यये दुःखगदप्रदः सः ॥

हारीतः

[3]अतिचारगते जीवे वृषेऽलौ मीनकुम्भयोः ।
यज्ञोद्वाहादिकं कुर्यात्तत्र कालो न लुप्यते ॥

नारदः

[4]युग्मेऽब्दे जन्मतः स्त्रीणां प्रीतिदं पाणिपीडनम् ।
एतत्पुंसामयुग्मेऽब्दे व्यत्यये नाशनं तयोः ॥
पुंसां युग्मेऽब्दे स्त्रीणामयुग्मेऽब्दे इत्येवंरूपे व्यत्यये तयोर्वधूवरयोः पाणिपीडनं नाशकृद्भवतीत्यर्थः ।

संर. ४५६

बृहस्पतिः

[5]मेषे वृषे झषे कुम्भे यद्यतीचारगे गुरौ ।
न तत्र कालदोषः स्यादित्याह भगवान् यमः ॥

व्यासः

[1]ग्रहशुद्धिश्चाब्दशुद्धिर्दशवर्षावधिः स्मृता ।
दशवर्षव्यतिक्रान्ता कन्या शुद्धिविवार्जिता ।
तस्यास्तारेन्दुलग्नाभ्यां शुद्धौ पाणिग्रहो मतः ॥

दक्षः

[2]युग्मेऽब्दे संप्रदा विद्याधर्मकामायुषां सदा ।
भर्तुरिष्टा (? र्द्विष्टा) भवत्योजे वर्षे कन्या त्वसंशयम् ॥

पराशरः

[3]युग्मेऽब्दे सम्पदः सौख्यं विद्या धर्मायुषी सदा ।
भर्तुर्दुष्टा भवत्योजे निषेकान्नात्र संशयः ॥

शौनकः

[4]युग्मेऽब्दे सुखसंपत्
तस्या नाशो विधीयते विषमे ।
स्त्रीणां वरस्य विषमे
सुखसंपद्धर्मकामौ च ॥

च्यवनः

[5]यदि भवेदतिचारगतो गुरु-
र्न पुनरेति निजप्रथमस्थितिम् ।
भवति लुप्तसमा झषकुम्भयो-
र्वृषभवृश्चिकयोर्यदि न स्थितः ॥
[6]मासान् दशैकादश वा प्रभुज्य
राशेर्यदा राशिमुपैति जीवः ।
भुङ्क्ते न पूर्वं च पुनस्तथापि
न लुप्तसंवत्सरमाहुरार्याः ॥

---

(१) वसं. ३२।१.

(२) वस. ३२।२; विसौ. ६ दुःखगदप्रदः सः (दुष्टखगप्रहासः).

(३) संर. ४७०.

(४) ज्योना. २७।१ पृ. ५०-५१; प्रपा. ३१४ एतत् (तच्च); विसौ. ६ नाशनं (नाशदं); विपा. ७२८ एतत् (तत्तु); संकौ. १९७ नाशनं (नाशकृत्); ज्योनि. १४९; संव. १४४ संकौवत्; पुम. ४४६; संर. ४५६ संकौवत्.

(५) संग. २१५ (=) मेषे वृषे (वृषे मेषे) चारगे गुरौ (चारगो गुरुः) उत्तरार्धे (न तत्र काललोपः स्यादित्याह गालवो मुनिः।); पुम. ४४९ संगवत्, क्रमेण वसिष्ठः, पीयूषधाराटीकायां बृहस्पतेरयं श्लोकः। तत्रत्य एव पाठोऽत्र स्वीकृतः।

(१) विसौ. ६ कन्या शुद्धिविवर्जिता (या कन्या शुद्धिवर्जिता) प्रथमार्धं नास्ति, वात्स्यः; संग. २०२-२०३.

(२) चका. ७८६. (३) विसौ. ६.

(४) विसौ. ६. (५) संर. ४६९.

(६) सग. २१५ स्तथापि (स्तथा हि); संर. ४६९.

माण्डव्यः

[1]व्रतबन्धे विवाहे च
वत्सरपरिगणनमाहुराचार्याः ।
आधानपूर्वमेके
प्रसूतिपूर्वं सदाऽन्ये तु ॥

स्मृत्यन्तरम्

[2]जन्मतो गर्भाधानाद्वा पञ्चमाब्दात्परं शुभम् ।
कुमारीवरणं दानं मेखलाबन्धनं तथा ॥

पञ्चमाब्दात्परमिति । पञ्चमाब्दात्परं यदयु- (द्यु-)ग्मं वर्षं तत्र कुमारीवरणादि शुभं भवतीत्यर्थः । तेन 'युग्मेऽब्दे जन्मतः' इत्यनेन न विरोधः ।
सरं. ४५६

वराहः

[3]वात्स्यो वर्षमनोजमिच्छति तथा
रैभ्योऽयनं चोत्तरं
श्रीवासोऽन्त्यमृतुं विहाय मुनयो
माण्डव्यशिष्या जगुः ।
चैत्रं प्रोज्झ्य पराशरः कथयते
पौषं च दौर्भाग्यदं
आषाढादि चतुष्टयं तु शुभदं
कैश्चित्प्रदिष्टं बुधैः ॥

श्रीपतिनिबन्धे

[4]अयुग्मवर्षेऽपि च दुर्भगत्वं
युग्मेऽपि वैधव्यमिति ब्रुवन्ति ।
तस्माच्च गर्भान्वितयुग्मवर्षे
विवाहिता स्यात्सुभगा सती च ॥

---

(१) संत. ९२७.

(२) गभा. ६६ ; संर. ४५६ जन्मतो गर्भाधानाद्वा (गर्भाधानाज्जन्मतो वा) पराशरमाधवीये स्मृत्यन्तरे.

(३) विसौ. ६ श्रीवासोऽन्त्यमृतुं (स्त्रीणां दोषकरं); सिन्धु. १०७८ मनोज (मनून) कथयते (परिणये) आषाढादि (ह्याषाढादि) तु शुभदं (न हितदं) ज्योतिषे ; कृभ. १०७७ मनोज (मनून) कथयते (परिणये) तु शुभदं (न हि तथा) ज्योतिषे.

(४) विसौ. ६.

लल्लः

[1]अतिचारगतो जीवस्तं राशिं नैति चेत्पुनः ।
लुप्तः संवत्सरो ज्ञेयः सर्वकर्मबहिष्कृतः ॥

पूर्वराशिशेषमतिक्रम्य राश्यन्तरसंचारोऽतिचारः, तं प्राप्तो गुरुः पुनः तं राशिं यदि नैति तदा लुप्तः संवत्सरः सर्वधर्मबहिष्कृतो ज्ञेय इत्याशयः । संकौ. २००

[2]पूर्वराशिं यदा त्यक्त्वा अपूर्णे वत्सरे गुरुः ।
लुप्तः संवत्सरो ज्ञेयः परगेहगतो यदा ॥

[3]यदाऽतिचारं सुरराजमन्त्री
करोति गोवृश्चिकमीनसंस्थः ।
नायात्यसौ यद्यपि पूर्वराशिं
शुभाय पाणिग्रहणं वसिष्ठः ॥

[4]मेषे वृषे मीनकुम्भे यद्यतीचारगो गुरुः ।
न तत्र काले लोपः स्यादित्याह गालवो मुनिः ॥

भुजबलभीमः

[5]ग्रहशुद्धिमब्दशुद्धिं
शुद्धिं मासायनर्तुदिवसानाम् ।
अर्वाग्दशवर्षेभ्यो
मुनयः कथयन्ति कन्यकानाम् ॥

[6]एतत्परन्तु विज्ञेयमङ्गिरोवचनं यथा ।
कालात्यये च कन्यायाः कालदोषो न विद्यते ॥

---

(१) मपा. १६२ जीवस्तं (जीवः स्वं) चेत्पुनः (चेद्यदि) लुप्तः (लुप्त) ज्योतिःसारसागरे ; गभा. ६७ ; सिन्धु. १०७२ ; संकौ. २०० चेत्पुनः (चेद्यदि) ; संग. २१५ ; पुम. ४४८ कर्मबहिष्कृतः (कर्मसु गर्हितः) ; संर. ४६९ चेत्पुनः (चेद्यदि) सर्वकर्मबहिष्कृतः (गर्हितः सर्वकर्मसु) कृत्यचिन्तामणौ.

(२) संग. २१५.

(३) संकौ. २०० ; संर. ४६९ पूर्वार्धे (यदाऽतिचारं हि गुरुः करोति कुम्भालिसंस्थो वृषमीनसंस्थः ।) मदनरत्ने इत्युक्तम्.

(४) संकौ. २००.

(५) उत. १२४ ; संत. ८८२.

(६) संत. ८८२.

राजमार्तण्डः

[1]अयुग्मे दुर्भगा नारी युग्मे तु विधवा भवेत् ।
तस्माद्गर्भान्विते युग्मे विवाहे सा पतिव्रता ॥

[2]मासत्रयादूर्ध्वमयुग्मवर्षे
युग्मे तु मासत्रयमेव यावत् ।
विवाहशुद्धिं प्रवदन्ति सन्तो
वात्स्यादयः स्त्रीजनिमासतश्च ॥

[3]ग्रहसंवत्सरशुद्धौ विवाहं शुभदं जगुः ।
अन्यथा ग्रहशुद्धौ वा न वर्षे केवले शुभे ॥
ग्रहसंवत्सरशुद्धौ नार्तः कालमपेक्षते ।
स्वस्थे सर्वमिदं चिन्त्यमित्याह भगवान्भृगुः ॥
चतुर्भिः षड्भिरष्टाभिर्दिग्भिर्द्वादशभिस्तथा ।
अब्दैरुद्वाहिता कन्या प्रतिष्ठां नैव गच्छति ॥

अत्र चतुराद्यब्दे निषेधो मासत्रयोत्तरकालपरः । अन्यथाऽष्टवर्षाया गौर्या दानेन ब्रह्मलोकावाप्तिः सुखधनसमृद्धिफलानि च स्मर्यमाणान्यनर्थकान्यापद्येरन् ।
विसौ. ६

[4]राजग्रस्ते तथा युद्धे पितॄणां प्राणसंशये ।
अतिप्रौढा च या कन्या नानुकूल्यं प्रतीक्षते ॥

अतिप्रौढा चेति । चकारादतिबालाऽपि, अस्याः पित्रोः प्राणसंशयानुरोधेन विवाह्यत्वात् । कृभ. १०६५

[5]अतिप्रौढा च या कन्या कुलधर्मविरोधिनी ।
अविशुद्धाऽपि सा देया लग्नचन्द्रबलैर्विना ॥

विवाहपटले

[2]पञ्चमे सुतसुखाधिकभाग्या
भर्तृभोगरहिता खलु षष्ठे ।
सप्तमे पतिसुतान्विताऽष्टमे
रूपशीलसहिता मृगनेत्रा ॥

कल्पद्रुमे

[3]चेत्सपष्टया वाऽप्यथ मध्यगत्या
राश्यन्तरं यत्र च चान्द्रवर्षे ।
गुरुर्न यायादधिवत्सरोऽधि-
मासेन तुल्यः स शुभेषु वर्ज्यः ॥

ज्योतिस्तन्त्रे

[4]ग्रहशुद्धिरब्दशुद्धिः कीर्तिता दशवत्सरम् ।
दृष्टैकादशवर्षाया लग्नं शंसन्ति सूरयः ॥
ग्रहशुद्धिर्यदा नास्ति ऋक्षशुद्धिस्तथैव च ।
धर्मभ्रष्टा तु सा नारी शुद्धिस्तस्या न भाव्यते ॥

कृत्यचिन्तामणौ

[5]अतिचारगतो जीवः पूर्वभं नैव गच्छति ।
समचारेऽपि कर्माणि नैव तत्रैव संस्थिते ॥

स्मृतिसंग्रहे

[6]लुप्ताब्ददोषोऽत्रिमतेन मध्ये
सोमोद्भवायाः सुरनिम्नगायाः ॥

सोमोद्भवा नर्मदा । सुरनिम्नगा गङ्गा । संर. ४६९

---

(१) गभा. ६६ ; उत. १२४ युग्मे तु (युग्मे च) ; विसौ. ६ उतवत्, चण्डेश्वरः ; सिन्धु. १०६४ ; रत्न. ५३–५४.

(२) गभा. ६६ युग्मे तु (युग्मेऽपि) मासतश्च (जन्ममासात्) ; उत. १२४ युग्मे तु (युग्मे च) उत्तरार्धे (विवाहशुद्धिं प्रवदान्ति सर्वे व्यासादयो ज्योतिषि जन्ममासात्) ; विसौ. ६ श्रीपतिनिबन्धे ; सिन्धु. १०६४ गभावत् ; रत्न. ५४ मासतश्च (जन्ममासात्).

(३) विसौ. ६.

(४) उत. १२४; सिन्धु. १०६५ राजग्रस्ते (राहुग्रस्ते) नानुकूल्यं प्रतीक्षते (चन्द्रलग्नबलेन तु). 'न तु कालं प्रतीक्ष्यते' इति राजमार्तण्डपुस्तकपाठः ।

(१) उत. १२४ अतिप्रौढा (अतिवृद्धा) लग्नचन्द्रबलैर्विना (चन्द्रलग्नबलेन तु) ; विसौ. ६ च या कन्या (तु या नारी) लग्नचन्द्रबलैर्विना (चन्द्रलग्नबलेन च) ज्योतिस्तन्त्रे. 'लग्नचन्द्रबलैर्विना' इति राजमार्तण्डपुस्तकस्थः पाठः ।

(२) संग. २००. (३) संग. २१६.

(४) विसौ. ६. (५) संर. ४६९.

(६) संर. ४६९.

अयन-ऋतु-मासविचारः

बौधायनगृह्यसूत्रम्

[1]उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे ... ॥

[2]सर्वे मासा विवाहस्य ॥

शुचितपस्तपस्यवर्जमित्येके ॥

शुचिः आषाढः, तपाः माघः, तपस्यः फाल्गुनः। अत्र स्मृत्युक्तानां मासानां सूत्रोक्तानां मासानां च परस्परविरोधात् देशाचारात् व्यवस्था। सूत्रे विहितानां श्रावणादीनां त्वासुरादिविषयत्वं द्रष्टव्यम्। देशाचारात् व्यवस्था। संर. ४५९-४६०

बौधायनगृह्यपरिभाषासूत्रम्

[3]अथ हैकेषां विज्ञायतेऽह्नः पञ्चसु कालेषु कुर्वीतेत्युदगयन इत्येवेदमुक्तं भवति ॥

संवत्सरो वै देवानामहोरात्रम्। तस्यैतदुदगयनमहः दक्षिणायनं रात्रिः। तस्याह्नः पञ्चसु कालेषु कुर्वीतेति। तस्य प्रातःसंगवौ शिशिरवसन्तौ मध्यंदिनं ग्रीष्मः अपराह्णसायाह्ने वर्षाशरदौ। प्रातः सङ्गवे सायमिति विवाहं न कुर्वन्ति। काममितराणि ॥

आश्वलायनगृह्यसूत्रम्

[4]उदगयन आपूर्यमाणपक्षे कल्याणे नक्षत्रे चौलकर्मोपनयनगोदानविवाहाः ॥

(१) उदक् यदा गच्छत्यादित्यः तत् उदगयनं, तस्मिन् उदगयने। कुत एतत्? लोकप्रसिद्धत्वात्। देभा.

(२) अनेन चौलकर्मादीनां कालो विधीयते। * गानावृ.

[1]सार्वकालमेके विवाहम् ॥

(१) एके आचार्याः सर्वस्मिन् काले विवाहमिच्छन्ति। किं पुनः कारणम्? यदाऽतिवयसा (? वयाः) स्यात् काल उदीक्षमाणे दोष उपजायते। को दोषः? 'ऋतुमत्यां हि तिष्ठन्त्यां दोषः पितरमृच्छति' इति। एवमन्ये च लौकिका दोषाः संपद्यन्ते निग्रहादयः। एवमेतैरन्यैश्च कारणैः कालानियमः स्यात्। × देभा.

(१) बौगृ. १।१।१४.

(२) बौगृ. १।१।१८-१९; सिन्धु. १०७७-१०७८; आन. १७९ (सर्वे मासा विवाहस्य०) (एके०); सस्मृ. ५५; संर. ४५९.

(३) बौगृप. १।२।१२-१३.

(४) आगृ. १।४।१; अप. १।६१ माण (माणे); व्रक. ९५ कल्याणे (पुण्ये); स्मृसा. ४ (गोदान०) शेषं व्रकवत्; प्रपा. ३२७; संत. ८८२, ९२८ माण (माणे) चौलकर्मोप (चूडोप); उत. १२५ माण (माणे) चौल (चौड); विसौ. ८ पक्षे + (पुण्याहे): १६ (उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्याहे) एतावदेव; संप्र. ३५३, ३५८ न आपूर्य (नापूर्य); चम. १४; सम. १९,६४,६५; विपा. ७५२; संकौ. ११९: १२० (आपूर्यमाणपक्षे) एतावदेव: १९७; बाल. १।१४ पृ. ४५; संव. १४३; पुम. ४३६,४३७; बौवि. १।३।११; कृभ. ९१८: ११३४ (चौलकर्मोपनयनगोदानविवाहाः) एतावदेव; सर. १६६, १७०,४६०,४६२ (कल्याणे नक्षत्रे) एतावदेव: ४७४, ८९७.

* शेषं देभावत्।

× गानावृ. देभावत्।

(१) आगृ. १।४।२; व्रक. ९५ सार्व (सर्व); स्मृसा. ४ (सार्वकालिकमेवैके विवाहम्); प्रपा. ३२७; संत. ८८२, ९२८ (विवाहः सार्वकालिक इत्येके); उत. १२५ (विवाहः सार्वकालिक इत्यपरे); विसौ ८; मुक्ता. १४८ (सार्वकालिकमेके विवाहमिच्छन्ति); संम. ६५; विपा. ७१०,७५२ (सार्वकालिकमेके विवाहम्); संकौ. १९७; प्रका. ३५९; आन. १७९ मुक्तावत्; संव. १४३; कृभ. १०६३ विपावत्: ११३४; संर. ४६०.

(२) यत्तु 'सार्वकालमेके विवाहम्' इति, तत् दक्षिणायनप्राप्त्यर्थमिति धर्मप्रकाशे पितामहचरणाः। आसुरादिविवाहविषयमिति केचित्। संम. ६५

(३) पुनरुद्वाहे नोत्तरायणादिकालनियमः, 'सार्वकालिकमेके विवाहम्' इत्याश्वलायनोक्तेः, ईदृशवचनस्य ईदृशस्थले एव चारितार्थ्यात्। कृभ. १०६३

कौषीतकिगृह्यसूत्रम्

[1]उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्याहे कुमार्यै पाणिं गृह्णीयात् ॥

आपस्तम्बगृह्यसूत्रम्

[2]उदगयनपूर्वपक्षाहःपुण्याहेषु कार्याणि ॥

(१) उदगयनादिविधानं दक्षिणायनादिप्रतिषेधार्थम्। समुच्चयश्चोदगयनादीनाम्, न विकल्पः। अनाकुला.

(२) उदगयनादयः प्रसिद्धाः। उदगयनेत्यादिरयं समासो द्वन्द्वः। तेषु कार्याणि। गार्ह्याणीति शेषः। एषां समुच्चयः, न विकल्पः। एतच्च सामान्यविधानं तत्र तत्र विशेषविधानेनापोद्यते नियम्यते च। एवमुदगयनादीनां विधाने सत्यपि क्वचिदनियमः प्रतिभासते, 'सर्व ऋतवो विवाहस्य' (आपगृ. २।१२) इति वचनात्। यदा दक्षिणायनेऽपि विवाहः स्यात्तदा समावर्तनं तत्कालसमीपकाल एव, इतरथा उदगयनसमावृत्तस्य शरदि विवाहे सति बहुकालव्यवधाने 'अनाश्रमी न तिष्ठेत दिनमेकमपि द्विजः' इति निषेधातिक्रमप्रसङ्गात्।

किंच, आश्वलायनगृह्ये 'उदगयन आपूर्यमाणपक्षे कल्याणे नक्षत्रे चौलकर्मोपनयनगोदानविवाहाः' (आगृ. १।४।१) इत्यत्र चौलविकारत्वादेव गोदानस्य उदगयनप्राप्तौ पुनस्तत्र तद्विधिः तद्विकारान्तरे समावर्तने उदगयननियमनिवृत्त्यर्थ इति गम्यते। तथा बौधायनीये समावर्तनस्य चौलविकारत्वादेव आपूर्यमाणपक्षप्राप्तौ पुनस्तत्र तद्विधिरुदगयनानियमार्थ इति गम्यते। तथा गृहनिर्माणप्रवेशयोः ज्योतिःशास्त्रे दक्षिणायनस्यापि विधानात् अविगीतशिष्टाचाराच्च उदगयनानियमः। तथा अपरपक्षेऽप्यापञ्चम्याः ज्योतिःशास्त्रादेव शिष्टाः कर्माणि आचरन्ति। तथैव ज्योतिःशास्त्रादन्नप्राशनगृहनिर्माणप्रवेशान् रात्रावप्याचरन्ति। तथैव यदा पुण्याहाः ज्यौतिषोक्तदोषोपहतास्तदा अश्लीलेष्वपि तदुक्तगुणयुक्तेषु अविगानेन कर्माण्याचरन्ति। ज्योतिःशास्त्रमपि वेदाङ्गत्वादगृह्यमाणकारणत्वात् शिष्टपरिगृहीतत्वाच्च कल्पसूत्रादिवदादरणीयमेव। निर्णये तु शिष्टाः प्रमाणं सर्वत्र। ताद.

[1]सर्वऋतवो विवाहस्य शैशिरौ मासौ परिहाप्योत्तमं च नैदाघम् ॥

(१) एकाग्निविधिकाण्डे विवाहमन्त्राणां पूर्वमाम्नानात् विवाहमेव पूर्वं व्याख्यास्यन् तस्योदगयनादिनियमापवादेन कालमाह- सर्व इति। अथ विवाहविधिः प्रागुपनयनात्। शिशिरं परिहाप्येति वक्तव्ये शैशिरौ मासावित्युच्यते 'उत्तमं च नैदाघं' इत्यत्र मासप्रतिपत्त्यर्थम्। अन्यथा दिवसोऽपि प्रतीयेत। सर्वर्तुविधानं उदगयनापवादः, पूर्वपक्षादयस्तु परिभाषाप्राप्ता विवाहेऽवस्थिता एव, यथा उपनयने वसन्तादिविधानम्, इति केचित्। अन्ये तु पूर्वपक्षादेरप्यपवादं मन्यन्ते। तेषामपरपक्षे रात्रौ च न निषिध्यते विवाहः। अनाकुला.

(२) सर्वे षड् ऋतवः प्रत्येकं मासद्वयरूपा विवाहस्य कालाः। द्वादशापि मासाः सापरपक्षादिकाः कार्त्स्न्येन काला इत्यर्थः। ऋतव इत्यनेन लक्षणया मासा एव विधित्सिताः, नर्तव इति कुतोऽवगम्यते? उच्यते, शैशिरौ मासाविति मासपर्युदासात्। अन्यथा विधिपर्यु-

(१) कौगृ. १।५।५.

(२) आपगृ. १।२.

(१) आपगृ. २।१२; मुक्ता. १४८ सर्वऋतवो (सर्वर्तवो); सिन्धु. ९८८ (सर्वऋतवो विवाहस्य) एतावदेव: १०७७; आन. १७९; प्रका. ३५९ (सर्वऋतवो विवाहस्य) एतावदेव; संर. ४५९.

दासयोरेकविषयत्वात् लघुत्वाच्च शिशिरं परिहाप्येति ब्रूयात्। प्रयोजनं तु विवाहस्य पूर्वपक्षादिनियमाभावः। यत्र पुनरुपनयनादौ एवंविधहेत्वभावात् ऋतोरेव विधित्सा, तत्र द्व्यवदानद्वारा पुरोडाशस्य यागसाधनत्ववत् सामान्यविध्यवरुद्धपूर्वपक्षादिद्वारेणापि ऋतोः कर्मसाधनत्वसिद्धेः पूर्वपक्षादिर्नियत एव। शिशिरस्यर्तोः यौ द्वौ मासौ माघफाल्गुनौ, निदाघस्य ग्रीष्मस्य यश्चोत्तमः अन्त्य आषाढः, तानेतांस्त्रीन् मासान् परिहाप्य वर्जयित्वा। अत्रोत्तममिति तमप्प्रत्ययात् यः सौरतोऽन्त्यो नैदाघः, यश्चाधिकमासतो द्वितीय आषाढः तावपि पर्युदस्तौ।

तात.

(३) 'अत्र माघफाल्गुनाषाढवर्जं नव मासा मुख्यः कालः' इति सुदर्शनभाष्ये इडविलायां ब्रह्मविद्यातीर्थैश्चोक्तम्। बौधायनसूत्रेऽपि 'सर्वे मासा विवाहस्य, शुचितपस्तपस्यवर्जमित्येके'। तेन 'पूर्वोत्तरौ शिशिरसंबन्धिनौ मासौ पौषचैत्रौ विहाय' इति निर्णयामृतव्याख्यानं मौख्र्यकृतमित्युपेक्ष्यम्। निशि चेत् सर्वेषु द्वादशस्वपि मासेषु उद्वहेदिति कालादर्शः। ये तु ज्योतिषे माघादिविषयस्ते गृह्यसूत्राणां द्विजपरत्वेन प्राबल्याच्छूद्रादिपराः।

सिन्धु. १०७७-१०७८

भारद्वाजगृह्यसूत्रम्

[1]उदगयन उपगृह्णीत। विज्ञायत उदगयनं देवानामिति। दैवं पुनरिदं कर्म। दक्षिणायन इत्यपरम्। विज्ञायते दक्षिणायनं पितृणामिति। पितृसंयुक्तं पुनरिदं कर्म॥

काठकगृह्यसूत्रम्

[2]उदगयने भार्यां विन्देत॥

उदगयने आदित्यस्य दक्षिणदिग्भागादुत्तरदिग्भागाभिमुखगमने सति। उत्तरायण इत्यर्थः। देभा.

(१) भागृ. १।११-१२.

(२) कागृ. १४।१.

पारस्करगृह्यसूत्रम्

[1]उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्याहे कुमार्याः पाणिं गृह्णीयात्॥

उदगयने उत्तरायणे, आपूर्यमाणपक्षे शुक्लपक्षे, पुण्याहे शोभने विष्ट्यादिरहितकाले दैवानि कर्माणि कुर्यात्। एवं हि श्रूयते– 'यत्रोदङ्ङावर्तते देवेषु तर्हि भवति' इति तस्मात्तत्र देवकर्मोचितम्। आपूर्यमाणः सोऽपि देवानामेव, तथा 'य एवापूर्यतेऽर्धमासः स देवानाम्' इति श्रुतेः। पुण्याहोऽपि। उदगयनादीनां समुच्चयः, तेन सर्वं देवकर्म उदगयने आपूर्यमाणपक्षे पुण्याहे कार्यम्। इदं चानुक्तकालविषयं सूत्रम्। यत्र नियतः कालो यथा 'सायं जुहोति' 'प्रातर्जुहोति' 'पौर्णमास्यां पौर्णमास्या यजेत' 'अमावास्यायाममावास्यया यजेत' इत्यादौ तत् तत्काले कार्यम्। न हि शुक्लपक्षे पुण्याहादौ अग्निहोत्राद्यनुष्ठानमिष्टं, अहरहरनुष्ठातव्यत्वात्। अत उपनयनचूडाकरणादीनि उदगयनादौ कार्याणि। अन्यानि तु येषु न समुच्चयः संभवति तानि यथासंभवमेतेषु कर्तव्यानि, यथा सर्पबलिरनाहिताग्न्याग्रयणमित्यादीनीति तन्त्ररत्ने। एवं पित्र्याणि दक्षिणायनेऽपराह्णे च। 'कुमार्याः पाणिं गृह्णीयात्' कुमार्या अक्षतयोन्याः पाणिं गृह्णीयात् वक्ष्यमाणेन विधिना विवाहं कुर्यात्। विंशतिप्रसूताव्युदासार्थं कुमारीग्रहणम्। स्मर्यते हि तस्याः पुनर्विवाहः।

गभा.

खादिरगृह्यसूत्रम्

[2]उदगयन-पूर्वपक्ष-पुण्याहेषु प्रागावर्तनादह्नः कालोऽनादेशे॥

यस्मिन् क्षणे मकरं गच्छति सूर्यः ततः प्रभृति षण्मासा उदगयनम्। यस्मिन् क्षणे सूर्याचन्द्रमसौ सह वसतः तत ऊर्ध्वं यस्मिन् क्षणे तयोरेव परमो विप्रकर्षः

(१) पागृ. १।४।५; संत. ८८२ (कुमार्याः पाणिं गृह्णीयात्) एतावदेव; उत. १४५ संतवत्; विपा. ७५२ : ४० (भागः २) (पुण्याहे०); संदी. २६ (भागः २).

(२) खागृ. १।१।२.

ततः प्राक् पूर्वपक्षः। ज्योतिःशास्त्रे कर्मयोग्यं यदहरुक्तं तत्पुण्यमहः। तेषां द्वन्द्वसमासः अन्वये तेषामितरेतरयोगमाह। विभक्तिः (अङ्गत्वमाह) *। अतो येषु कर्मसु समुच्चितानामन्वयः संभवति तेषु समुच्चितानामेवाङ्गत्वं, येषु असंभवस्तेषु यथासंभवं द्वयोरेकस्य वाऽन्वयः। ननु सकृदुच्चरितस्य कथमनेकधान्वयः। सर्वकर्मणां अधिकृतत्वात् अर्थादावर्तते पदं, इतरेतरयोगविवक्षया च। समुच्चयसंभवेऽपि यज्ज्योतिःशास्त्रे निषिद्धमहस्तद्वर्जनीयं उदगयनपूर्वपक्षावनादृत्यापि, दोषहेतुत्वात्। मध्यंदिनादूर्ध्वं अहरावर्तनमित्याहुः। ततः प्राक्। ग्रहणं (? ग्रहाणां) वक्रा(क्री)भावेऽप्यावृत्तिरस्ति, (अतः) अह्न इति विशिनष्टि। ननु 'प्रातराहुतिं हुत्वा, हविर्निर्वपेत्' (खागृ. २।१।८,९) इत्यनेनैव सिद्धम्। न सिध्यति, पूर्वकालनिषेधपरत्वात्तस्य। अपि च 'सर्वमहः प्रातराहुतेः स्थानम्' इति वचनात् अपराह्णेऽपि स्यात्। काल इति यथाऽन्ये दर्शादयः काला अधिकारहेतवः तथा अयमपि उक्तः कालोऽधिकारहेतुर्नाङ्गमात्रमिति गमयितुम्। अतोऽन्यकाले कृतमकृतमेव, न विगुणमात्रम्। विशेषादेशस्य बलीयस्त्वे सिद्धे अनादेश इति शास्त्रान्तरादेशस्य संग्रहणार्थम्। तत्र विरुद्धानां विकल्पः, यथा विवाहे सर्वकालत्वं, उपनयने च पञ्चमवर्षादि। अविरुद्धानां समुच्चयः, यथोपनयने वसन्तादि, सर्वेषु च मुहूर्तादि। एवं सर्वत्र।

रुद्रभा.

कौशिकगृह्यसूत्रम्

[1]यथाकामी वा॥

गृह्यपरिशिष्टम्

[2]धर्म्येषु विवाहेषु कालपरीक्षणं, नाधर्म्येषु॥

* 'तेषां द्वन्द्वसमासः। अन्वये तेषामितरेतरयोगमाह विभक्तिः।' इति मूलं न संगच्छते।

(१) कौसू. १०।१।३ (७५।३).

(२) गभा ६७; विसौ. ९ धर्म्येषु (धर्म्येष्वेव); मुक्ता. १४८ धर्म्येषु (धर्म्येष्वेव) परीक्षणं (प्रतीक्षणं); सिन्धु. १०७९; संग. २२७ विसौवत्; पुम. ४४६ काल (कालाकाल).

बौधायनः

[1]यस्मिन्काले विरोधोऽस्ति
ज्यौतिषोक्तागमोक्तयोः।
ज्योतिषोक्तं विहायैव
स्मृतिचोदितमाचरेत्॥

वसिष्ठः

[2]दिनाधिपे मेषवृषालिकुम्भ-
नृयुङ्मृगाख्येषु गृहेषु संस्थे।
माघद्वये माधवशुक्रयोस्तु
मुख्योऽथवा कार्तिकसौम्ययोश्च॥

[3]आर्द्रोदयादूर्ध्वमिनस्य कार्यं
नक्षत्रवृन्दे दशके कदाचित्।
मासोक्तकर्मेतरमङ्गलाद्यं
कुर्यान्न सुप्तेऽपि तथा मुरारौ॥

[4]आर्द्रादिके स्वातिविरामकाले
नक्षत्रवृन्दे दशके स्थितेऽर्के।
विवाहचौलव्रतबन्धदीक्षा-
सुरप्रतिष्ठादि न कार्यमेव॥

नारदः

[5]सौम्यायनं मासषट्कं मृगाद्यं भानुभुक्तितः।
अहः सुराणां तद्रात्रिः कर्काद्यं दक्षिणायनम्॥

(१) मुक्ता. १४८; आन. १८० (=) उत्तरार्धं (आगमोक्तं विहायैव ज्यौतिषोक्तं समाचरेत्।).

(२) वसं. ३२।३; विसौ. ९ नृयुङ्मृगाख्येषु गृहेषु संस्थे (नृयुग्मनक्राख्यघटर्क्षसंस्थे) शुक्रयोस्तु (शुक्रयोश्च) सौम्ययोश्च (मार्गयोश्च).

(३) वसं. ३२।१० उत्तरार्धं (मासोक्तकर्मान्तरमङ्गलाद्यं न बोधनेऽह्नि प्रकटं मुरारेः।); विसौ. १० आर्द्रोदयादूर्ध्वमिनस्य कार्यं (आर्द्रादितः स्वातिविरामकाले).

(४) वसं. ३२।११ दिके स्वा (दिकस्वा) स्थितेऽर्के (तथैव) दीक्षासुरप्रतिष्ठादि न (नाद्यं सुरप्रतिष्ठा न च); संम. २२ स्थितेऽर्के (रविश्चेत्) बन्धदीक्षा (बन्धनाद्यं); संग. २२७ मेव (मेतत्); पुम. ४४७.

(५) ज्योना. ३।७८-८० पृ. १८-१९; विसौ. ११ यज्ञादि (मखादि) कर्तव्यं (विधेयं).

गृह्प्रवेशवैवाह्प्रतिष्ठामौञ्जिबन्धनम् ।
यज्ञादि मङ्गलं कर्म कर्तव्यं चोत्तरायणे ।
याम्यायनेऽशुभं कर्म मासप्राधान्यमेव च ॥
क्रमाच्छिशिरवसन्तग्रीष्माः स्युश्चोत्तरायणे ।
वर्षाः शरच्च हेमन्त ऋतवो दक्षिणायने ॥
[1]माघादिमासौ द्वौ द्वौ च ऋतवः शिशिरादयः ।
चान्द्रो दर्शावधिः सौरः संक्रान्त्या सावनो दिनैः ॥

[2]त्रिंशद्भिश्चन्द्रभगणो मासो नाक्षत्रसंज्ञकः ।
मधुश्च माधवः शुक्रः शुचिश्चापि नभाह्वयः ॥
नभस्य इष ऊर्जश्च सहाख्यश्च सहस्यकः ।
तपस्तपस्यः क्रमशश्चैत्रादीनां तु संज्ञकाः ॥

यस्मिन्मासे पौर्णमासी येन धिष्ण्येन संयुता ।
तन्नक्षत्राह्वयो मासः पौर्णमासी तदाह्वया ॥
[3]माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाः शुभप्रदाः ।
मध्यमः कार्तिको मार्गशीर्षो वै निन्दिताः परे ॥

[4]न कदाचिद्दशर्क्षेषु भानोरार्द्राप्रवेशनात् ।
विवाहं देवतानां च प्रतिष्ठां चोपनायनम् ॥

(१) ज्योना. ३।८१ पृ. १९ ; विसौ. ११ पू.

(२) ज्योना. ३।८२-८४ पृ. १९.

(३) ज्योना. २७।२ पृ. ५१ ; प्रपा. ३२७ शुभप्रदाः (शुभावहाः) शीर्षो वै (शीर्षको) ; गभा. ६६ शुभप्रदाः (शुभावहाः) उत्तरार्धे (कार्तिको मार्गशीर्षश्च मध्यमौ निन्दिताः परे ।) ; विसौ. ९ उत्तरार्धं गभावत् ; मुक्ता. १४७ प्रपावत्, व्यासः ; संम. ६५ शीर्षो वै (शीर्षको) ; सिन्धु. १०७६ उत्तरार्धं गभावत् ; विपा. ७५३ शुभप्रदाः (शुभावहाः) मध्यमः (मध्यमौ) शीर्षो वै (शीर्षको) ; संकौ. १९७ ; ज्योनि. १५२ ; संग. २२७ प्रपावत् ; पुम. ४४६ ; संर. ४५८ उत्तरार्धे (कार्तिको मार्गशीर्षश्च मध्यमावितरेऽधमाः ।).

(४) ज्योना. २७।३ पृ. ५१ ; प्रपा. ३२७ ; संम. ६५ चोप (नोप) ; विपा. ७५३ विवाहं (विवाहो) प्रतिष्ठां (प्रतिष्ठा) ; ज्योनि. १५२ ; संग. २२७ विपावत् ; कृभ. १०७६ (=) पू. ; संर. ४५८.

(१) देशविशेषे मासान्तरेष्वपि विवाहो दृश्यते, स च देशाचारकुलाचाराभ्यां व्यवस्थापनीयः । न च स्मृत्यन्तरानुरोधादुपेक्षणीया देशकुलाचाराः, तेषामुत्सन्नशाखामूलकतया श्रुतिसिद्धत्वात् । तथा च रत्नमालायाम् – ‘ न शास्त्रदृष्टया विदुषा कदाचिदुल्लङ्घनीयाः कुलदेशधर्माः । मूलं हि तेषु च्युतवेदशाखा भूयानधर्मः स्थितिभङ्गदोषात् ॥ ’ विसौ. ९

(२) अत्र यद्यपि शेषा निन्दितास्तथापि ‘ भानोरार्द्राप्रवेशनात् ’ इति पुनः श्रुत्या आषाढोऽभ्यनुज्ञात इति नवीनाः । अत्र च विधिनिषेधाः सौरमासाभिप्रायेण । यथोक्तं गर्गेण– ‘ सौरो मासो विवाहादौ यज्ञादौ सावनः स्मृतः ’ इति । कश्यपेन चान्द्रमानमप्युक्तम्– ‘ उपवासव्रतोद्वाहयात्राक्षौरोपनायनम् । तिथिवर्षादिलिखितं चान्द्रमानेन गृह्यते ॥ ’ इति । इतरे चैत्राषाढश्रावणभाद्रपदाश्विनपौषाः । संर. ४५९

[1]अप्रबुद्धो हृषीकेशो यावत्तावन्न मङ्गलम् ।
उत्सवे वासुदेवस्य दिवसे नान्यमङ्गलम् ॥
[2]प्राजापत्यब्राह्मदैवा विवाहा आर्षसंयुताः ।
उक्तकाले तु कर्तव्याश्चत्वारः फलदायकाः ।
गान्धर्वासुरपैशाचराक्षसाख्यास्तु सर्वदा ॥

व्यासः

[3]आषाढः प्रौष्ठपन्माघौ मार्गशीर्षस्तथैव च ।
चत्वारो दूषिता मासा वर्णसंस्कारकर्मणि ॥
मीने धनुषि सिंहे च स्थिते सप्ततुरङ्गमे ।
क्षौरमन्नं न कुर्वीत विवाहं मौञ्जिबन्धनम् ॥
माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाः शुभावहाः ।
मध्यमः कार्तिको मार्गशीर्षको निन्दिताः परे ॥
[4]न कदाचिद्दशर्क्षेषु भानोरार्द्राप्रवेशनात् ।
पौषे चैत्रे शुचौ मार्गे नेति प्राह बृहस्पतिः ॥

(१) ज्योना. २७।६ पृ. ५१ ; प्रपा. ३२७ ; विपा. ७५३ ; ज्योनि. १५२.

(२) विसौ. ५५.

(३) मुक्ता. १४७.

(४) मुक्ता. १४८ ; संर. ४६० (सार्वकालिकमिच्छान्ति विवाहं गौतमादयः ।) ज्योतिर्निबन्धे, एतावदेव.

श्रावणं केचिदिच्छन्ति नेच्छन्त्यन्ये महर्षयः ।
कन्याकुम्भकुलीरस्थे रवौ क्षौरं विवर्जयेत् ॥
आषाढादिचतुर्मासांश्चान्द्रान् पौषं च वर्जयेत् ।
सार्वकालिकमिच्छन्ति विवाहं गौतमादयः ॥
अधर्म्या ये विवाहास्ते संमताः सार्वकालिकाः ॥
विष्णोः प्रस्वपनोत्थानमध्ये नैवोपनायनम् ।
विवाहं नैव कुर्वीत नैव कुर्यान्महोत्सवम् ॥
[1]माघफाल्गुनवैशाखे यद्यूढा मार्गशीर्षके ।
ज्येष्ठे चाषाढमासे च सुभगा वित्तसंयुता ॥
[2]श्रावणे वाऽपि पौषे वा कन्या भाद्रपदे तथा ।
चैत्राश्वयुक्कार्तिकेषु याति वैधव्यतां लघु ॥

दक्षः

[3]राक्षसासुरगान्धर्वपैशाचा ब्राह्मणस्य तु ।
निषिद्धे तिथिमासेऽपि संमता इति निश्चयः ॥

भरद्वाजः

[4]माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठाषाढमृगाह्वयाः ।
षडेते पूजिता मासाश्चातुर्वर्ण्यस्य नित्यशः ॥
अत्र विहितप्रतिषिद्धानामाषाढादीनां देशभेदेन व्यवस्थेति मदनरत्ने । संकौ. १९७

लघुवसिष्ठः

[5]क्षौरं चैत्रे न कुर्वीत विवाहं गृहकर्म वा ॥

गर्गः

[6]माङ्गल्येषु विवाहेषु कन्यासंवरणेषु च ।
दशमासाः प्रशस्यन्ते चैत्रपौषविवर्जिताः ॥

(१) गभा. ६६ चाषाढमासे च (चाषाढके चैव) ; सिन्धु. १०७६ चाषाढ (वाषाढ) ; प्रका. ३५९ ; संर. ४५९.

(२) गभा. ६६ वाऽपि (ऽपि च) ; सिन्धु. १०७६ ; प्रका. ३५९ ; संर. ४५९ लघु (ध्रुवम्).

(३) मुक्ता. १४८.

(४) मपा. १६२ ज्येष्ठा (ज्यैष्ठा) ज्योतिःसारसागरे ; संकौ. १९७ ; पुम. ४४६ ; संर. ४५९ मृगाह्वयाः (मृगाभिधाः).

(५) विसौ. ९.

(६) सिन्धु. १०७७.

[1]... ... ... पुत्रोपेता तु कार्तिके ।
धनधान्यसुतोपेता सौम्ये भर्तृपरायणा ॥
[2]आषाढः प्रौष्ठपन्माघो मार्गशीर्षस्तथैव च ।
चत्वारो दूषिता मासा वर्णसंस्कारकर्मणि ॥
[3]अग्न्याधेयं प्रतिष्ठां च यज्ञदानव्रतानि च ।
देवव्रतवृषोत्सर्गचूडाकरणमेखलाः ॥
गमनं देवतीर्थानां विवाहमभिषेचनम् ।
यानं च गृहकर्माणि मलमासे विवर्जयेत् ॥

वात्स्यः

[4]माघफाल्गुनवैशाखा ऐन्द्रः सौम्योऽनलस्तथा ।
षडेते पूजिता मासाश्चातुर्वर्ण्यस्य नित्यशः ॥
ऐन्द्रो ज्येष्ठः । सौम्यो मार्गशीर्षः । अनलः कार्तिकः । विसौ. ८

[5]माघमासे भवेदूढा कन्या सौभाग्यसंयुता ।
फाल्गुनोढा भवेत्साध्वी वैशाखे पुत्रिणी भवेत् ॥
[6]धर्मयुक्ता भवेज्ज्येष्ठे धनिनी कार्तिके भवेत् ।
देवपूजारता नित्यं मासे स्यात्सोमदैवते ॥
[7]उक्तवर्जेषु मासेषु विवाहं प्राप्नुयाद्यदि ।

(१) विसौ. ८.

(२) मुक्ता. १४७

(३) ज्योनि. ८३.

(४) विसौ. ८.

(५) चका. ७८६ दक्षः ; विसौ. ८ भवेदूढा (भवेत्पूज्या) फाल्गुनोढा (फाल्गुने च) पुत्रिणी भवेत् (मासि पुत्रिणी) ; संकौ. १९७ माघमासे भवेदूढा (माघे मासे भवेदूढा) ; संग. २२८ विसौवत् ; पुम. ४४६ व्यासः ; संर. ४५८.

(६) चका. ७८६ ; विसौ. ८ धनिनी (संपन्ना) सोम (सौम्य) ; संकौ. १९७ दैवते (देवते) ; संग. २२८ विसौवत् ; पुम. ४४६ देव (वर) व्यासः ; संर. ४५८ संकौवत्.

(७) चका. ७८६ पूर्वार्धं (उक्तवर्जितेष्वन्येषु मासेषु प्राप्नुयाद्यदि ।) तदानीं (विवाहं) दक्षः ; विसौ. ८ ; संग. २२८ ; पुम. ४४६ पूर्वार्धे (उक्तवर्जमथान्येषु मासेषु प्राप्नुयाद्यदि ।) तदानीं (विवाहं) व्यासः.

तदानीं कन्यका सा स्यात्सुतशीलार्थवार्जिता ॥

धनिनी स्वातन्त्र्येण धनसंग्रहवती । नित्यमिति भर्त्रादिशुश्रूषाव्यावृत्तिः सूचिता । सोमदेवतः मार्गशीर्षः । संकौ. १९७

वात्स्यायनः

[1]विवाहकर्म नेच्छन्ति प्रसुप्ते शार्ङ्गधन्वनि ।
रुतावथ गतानां तु माण्डव्याद्या महर्षयः ॥ (?)

शौनकः

[2]अयनद्वये समूढा भर्तारं नाभिनन्दते नारी ।
विषुवद्वयेऽपि विधवा षडशीतिमुखेषु सा
म्रियते ॥

शौनकस्तु अयनसंधावृतुसंधौ च मङ्गलकर्मणां निषेधमाह । तद्यथा—अयनद्वये इति । विसौ. १०

[3]धनमानपरिभ्रष्टा चैत्रमास्यसती भवेत् ।
भर्तुः प्रियाऽतिधनिनी वैशाखे सुप्रजा भवेत् ॥

सुभगा ज्येष्ठे कन्या गुणोपपन्ना सुशीला च ।
आषाढे निःशौचा सुखोपपन्नेति वर्णयन्त्यपरे ॥

श्रावणमासे विधवां
केचिच्चेच्छन्ति पुत्रविभ्रष्टाम् ।
दुःशीला भाद्रपदे
सौभाग्यविवर्जिता नियतम् ॥

वन्ध्या वै चाश्वयुजे
मृतप्रजा धर्मवर्जिता चैव ।
तीक्ष्णा रोदनशीला
कुटिला वै कार्तिके मासि ॥

सौम्ये परवेश्मरता
कलहपरा संविभागशीला च ।
पौषे वित्तविहीना
वैधव्यं वा समाप्नोति ॥

(१) चका. ७९२.
(२) विसौ. १०.
(३) विसौ. ८.

शीलचरित्रोपेता
पुत्रवती चैव माघमासे तु ।
सुभगा धनधान्यवती
परिणीता फाल्गुने मासि ॥

परिणयकालः शुभदः
शरदि वसन्ते च विप्राणाम् ।
राजन्यवैश्ययोरपि
फलदो ग्रीष्मः सघनसमयः ॥

शूद्राणां शिशिरे वाऽन्यत्र संस्कार- (? संकर)
भवानाम् ।
अनुकूले ग्रहकाले विशेषतो धन्यतरमुक्ताम् ॥ ?

आश्वलायनः

[1]वरोदगयनः कालः सर्वकर्मसु कुर्वताम् ।
दैवः पक्षस्तथा शुक्लः श्रेष्ठो वारो बृहस्पतेः ॥
कन्याकर्कटकुम्भेषु विवाहमपि यत्नतः ।
वर्जयेत्सर्वकालेषु विवाहं कारयेद्बुधः ॥
सुराणां पूर्वसंध्यात्वान्मासो भवति गर्हितः ।
कर्कटस्तौ च पैत्र्यत्वात्कन्याकुम्भौ च गर्हितौ ॥

वराहः

[2]वात्स्यो वर्षमनोजमिच्छति तथा
रैभ्योऽयनं चोत्तरं
श्रीवासोऽन्त्यमृतुं विहाय मुनयो
माण्डव्यशिष्या जगुः ।
चैत्रं प्रोज्झ्य पराशरः कथयते
पौषं च दौर्भाग्यदं
आषाढादि चतुष्टयं तु शुभदं
कैश्चित्प्रदिष्टं बुधैः ॥

[3]हरौ प्रसुप्ते न च दक्षिणायने
न चैत्रमासे न च पौषसंज्ञके ॥

(१) आश्वस्मृ. (अध्यायः) ११ पृ. ८०.
(२) स्थलनिर्देशादि वर्षविचारप्रकरणे (संका. पृ. ८७४) द्रष्टव्यम् ।
(३) विसौ. ८.

श्रीधरः

[1]शरद्वसन्तश्च शुभोऽग्रजानां
ग्रीष्मश्च राजन्यविशोः प्रशस्तः ।
शूद्रस्य वर्षाः शिशिरोऽखिलस्य
लोकस्य पाणिग्रहणे प्रदिष्टः ॥

[2]प्रशस्ताः सदा ज्येष्ठवैशाखमाघा-
स्तथा शस्यते फाल्गुनो वै मुनीन्द्रैः ।
विहायाधिमासं सदा दाक्षिणात्याः
शुभं मार्गशीर्षे च सोर्जे वदन्ति ॥

[3]पौषे च कुर्यान्मकरस्थितेऽर्के
चैत्रे भवेन्मेषगतो यदा स्यात् ।
प्रशस्तमाषाढकृतं विवाहं
वदन्ति गर्गा मिथुनस्थितेऽर्के ॥

[4]अर्के कर्कटकन्यकाघटधनु-
र्मुक्ते भृगौ मन्त्रिणि
स्फीतज्योतिषि शीतरोचिषि बलो-
द्रिक्ते विरिक्ते तिथौ ।
रोहिण्युत्तररेवतीपितृमरु-
न्मित्रेन्दुहस्तासुरे-
ष्वारार्कार्कजवासरादिरहिते-
षूद्वाहकर्मारभेत् ॥

अर्के सूर्ये कर्कटकन्यकाघटधनुःसंज्ञराशिभिः विमुक्ते मासि विवाहकर्मारभेदिति । प्रपा. ३२७

(१) विसौ. ९ ; संग. २२७.
(२) विसौ. ९ ; संग. २२८ शुभं मार्गशीर्षे च सोर्जे (सदा मार्गशीर्षं च सोर्जं).
(३) गभा. ६६ पौषे च (पौषेऽपि) नारदः ; विसौ. १०; सिन्धु. १०७७ गभावत्, वसिष्ठः ; संकौ. १९७ गभावत्, वसिष्ठः ; पुम. ४४६ वसिष्ठः ; संर. ४५९ गभावत्, वसिष्ठः.
(४) प्रपा. ३२७ ; विपा. ७५२ मुंक्ते (युंक्ते) ; संकौ. १९९ मुंक्ते (युंक्ते) बलो (नवो) सर्वग्रन्थेषु श्रीधरीये इत्युक्तम्.

श्रीपतिः

[1]गृहप्रवेशत्रिदशप्रतिष्ठा-
विवाहचौलव्रतबन्धपूर्वम् ।
सौम्यायने कर्म शुभं विधेयं
यद्गर्हितं तत्खलु दक्षिणेऽपि ॥

[2]मृगादिराशिद्वयभानुभोगात्
षट् चर्तवः स्युः शिशिरो वसन्तः ।
ग्रीष्मश्च वर्षाश्च शरच्च तद्वत्
हेमन्तनामा कथितस्तु षष्ठः ॥

[3]नाषाढप्रभृतिचतुष्टये विवाहो
नो पौषे न च मधुसंज्ञके विधेयः ॥

[4]प्राजापत्यब्राह्मदैवार्षसंज्ञाः
कालेषूक्तेष्वेव कार्या विवाहाः ।
गान्धर्वाख्यश्चासुरो राक्षसश्च
पैशाचो वा सर्वकालं विधेयः ॥

विधिरत्ने

[5]कन्याकुम्भकुलीरगे दिनकरे
कुर्यान्न पाणिग्रहम् ।
शेषाणि प्रवराणि यानि नितरां
मासानि पाणिग्रहे ॥

महेश्वरः

[6]चूडाकर्मनृपाभिषेकनिलया-
ग्न्याधानपाणिग्रहान्
देवस्थापनमौञ्जिबन्धनविधीन्
कुर्यान्न याम्यायने ।
देवेज्यास्फुजितोस्तथाऽस्तमितयो-
र्बाल्ये च वार्धे तयोः
के तावभ्युदिते तथा ग्रहणतो
यावत्तिथिश्चाष्टमी ॥

(१) संग. २२७. (२) विसौ. ११.
(३) संग. २२७ ; पुम. ४४६ रत्नमालायां इत्युक्तम् ।
(४) विसौ. ९ रत्नमालायाम् ; ज्योनि. १५८ कालं (काले) रत्नमालायाम् ; संग. २२७.
(५) प्रपा. ३२७. (६) गभा. २३.

विवाहवृन्दावनम्

[1]प्रावृड्वसन्तोर्जसहःकरग्रहः
परैरुदाहारि न हारि तन्मतम् ।
रवेरवैसारिणमुत्तरायणं
पुरन्ध्रिपाणिग्रहणे परायणम् ॥

अथ विवाहेऽन्यमतं निरस्य स्वमतमाह–प्रावृडिति । परैः अन्याचार्यैः प्रावृड्वसन्तोर्जसहःकरग्रहः प्रावृड् वर्षा, वसन्तः प्रसिद्धः, ऊर्जः कार्तिकः, सहाः मार्गशीर्षः एषु करग्रहः विवाहः उदाहारि उक्तः, परं च तन्मतं न हारि न मनोहरम् । यतो रवेः सूर्यस्य अवैसारिणं मीनरहितं उत्तरायणं मकरादिराशिषट्कमेव पुरन्ध्रिपाणिग्रहणे स्त्रीणां विवाहे परायणं श्रेष्ठं, बहुसंमतत्वात् ।
लक्ष्मी.

[2]चैत्रे मासि प्रतिपदि तिथौ
वासरेऽर्कस्य सर्वै-
र्मेषादिस्थैर्गगनगतिभि-
र्भूर्भुवःस्वःप्रवृत्तिः ।
एवं पौषे मृगमुखगते
भास्वति स्यान्न चासा-
वुक्तः श्रेयान् परिणयविधा-
विन्दुमासोऽस्ति तस्मात् ॥

तत्र सौरचान्द्रमासयोर्विचारं कथयति– चैत्रे इति । चैत्रे मासि प्रतिपदि तिथौ अर्कस्य वारे सर्वैर्गगनगतिभिः ग्रहैः मेषादिस्थैः सद्भिः भूर्भुवःस्वःप्रवृत्तिः बभूव । एवं पौषे मासे मृगमुखगते मकरादिस्थे भास्वति सूर्ये च न स्यात् । तस्मात् कारणात् परिणयविधौ विवाहविषये असौ इन्दुमासः चान्द्रमासः श्रेयान् अतिश्रेष्ठ उक्तोऽस्ति ।
लक्ष्मी.

नेष्टः पौषो मृगयुजि रवा-
वादृतश्चेत्प्रवीणै-

(१) विवृ. १।५.
(२) विवृ. १०।१–२.

श्चारुश्चैत्रोऽप्यजसहचरे
भास्करे सुन्दरीणाम् ।
माण्डव्याद्यैः स्मृतशुभफल-
स्यास्य किं नोपयामे
मीनोऽपि स्यादविकृतफलः
फाल्गुनस्य प्रसङ्गात् ॥

अथ सौरचान्द्रयोर्विरोधे सयुक्तिकं निर्णयं कथयति –नेष्ट इति । सुन्दरीणां नारीणां उपयामे विवाहे मृगयुजि मकरस्थे रवौ पौषो नेष्टः स्यात् । चेत् यदि प्रवीणैः कैश्चित् पण्डितम्मन्यैः मृगेऽर्के पौषः आदृतः स्वीकृतः तदा अजसहचरे मेषगते भास्करे चैत्रोऽपि चारुः शुभः स्यात् । किंच माण्डव्याद्यैः आचार्यैः स्मृतशुभफलस्यास्य फाल्गुनस्य प्रसङ्गात् योगात् मीनोऽपि मीनस्थितार्कोऽपि अविकृतफलः न विकृतं फलं यस्य सः तथा किं न स्यात् ? अपि तु अविकृतफल एव स्यात् ।
लक्ष्मी.

[1]झषो न निन्द्यो यदि फाल्गुने स्या-
दजस्तु वैशाखगतो न निन्द्यः ।
मध्वाश्रितौ द्वावपि वर्जनीया-
वित्यादिवाचामियमेव युक्तिः ॥

अतोऽत्र सिद्धान्तमाह– झष इति । यदि फाल्गुने मासे झषः मीनस्थोऽर्कः तदा न निन्द्यः स्यात् । अजः मेषार्कस्तु वैशाखगतो न निन्द्यः स्यात् । मध्वाश्रितौ चैत्रमासगतौ द्वौ मीनमेषार्कौ अपि वर्जनीयौ, चान्द्रमासस्य प्राधान्यात् । इत्यादिवाचां इत्याद्युक्तवतां युक्तिः इयमेव कथितैव इत्यर्थः ।
लक्ष्मी.

[2]प्रायः सौरं मानमिष्टं विवाहे
तत्किं चान्द्रं मासमाहुः फलेन ।
यस्मात्सम्यक्तत्फलाप्तिस्तदैक्ये
सौरो मासः केवलः किंचिदूनः ॥

(१) विवृ. १०।३ ; विसौ. १० चतुर्थपादं विना; सिन्धु. १०७९ पू. (=); संव. ९९ ; कृभ. १०७७ अजस्तु (मेषस्तु) पू. (=).
(२) विवृ. १०।४.

यदि चान्द्रमासस्य प्राधान्यं तदा पृथक् सौरमानं किमुक्तमित्याह- प्राय इति । प्रायः विशेषेण विवाहे सौरं मानमिष्टं, तत् तदा फलेन चान्द्रं मासं किमाहुः ? यस्मात् कारणात् तदैक्ये तयोः सौरचान्द्रयोः ऐक्ये तत्फलाप्तिः विवाहफललब्धिः सम्यक् संपूर्णा भवति । केवलः सौरो मासः किंचिदूनः स्यात् ।
लक्ष्मी.

[1]रवेरमीना मकरादिषड्गृही
करग्रहे मङ्गलकृन्मृगीदृशाम् ॥

रवेः सूर्यस्य अमीना मीनरहिता मकरादिषड्गृही मकरादीनां षड्गृहाणां समाहारः मकरादिषड्गृही, चैत्ररहितमुत्तरायणमित्यर्थः, मृगीदृशां स्त्रीणां करग्रहे विवाहे मङ्गलकृत् भवति ।
लक्ष्मी.

राजमार्तण्डः

[2]माङ्गल्येषु विवाहेषु कन्यासंवरणेषु च ।
दश मासाः प्रशस्यन्ते चैत्रपौषविवर्जिताः ॥
[3]आषाढे धनधान्यभोगरहिता
नष्टप्रजा श्रावणे
वेश्या भाद्रपदे इषे च मरणं
रोगान्विता कार्तिके ।
पौषे प्रेतवती वियोगबहुला
चैत्रे मदोन्मादिनी
अन्येष्वेव विवाहिता सुतवती
नारी समृद्धा भवेत् ॥

भुजबलभीमः

[4]मलमासादिकालानां विवाहाद्ये प्रयत्नतः ।
पुंसः प्रति सदा दोषात्सर्वदैव हि वर्ज्यता ॥

भीमपराक्रमः

[5]अधिमासके विवाहं
यात्रां चूडां तथोपनयनादि ।
न कुर्यान्न सावकाश-
मङ्गल्यं न तु विशेषेज्याम् ॥

(१) विवृ. १।३.
(२) उत. १२४ माङ्गल्ये (मङ्गल्ये) ; संप्र. ३०० पूर्वार्धे (विवाहव्रतचूडादिमङ्गलेषु विशेषतः ।) ; सिन्धु. १०७७.
(३) उत. १२४.
(४) संत. ८८२.
(५) संत. ८८४–८८५.

अत्र विवाहादिकीर्तनं निरवकाशमपि (? काशस्यापि) निषेधार्थं, अन्यथा सावकाशमित्यनेनैव सिद्धेर्वैयर्थ्यात् । सावकाशं च संभवत्कालान्तरम्, अतो निरवकाशस्याप्यनन्यगतिकस्य प्रतिप्रसवोऽर्थात् सूचितः ।
संत. ८८५

संग्रहे

[1]कार्तिकाश्वयुजौ मासावुद्वाहे दक्षिणायने ।
शंसन्ति श्रावणं चान्ये मासास्त्वन्ये विगर्हिताः ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[2]गीर्वाणाम्बुप्रतिष्ठा-
परिणयदहनाधानचौलोपवीत-
क्षोणीपालाभिषेको-
दवसितविशनं नैव याम्यायने स्यात् ॥

गीर्वाणाः देवाः । अम्बु जलम्, लक्षणया जलाशयः । तयोः प्रतिष्ठा । गीर्वाणप्रतिष्ठा जलाशयप्रतिष्ठा चेत्यर्थः । परिणयो विवाहः । दहनाधानं अग्न्याधानम् । चौलं प्रसिद्धम् । उपवीतं व्रतबन्धः । क्षोणीपालाभिषेको-दवसितविशनम् । क्षोणीपालाभिषेकः राजाभिषेकः । उदवसितविशनं गृहप्रवेशः, ‘गृहं गेहोदवसितम्’ इत्यमरेणाभिधानात् । अत्र समाहारद्वन्द्वः । एतानि कर्माणि, उपलक्षणत्वादन्यान्यप्यनियतकालानि शुभकर्माणि याम्यायने दक्षिणायने नैव स्युः ! स्यादित्येकवचनं मूले समाहारद्वन्द्वैकत्वाभिप्रायम् ।
पीटी.

[3]मिथुनकुम्भमृगालिवृषाजगे
मिथुनगेऽपि रवौ त्रिलवे शुचेः ।
अलिमृगाजगते करपीडनं
भवति कार्तिकपौषमधुष्वपि ॥

अथैवं गुरुशुद्धिमुक्त्वा इदानीं विहितमासानाह–मिथुनेति । मिथुनकुम्भौ प्रसिद्धौ । मृगः मकरः । अलिर्वृश्चिकः । वृषः प्रसिद्धः । अजः मेषः । एतद्राशिगते रवौ सति । तत्रापि मिथुनस्थिते सूर्ये शुचेः

(१) मुक्ता. १४८.
(२) मुचि. ५।२६.
(३) मुचि. ६।१३.

आषाढस्य त्रिलवे तत्तृतीयांशे आषाढशुद्धप्रतिपदमारभ्य दशमीपर्यन्तं करपीडनं विवाहो भवति । अर्थादितरराशिगते सूर्ये सति आषाढशुक्लदशम्यनन्तरं हरिशयने च सति विवाहो न स्यात् । अलिमृगाजाः प्राग्व्याख्याताः । एतद्राशिगते सूर्ये सति कार्तिकपौषमधुष्वपि करपीडनं भवति । यथा वृश्चिके कार्तिकः मकरे पौषः तथा मीने चैत्रोऽपीत्यर्थः । इदं तु सौरमासग्राहिणां मतम् । तदेतत् प्रागभिहितन्यायादुपेक्ष्यम् । अथ वा केवलमताङ्गीकारेण मध्यमत्वमङ्गीकृत्य कालान्तरानपेक्ष्यवश्यदेयकन्याविषयम् । पीटी.

मुहूर्तसर्वस्वे

[1]सौम्यायने रवौ चैत्रहीने माघादिपञ्चके ।
आषाढाद्यत्रिभागे स्यान्मार्गशीर्षे परिग्रहः ॥

ज्योतिर्निबन्धे

[2]चूडाव्रतविवाहादि गृहारम्भप्रवेशनम् ।
जनार्दने प्रसुप्ते तु न प्रकुर्वीत सर्वथा ॥

सुप्रभेदे

[3]सर्वकाले विवाहः स्यान्माघप्रौष्ठविवर्जिते ॥

दीपिकायाम्

[4]काम्यादिष्वखिलेषु कर्मसु परित्याज्यौ
क्षयाख्योत्तरासंक्रान्ती ॥

(१) संग. २२७. (२) संर. ४७५.
(३) सस्मृ. ५४. (४) संकौ. २०० ; संर. ४७०.

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[1]माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाः शुभावहाः ।
विवाहे मार्गशीर्षोऽपि देवलस्य मतेन च ॥
[2]पौषेऽपि मकरस्थेऽर्के चैत्रे मेषगते रवौ ।
आषाढे मिथुनादित्ये केऽप्याहुः करपीडनम् ॥
[3]मीनराशिस्थिते सूर्ये विंशतिर्वासरे यदि ।
विवाहः शुभदश्चैत्रे न तु मेषे कदाचन ॥
यदि रविगतमीने विंशतिर्वासरे वा
न भवति खलु दोषश्चैत्रमासे विवाहे ।
यदि रविगतमेषे चैत्रमासे विवाहः
सकलशुभविनाशः सर्वदा वर्जनीयः ॥
[4]चान्द्रो दैवो मानुषो वा सौरो देशानुसारतः ।
शुचिः शुक्लनवम्यन्तो ग्राह्यो लग्ने च कार्तिकः ॥

रेणुकारिका

[5]ज्येष्ठे माघे फाल्गुने माधवे च
केचिन्मार्गे कार्तिके स्याद्विवाहः ॥

(१) घप्र. ५८ शुभावहाः (शुभप्रदाः) च (तु); ज्योनि. १५२.
(२) घप्र. ५८ मेषगते (मीनगते); विसौ. १० ; ज्योनि. १५२.
(३) घप्र. ५८.
(४) ज्योनि. १५२.
(५) रेका. १ पृ. ४९.

पक्षविचारः

बौधायनगृह्यसूत्रम्

[1]उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे...... ॥

(१) बौगृ. १।१।१४.

बौधायनगृह्यपरिभाषासूत्रम्

[1]अथास्य श्रेयोऽवाप्तिः । आपूर्यमाणपक्ष इति पूर्वपक्ष एवैष उक्तो भवति । सोमेनाऽऽपूर्यमाणेन व्याख्यातः ॥

(१) बौगृप. १।२।१०–११.

अहोरात्राणि वा वृद्धिमन्ति ह्रासवन्ति च भवन्ति । यत्राह्नां वृद्धिर्भवति स एवैष उक्तो भवतीति ॥

आश्वलायनगृह्यसूत्रम्

[1]उदगयन आपूर्यमाणपक्षे कल्याणे नक्षत्रे चौलकर्मोपनयनगोदानविवाहाः ॥

(१) आपूर्यमाणपक्ष इति । आपूर्यमाणस्य पक्षः आपूर्यमाणपक्षः । कस्य आपूर्यमाणस्येति ? चन्द्रमसः । एवं सति पक्षो नोपपद्यते । कथम् ? मासस्य पक्षो न चन्द्रमसः । तस्मादर्थानुपपत्तिः । अथ अन्यो विग्रहः, आपूर्यमाणश्चन्द्रमा यस्मिन् पक्षे इत्येवमस्तु । एवमपि समासो नोपपद्यते । तस्मादन्यथा विग्रहः । आपूर्यमाणश्चासौ पक्षश्च इत्येवमस्तु । केन पुनरापूर्यते पक्षः ? शुक्लेन ज्योतिषा । पूर्वोऽपि विग्रह उपपद्यते । कथम् ? स हि मासानां चार्धमासानां च कर्ता । तस्माच्चन्द्रमसोऽपि पक्ष उपपद्यते । तस्मिन्नापूर्यमाणपक्षे । देभा.

(२) आपूर्यमाणस्य चन्द्रस्य यः पक्षः स तथोक्तः स हि मासस्य च पक्षस्य च कर्ता । अथवा आपूर्यमाणश्चासौ पक्षश्च आपूर्यमाणपक्षः । स हि चन्द्ररश्मिभिरापूर्यते शुक्लपक्ष इत्यर्थः । गानाव्र.

कौषीतकिगृह्यसूत्रम्

[2]उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्याहे कुमार्यै पाणिं गृह्णीयात् ॥

आपस्तम्बगृह्यसूत्रम्

[3]उदगयनपूर्वपक्षाहःपुण्याहेषु कार्याणि ॥

भारद्वाजगृह्यसूत्रम्

[4]पूर्वपक्ष उपगृह्णीत । विज्ञायते पूर्वपक्षो देवानामिति । दैवं पुनरिदं कर्म । अपरपक्ष इत्यपरम् ।

(१) आगृ. १।४।१. शेषः स्थलादिनिर्देशः अयनर्तुमासविचारे (संका. पृ. ८७६) द्रष्टव्यः ।
(२) कौगृ. १।५.
(३) आपगृ. १।२.
(४) भागृ. १।१२.

विज्ञायतेऽपरपक्षः पितॄणामिति । पितृसंयुक्तं पुनरिदं कर्म ॥

पारस्करगृह्यसूत्रम्

[1]उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्याहे कुमार्याः पाणिं गृह्णीयात् ॥

खादिरगृह्यसूत्रम्

[2]उदगयनपूर्वपक्षपुण्याहेषु प्रागावर्तनादह्नः कालोऽनादेशे ॥

वसिष्ठः

[3]दिने दिने वृद्धिमुपागतत्वात्
बली हि चन्द्रः शुभ एव शुक्ले ।
तथैव कृष्णे विलयं गतत्वात्
पक्षापरार्धात्खलु पाप एव ॥
[4]आपूयमाणपक्षे तु विवाहो ब्राह्मणस्य तु ।
इतरेषां तु वर्णानां कृष्णपक्षे विधीयते ॥

नारदः

[5]शुक्लपक्षं प्रशंसन्ति विवाहे गौतमादयः ॥
अत्र शुक्लपक्षप्राशस्त्योक्त्याऽसंभवे कृष्णपक्षस्यापि ग्रहणमिति सूच्यते । संर. ४६०
[6]शुक्ले तु सुभगा मान्या कृष्णपक्षेऽनृतप्रिया ॥

व्यासः

[7]त्रयोदशदिने पक्षे विवाहादि न कारयेत् ।
गर्गादिमुनयः प्राहुः कृते मृत्युस्तदा भवेत् ॥
आदिशब्देन उपनयनादि । संर. ४७०

(१) पागृ. १।४।५. शेषः स्थलादिनिर्देशः अयनर्तुमासविचारे (संका. पृ. ८७८) द्रष्टव्यः ।
(२) खागृ. १।१।२.
(३) वसं. ३२।५.
(४) चका. ७८६ ; विसौ. १६ ; संग. २३१–२३२ ; पुम. ४४६ पक्षे तु (पक्षे च).
(५) संर. ४६०.
(६) ज्योनि. १५२.
(७) संकौ. १९९ ; संर. ४७०.

वात्स्यः

[1]सितपक्षे तु यशसा प्रकाशयति सा कुलम् ।
कन्योढा त्वसिताद्ये च त्र्यंशे शेषे च निर्धना ॥

वात्स्यायनः

[2]पक्षतिथिक्षणकरणलग्नेन्द्वर्के लग्नताराभ्यः । (?)
पाणिग्रहणे योज्यास्तत्त्वविदैकादश पदार्थाः ॥

आश्वलायनः

[3]दैवः पक्षस्तथा शुक्लः ॥
[4]ऊर्ध्वं यत्नेन पञ्चम्याः कृष्णपक्षं प्रवर्जयेत् ।
श्रौते स्मार्ते च मतिमान् सप्तमीस्थानमहा-
पदि ॥ (?)

वराहः

[5]श्रेष्ठं पक्षमुशन्ति शुक्लमसितं
चान्त्यं त्रिभागं विना ।

मदनरत्ने

[6]पक्षस्य मध्ये द्वितिथी इते यदा
तदा भवेद्रौरवकालयोगः ।
पक्षे विनष्टे सकलं विनष्ट-
मित्याहुराचार्यवराः समस्ताः ॥
त्रयोदशदिने पक्षे नूनं संहरते जगत् ।
अपि वर्षसहस्रेण कालयोगः प्रकीर्तितः ॥

तत्र पक्षस्य चान्द्रदिनात्मकतिथिसमूहात्मकत्वात् पक्षपदसमभिव्याहारवशेन दिनपदं चान्द्रदिनपरम् । 'दिनेशदर्शनं दिनम्' इति च प्रसिद्धेस्तद्रहितक्षीणतिथ्योरदिनत्वमभिप्रेत्य तद्वदवशिष्टत्रयोदशतिथ्यात्मकानि दिनानि यस्मिन्निति व्युत्पत्त्या त्रयोदशदिनत्वं पक्षस्य बोध्यम् । एवं च पक्षान्तर्गतयोः कयोरपि तिथ्योः क्षयेण तत्प्रसङ्गेऽपि 'पक्षस्य मध्ये द्वितिथी पतेतां' इति वचने पक्ष इति सप्तम्यप्रयोगेण मध्यपदप्रयोगेण आरम्भ-समाप्तित्वेन अभिप्रेते प्रतिपत्पञ्चदश्यौ न क्षयं यत्र गच्छतः तद्भिन्नयोः कयोश्चित्तिथ्योः क्षयेण स पक्षो निन्द्यत्वेनाभिप्रेत इति गम्यते । न च प्रतिपदः क्षये द्वितीयामारभ्य विशेष्यपक्षस्यापि संभव इति कृतबुद्धय एव विदांकुर्वन्तु । संकौ. १९९

श्रीधरः

[1]स्फीतज्योतिषि शीतरोचिषि नवोद्रिक्ते ॥

शीतरोचिः चन्द्रः । नवोद्रिक्ते इति तद्विशेषणेन शुक्लपक्षविधिः । पूर्वविशेषणेन तत्रापि षष्ठ्यादेः प्राशस्त्यम् । अनेनैव कृष्णपक्षनिषेधः, तत्रापि पञ्चम्यन्तस्य न निषेध इति च ज्ञाप्यते, तत्र स्फीतज्योतिष्ट्वाच्चन्द्रस्य पूर्वोदाहृतशास्त्रान्तराच्च । संकौ. १९९

संग्रहे

[2]शुक्लादावुपचयगे कृष्णादावपचयस्थिते चन्द्रे ।
द्वावप्यभीष्टफलदौ पक्षौ स्त्रीणां शशाङ्कबल-
लाभात् ॥

ज्योतिर्निबन्धे

[3]उपनयनं परिणयनं वेश्मारम्भादिपुण्यकर्माणि ।
यात्रां द्विक्षयपक्षे कुर्यान्न जिजीविषुः पुरुषः ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनम्

[4]शुक्लपक्षं प्रशंसन्ति विशेषेणोत्तरायणम् ॥

---

(१) चका. ७८६ क्रमेण दक्षः ; विसौ. १६.
(२) चका. ७९२.
(३) आश्वस्मृ. (अध्यायः) ११ पृ. ८०.
(४) आश्वस्मृ. (अध्यायः) ११ पृ. ८०.
(५) मपा. १६२ तं चान्त्यं त्रिभागं विना (तस्याद्यं त्रिभागं तथा); विसौ. ११.
(६) संकौ. १९९ इते यदा (पतेतां); संर. ४७०.

(१) प्रपा. ३२७; विपा. ७५२; संकौ. १९९.
(२) प्रपा. ३२८.
(३) संकौ. १९९.
(४) चका. ७८६.

तिथिविचारः

कौषीतकिगृह्यसूत्रम्

[1]उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्याहे कुमार्यै पाणिं गृह्णीयात् ॥

आपस्तम्बगृह्यसूत्रम्

[2]उदगयनपूर्वपक्षाहःपुण्याहेषु कार्याणि ॥

(१) पुण्याहाः देवनक्षत्राणि ज्योतिःशास्त्रे प्रसिद्धानि, यमनक्षत्राणि च तद्विहितानि ।

अनाकुला.

(२) पुण्याहास्त्वह्नो नवधा विभक्तस्यायुजो भागाः प्रातःसङ्गवमध्याह्नापराह्णसायंशब्दवाच्याः पुण्यनक्षत्रापरपर्यायाः पञ्च, 'समानस्याह्नः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि' 'मित्रस्य सङ्गवः । तत्पुण्यं तेजस्व्यहः' (तैब्रा. १।५।३) इत्यादिश्रुतेः । युग्मास्त्वश्लीलाः, 'चत्वार्यश्लीलानि' (तैब्रा. १।५।३) इति श्रुतेः ।

केचित् कृत्तिकादिविशाखान्तानि देवनक्षत्राणि पुण्याहाः, 'यान्येव देवनक्षत्राणि । तेषु कुर्वीत यत्कारी स्यात् । पुण्याह एव कुरुते' (तैब्रा. १।५।२) इति श्रुतेः ।

ताद.

हिरण्यकेशिगृह्यसूत्रम्

[3]अह्नः पञ्चसु कालेषु प्रातः सङ्गवे मध्यन्दिनेऽपराह्णे सायं वैतेषु यत्कारी स्यात्पुण्याह एव कुरुते ॥

पञ्चसु कालेषु प्रातरादिषु सायमन्तेषु । वाशब्दो ज्योतिर्ज्ञान(तिःशास्त्र)प्रसिद्धे काले विकल्पार्थः । एतेषु पुण्येषु मुहूर्तेषु 'देवस्य सवितुः प्रातः' इति प्रकृत्य 'समानस्याह्नः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि' इति श्रुतेष्वन्तरालेषु चतुरोऽश्लीलान् कालान् रात्रिं च वर्जयित्वा, यत्कर्तव्यं कर्म तत्कर्तुं शीलं यस्य स यत्कारी, सर्वाणि कर्माणि तेष्वेव कालेषु करणशील इत्यर्थः, स पुण्याह एव प्रशस्त एव दिने कुरुते । तत्र प्रागुदयादेका नाडिकोर्ध्वं चैका प्रातरित्युच्यते । प्राक्प्रथमाहश्चतुर्भागान्तादेका नाडिकोर्ध्वं चैका सङ्गवः । प्रागहरर्धान्तादेका नाडिकोर्ध्वं चैका मध्यन्दिनः । प्राक्तृतीयाहश्चतुर्भागान्तादेका नाडिकोर्ध्वं चैका सोऽपराह्णः । प्रागस्तमयादेका नाडिकोर्ध्वं चैका तत्सायम् । अयं सर्वकर्मणां कालः, न विवाहस्यैव, यत्कारीति वचनात् अहोरात्राणामेवायं विकल्पः । पुण्यानि तिथिवारनक्षत्राणि कालज्ञानविदितान्येवोपादेयानि, प्रदर्शनार्थत्वात् चैतस्य विधानस्य । नक्षत्रेष्वपि 'यान्येव देवनक्षत्राणि तेषु कुर्वीत यत्कारी स्यात् । यत्पुण्यं नक्षत्रम् । तद्वट्कुर्वीत' इत्यादिवचनाद्देवनक्षत्राणि ज्योतिःशास्त्रविहितविवाहनक्षत्राविरोधीनि प्रशस्तानि द्रष्टव्यानि ।

मातृद्र.

भारद्वाजगृह्यसूत्रम्

[1]पूर्वाह्ण उपगृह्णीत । विज्ञायते पूर्वाह्णो देवानामिति । दैवं पुनरिदं कर्म । मध्यन्दिन उपगृह्णीत । विज्ञायते मध्यन्दिनमृषीणामिति । ऋषिसंयुक्तं पुनरिदं कर्म । अथापि विज्ञायते तस्मान्मध्यन्दिने सर्वाणि पुण्यानि संनिपतितानि भवन्तीति । अपराह्ण उपगृह्णीत । विज्ञायतेऽपराह्णः पितॄणामिति । पितृसंयुक्तं पुनरिदं कर्म । अथापि विज्ञायते भगस्यापराह्ण इति । भगसंयुक्तं पुनरिदं कर्म । अथापि विज्ञायते तस्मादपराह्णे कुमार्यो भगमिच्छमानाश्चरन्तीति । पुण्याह उपगृह्णीत । अपि वै खलु लोके पुण्याह एव कर्माणि चिकीर्षन्ते । तस्मादश्लीलनामंश्चित्रे नावस्येन्न यजेत । यथा पापाहे कुरुते तादृगेव तदिति परिचष्ट एव पापाहम् ॥

---

(१) कौगृ. १।५.
(२) आपगृ. १।२.
(३) हिगृ. १९।६।१ ; संर. ४६२.

(१) भागृ. १।१२.

पारस्करगृह्यसूत्रम्

[1]उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्याहे कुमार्याः पाणिं गृह्णीयात् ॥

वसिष्ठः

[2]नन्दा च भद्रा च जया च रिक्ता
पूर्णेति सर्वास्तिथयः क्रमात् स्युः ।
शुक्लेऽधमामध्यमकोत्तमास्ताः
पक्षेऽसितेऽप्युत्तममध्यहीनाः ॥
नोद्वाहयात्रोपनयप्रतिष्ठा-
सीमन्तचौलाखिलवास्तुकर्म ।
गृहप्रवेशाखिलमङ्गलाद्यं
कार्यं हि मासादितिथौ कदाचित् ॥
सप्ताङ्गचिह्नानि नृपस्य वास्तु-
व्रतप्रतिष्ठाखिलमङ्गलानि ।
यात्राविवाहाखिलभूषणं यत्
कार्यं द्वितीयादितिथौ सदैव ॥
[3]शुक्ले द्वितीयादित एव कृष्ण-
पक्षे दशम्यन्तगन्ताः शुभाः स्युः ।
तास्वष्टमीस्कन्दगणेशदुर्गा-
श्चतुर्दशी चापि तिथिर्विवर्ज्या ॥
स्कन्दः षष्ठी, गणेशः चतुर्थी, दुर्गा नवमी ।
विसौ. १७

[4]एकादशी द्वितीया च पञ्चमी सप्तमी तथा ।
त्रयोदशी तृतीया च विवाहे तु शुभावहाः ॥
[5]चतुर्दशीं चतुर्थीं च नवमीं च विवर्जयेत् ।
एतासु विधवा कन्या भवत्याशु विवाहिता ॥

नारदः

[1]मासान्ते पञ्च दिवसांस्त्यजेद्रिक्तामथाष्टमीम् ॥
[2]दिवा भर्तुः प्रिया रात्रौ पित्रर्चनरता च सा ॥

बृहस्पतिः

[3]चतुर्दशी चतुर्थी च अष्टमी नवमी तथा ।
षष्ठी च द्वादशी चैव पक्षच्छिद्राह्वयाः स्मृताः ॥
क्रमादेतासु तिथिषु वर्जनीयाश्च नाडिकाः ।
भूताष्टमनुतत्त्वाङ्कदश शेषास्तु शोभनाः ॥
मुख्यतिथ्यलाभे वर्ज्यांशानाह बृहस्पतिः— चतुर्दशीति । विसौ. १७

मनुः

[4]तिथयः शोभनाः सर्वाः
प्रोक्ता रिक्ताविवर्जिताः ॥

व्यासः

[5]उग्रासनोग्ररिक्तासु तिथिषु स्यादमर्दिता ।
दुर्भगा चेति शेषासु सुतसौभाग्यसंयुता ॥
[6]अन्नप्राशनमातिथ्यं विवाहो वास्तुकर्म च ।
रात्रावहनि वा कुर्यात् शेषाण्यहनि कारयेत् ॥

गर्गः

[7]प्रतिपद्दुःखजननी द्वितीया प्रीतिवर्धिनी ।
सौभाग्यदा तृतीया स्याच्चतुर्थी चार्थनाशिनी ॥

---

(१) पागृ. १।४।५. शेषः स्थलादिनिर्देशः अयनर्तुमासविचारे (संका. पृ. ८७८) द्रष्टव्यः ।

(२) वसं. १२।४-६.

(३) वसं. ३२।४ ; प्रपा. ३२९ शुक्ले (शुक्ल) स्वष्टमी (स्वष्टम); विसौ. १७ शुभाः स्युः (प्रशस्ताः) चापि (वाऽपि).

(४) विसौ १६; संग. २३१.

(५) विसौ. १६.

(१) ज्योना. २७।११ पृ. ५१ क्तामथाष्टमीम् (क्ता तथाष्टमी) ; ज्योनि. १५२.

(२) ज्योनि. १५२.

(३) विसौ. १७ च अष्टमी (वाऽष्टमी) च्छिद्राह्वयाः स्मृताः (च्छिद्राः प्रकीर्तिताः) द्वितीयश्लोकोत्तरार्धे (भूतांशमनुतत्त्वाशाः शेषांशेष्वपि शोभनाः ।) ; सिन्धु. ८३५-८३६ वसिष्ठः ; संर. ८२१ स्मृताः (इमाः) वसिष्ठः .

(४) प्रपा. ३२९.

(५) चका. ७८६.

(६) मुक्ता. १४७.

(७) मपा. १६३ ज्योतिःसारसागरे ; विसौ. १६ वर्धिनी (वर्धनी) स्यात् (च) ; संकौ. १९८ वर्धिनी (वर्धनी) भारद्वाजः ; पुम. ४४६ लल्लः ; संर. ४६१ भरद्वाजः.

[1]पञ्चम्यां सुखवित्तानि षष्ठी विघ्नप्रदायिनी ॥
विद्याशीलसुखाप्तिः स्यात्सप्तम्यामफलाऽष्टमी ॥
[2]नवमी शोकफलदा आनन्दो दशमीदिने ।
सुखदैकादशी ज्ञेया सफला द्वादशी स्मृता ॥
[3]मानपुत्रौ त्रयोदश्यां चतुर्दश्यतिदुःखदा ।
फलं बहुविधं नित्यं पञ्चदश्यां विशेषतः ॥
[4]अमायां चैव भद्रायां करणे विष्टिसंज्ञिते ।
यः करोति विवाहं स शीघ्रं याति यमालयम् ॥

वात्स्यः

[5]कल्याणं भवति प्रीतिः सौभाग्यं धनसंक्षयः ।
सुखार्थौ बहुविघ्नानि शीलसौख्यमकीर्तयः ॥
शोकामयौ मुदः सौख्यं भाग्यमेवात्मजाप्तयः ।
उपद्रवाः पूर्णफलं क्रमात्प्रतिपदादिषु ॥

शौनकः

[1]प्रीतिजननी द्वितीया
प्रतिपत्कल्याणमङ्गली कथिता ।
अर्थापहा चतुर्थी
सौभाग्यफला तृतीया च ॥
बहुविघ्नकरा षष्ठी
सुतसुखदा पञ्चमी भवति ।
अष्टम्यामयशः स्यात्
कुलशीलसुखा च सप्तमी भवति ॥
आनन्दफला दशमी
नवमी शोकामयप्रदा चैव ।
स्याद्द्वादशी समफला
सुखार्थदैकादशी भवति ॥
पूर्णफला पञ्चदशी
त्रयोदशी मानपुत्रफलजननी ।
बहुलोपद्रवजननी
चतुर्दशी भवति नियमेन ॥
अत्रापि कृष्णपक्षे
नवमीमविवाहितां वदन्त्येके ।
उभयोस्तिथयः शस्ताः
सौभाग्यसखावहाः पञ्च ॥

वराहः

[2]तिथौ च रिक्ते शशिनि क्षयं गते
रवीन्दुभौमार्किदिनेषु नो शुभम् ॥
[3]रिक्तां प्रोज्झ्य तिथिं तथर्त्वयनयोः
संधिं च शेषाः शुभाः ॥

लल्लः

[4]अत्रापि कृष्णपक्षस्य दशमीमविवाहिकाम् ।
वदन्त्यन्ये तु दशमीमुभयोरविवाहिकाम् ॥

---

(१) मपा. १६३ विघ्नप्रदायिनी (विघ्नप्रदा मता) ज्योतिःसारसागरे ; विसौ. १६ ; संकौ. १९८ भारद्वाजः ; पुम. ४४६-४४७ लल्लः ; संर. ४६१ भरद्वाजः.

(२) मपा. १६३ फलदा (भयदा) सफला द्वादशी (द्वादशी सफला) ज्योतिःसारसागरे ; विसौ. १६ अ नन्दो (त्वानन्दो) ; संकौ. १९८ भरद्वाजः ; पुम. ४४६-४४७ आनन्दो (चानन्दो) सुखदै (दुःखदै) सफला (कुफला) लल्लः ; संर. ४६१ भरद्वाजः.

(३) मपा. १६३ चतुर्दश्यतिदुःखदा (चतुर्दश्यौ तु दोषदे) नित्यं (ज्ञेयं) अस्मिन् ग्रन्थे ' न चेह शुक्लप्रतिपदुदयन्ती निषिध्यते । ' इत्यधिकम् , ज्योतिःसारसागरे; विसौ. १६ मानपुत्रौ (पुत्रमानौ) ; संकौ. १९८ चतुर्दश्यतिदुःखदा (चतुर्दशी तु दोषदा) नित्यं पञ्चदश्यां (पञ्चदश्यां चैव) भारद्वाजः ; संग. २३१ उत्त. ; पुम. ४४७ चतुर्दश्यतिदुःखदा (चतुर्दश्यौ तु दुःखदे) लल्लः ; संर. ४६१ चतुर्दश्यतिदुःखदा (चतुर्दश्यां तु दुःखदः) नित्यं पञ्चदश्यां (पञ्चदश्यां चैव) भरद्वाजः .

(४) मपा. १६३ ज्योतिःसारसागरे ; विसौ. १६ चैव भद्रायां (वै चरोक्तायां) संज्ञिते (संज्ञके) ; संग. २३१ भद्रायां (रिक्तायां) संज्ञिते (संज्ञके).

(५) चका. ७८६-७८७ (=) भवति (भाविता) जाप्तयः (जादयः) क्रमात्प्रतिपदादिषु (शुक्ले प्रतिपदादयः) ; विसौ. १६.

(१) विसौ. १६ ; संग. २३१ (प्रीतिजननी द्वितीया प्रतिपत्कल्याणमङ्गली कथिता ।) एतावदेव.

(२) विसौ. ८.

(३) मपा. १६२ प्रोज्झ्य (प्रोह्य) ; विसौ. ११.

(४) मपा. १६३ हिकाम् (हिकीम्) ज्योतिःसारसागरे ; पुम. ४४७ ; संर. ४६१.

अत्रापि उक्तासु तिथिष्वपि । अविवाहिकां विवाहानर्हाम् । उभयोः पक्षयोः । विहितप्रतिषिद्धत्वाद्दशम्या विकल्पः । संर. ४६१

नृसिंहः

[1]रिक्ता पर्वाष्टमी वर्ज्या पौर्णमासी शुभावहा ॥

विवाहपटले

[2]षष्ठी तथैव नवमी च चतुर्दशी च
द्वादश्यथाष्टमतिथिश्च तथा चतुर्थी ।
आद्यत्रिभागमवशिष्य तु कृष्णपक्षे
शेषास्तथा परिहृतास्तिथयो भवन्ति ॥

विधिरत्ने

[3]पञ्चदश्यष्टमी रिक्ता
वर्ज्याश्चान्याः शुभाश्च ताः ।
केचित्कृष्णाष्टमीं प्राहुर्विवाहेषु वयोऽत्यये ॥

विवाहवृन्दावनम्

[4]अमातिथिः पार्श्वतिथिद्वयेन
समं न माङ्गल्यमुपादधाति ।
लोकंपृणस्तत्र तिथेः प्रणेता
यस्मान्न पीयूषवपुर्वपुष्मान् ॥

अमा अमावास्या तिथिः पार्श्वतिथिद्वयेन चतुर्दश्या प्रतिपदा च समं सह माङ्गल्यं नोपदधाति । यस्मात् कारणात् तत्र लोकंपृणः तिथिप्रणेता पीयूषवपुः चन्द्रः वपुष्मान् प्रशस्तबिम्बः न भवति । लक्ष्मी.

उदेति चायं प्रतिपत्समाप्तौ
कृशोऽपि वर्धिष्णुतया प्रशस्तः ।
द्वीपान्तरस्थो विफलोऽपि ताव-
द्यावन्न पृथ्वीनयनाध्वनीनः ॥

(१) प्रपा. ३२९.

(२) प्रपा. ३२९; विसौ. १७ उत्तरार्धे (अन्त्यं त्रिभागमवशिष्टमिहान्त्यपक्षे शेषाः शुभाः परिणये तिथयो भवन्ति ।).

(३) प्रपा. ३२९; ज्योनि. १५२ शुभाश्च ताः (शुभावहाः).

(४) विवृ. ८।२३–२४.

कैश्चित् चन्द्रबाल्यात् द्वितीयाऽपि निषिद्धा, तन्मतं दूषयति– उदेतीति । अयं चन्द्रः प्रतिपत्समाप्तौ उदेति, अतः कृशोऽपि स वर्धिष्णुतया प्रशस्तः स्यात् । द्वीपान्तरस्थः, अन्यत् द्वीपं द्वीपान्तरम्, तत्रस्थः देशान्तरदृष्टः अपि चन्द्रः तावद्विफलः यावत् पृथ्वीनयनाध्वनीनो न भवति, अर्थात् यावत् स्वदेशभूमिस्थितैर्जनैर्दृष्टो न भवति तावत् विफल एवेति । लक्ष्मी.

मुहूर्तचिन्तामणिः

[1]नन्दा च भद्रा च जया च रिक्ता
पूर्णेति तिथ्योऽशुभमध्यशस्ताः ।
सितेऽसिते शस्तसमाधमाः स्युः
सितज्ञभौमार्किगुरौ च सिद्धाः ॥

अथ तिथीनां नन्दादिसंज्ञाः सफला आह– नन्दा चेति । नन्दाभद्राजयारिक्तापूर्णासंज्ञाः प्रतिपदादिपञ्चतिथयः स्वनामसदृशफलदाः स्युरित्येवंप्रकारेण सर्वाः षष्ठ्यादय एकादश्याद्याश्च तिथयो ज्ञेयाः । ताः सिते शुक्लपक्षे अशुभमध्यशुभफलप्रदाः स्युः । असिते कृष्णपक्षे शुभमध्यमाधमफलदाः स्युः । अथ चतुर्थचरणेन सिद्धियोगानाह– सिते इति । ताः कृतसंज्ञाः नन्दादितिथयः शुक्रबुधमङ्गलशनिगुरुवारेषु सिद्धाः सिद्धिकराः स्युः । यथा नन्दाशुक्रे सिद्धियोगः । एवं भद्राबुधे । जयाभौमे । रिक्ताशनौ । पूर्णागुरौ । पीटी.

वेदाङ्गाष्टनवार्केन्द्रपक्षरन्ध्रतिथौ त्यजेत् ।
वस्वङ्कमनुतत्त्वाशाशरा नाडीः पराः शुभाः ॥

अथ पक्षरन्ध्रतिथीः आवश्यकत्वे सति तन्निष्ठवर्ज्यघटीश्चाह– वेदाङ्गेति । चतुर्थी षष्ठी अष्टमी नवमी द्वादशी चतुर्दशी एताः पक्षरन्ध्रसंज्ञाः तिथयो ज्ञेयाः । आसु शुभकृत्यावश्यकत्वे सति क्रमादिमाः वस्वङ्कमनुतत्त्वाशाशरा नाडीस्त्यजेत् । यथा चतुर्थ्यामादिमा अष्ट घटिकास्त्याज्या इत्यर्थः । अथ परा उर्वरिता नाड्यः शुभकृत्ये शुभा ज्ञेयाः । पीटी.

(१) मुचि. १।४, ३६.

ज्योतिर्निबन्धे

[1]विवाहमारभ्य चतुर्थिमध्ये
श्राद्धं दिनं दर्शदिनं यदि स्यात् ।
वैधव्यमाप्नोति तदाऽऽशु कन्या
जीवेत्पतिश्चेदनपत्यता स्यात् ॥

(१) 'फलं बहुविधं पञ्चदश्यां चैव विशेषतः' इति । पञ्चदशी पूर्णमासी, 'विवाहमारभ्य ...' इति ज्योतिर्निबन्धवचसा अमायां(? याः) विवाहभावनान्तर्भावनिषेधेन तत्र सुतरां विवाहनिषेधसिद्धेः । श्राद्धं तद्युक्तं दिनमिति विवाहमध्ये श्राद्धस्यैव निषेधः, न तु तद्रहिततत्तिथिमात्रस्य, 'विवाहमध्ये यदि चेत्क्षयाहस्त्रास्य मुख्याः पितरो न यान्ति । वृत्ते विवाहे परतस्तु कुर्याच्छ्राद्धं स्वधाभिर्न तु दूषयेत्तम् ॥' इति शास्त्रान्तरस्य निर्विषयत्वापातात् । दर्शदिनमिति स्वरूपेण तिथिनिषेधः, तथा सत्येव पृथग्ग्रहणस्य सार्थकत्वात् । प्रेतश्राद्धसपिण्डीकरणानुमासिकानां तु विवाहादिनिमित्तकवृद्धिपूर्वकालप्रमीतविषयाणां प्राप्तकालानां कालेऽनुष्ठानेन अप्राप्तकालानामपकृष्यानुष्ठानेन च प्रेतस्य चतुःपुरुषपर्यन्तं सपिण्डानां वृद्धिश्राद्धविशिष्टतत्कर्मस्वधिकारः, 'प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्य चरेन्नाभ्युदयक्रियाम् । आ चतुर्थे ततः पुंसि पञ्चमे शुभदं भवेत् ॥' इति मेधातिथिवचनात् । संकौ. १९८

(२) श्राद्धं दिनं क्षयाहः । दर्शदिनं स्वरूपतः । यद्यपि तत्र श्राद्धस्याकरणात् श्राद्धोपलक्षितदिनलाभेन दशदिनमित्यनर्थकं, तथाऽपि विवाहमारभ्य चतुर्थीमध्ये श्राद्धाधिकारिणां श्राद्धदिनं तदनधिकारिणां दशदिनमित्यर्थान्न वैयर्थ्यम् । कुभ. ११०९

[1]विवाहमध्ये यदि चेत्क्षयाह-
स्तत्र स्वमुख्याः पितरो न यान्ति ।
वृत्ते विवाहे परतस्तु कुर्यात्
श्राद्धं स्वधाभिर्न तु दूषयेत्तम् ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनम्

[2]हित्वोभयोश्च नवमीं च चतुर्दशीं च
कृष्णस्थितामपि च पञ्चदशीं चतुर्थीम् ।
अन्येषु वै तिथिषु लग्नबलं विलोक्य
कन्याप्रदानमपि वृद्धिदमाहुरन्ये ॥

(१) गभा. ६८ श्रद्धं (श्राद्ध); संप्र. ८३७ दीपिकायाम्; सिन्धु. ११०९; संकौ. १९८; प्रका. ३५९ संग्रहे; पुम. ४५२ तदाऽऽशु (तदा तु); संर. ४६१.

(१) गभा. ६८; संप्र. ८३७ चेत्क्षयाहस्तत्र स्वमुख्याः (तत्क्षयाहं श्रुत्वाऽश्रुमुख्याः) न तु (न च) (=); सिन्धु. ११०९; विपा. ७३५ (=); संकौ. १९८ तत्र स्वमुख्याः (तत्रास्य मुख्याः) (=); पुम. ४५२; संर. ४६१ (=) उत्त.

(२) प्रपा. ३२९.

वारविचारः

वसिष्ठः

[1]वाराः प्रशस्ताः शुभखेचराणां
सूर्यार्किवारौ खलु मध्यमौ तौ ।
त्याज्यः सदा भूमिसुतस्य वारः
कामार्कतिथ्योरपि तौ प्रदोषौ ॥
[2]पूर्णेन्दुशुक्रज्ञसुरेज्यवाराः
सर्वेषु कार्येषु सुपूजिताः स्युः ।
ये सूरसूर्यात्मजभौमवाराः
प्रोक्तेषु कार्येष्वपि शोभनाः स्युः ॥

(१) वसं. ३२।६; विसौ. १७ चतुर्थचरणो नास्ति.
(२) वसं. १३।१६.

नारदः

[1]बुधजीवेन्दुशुक्राणां वासराः सर्वकर्मसु ।
सिद्धिदाः क्रूरवारेषु यदुक्तं कर्म सिध्यति ॥

बृहस्पतिः

[2]रविवारे शुभं कर्म कर्तव्यं योगतः शुभे ।
योगाच्छुभे कुजे मन्दे कन्योद्वाहादि
कारयेत् ॥

(१) ज्योना. ५।१३ पृ. २३.
(२) प्रपा. ३३० कर्म (सर्व) कन्योद्वा (कृष्युद्वा); विसौ. १८; संप्र. ७८१.

[1]पौष्णोत्तरामघाहस्तमूलश्रवणसप्तभाः ।
सूर्यवारयुता दोषहालाहालगणोद्धराः ॥
[2]मित्रोऽश्विन्यर्यमा पूषा
साहिर्बुध्न्या च रोहिणी ।
भौमवारेण संयुक्ता
योगाः स्युर्दोषघस्मराः ॥

श्रवण इति अभिजितोऽप्युपलक्षणम् । तेन सप्तभत्वं सिध्यति । अहिर्बुध्न्यः उत्तराभाद्रपदा । दोषघस्मराः दोषभक्षकाः । संप्र. ७८१

[3]कृत्तिका रोहिणी स्वाती शततारा ऽऽर्कि-
वारगाः ।
शुभयोगा महादोषकैरवादित्यवर्चसः ॥
[4]बार्हस्पत्यं च सावित्रं नैर्ऋतं सूर्यवारगम् ।
सर्वेषु शुभकार्येषु शुभाः स्युः शुभदाः स्मृताः ॥
चित्राश्रवणसौम्याः स्युर्यदि शीतांशुवारगाः ।
इमे चापि सुधायोगाः सर्वशोभनशोभनाः ॥
भाद्रपादाश्विनी चैव रोहिणी चोत्तरात्रयः ।
कुजवारेण संयुक्ताः सुधायोगा दिवौकसाम् ॥
विश्वाग्निमैत्रनक्षत्रं बुधवारेण संयुतम् ।
पञ्चमीसप्तमीयुक्तं सुधायोगः प्रकीर्तितः ॥
पूर्वाषाढापुनर्वस्वो रेवतीसंयुतो यदि ।
गुरुवारः सुधायोगस्त्रयोदश्या समायुतः ॥
स्वातीशतभिषग्भाग्यसहितो यदि नन्दया ।
शुक्रवारः सुधायोगः सर्वकर्मणि दोषहा ॥
रोहिणीवसुवायव्याः शनिवारेण संयुताः ।
भद्रया सहिता योगाः शुभाख्याः
शुभवृद्धिदाः ॥

(१) प्रपा. ३३० पौष्णोत्तरामघाहस्त (पौष्णोत्तराणि हस्तश्च) उत्तरार्धे (सूर्यवारयुता योगा दोषहालाहलोद्धराः).
(२) प्रपा. ३३० साहिर्बुध्न्या च (चाहिर्बुध्न्यश्च) ; संप्र. ७८१.
(३) प्रपा. ३३० ; संप्र. ७८१–७८२ वारगाः (चारणाः) कैरवादित्यवर्चसः (कैरव्यादित्यवर्चसाः).
(४) प्रपा. ३३०–३३१.

एषु सर्वेषु योगेषु विवाहः शोभनप्रदः ।
दीर्घमाङ्गल्यसंपत्तिर्मोदते पुत्रवृद्धिभिः ॥

व्यासः

[1]शनैश्चरदिने प्राप्ते यदा रिक्ता तिथिर्भवेत् ।
तस्मिन् विवाहिता कन्या सर्वसौख्यैः
समेधते ॥
[2]रिक्ता शनिदिने चेत्स्यात्स्थिता पतिगृहे सदा ।
चन्द्रस्य च दिनेऽप्येवं किन्तु सापत्न्य-
माप्नुयात् ॥
[3]रिक्तासु विधवा कन्या दर्शेऽपि स्या-
द्विवाहिता ॥
[4]बुधजीवेन्दुशुक्राणां दिनैरेतैर्विवाहिता ।
कन्या सुखमवाप्नोति पुत्रारोग्यधनान्विता ॥

वृद्धगर्गः

[5]गुरुशुक्रेन्दुपुत्राणां दिनेषु परिणीयते ।
या कन्या सा भवेन्नित्यं भर्तुश्चित्तानुवर्तिनी ॥
[6]अर्कार्किभौमवाराणां दिनेषु कलहप्रिया ।
सापत्न्यं समवाप्नोति तुषारकरवासरे ॥

(१) दिनेत्यभिधानात् रात्रावभ्यनुज्ञा गम्यते । मपा. १६३

(१) मपा. १६६ यदा (यदि) सर्वसौख्यैः समेधते (पतिसंतानवर्धिनी) ज्योतिःसारसागरे ; संत. ८८३ प्राप्ते यदा (चैव यदि) उत्तरार्धं मपावत् ; विसौ. १७ ; संप्र. ७८१ ; संर. ४६४ सर्वसौख्यैः समेधते (पतिसंततिवर्धिनी) स्मृत्यन्तरम्.
(२) विसौ. १७ ; संप्र. ७८१.
(३) संत. ८८३.
(४) विसौ. १७ ; संग. २३१.
(५) चका. ७८७ वर्तिनी (सारिणी) (=) ; मपा. १६३ ज्योतिःसारसागरे ; विसौ. १७ वर्तिनी (रञ्जनी) ; पुम. ४४७ लल्लः ; संर. ४६४ ज्योतिर्निबन्धे.
(६) चका. ७८७ (=) अर्कार्किभौमवाराणां (अर्कतत्पुत्रभौमानां) ; मपा. १६३ ज्योतिःसारसागरे ; विसौ. १७ ; संकौ. १९७ भौमवाराणां (भूमिपुत्राणां) पू., निर्णयामृते ; संग. २३१ ; पुम. ४४७ लल्लः ; संर. ४६४ ज्योतिर्निबन्धे.

(२) अत्र सर्वत्र (अस्मिन् प्रकरणे) दिनपदोपादानात् रात्रौ वारदोषाभावोऽवगम्यते इति केचिदाहुः । तदयुक्तं, दिनशब्दस्याहोरात्रपरत्वात् । अन्यथा बुधवारादीनां शुभफलमपि रात्रौ न स्यात् । कार्यविशेषे पापग्रहवारा अपीष्टफला रात्रौ निष्फलाः स्युरिति । दिनशब्दस्य अहोरात्रपरता 'त्रिंशद्दिनं सावनसंज्ञम्' इत्यादौ सुप्रसिद्धेति । रात्रौ वारदोषाभावस्तु वाचनिक एव । तथा च पठ्यते-- 'न वारदोषाः प्रभवन्ति रात्रौ विशेषतो भौमशनैश्चरार्काः । अन्धं समासाद्य विलासिनीनां कटाक्षबाणा इव निष्फलाः स्युः ॥' विसौ. १८

शौनकः

[1]सूर्यदिने हृतविभवा
विधवा संवत्सराद्वदन्त्येके ।
मासात्परं शशिदिने
सापत्न्यं सौख्ययुक्ता च ॥
बन्धुविहीनां विधनां
भ्रष्टचरित्रां च वत्सरात्कौजे ।
सुभगा धनधान्यवती
बौधे मासैस्तु षोडशभिः ॥
धनसौख्यपुत्रपौत्रैः
प्रवर्धते वत्सरद्वयाज्जीवे ।
धनभोगवती शुक्रे
वर्षान्मासत्रयाद्वाऽपि ॥
सौरदिने पतिरहिता
पञ्चभिरब्दैर्व्यतीतैस्तु ।
संवत्सरे व्यतीते
धनरहितां दुर्भगां परे प्राहुः ॥
मासेऽप्यथवैतेषां
कालेनानेन पाकनिर्देशः ।
ऋत्वयनाब्देषु तथा
विरिञ्चिवचनादृषीणां च ॥

(१) विसौ. १७.

वराहः

[1]रवीन्दुभौमार्किदिनेषु नो शुभम् ॥
[2]आग्नेयग्रहवासरेषु कलहः
प्रीतिस्तु सत्सूत्तमा ।
केचित्स्थैर्यमुशन्ति सौरिदिवसे
चन्द्रेऽपि सापत्नकम् ॥

लल्लः

[3]क्रूरग्रहदिनवारा
न शोभनाः सौरिमपहाय ।
व्यतिपातविष्टिवैधृति-
वर्ज्याः शुभदाः करणयोगाः ॥

रत्नमालायाम्

[4]भौमसौररविवारवर्जिते
पाणिपीडनविधिर्विधीयते ॥

नृसिंहः

[5]बुधशुक्रेन्दुजीवानां वारेषु शुभदं भवेत् ।
शुभानामंशकं श्रेष्ठं वर्गादि च विवाहके ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनम्

[6]न वारदोषाः प्रभवन्ति रात्रौ
विशेषतो भौमशनैश्चरार्काः ।
अन्धं समासाद्य विलासिनीनां
कटाक्षबाणा इव निष्फलाः स्युः ॥
[7]आरार्किजवासरादिरहितेषूद्वाहकर्मारभेत् ॥
एतेषां वाराश्चांशोदयाश्च वर्जनीया इति ।
प्रपा. ३३०

रेणुकारिका

[8]वारे शुक्रेन्द्वीज्यसौरीन्दुपुत्रे
चान्ये सौरीं वर्जयेयुः शशाङ्कम् ॥

(१) विसौ. ८.
(२) विसौ. ११.
(३) प्रपा. ३३०.
(४) सिन्धु. ११२६; प्रका. ३५९.
(५) प्रपा. ३३० जीवानां (जेन्दूनां) ; संकौ. ३९९ श्रेष्ठं (श्रेष्ठ) ; संर. ४६४.
(६) मपा. १६४ प्रथमः पादः, स्मरन्तीत्युक्तम् ; विसौ. १८; संर. ४६४ सर्वं मपावत्.
(७) प्रपा. ३३०.
(८) रेका. १ पृ. ४९.

नक्षत्रविचारः

बौधायनगृह्यसूत्रम्

[1]रोहिणी मृगशीर्षमुत्तरे फल्गुनी स्वातीति विवाहस्य नक्षत्राणि ॥

बौधायनगृह्यपरिभाषासूत्रम्

[2]अथान्यत्रापि कुर्वन् भवति पुण्ये नक्षत्र इति । ' देवनक्षत्राणि वा अन्यानि । यमनक्षत्राण्यन्यानि । यानि देवनक्षत्राणि । तेषु कुर्वीत यत्कारी स्यात् ' इत्येवेदमुक्तं भवति ॥

आश्वलायनगृह्यसत्रम्

[3]उदगयन आपूर्यमाणपक्षे कल्याणे नक्षत्रे चौलकर्मोपनयनगोदानविवाहाः ॥

(१) कल्याणे नक्षत्रे । कल्याणमिति प्रशस्तम् । शास्त्राविरुद्धमित्यर्थः । तस्मिन् कल्याणे नक्षत्रे । एवमेतैः संयुक्तायां तिथौ चौलादीनि कर्माणि भवन्ति । अथ कर्मग्रहणं किमर्थम् ? सर्वकर्मणां प्रवृत्तिरुदगयने यथा स्यात्, यथा व्रतादेशादीनाम् । यदि कर्मग्रहणस्यायमर्थः चौलादीनां पृथग्ग्रहणमपार्थकम् । कस्मात् ? एतेषामपि कर्मग्रहणेनैव ग्रहणं भविष्यति । उच्यते । चौलादीनां ग्रहणं कर्तव्यमेव । किं कारणम् ? वक्ष्यति– ' तेषां पुरस्ताच्चतस्र आज्याहुतीर्जुहुयात् ' इति ! कथमेता आहुतयश्चौलादिषु स्युरिति । अतश्चौलादीनां पाठः । अथवा कर्मग्रहणं चौलार्थमेव चौलकर्मेति । ' तृतीये वर्षे चौलम् ' इत्यत्र कर्मग्रहणं नास्ति । एकदेशग्रहणं तत्र द्रष्टव्यम् । अयमेव सुतसंभव उपपद्यते । अथ व्रतादेशेष्वयं कालो न प्राप्नोति । कस्मात् ? इहाग्रहणादिति । उच्यते । प्राप्स्यति । कुतः ? ' एतेन वापनादि ' इति व्यपदेशात् । यदि तर्हि व्यपदेशेन कालोऽपि प्राप्नोति एवं तर्हि गोदानग्रहणं अपार्थकम् । कस्मात् ? चौलकर्मव्यपदेशात् ' एतेन गोदानं षोडशे वर्षे ' इति । सत्यमेतत् । गोदानव्यपदेशात् कालः सिध्यति । तेन गोदान(? नार्थं ग्र)ग्रहणम् । अत्र किमर्थम् । तर्हि यत्र गोदानसंबन्धः स्वल्पोऽप्यस्ति तत्रापि कथमयं कालः स्यादित्यनेन गोदानग्रहणं क्रियते, ' यथा गौदानिकं कर्म कुर्वीत ' इति । अत्र कर्मग्रहणात् कर्मैव कुर्वीत । ननु च तत्रापीदं कर्म प्रयुज्यते । तेन यथा दृष्टं यस्मिंश्च काले दृष्टं तस्मिन् काले भविष्यतीति । यन्नादत्ते कालस्तत्र न प्राप्नोति । तस्मात्तत्र हि ' गौदानिकं कर्म कुर्वीत ' इति कर्मग्रहणात् कालो न प्राप्नोति । ' आचार्यसकाशे वाचं विसृजेत ' इत्येवमादिषु यथा न भवति । कर्मग्रहणादेव कालान्तरे न प्राप्नुयात् । तत्र तेनायं यत्नः क्रियते । यदि समावर्तनार्थम्, तस्यैव ग्रहणं कर्तव्यम् । एवं तर्हि लघ्वर्थं गोदानग्रहणम् । देभा.

(२) ज्योतिःशास्त्राविरुद्धं कल्याणं नक्षत्रम् । चौलकर्मेति चौलस्यैव संज्ञान्तरं न तु व्रतादेशानामयं काल इष्यते । स कथं प्राप्नोति, उपनयनातिदेशात् । तर्हि अत्र गोदानग्रहणमपार्थकं, चौलातिदेशात् । उच्यते । समावर्तनार्थं गोदानग्रहणम् । ' गौदानिकं कर्म कुर्वीत ' इति कर्मग्रहणं यथा कर्मणोऽन्यनियमे वाग्यमनादिकं निवर्तयति तथा कालमपि निवर्तयेत् । तस्माद्गोदानग्रहणं यत्र गोदानगन्धोऽप्यस्ति तत्रापि यथा स्यात् । तर्हि समावर्तनग्रहणमेव कार्यम् । उच्यते । लाघवार्थं गोदानग्रहणम् । गानावृ.

(३) अहरहः यस्मिन् कर्मणि यन्नक्षत्रं ज्योतिःशास्त्रविहितं तत् कल्याणम् । उदगयनादिविधानं दक्षिणायनादिप्रतिषेधार्थम् । अहनीति च वक्तव्यं रात्रौ मा भूदिति । समुच्चयश्चोदगयनादीनां, न विकल्पः । ' तृतीये वर्षे चौलम् ' इतिवत् सिद्धे कर्मग्रहणं सर्वकर्मणामुदगयनादौ प्रवृत्त्यर्थम् । चौलादिग्रहणं तु

(१) बौगृ. १।१।२०.

(२) बौगृप. १।२।१४.

(३) आगृ. १।४।१. शेषः स्थलादिनिर्देशः अयनर्तुमासविचारे (संका पृ. ८७६) द्रष्टव्यः ।

' तेषां पुरस्ताच्चतस्र आज्याहुतीः ' इत्यत्र चौलादीनामेव ग्रहणं यथा स्यादिति । नैमित्तिकानि तु निमित्तानन्तरमेव कार्याणि, यथा ' कपोतश्चेदगारमुपहन्यात् ' इति । अपर आह– कर्मग्रहणं चौलेनैव संबध्यते चौलकर्मेति । ' तृतीये वर्षे चौलम् ' इत्यत्र त्वेकदेशग्रहणं द्रष्टव्यं भीमसेनो भीम इतिवत् । तस्माच्चतुर्णामेव कालनियम इति । व्रतादेशनेषु तु भवति, ' एतेन वापनादिपरिदानान्तम् ' इत्युपनयनातिदेशात् । एवं चौलातिदेशादेव सिद्धे गोदानग्रहणं यत्र गोदानगन्धोऽप्यस्ति तत्रापि कथमयं कालः स्यादिति । यथा समावर्तने ' गौदानिकं कर्म कुर्वीत ' इति । समावर्तनग्रहणमेव तु न कृतं लाघवार्थम् । अना.

आपस्तम्बगृह्यसूत्रम्

[1]सर्वाणि पुण्योक्तानि नक्षत्राणि ॥

(१) सर्वर्तुविधानस्य सर्वापवादत्वात् पुण्याहविधानार्थमिदम् । तथा च रात्र्यपरपक्षयोः विवाहप्रतिषेधः । एवमप्युक्तग्रहणमनर्थकम् । तत् क्रियते मुहूर्तपरिग्रहार्थं, यानि पुण्यानि नक्षत्राणि यानि पुण्योक्तानि मुहूर्तानि तानि सर्वाणि विवाहस्य यथा स्युरिति । तत्र नक्षत्राणि ज्योतिःशास्त्रादवगन्तव्यानि । प्रातः सङ्गवो मध्यंदिनोऽपराह्णः सायमित्येते मुहूर्ताः । अनाकुला.

(२) यानि ज्यौतिषे पुण्योक्तानि शुभफलप्रदत्वेनोक्तानि नक्षत्राणि । नक्षत्रग्रहणस्य प्रदर्शनार्थत्वात्तिथ्यादीन्यपि तत्र पुण्योक्तानि सर्वाण्यत्रोपसंहर्तव्यानि । ताद.

[2]मघाभिर्गावो गृह्यन्ते* ॥

(१) यदि मघाभिः गावः क्रयादिना गृह्यन्ते ताश्च गावः प्रतिनन्दिता भवन्ति । तस्मात् गोपरिग्रहे मघाः प्रशस्ताः । अनाकुला.

(२) ' आर्षे दुहितृमते मिथुनौ गावौ देयौ ' (आध. २।११।१८) इति वचनादार्षे विवाहे वरैर्दीयमाना गावो दुहितृमद्भिर्मघासु गृह्यन्ते । एतदुक्तं भवति– आर्षं विवाहं मघास्वेव कुर्यात्, न ब्राह्मादिवत् नक्षत्रान्तरेऽपीति । ताद.

[1]फल्गुनीभ्यां व्यूह्यते* ॥

(१) यदि फल्गुनीभ्यां व्यूह्यते सेना युद्धकाले सा च प्रतिनन्दिता भवति । तस्मात् सेनाव्यूहे प्रशस्ते फल्गुन्यौ । अविशेषात् पूर्वे उत्तरे च । सर्वत्र ' नक्षत्रे च लुपि ' (पा. २।३।४५) इत्यधिकरणे तृतीया । अनाकुला.

(२) अत्र च वधूः फल्गुन्योरेव व्यूह्यते नीयते स्वगृहात्, न तु ' तां ततः ' (आपगृ. ५।१३) इति वचनात् ब्राह्मादिवत्तदानीमेव ।

केचित्– ' इन्वकाभिः ' इत्यादि ' फल्गुनीभ्यां व्यूह्यते ' इत्यन्तमुत्तरत्र इन्वकाशब्दस्य व्याख्यानात् शाखान्तरीया गाथेति कल्पयन्तः, मघासु गवां क्रयादिना स्वीकारः, सेनायाश्च युद्धे व्यूहः, अविशेषात् पूर्वयोरुत्तरयोर्वा फल्गुन्योरिति प्रकृतानुपयोगितया व्याचक्षते । ताद.

[2]यां कामयेत दुहितरं प्रिया स्यादिति तां निष्ट्यायां दद्यात्, प्रियैव भवति नेव तु पुनरागच्छतीति ब्राह्मणावेक्षो विधिः ॥

(१) यां दुहितरं पिता प्रियां कामयेत भर्तुरियं प्रिया स्यादिति, तां निष्ट्यायां नक्षत्रे दद्यात् । एवं दत्ता सा भवत्येव तस्य प्रिया । अयं चापरः अस्य नक्षत्रस्य गुणः – सा पितृगृहात् पुनरर्थिनी नागच्छति । पतिगृह एव तस्याः सर्वे कामाः संपद्यन्ते ।

अन्ये तु निन्दामिमां मन्यन्ते । ब्राह्मणावेक्षो विधिरिति वचनात् अन्येऽपि स्मृत्यपेक्षा नक्षत्रविधयो भवन्ति । अन्यथा पुंसवने तिष्यवत् विवाहे इदमेव नक्षत्रं स्यात् । अनाकुला.

* हरदत्तमतेन नेदं विवाहपरं सूत्रम् ।

(१) आपगृ. ३।१३; प्रका. ३५९; संर. ४६२.

(२) आपगृ. ३।१; संर. ४८०.

* हरदत्तमतेन नेदं विवाहपरं सूत्रम् ।

(१) आपगृ. ३।२; संर. ४८०.

(२) आपगृ. ३।३; प्रका. ३५९ (इति ब्राह्मणावेक्षो विधिः०) ; संर. ४६३ आपस्तम्बबोधायनौ.

(२) इय भर्तुः प्रिया स्यादिति यां दुहितरं पिता कामयेत तां निष्ट्यायां स्वातौ वराय दद्यात् । सा तस्य प्रियैव भवति । नेव तु नैव च रोगदारिद्र्यादिना पीड्यमाना अर्थिनी पुनः पितृगृहमागच्छति, स्वगृहे एव तस्याः सर्वे अर्थाः संपद्यन्ते इति ब्राह्मणावेक्षो विधिः । अत्रापि पूर्ववत् स्मार्तपुण्योक्तनक्षत्रविकल्पः । ताद.

[1]निष्ट्याशब्दः स्वातौ ॥

मानवगृह्यसूत्रम्

[2]रोहिणीमृगशिरःश्रवणश्रविष्ठोत्तराणीत्युपयमे तथोद्वाहे । यद्वा पुण्योक्तम् ॥

रोहिणी (? मृगशिरःश्रवणश्रविष्ठोत्तराणि) प्रशस्तानीति गम्यते । तथा स्वातौ । तथेति उद्वाहे च रोहिण्यादीनि शस्यन्ते । यद्वा पुण्योक्तम् । वाशब्दश्चार्थे । यच्च नक्षत्रं पुण्ये पुण्यसूचकेषु शास्त्रेषु पराशरादिविरचितेषु उक्तं तदपि शस्तं उद्वाहे । इतिकरणस्यैव अयं प्रपञ्चः यद्वा पुण्योक्तमिति । अष्टाभा.

भारद्वाजगृह्यसूत्रम्

[3]विज्ञायते तु खल्वेकेषामिन्वकाभिः प्रसृज्यन्ते ते वराः प्रतिनिन्दिताः (? नन्दिताः) । मघाभिर्गावो गृह्यन्ते । फल्गुनीभ्यां व्यूह्यत इति । यां कामयेत दुहितरं प्रिया स्यादिति तां निष्ट्यायां दद्यात् । प्रियैव भवति नैव तु पुनरागच्छतीति विज्ञायते ॥

काठकगृह्यसूत्रम्

[4]रोहिणी मृगशिरः श्रविष्ठा उत्तराणीत्युपयमे ॥

(१) उपयमः स्वीकारः । तत्रैतान्यनुकूलानीत्यर्थः । देव.

(२) ततो वृतायां रोहिणी मृगशिरः श्रविष्ठा उत्तरा इत्येतानि नक्षत्राणि उपगमने प्रशस्तानि । आवि.

यद्वा पुण्योक्तम् ।

(१) पुण्यं ज्योतिःशास्त्रं यथासंभवमनुमन्तव्यमित्यर्थः । देव.

(२) यद्वा पुण्योक्तं ज्योतिःशास्त्रविहितं हस्तस्वात्यादि, तद्वा उपयमने विवाहे भवति । आवि.

वाराहगृह्यसूत्रम्

[1]मृगशिरःश्रविष्ठोत्तराणीत्युपयमेत् ॥

आग्निवेश्यगृह्यसूत्रम्

[2]आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे...... ॥

पारस्करगृह्यसूत्रम्

[3]त्रिषु त्रिषूत्तरादिषु ॥

स्वातौ मृगशिरसि रोहिण्यां वा ॥

(१) अस्मिन् अयनपक्षदिनानि नियम्य नक्षत्रनियममाह– त्रिषु ...... रोहिण्यां वा । उत्तरा आदिर्येषां तान्युत्तरादीनि तेषु कतिषु, त्रिषु त्रिषु, तथाहि– उत्तराफल्गुनी हस्तः चित्रा इति त्रीणि, उत्तराषाढा श्रवणं धनिष्ठा इति त्रीणि, तथा उत्तराभाद्रपदा रेवत्यश्विन्य इति त्रीणि । स्वातौ मृगशिरसि रोहिण्यां वा । एतेषां नक्षत्राणामन्यतमे इत्यर्थः । हभा.

(२) वाशब्दोऽवधारणे । एष्वन्यतमस्मिन् (?तमे) विवाहं कुर्यादित्यर्थः । यद्वा, वाशब्दः चकारार्थः । चशब्दश्च ज्योतिःशास्त्राद्युपात्तनक्षत्रसमुच्चयार्थः । * विभा.

(१) आपगृ. ३।५; प्रका. ३५९ ; संर. ४६३ बोधायनापस्तम्बौ.

(२) मागृ. १।७।५.

(३) भागृ. १।१२.

(४) कागृ. १४।१०–११.

* शेषं हभावत् ।

(१) वागृ. १०.

(२) आग्निगृ. १।६।१.

(३) पागृ. १।४।६–७; उत. १४५ (स्वातौ... ... वा०) ; संत. ८८२; विपा. ७५२; संदी. २७.

गोभिलगृह्यसूत्रम्

[1]पुण्ये नक्षत्रे दारान् कुर्वीत ॥

(१) पुण्ये शोभने नक्षत्रे ज्योतिःशास्त्रोक्ते । मृदुला.

(२) नक्षत्रग्रहणात् तिथ्याद्यपेक्षया नक्षत्रमावश्यकमिति तद्भाष्ये । विवाहो दिवा कार्यः रात्रावपि केचित्कुर्वन्ति, तत्र कारणं न विद्म इति जयन्तः । संकौ. १९७

कौशिकगृह्यसूत्रम्

[2]चित्रापक्षं तु वर्जयेत् ॥

मघासु हन्यन्ते गावः फल्गुनीषु व्युह्यत इति विज्ञायते मङ्गलं च ॥

वसिष्ठः

[3]तिस्रोत्तरामूलमघान्त्यमैत्र-
प्राजेशचन्द्रार्कसमीरभेषु ।
सदा प्रशस्तः खलु कन्यकायाः
पाणिग्रहो वेधविवर्जितेषु ॥

पैतृकं मघाः । पौष्णं रेवतीनक्षत्रम् । प्राजेशं रोहिणी । चन्द्रः मृगशिरः । अर्कः हस्तः । समीरणः स्वाती । संर. ४६३

नारदः

[4]पौष्णधात्रुत्तरामैत्रमरुच्चन्द्रार्कपैतृभैः ।
समूलभैरविद्धैस्तैः स्त्रीकरग्रह इष्यते ॥

(१) गोगृ. २।१।१; सत. ८८९ ; संकौ. १९७ पुण्ये (पुण्य) ; संव १४४; संर. ४६३ संकौवत् .

(२) कौसू. १०।१।४–५ (७५।४–५).

(३) वसं. ३२।७; विसौ. १८ उत्तरार्धे (तदा प्रशस्तः खलु कन्यकानां पाणिग्रहोऽन्येषु विवर्जितस्तु ।) ; संप्र. ७८२ विसौवत्; सग. २३१ विसौवत् ; पुम. ४४७ समीरभेषु (समीरणेषु) कन्यकायाः (कन्यकानां) ; संर. ४६३ पूर्वार्धे (मूलोत्तरापैतृकपौष्णमैत्रप्राजेशचन्द्रार्कसमीरणेषु ।) कन्यकायाः (कन्यकानां) .

(४) ज्योना. २७।१२ पृ. ५१ ; ज्योनि. १५२.

बृहस्पतिः

[1]सौम्यपैतृकहस्ताश्च मैत्रमूलाख्यवायवः ।
त्रीण्युत्तराणि पौष्णं च रोहिणी च शुभप्रदाः ।
अन्याश्च सर्वा वर्ज्याः स्युस्ताराः पाणिग्रहे सदा ॥

गर्गः

[2]मघायाः प्रथमे पादे मूलस्य प्रथमे तथा ।
रेवत्याश्च चतुर्थांशे विवाहः प्राणनाशनः ॥

वात्स्यः

[3]उत्तरात्रितयं सौम्यं प्राजापत्यं तथाऽऽनिलम् ।
हस्तो मूल तथा मैत्रं पूषदैवतमेव च ॥
विवाहे निर्दिशेद्धर्मयशोर्थी कालवित्सदा ।
उक्तवर्ज्येषु या मोहात्कन्यका परिणीयते ।
सा भर्तृमरणव्याधिशोकदारिद्र्यभागिनी ॥
[4]साविञ्यानिल(? सवित्रनिल)संयुक्तान्
मुहूर्तानपि निर्दिशेत् ।
समानदैवतैस्तुल्यं नक्षत्रैः फलमादिशेत् ॥
मुहूर्तेष्वभिजिद्वर्जं शुद्धाहे कालचिन्तकः ।
अष्टमो दिवसस्यैव योऽभिजित्संज्ञकः क्षणः ॥
सब्रह्मणा वरो नित्यं सर्वकालः शुभप्रदः ।
उपग्रहोदयाद्यैश्च पापैस्तैर्नहि बाध्यते ॥

शौनकः

[5]यावज्जीवं कन्या
दयितेन सहोपभुज्य दुःखानि ।
पश्चादामयरोगैरश्विन्यां याति पञ्चत्वम् ॥

(१) प्रपा. ३२९ च शुभप्रदाः (शोभनप्रदा) ; संकौ. १९९ मूलाख्य (मूलाश्वि) ; प्रका. ३६० संकौवत् ; सरं. ४६३ मूलाख्यवायवः (मूलाश्विवासवाः).

(२) ज्योनि ७१, १५२.

(३) विसौ. १८; सप्र. ७८२.

(४) चका. ७८८–७८९.

(५) मपा. १६४–१६६ (यावज्जीवं तु कन्या सा भर्त्रा सह वियुज्यते । दुःखं पश्चादामरोगैराश्विन्यां याति पञ्चताम् ॥

याम्ये षड्भिर्मासैर्वैधव्यं याति निर्धनत्वं च ।
(वित्तमपहाय बहुशः समतीतात्रिनयर्क्ष-
कन्या (?) ॥)

धनकनकभूषणयुता
पाणिग्रहणं समेत्य बहुलासु ।
उपभुज्य च भर्तृसुखं
षष्ठेऽब्दे याति पञ्चत्वम् ॥

याम्ये षड्भिर्मासैर्वैधव्यं याति निर्धनत्वं च । धनकनकभूषणयुता पाणिग्रहणे तु कृत्तिकायां च ॥ ... पश्चात् षष्ठेऽब्दे याति पञ्चत्वम् । प्राजापत्ये सुभगा पतिव्रता भामिनी प्रिया भर्तुः ॥ शुचिरनुकूला भर्तुः प्रियंवदा सोमदैवते कन्या । आर्द्रापाणिग्रहणे वर्षेणैकेन याति पञ्चत्वम् । त्रिभिरब्दैरादित्ये कन्या समुपैति पतिमन्यम् ॥ अब्दचतुष्कात् कन्या कुलविद्वेषिणी भवति पुष्ये । आश्लेषास्वपि कन्या पाणिग्रहणे समेत्य भर्तारम् ॥ सप्तभिरब्दैर्दुष्येत् अथ कुलटात्वं समाप्नोति । भवति त्रिवर्गयुक्ता पित्र्ये पाणिग्रहे हि संप्राप्ते ॥ भाग्ये सत्यसौभाग्यं दासीत्वं याति निर्भया कन्या । अब्दैकेऽतिक्रान्ते पतिमरणं प्राप्नुयाच्चैव ॥ व्यपगतशोका सुभगा भोगवती सुप्रजा प्रिया भर्तुः । अर्यम्णि शशियुक्ते कन्या वर्षद्वयेनेतीति ॥ हस्ते पाणिग्रहणं समेत्य कन्या पतिव्रता नित्यम् । आत्मप्राणवियोगमवाप्नुयात्कन्यका चाब्दात् ॥ अथवा शीलभ्रंशं त्वाष्ट्रे प्राप्नोति बान्धवकुलात् । स्वातौ धर्मसमेता पतिदयिता बन्धुवल्लभा साध्वी ॥ ऐन्द्राग्न्याख्ये कन्या बुद्धिभ्रष्टा प्रयाति पतिमन्यम् । अब्दचतुष्केऽतीते मैत्रे कन्याऽऽप्नुयाद्धनं सौख्यम् ॥ भर्तुरवज्ञां कृत्वा दुःखान्यनुभूय शक्रभे कन्या । दशमेऽब्दे वैधव्यं प्रयाति यद्यष्टमे न मृता ॥ मूले सधना साध्वी पत्युरतिप्रियतमा प्रहृष्टा च । अशुचिरनाचारा दासरतान्यथा समेति भर्तारम् ॥ अब्दद्वयेन कन्या ज्ञेया सा पूर्वाषाढासु । विदधाति वैश्वदैवे भर्तुर्वित्तं च गुरुजनानुरता ॥ पाणिग्रहणमुपयाते श्रवणे नैकत्र सा रमते । विभ्रष्टस्मृतिशौचा मृत्युमुखं याति वसुदैवे ॥ ईर्षारोगेण हता यमसदनं याति वारुणे पश्चात् । आजैकपादे कन्या दुःशीला दुर्भगा दरिद्रा च ॥ अहिर्बुध्न्ये कन्या मणिकनकविभूषणं प्रभूतमाप्नोति । प्राप्नोति शीलं शौचं पौष्णे शय्यासनोपकरणानि ॥) ज्योतिःसारसागरे; विसौ. १८-१९.

प्राजापत्ये सुभगा
भोगयुताऽतिप्रिया पत्युः ।
पुत्रधनानि च लभते
सा कन्या पञ्चमे वर्षे ॥
शुचिरनुकूला भर्तुः
प्रियंवदा सोमदैवत्ये ।
समतीत्याब्दत्रितयं
कुलद्वयस्यार्थतामेति ॥
आर्द्रासु सौम्यकर्मा
वर्षेणैकेन याति पञ्चत्वम् ।
आदित्ये त्रिभिरब्दै-
रूढा समुपैति पतिमन्यम् ॥
अब्दचतुष्कात्कन्या
कुलगुरुविद्वेषिणी भवति ।
पुष्ये कृपणा पतिसं-
त्यक्ता वैधव्यं वा समाप्नोति ॥
आश्लेषास्वपि कन्या
पाणिग्रहणे समेत्य भर्तारम् ।
सप्तभिरब्दैर्हन्यात्
कुलटात्वं वा समाप्नोति ॥
परिणयकालात्कन्या
पञ्चमवर्षे समेत्य धनधान्यम् ।
भवति त्रिवर्गयुक्ता
पितृभे पाणिग्रहं प्राप्ता ॥
भाग्ये सुखविभ्रष्टा
दासीत्वं याति निर्भया कन्या ।
अब्दत्रये व्यतीते
पतिमरणं याति नियमेन ॥
व्यपगतरोगा सुभगा
भोगवती सुप्रजा (?जाः) प्रिया भर्तुः ।
आर्यम्णे शशियुक्ते
कन्या वर्षद्वयेऽतीते ॥
हस्ते पाणिग्रहणं समेत्य कन्या पतिव्रता दक्षा ।
पत्युः सुखानि यच्छति नियतं तत्सप्तमे वर्षे ॥

अब्दात्प्राणवियोगं
त्वाष्ट्रे प्रतिभूतसंसर्गात् ।
त्यक्त्वा स्वज्ञातिकुलं
कामपरा याति दासत्वम् ॥
स्वातौ सुभगा धन्या
सुमनोज्ञा पत्युरभिमता चैव ।
समतीत्य मासमेकं
पूजामाप्नोति बन्धुकुलात् ॥
ऐन्द्राग्न्ये भे कन्या
मतिविभ्रष्टा समेति पतिमन्यम् ।
पश्चात्पञ्चभिरब्दैः
पञ्चत्वं याति रोगेण ॥
व्यपगतरोगा साध्वी
निपुणा गुरुदेवतोपचारज्ञा ।
अब्दचतुष्के गच्छेत्
मैत्रे कन्या धनसुखानि ॥
पत्युरवज्ञां कृत्वा
दुःखान्यनुभूय शक्रभे कन्या ।
दशमेऽब्दे वैधव्यं
प्रयाति यद्यष्टमे न मृता ॥

मूले निपुणा साध्वी
पत्युरभीष्टा प्रिया प्रचण्डा च ।
वर्षे चैकादशके
श्वशुरस्य कुलोन्नतिं कुरुते ॥
अशुचिरनाचाररता
गत्वा पुनरन्यमेति भर्तारम् ।
अब्दद्वये व्यतीते
पूर्वाषाढासु पञ्चत्वम् ॥
अपहरति वैश्वदेवे
पत्युरनर्थान् बहूनपि प्राप्तान् ।
धर्मक्रियार्थनिपुणा
यशस्विनी चाष्टमे वर्षे ॥

पाणिग्रहणमुपगता श्रवणे नैकत्र सा रमते ।
समीत्याब्दत्रितयं मृत्युवशं याति शस्त्रेण ॥

उपचरितेऽब्दचतुष्के
वित्तोपेताऽपि निर्धना कन्या ।
विगतसुखस्मितशौचा
मृत्युवशं याति वसुदैवे ॥
ईर्षारोगोपहता
यमसदनं याति वारुणे मासात् ।
क्तिलाद्वा प्रसव(सलिला)
रुषाष्टेऽब्दे याति पञ्चत्वम् (?) ॥
आजैकपादे कन्या
दुःशीला दुर्भगा दरिद्रा च ।
भवति विद्यावार्वानियमा (?)
समतीतेऽब्दे द्वितीये च ॥
आहिर्बुध्न्ये कन्या
मणिकनकधनप्रभूतमासाद्य ।
वर्षेऽष्टमे व्यतीते
भर्तृकुलस्योन्नतिं कुरुते ॥
प्राप्नोति शीलं शौचं
पौष्णे यानासनोपभोगं च ।
सौभाग्यं चातिमहत्
किञ्चिन्न्यूने तृतीयेऽब्दे ॥
नक्षत्राणां कथिता
गुणदोषाः सर्व एव सुनिगदिताः ।
ताराबल च कथयेत्
चन्द्रबलं चात्र नियमेन ॥
हस्तः स्वाती मूलं
मघानुराधोत्तराणि पौष्णं वा ।
प्राजापत्यं मृगशिर
इति परिणयने शुभो भगणः ॥

श्रीपतिः

[1]मूलमैत्रमृगरोहिणीकरैः
पौष्णमारुतमघोत्तरान्वितैः ।
निर्व्यथाभिरुडुभिर्मृगीदृशां
पाणिपीडनविधिर्विधीयते ॥

(१) प्रपा. ३२९; सिन्धु. ११२६ पू., रत्नमालायाम्; प्रका. ३५९ सर्वं सिन्धुवत्.

निर्व्यथाभिः ग्रहानुपहताभिः । प्रपा. ३२९

विवाहवृन्दावनम्

[1]ध्रुवानुराधामृगमूलरेवती-
करं मघा स्वातिरदूषणो गणः ।
रवेरमीना मकरादिषड्गृही
करग्रहे मङ्गलकृन्मृगीदृशाम् ॥

आदौ विवाहविहितनक्षत्राणि कथयति– ध्रुवेति । ध्रुवानुराधामृगमूलरेवतीकरं ध्रुवाणि अनुराधा मृगशिरा मूलं रेवती करो हस्तः एषां समाहारद्वन्द्वे नपुंसकत्वं, मघा, स्वातिः अयं गणः एकादशनक्षत्रसमूहः यदि अदूषणः दोषरहितः स्यात् तदा मृगीदृशां स्त्रीणां करग्रहे विवाहे मङ्गलकृत् स्यात् । तथा च रवेः सूर्यस्य अमीना मीनरहिता मकरादिषड्गृही मकरादीनां षड्गृहाणां समाहारो मकरादिषड्गृही चैत्ररहितमुत्तरायणमित्यर्थः, मृगीदृशां स्त्रीणां करग्रहे विवाहे मङ्गलकृद्भवति ।
लक्ष्मी.

प्राचेतसः प्राह शुभं भगर्क्षं
सीता तदूढा न सुखं सिषेवे ।
पुष्यस्तु पुष्यत्यतिकाममेव
प्रजापतेराप स शापमस्मात् ॥

विवाहे पूर्वाफाल्गुनीपुष्यौ कैश्चित् उक्तौ तद्दोषं कथयति– प्राचेतस इति । प्रचेतसः अपत्यं प्राचेतसः मुनिः भगर्क्षं पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्र शुभं प्राह परन्तु तदूढा तस्मिन् भगर्क्षे विवाहिता सीता सुखं न सिषेवे, अर्थात् वनवासादि दुःखमेव प्राप्तवती, तस्मात् तत् त्याज्यमेव । पुष्यस्तु अतिकाममेव पुष्यति वर्धयति, अस्मात् स पुष्यः प्रजापतेः ब्रह्मणः शापमाप प्राप्तवान् । अतः पुष्योऽपि त्याज्य एवेत्यर्थः ।
लक्ष्मी.

[2]क्रूरोज्झितं द्विः शशिभोगतोऽर्वाक्
तदाप्यमाढ्यं च शुभं न भं स्यात् ।
त्र्यष्टार्कविंशं च कुजार्किभानु-
स्वर्भानुतः सत्रिविधाद्भुतं च ॥

क्रूरोज्झितं पापग्रहेण त्यक्तं, तदाप्यं पापग्रहेण प्राप्यं तेन पापेन आढ्यं च भं नक्षत्रं, तथा कुजार्किभानुस्वर्भानुतः क्रमेण त्र्यर्काष्टविंशं च भं तथा सत्रिविधाद्भुतं च नक्षत्रं द्विः शशिभोगतो द्विधा चन्द्रभोगात् अर्वाक् पूर्वं न शुभं स्यात् । अर्थात् एतत् सर्वं नक्षत्रं द्वितीये चन्द्रभोगे शुभं भवति ।
लक्ष्मी.

वैसाहगंशूव्यसमाप्तिसाग्रं
सक्रान्तिसाम्यं खलु वेधवच्च ।
स्वाशश्रमो भान्वभिरोपुनर्मूश्च
रेमृहाणां त्रिभिरुत्तरैः स्यात् ॥

वै–सा–ह–गं–शू–व्य–समाप्तिसाग्रं वैधृति–साध्य–हर्षण–गण्ड–शूल–व्यतिपातानां समाप्तौ साग्रं सावशेषं यन्नक्षत्रं, सक्रान्तिसाम्यं क्रान्तिसाम्येन सहितं यत्, वेधवच्च यन्नक्षत्रं तत् शुभं न स्यात् इति पूर्वश्लोकेनान्वयः । अथ वेधं कथयति– स्वाशश्रमो भान्वभिरोपुनमूः एषामाद्याक्षरोपलक्षितानां नक्षत्राणां मध्ये द्वयोर्द्वयोर्मिथः वेधः । तथा च रेमृहाणां रेवती–मृगशिरो–हस्तानां क्रमेण त्रिभिरुत्तरैः उत्तरफाल्गुन्युत्तराषाढोत्तरभाद्रपदाख्यैः वेधः स्यात् ।
लक्ष्मी.

भुजबलभीमः

[1]रेवत्युत्तररोहिणीमृगशिरोमूलानुराधामघा-
हस्तस्वातिषु तौलिषष्ठमिथुनेषूद्यत्सु पाणिग्रहः ।
सप्ताष्टान्त्यबहिःशुभैरुडुपतावेकादशद्वित्रिगे
क्रूरैस्त्र्यायषडष्टगैर्न तु भृगौ षष्ठे कुजे चाष्टमे ॥

संग्रहः (संग्रहकारः)

[2]जन्मर्क्षात्पूर्वनक्षत्रं सप्तविंशतिमं भवेत् ।
सर्वकर्मविनाशः स्याच्चन्द्रो व्ययगतो यदि ॥
सप्तविंशतिनक्षत्रमेकराशिसमन्वितम् ।
सर्वेषु शुभदं प्रोक्तं विवाहोपनयादिषु ॥

(१) विवृ. १।३–४; ज्योनि. १५२ द्वितीयः श्लोकः.
(२) विवृ. १७।२–३.

(१) निप. २८३ (=); संत. ८८२.
(२) प्रपा. २१५ (=), ३२८.

ज्योतिष्प्रकाशे

[1]कीर्तितो मुनिभिः सर्वैः पुष्यः सर्वार्थसाधकः ।
इति सत्यपि चोद्वाहे निन्दितः केन हेतुना ॥

ज्योतिर्निबन्धे

[2]विवाहे गुरुपुष्यौ च प्रयाणे शनिरोहिणी ।
भौमाश्विन्यौ प्रवेशे च षण्मासान्मरणं ध्रुवम् ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[3]निर्वेधैः शशिकरमूलमैत्रपित्र्य-
ब्राह्मान्त्योत्तरपवनैः शुभो विवाहः ।
रिक्तामारहिततिथौ शुभेऽह्नि वैश्व-
प्रान्त्याङ्घ्रिश्रुतितिथिभागतोऽभिजित्स्यात् ॥

मृगशिरोहस्तमूलानुराधामघारोहिण्युत्तराफाल्गुन्युत्तराषाढोत्तराभाद्रपदास्वातीनक्षत्रैः निर्वेधैः वेधाख्यदोषरहितैः विवाहः शुभः शुभफलप्रदः । रिक्तामाः प्रसिद्धाः । आभिर्वर्जिततिथिषु शुभेऽह्नि शुभग्रहवासरेऽपि विवाहः शुभः । वैश्वं उत्तराषाढा तस्य अन्त्याङ्घ्रिः चतुर्थचरणः श्रुतेः श्रवणस्य पञ्चदशांशो मिलित्वा अभिजिद्भोगः स्यात् ।
पीटी.

[4]कृष्णे पक्षे सौरिकुजार्केऽपि च वारे
वर्ज्ये नक्षत्रे यदि वा स्यात्करपीडा ।
संकीर्णानां तर्हि सुतायुर्धनलाभ-
प्रीतिप्राप्त्यै सा भवतीह स्थितिरेषा ॥

संकीर्णजातीनां विवाहे नियतं कालविशेषमाह– कृष्णे इति । कृष्णपक्षे शनिभौमार्कवारे विवाहोक्तनक्षत्रादिभिन्ननक्षत्रेषु, चकारात् 'व्याघातशूल' इत्यादिदुष्टयोगेष्वपि, यदि संकीर्णानां अनुलोमप्रतिलोमजानां करपीडा विवाहः स्यात्, तर्हि सा करपीडा सुतायुर्धनलाभप्रीतिप्राप्त्यै भवति । एषा स्थितिः आचारोऽस्ति । वाग्रहणमेतदभावे विवाहाद्यावश्यकत्वे च प्रागुक्तदिनेऽपि कार्यमिति सूचनार्थम् ।
पीटी.

गान्धर्वादिविवाहेऽर्काद्वेदनेत्रगुणेन्दवः ।
कुयुगाङ्गाग्निभूरामास्त्रिपद्यां न शुभाः शुभाः ॥

गान्धर्वादिदुष्टविवाहे त्रिपदीचक्रे नक्षत्रशोधनमाह– गान्धर्वादीति । गान्धर्वादिविवाहाः सलक्षणाः प्रागस्माभिरभिहिताः । तेषु अर्कात् सूर्याक्रान्तनक्षत्रमारभ्य चत्वार्यशुभानि । ततो द्वे शुभे । ततस्त्रीण्यशुभानि । तत एकं शुभम् । ततः एकमशुभम् । ततश्चत्वारि शुभानि । ततः षडशुभानि । ततस्त्रीणि शुभानि । ततः एकमशुभम् । ततस्त्रीणि शुभानि । एतान्यष्टाविंशतिभानि त्रिपद्यामशुभान्येव (?) ज्ञेयानि । त्रयाणां पद्यानां समाहारस्त्रिपदी, तत्र । ब्रह्मविष्णुरुद्रपद्याभिधचक्रत्रये इत्यर्थः ।
पीटी.

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[1]मैत्रं पित्र्यं तथा वैश्वं ब्राह्मनैर्ऋतदैवतम् ।
अहिर्बुध्न्ययमौ वाऽपि पौष्णधातृनिशाकराः ॥

[2]आद्ये मघाचतुर्भागे नैर्ऋतस्याद्य एव च ।
रेवत्यन्तचतुर्भागे विवाहः प्राणनाशनः ॥

[3]षड्भागशेषेष्वन्येषु नक्षत्रेषु न शस्यते ।
स्वात्यन्त्येषु त्रिषु सदा पाणिग्रहणमिष्यते ॥

[4]हस्तोत्तराणि वायव्यं मैत्रमूले च रेवती ।
रोहिणी सौम्यपित्र्ये च शुभं पाणिग्रहे सदा ॥

[5]त्यजेद्विषुवतं यत्नाद्व्यतीपातायनं तथा ।
उत्पातदूषितं चर्क्षं वैधृतिं च विशेषतः ॥

(१) ज्योनि. १५२.
(२) सर. ४७५.
(३) मुचि. ६।५५.
(४) मुचि. ६।९४–९५.

(१) चका. ७८८.
(२) चका. ७८८; निप. २८३ रेवत्यन्त्य (रेवत्यन्ते) नाशनः (नाशकः); संत. ८८२ निपवत्; विसौ. १८ चतुर्वर्गचिन्तामणौ कालखण्डे; संप्र. ७८२ विसौवत्; संग. २३२ विसौवत्.
(३) चका. ७८८; विसौ. १८ शस्यते (दृश्यते) पू., चतुर्वर्गचिन्तामणौ कालखण्डे; संप्र. ७८२ सर्वं विसौवत्.
(४) चका. ७८८; संकौ. १९९ मैत्रमूले (मैत्रं मूलं) हेमाद्रौ; संर. ४६३ सर्वं संकौवत्.
(५) चका. ७८८, ७८९.

वैवाहिकर्क्षदैवत्यमुहूर्तेष्वपि जायते ।
पाणिग्रहः कुमारीणामभीष्टार्थफलप्रदः ॥
रोहिण्युत्तररेवतीपितृमरुन्मित्रेन्दुहस्तासुरेषु ॥

आसुरं मूलम् । प्रपा. ३२९

[1]भगर्क्षं सर्वसौभाग्यकरं स्त्रीणां विशेषतः ।
कुतस्तर्हि वराहाद्यैर्गर्हितं पाणिपीडनम् ॥

शौनककारिका

[2]आत्मनः कन्यकायाश्च जन्मर्क्षानुगुणे शुभे ।

(१) ज्योनि. १५२.
(२) शौका. २–३ पृ. ५५ ; वारभसंयुते (वासरभे शुते); प्रपा. ३१८.

नक्षत्रे गुणसंपन्ने तिथिवारभसंयुते ।
पुण्ये मुहूर्ते कुर्वीत विवाहं विधिवद्द्विजः ॥

रेणुकारिका

[1]स्वातौ मृगे मूलमघानुराधा-
पौष्णोत्तराब्राह्मयकरेषु भेषु ।
क्रूरैरविद्धेषु न लत्तया च
हतेषु नोत्पातविदूषिते स्यात् ॥

(१) रेका. २ पृ. ४९.

योगकरणविचारः

वसिष्ठः

[1]विष्कम्भः प्रीतिरायुष्मान्
सौभाग्यः शोभनाह्वयः ।
अतिगण्डः सुकर्माख्यो
धृतिः शूलोऽथ गण्डकः ॥
वृद्धिर्ध्रुवाख्यो व्याघातो हर्षणो वज्रसंज्ञकः ।
सिद्धियोगो व्यतीपातो वरीयान्
परिघः शिवः ॥
सिद्धिः साध्यः शुभः शुक्लो ब्रह्मैन्द्रो
वैधृताह्वयः ।
सप्तविंशतियोगास्ते स्वनामफलदाः स्मृताः ॥
विरुद्धयोगेषु य आद्यपादः
शुभेषु कार्येषु विसर्जनीयः ।
सवैधृताख्यो व्यतिपातयोगः
सर्वोऽपि नेष्टः परिघार्धमाद्यम् ॥

(१) वसं. १५।१–५.

तिस्रस्तु नाड्यः प्रथमे च वज्रे
गण्डातिगण्डेऽपि च षट् च षट् च ।
व्याघातयोगे नव पञ्च शूले
शुभेषु कार्येषु विवर्जनीयाः ॥
[1]आद्यं बवं बालवकौलवाख्ये
तत्तैतिलं तद्गरसंज्ञकं च ।
वणिक् च विष्टिः करणानि सप्त
चराणि यानि क्रमशो भवन्ति ॥
तिथ्यर्धमाद्यं शकुनिर्द्वितीयं
चतुष्पदं नागकसंज्ञितं च ।
किंस्तुघ्नमेतान्यचराणि कृष्ण-
चतुर्दशीपश्चिमभागतः स्युः ॥
[2]सवैधृता विष्टिरथाष्टमेन्दुः
स पापयोगः परिघार्धमाद्यम् ।
तिस्रोऽष्टकाश्चोक्तनिसर्गदोषाः
सर्वत्र वर्ज्याः खलु मङ्गलेषु ॥

(१) वसं. १६।१–२.
(२) वसं. ३२।१९–२०.

[1]वैधृतके परिणीता
कन्या विकलेन्द्रिया व्यतीपाते ।
विष्टयां मरणं नित्यं
सुभगा षट्स्वपि च करणेषु ॥

नारदः

[2]बवादिवणिगन्तानि शुभानि करणानि षट् ।
परीता विपरीता वा विष्टिर्नेष्टा तु मङ्गले ॥
स्थिराणि मध्यमान्येषां नेष्टे नागचतुष्पदे ॥
[3]मासान्ते पञ्च दिवसांस्त्यजेद्रिक्तामथाष्टमीम् ।
विष्टिं च परिघाद्यर्धं व्यतीपातं सवैधृतिम् ॥

बृहस्पतिः

[4]शकुन्यादिचतुर्ष्वेषु करणेष्वपि विष्टिषु ।
कुलिकेषु शुभं वर्ज्यमशुभान्येव कारयेत् ॥
[5]गुणायुतैर्युतेऽप्यस्मिन् शकुन्यादिचतुष्टये ।
काले नैव शुभं सर्वं कृतं सम्यग्विनश्यति ॥

(१) मपा. १६६ वैधृतके (वैधृतिके) विष्टयां (विद्यात्) षट्स्वपि च (षट्स्वपि वरेषु) ज्योतिःसारसागरे; पुम. ४४७.
(२) ज्योना. ८।२, ४ पृ. ३०.
(३) ज्योना. २७।११ पृ. ५१ मथाष्टमीम् (तथाष्टमी) विष्टिं (षष्ठी) वैधृतिम् (वैधृतम्) ; ज्योनि. १५२ घाद्यर्धं (घस्यार्धं).
(४) प्रपा. ३३० ; संप्र. ७८३ चतुर्ष्वेषु (चतुष्केषु); संग. २३२ संप्रवत्.
(५) प्रपा. ३३० तेऽप्यस्मिन् (तेऽन्यस्मिन्) नैव (- नेष्टं) ; संप्र. ७८३.

शौनकः

[1]व्यतीपातवज्रवैधृति-
परिघे शूले च वित्तहानिः स्यात् ।
सौभाग्यसुखानि स्युः
प्रीत्यादिषु शेषयोगेषु ॥
[2]ध्रुवकरणैः शकुनाद्यैः
पाणिग्रहणे ध्रुवो भवति मृत्युः ।
मासान्मासत्रितयात्
विंशतिरात्रात्तथाऽब्दार्धात् ॥
[3]विष्णुपदेषु विगीता
कन्या विकलेन्द्रिया व्यतीपाते ।
वैधृतिविष्टयोर्भ्रष्टा
सुभगा शेषेषु करणयोगेषु ॥

ज्योतिःसारसागरे

[4]दुष्टपूर्वमपहाय दिनार्धभागं
विष्टिप्रदुष्टमपि नष्टविधुं तिथिश्च ।
शेषाः शुभा निगदिता अशुभास्तथाऽन्ये
पूर्वोक्तमत्र सकलं हि विचिन्तनीयम् ॥

(१) विसौ. १९ ; संप्र. ७८२ ; संग. २३२ (वज्र०).
(२) मपा. १६६ (ध्रुवकरणैः शकुनाद्यैः पाणिग्रहणात् ध्रुवं मृत्युः ।) पू., ज्योतिःसारसागरे ; विसौ. १९ ; संप्र. ७८३.
(३) विसौ. १०.
(४) मपा. १६६.

ज्येष्ठमास—जन्ममासनक्षत्रादिविचारः

वसिष्ठः

[1]स्वजन्ममासर्क्षतिथिक्षणेषु
वैनाशिकाद्यृक्षगणेषु भेषु ।
नोद्वाहमात्माभ्युदयाभिलाषी
नैवाद्यगर्भद्वितयं कदाचित् ॥
[2]ज्येष्ठे मासे ज्येष्ठयोर्वा नृनार्यो-
र्नैवोद्वाहः .... ॥

नारदः

[3]न जन्ममासे जन्मर्क्षे न जन्मदिवसेऽपि वा ।
आद्यगर्भसुतस्याथ दुहितुर्वा करग्रहः ॥
[4]ज्येष्ठे मासि तयोरेव निषेधः परिकीर्तितः ॥
[5]नैवोद्वाहो ज्येष्ठपुत्रीपुत्रयोश्च परस्परम् ।
ज्येष्ठमासे तयोरेको ज्येष्ठः श्रेष्ठश्च नान्यथा ॥
[6]दम्पत्योर्जन्मभे चैव राशौ च निधने तयोः ।
एकस्यापि तथोद्वाहे किञ्चिद्भेदं विनाऽपि वा ॥

(१) **वसं.** ३२।१५ ; **विसौ.** १३ भेषु (चैवम्) लाषी (काङ्क्षी) द्वितयं (द्वितये).

(२) **वसं.** ३२।१७.

(३) **ज्योना.** २७।७ पृ. ५१ आद्य (नाद्य) ; **प्रपा.** ३२८ पूर्वार्धे (जन्ममासे न जन्मर्क्षे न जन्मदिवसेऽपि च ।) आद्य (नाद्य) स्याथ (स्यात्र) ; **विसौ.** १३ ऽपि वा (तथा) ; **संप्र.** ३५८ : **विपा.** ७५३ ऽपि वा (न च) ; **मुक्ता.** १४७ पूर्वार्धे (जन्ममासे च जन्मर्क्षे न च जन्मदिने तथा ।) ; **ज्योनि.** १५२ ऽपि वा (ऽपि च) आद्य (नाद्य) ; **पुम.** ४४७ स्याथ दु (स्याद्यदु) शेषं विसौवत् ; **संर.** ४६० पूर्वार्धे (जन्ममासे च जन्मर्क्षे न जन्मदिवसेऽपि च ।).

(४) **विसौ.** १३.

(५) **ज्योना.** २७।८ पृ. ५१ उत्तरार्धे (ज्येष्ठमासजयो-रेकज्येष्ठे मासि हि नान्यथा ।) : **विसौ.** १३ पू. ; **मुक्ता.** १४७ ज्येष्ठपुत्रीपुत्रयोश्च (ज्येष्ठमासे दम्पत्योस्तु) रेको ज्येष्ठः श्रेष्ठश्च (रेकज्येष्ठः श्रेष्ठस्तु) ; **ज्योनि.** १५२.

(६) **विसौ.** १२.

बृहस्पतिः

[1]ज्येष्ठे न ज्येष्ठयोः कार्यं
नृनार्योः पाणिपीडनम् ।
तयोरेकतरे ज्येष्ठे
ज्येष्ठमासेऽपि कारयेत् ॥

भरद्वाजः

[2]मार्गशीर्षे तथा ज्येष्ठे क्षौरं परिणयं व्रतम् ।
आद्यपुत्रदुहित्रोश्च यत्नेन परिवर्जयेत् ॥
[3]ज्येष्ठे ज्येष्ठस्य कुर्वीत भास्करे चानलस्थिते ।
नोत्सवादीनि कार्याणि
दिग्दिनानि च वर्जयेत् ॥
दशाहं चैव गर्गस्तु त्रिदशाहं बृहस्पतिः ।
अर्कभोग्याग्निभं यावन्मुनिः प्राह पराशरः ॥

शातातपः

[4]कर्माधानर्क्षयोः पुंसां विवाहे जन्मभं विना ।
कन्याया जन्मभं श्रेष्ठं विना वाऽऽधानकर्मभे ॥

पराशरः

[5]न ज्येष्ठा कन्यका यत्र ज्येष्ठः पुत्रो भवेद्यदि ।
व्यत्यये वा तयोस्तत्र ज्येष्ठमासः शुभप्रदः ॥

(१) **धप्र.** ५८ (=) ; **ज्योनि.** १५२ क्रमेण नारदः. पीयूषधाराटीकायां बृहस्पतिः ।

(२) **गभा.** ६६ मार्गशीर्षे (मार्गे मासि) आद्य (ज्येष्ठ) त्रोश्च (त्रोस्तु) क्रमेण नारदः ; **धप्र.** ५८ क्षौरं परिणयं व्रतम् (विवाहं चोपनायनम्) क्रमेण नारदः ; **विसौ.** १३ त्रोश्च (त्रोस्तु) : **संग.** २२९ ; **संव.** ८७.

(३) **विसौ.** १३ ; **संग.** २२९ अर्कभोग्याग्निभं (अव-लोक्याग्निभं) चण्डेश्वरः.

(४) **प्रपा.** ३३०.

(५) **विसौ.** १३.

अत्रिः

[1]जन्मर्क्षे जन्मदिवसे जन्ममासे शुभं त्यजेत् ।
ज्येष्ठमास्याद्यपुत्रस्य शुभं वर्ज्यं स्त्रिया अपि ॥
[2]मौञ्ज्युद्वाहप्रतिष्ठादीन् केचित्तत्रापि कुर्वते ॥

अङ्गिराः

[3]मौञ्जीनिबन्धव्रतकर्मणी च
चूडाकृतिश्च प्रथमो विवाहः ।
स्नानं च पुंसः प्रथमस्य नेष्टं
ज्येष्ठाख्यमासेऽपि च जन्ममासे ॥

गर्गः

[4]ज्येष्ठायाः कन्यकायाश्च ज्येष्ठपुत्रस्य वै मिथः ।
विवाहो नैव कर्तव्यो यदि स्यान्निधनं तयोः ॥

वृद्धगर्गः

[5]आरभ्य जन्मदिवसं यावत्त्रिंशं दिनं भवेत् ।
जन्ममासः स विज्ञेयो गर्हितः सर्वकर्मसु ॥
[6]स्त्रीणां जन्मत्रयं श्रेष्ठं विवाहे च प्रशस्यते ।
पतिप्रिया च कल्याणी दीर्घायुश्च सुमङ्गला ॥

(१) **प्रपा.** ३२७ मास्याद्यपुत्रस्य (मासाद्यगर्भस्य) ; **गभा.** ६६ ज्येष्ठमास्याद्यपुत्रस्य (ज्येष्ठे मास्यादिगर्भस्य) ; **प्रर.** ९८ प्रपावत् ; **चम.** १०९ प्रपावत् ; **मुक्ता.** १४७ जन्मर्क्षे (जन्मभे) शेषं प्रपावत् ; **सिन्धु.** १०७८ ज्येष्ठमास्याद्यपुत्रस्य (ज्येष्ठे मास्याद्यगर्भस्य) : **विपा.** ७५३ पुत्रस्य (गर्भस्य) ; **संकौ.** १९७ (=) प्रपावत् , उत्त. ; **आन.** १७९ मुक्तावत् ; **प्रका.** ३५७ (=) प्रपावत् ; **संर.** ४६० (=) उत्त. मुक्ता-ग्रन्थं वर्जयित्वा सर्वग्रन्थेषु ' रत्नकोशे ' इत्युक्तम् ।

(२) **मुक्ता.** १४७.

(३) **मुक्ता.** १४७.

(४) **संग.** २२९.

(५) **संम.** २१ ; **संग.** २३० दिवसं (दिवसात्) गर्हितः सर्वकर्मसु (सर्वकर्मसु गर्हितः) ग्रहकौमुद्याम् ; **पुम.** ४४८ संगवत् ; **संर.** १७२ दिनं भवेत् (दिनानि हि) गर्गः.

(६) **प्रपा.** ३३०.

वराहमिहिरः

[1]ज्येष्ठस्य ज्येष्ठकन्याया विवाहो न प्रशस्यते ।
तयोरन्यतरे ज्येष्ठे ज्येष्ठो मासः प्रशस्यते ॥
[2]द्वौ ज्येष्ठौ मध्यमौ प्रोक्तावेको
ज्येष्ठः शुभावहः ।
ज्येष्ठत्रयं न कुर्वीत विवाहे सर्वसंमतम् ॥

ज्येष्ठा कन्या ज्येष्ठो वरो ज्येष्ठमास इति ज्येष्ठत्रयम् । ज्येष्ठानक्षत्रेणापि ज्येष्ठत्रयम् । ज्येष्ठा नक्षत्रं ज्येष्ठो मासो ज्येष्ठा कन्या वरो वा ज्येष्ठ इत्येव वा ज्येष्ठत्रयम् । ज्येष्ठ-चतुष्टये ज्येष्ठत्रयस्य सद्भावान्निषेधप्रवृत्तिरस्त्येव । ज्येष्ठस्य वरस्य ज्येष्ठकन्यायाश्च ज्येष्ठमासे विवाहो न प्रशस्यते । तयोर्मध्येऽन्यतरज्येष्ठत्वे तु प्रशस्यते इत्यर्थः ।

संर. ४६०

लल्लः

[3]आधानर्क्षं शुभं प्रोक्तं दम्पत्योः परिणायने ।
कदाचित् कर्मभं पुंसां न
कदाचित्तु जन्मभम् ॥
हित्वैव च जन्मऋक्षं
द्वे तारे जन्मसंज्ञिते शुभदे ।

(१) **गभा.** ६७ पराशरः ; **विसौ.** १३ ज्येष्ठो मासः (ज्येष्ठमासे) ; **मुक्ता.** १४७ कन्याया (कन्यया) पू., गर्गः; **संम.** ६५ ज्येष्ठो मासः प्रशस्यते (ज्येष्ठमासो न शस्यते) ; **सिन्धु.** १०७८ ; **संकौ.** १९७ ; **प्रका.** ३५९ उत्त., चण्डेश्वरः ; **संग.** २२९ संमवत् ; **पुम.** ४४८ ; **संर.** ४६० ज्येष्ठो मासः (ज्येष्ठमासः).

(२) **गभा.** ६७ वेको ज्येष्ठः शुभावहः (वेकज्येष्ठं शुभावहम्) पराशरः : **विसौ.** १३ द्वौ ज्येष्ठौ (द्विज्येष्ठौ) ; **मुक्ता.** १४७ एको ज्येष्ठः शुभावहः (ज्येष्ठमेकं शुभावहम्) विवाहे सर्व (विवाहं बहु) गर्गः : **संम.** ६५ गभावत् ; **सिन्धु.** १०७८–१०७९ गभावत् ; **संकौ.** १९७ वेको ज्येष्ठः शुभावहः (वेकज्येष्ठं सुखावहम्); **प्रका.** ३५८ परा-शरः ; **संग.** २२९ वेको ज्येष्ठः (वेकज्येष्ठः) ; **पुम.** ४४८ संकौवत् ; **संर.** ४६० संकौवत्.

(३) **प्रपा.** ३३०.

जन्मर्क्षोढा कन्या
न हि खलु भर्तुः शुभा भवति ॥
प्रीतिं च जन्मतारा
दम्पत्योर्जनयतितरां तारा ।
फलमथ संज्ञासदृशं
जनयति च शशाङ्कयुक्ता सा ॥

श्रीपतिः

[1]जन्ममासि न तु जन्मभे तथा
नैव जन्मदिवसेऽपि कारयेत् ।
आद्यगर्भदुहितुः सुतस्य वा
ज्येष्ठमासि न हि जातु मङ्गलम् ॥

शार्ङ्गधरः

[2]जन्मर्क्षे सति दारिद्र्यं वैरं जन्मतिथावपि ।
जन्ममासेऽपि दौर्भाग्यं जन्मलग्नं शुभावहम् ॥

चण्डेश्वरः

[3]जन्मर्क्षे जन्ममासे वा तारायामथ जन्मनि ।
जन्ममासे जन्मलग्नेऽप्यूढा कन्या पतिव्रता ॥
[4]जन्ममासे तु पुत्राढ्या धनाढ्या जन्मभोदये ।
जन्मलग्ने भवेदूढा कन्या (वृद्धा)
संततिसौख्यभाक् ॥

जन्मोदये जन्मस तारकासु
मासेऽथ वा जन्मनि जन्मभे वा ।
ऊढाङ्गना नैकविधानि धत्ते
सौख्यानि भोगं खलु बान्धवानाम् ॥
[1]मार्गे मासि तथा ज्येष्ठे क्षौरं परिणयं व्रतम् ।
ज्येष्ठपुत्रदुहित्रोस्तु यत्नेन परिवर्जयेत् ॥
[2]कृत्तिकास्थं रविं त्यक्त्वा ज्येष्ठे ज्येष्ठस्य कारयेत् ।
उत्सवादिषु कार्येषु दिनानि दश वर्जयेत् ॥

भुजबलः

[3]जन्मनि मासि विवाहः
शुभदो जन्मर्क्षजन्मराश्योश्च ।
अशुभं वदन्ति गर्गाः श्रुतिवेधक्षौरयात्रासु ॥

नृसिंहः

[4]कर्माधानर्क्षयोः पुंसां योषितां जन्मभे तथा ।
विवाहः शुभदः प्रोक्तो बहूनां संमतं त्विदम् ॥

संग्रहः (संग्रहकारः)

[5]विवाहे चोपनयने जन्ममासं विवर्जयेत् ।
विशेषाज्जन्मपक्षं तु वसिष्ठाद्यैरुदाहृतम् ॥

---

(१) **प्रपा.** ३२८ ; **विसौ.** १२ न तु (न च) न हि (न तु) ; **धप्र.** ५८ विसौवत्, ज्योतिःसारे ; **मुक्ता.** १४७ न तु (न च) सेऽपि (से च) न हि जातु मङ्गलम् (न तु पाणिपीडनम्) रत्नमालायाम् ; **संम.** ६५ न हि (न तु) उत्त. ; **विपा.** ७५३ सेऽपि (से च) न हि (न तु); **ज्योनि.** १०० विसौवत् ; **संग.** २३० जन्ममासि न तु जन्मभे तथा (जन्मराशि न च जन्मभे तिथौ) न हि (न च) रत्नमालायाम् .

(२) **ज्योनि.** १०० मासेऽपि (मासे च); **संग.** २३०.

(३) **विसौ.** १३. पीयूषधाराटीकायां तु च्यवनस्यायं श्लोकः, उत्तरार्धे ' जन्मलग्ने भवेदूढा पुत्राढ्या पतिवल्लभा ' इति पाठश्च ।

(४) **विसौ.** १३.

(१) **मपा.** १६२ ज्योतिःसारसागरे ; **संसौ.** ७४ मार्गे मासि तथा ज्येष्ठे (ज्येष्ठे मासि तथा मार्गे) त्रोस्तु यत्नेन (त्रोश्च यत्नतः) (=) ; **संम.** १९ मार्गे (गर्भे) विवाह-चण्डेश्वरः ; **सिन्धु.** १०७८ ; **प्रका.** ३५९ ; **कृभ.** ९१८ त्रोस्तु (त्रोश्च) ; **संर.** ४६० परिणयं (परिणयो) : ८९८.

(२) **गभा.** ६६ ज्येष्ठे ज्येष्ठस्य (ज्येष्ठपुत्रस्य) क्रमेण नारदः ; **संत.** ९२३ उत्तरार्धे (उत्सवानि च कार्याणि दिग्दि-नानि च वर्जयेत् ।) ज्योतिषे ; **विसौ.** १३ दिषु कार्येषु (दीनि कार्याणि) तन्त्रान्तरेऽपि ; **संसौ.** ७४ (=) पू. ; **संप्र.** ३०१ पू., सारसंग्रहे ; **सिन्धु.** १०७८ ज्येष्ठे ज्येष्ठस्य (ज्येष्ठपुत्रस्य) ; **संकौ.** ११३ पू., सारसंग्रहे : १९८ पू., संग्रहोक्तिः इत्युक्तम् ; **संग.** २२९ : ६०९ पू., सारसंग्रहे ; **संर.** ४६० सिन्धुवत्, पू. : ८९८ सिन्धुवत्.

(३) **विसौ.** १३ यात्रासु (मौञ्जीबन्धं च) ; **संसौ.** ७७ स्मृत्यन्तरम् ; **संप्र.** ३०४ (=).

(४) **प्रपा.** ३३०.

(५) **प्रपा.** २१४ : ३२८ पूर्वार्धे (विवाहं चोपनयनं जन्ममासे विवर्जयेत् ।) ; **संसौ.** १०९ चोपनयने (मेखला-

ऋक्षोच्चये

[1]न जन्ममासे न च चैत्रपौषे
क्षौरं विवाहो न च कर्णवेधः ।
विवाहवर्जं न च जन्ममासे
यात्राऽपि नेष्टफलेति सत्यः ॥

जन्ममासि विवाहानुज्ञा अनाद्यगर्भविषया इति द्रष्टव्यम् । संसौ. ७३

अर्णवे

[2]कन्यकाजन्मनक्षत्रे विवाहः शोभनो भवेत् ।
कर्माधानर्क्षयोश्चैव पुंसो वर्ज्यस्त्रिजन्मसु ॥

पृथ्वीचन्द्रोदये

[3]भे जन्मनो जन्मगृहे दिने वा
कुर्याद्विवाहं न च जन्ममासे ।
ज्येष्ठर्क्षज्येष्ठसुताङ्गनानां
मिथो विधेयं न तु जन्ममासे ॥

अर्णले

[4]अन्नप्राशनवैवाहे (?हं) पुंसो जन्मर्क्ष एव च ।
जन्ममासे च वर्ज्यं स्यान्नर्मदातीर उत्तरे ॥
नर्मदादक्षिणे भागे विवाहादिषु
(? दि सु)मङ्गलम् ।
जन्ममासे शुभं प्रोक्तं बहूनां संमतं कृतम् ॥

वृत्तशते

[5]न जन्मधिष्ण्ये न च जन्ममासे
न जन्मकालीनदिने विदध्यात् ।
ज्येष्ठे न मासि प्रथमस्य सूनो-
स्तथा सुताया अपि मङ्गलानि ॥

राजमार्तण्डः

[1]जातं दिनं दूषयते वसिष्ठो
ह्यष्टौ च गर्गो नियतं दशात्रिः ।
जातस्य पक्षं किल भागुरिश्च
शेषाः प्रशस्ताः खलु जन्ममासि ॥
[2]जन्ममासे तिथौ भे च विपरीतदले सति ।
कार्यं मङ्गलमित्याहुर्गर्गभार्गवशौनकाः ॥
[3]जन्ममासनिषेधेऽपि दिनानि दश वर्जयेत् ।
आरभ्य जन्मदिवसाच्छुभाः
स्युस्तिथयोऽपरे ॥

ज्योतिष्प्रकाशे

[4]जन्मभं कृषिनृपाभिषेचने
भूषणे नगरगेहकर्मणि ।
आद्यपत्यभुजि मौञ्जिबन्धने
पुंविवाह उदितं शुभं बुधैः ॥
विवाहे जन्मभं स्त्रीणां वर्जनीयं प्रयत्नतः ।
नैव पुंसामिति प्राहुर्ज्योतिर्नयविदो बुधाः ॥

ज्योतिःसागरे

[5]कन्यावरौ यदि स्यातामाद्यगर्भसमुद्भवौ ।
तयोरेव भवेज्ज्येष्ठानक्षत्रं चापि वै यदि ॥

बन्धे) रत्नकोशे ; **संम.** २१ पू. ; **विपा.** ७५३ रत्नकोशे ; **ज्योनि.** १२२ ; **संर.** १७१ पू., स्मृत्यन्तरम् .

(१) **संसौ.** ७३ ; **संप्र.** ३०१.

(२) **प्रपा.** ३३०.

(३) **विसौ.** १३.

(४) **मुक्ता.** १४७.

(५) **गभा.** २०१ ; **विसौ.** १३ मासे (मासि) कालीन (कालीय) महेश्वरः ; **संम.** १९ कालीन (कालीय) मासि (मासे) स्तथा (स्त्वाद्याः) ; **सिन्धु.** ९३१ ; **विपा.** ४७२ वृत्तशतके ; **पुम.** ४४७ ; **कृभ.** ९१८ ; **संर.** १७२,८९८ कालीन (कालीय) ज्येष्ठे न मासि (न ज्येष्ठ-मासि).

(१) **गभा.** ६६-६७,२०१ ; **सिन्धु.** ९३१ ; **विपा.** ४७२ जन्ममासि (जन्ममासे) ; **संकौ.** १२० ; **संग.** २३० विपावत् ; **पुम.** ४३८ विपावत् : ४४८ दूषयते (वर्जयते) ह्यष्टौ (अष्टौ) गर्गो (गार्ग्यो) जातस्य पक्षं (तज्जन्मऋक्षं) शेषाः प्रशस्ताः खलु जन्ममासि (व्रते विवाहे गमने क्षुरे च) ज्योतिर्ग्रन्थे.

(२) **गभा.** ६७, २०१ ; **सिन्धु.** ९३१ ; **विपा.** ४७२ अन्यत्रापि ; **संकौ.** १२० ; **संग.** २३०.

(३) **गभा.** ६७ मासनि (मासे नि) : २०१ ; **सिन्धु.** ९३१ ; **विपा.** ४७२ अन्यत्रापि ; **संग.** २३०.

(४) **संग.** २१०.

(५) **धप्र.** ५८ ज्योतिर्णवे ; **संग.** २२९.

ज्येष्ठमासि भवेद्वाऽपि ज्येष्ठापञ्चकमित्यथ ।
कुर्याद्यस्तु नरो मोहादाशु मृत्युर्भवेत्तयोः ॥
[1]ज्येष्ठाचतुष्टयं चैव ज्येष्ठात्रयमथापि वा ।
निषिद्धं स्यादथ ज्येष्ठाद्वितयं शुभदं भवेत् ॥

कालादर्शे

[2]आद्यगर्भोत्थयोर्ज्येष्ठमासि नोद्वाहमाचरेत् ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[3]आद्यगर्भसुतकन्ययोर्द्वयो-
र्जन्ममासभतिथौ करग्रहः ।
नोचितोऽथ विबुधैः प्रशस्यते
चेद्द्वितीयजनुषोः सुतप्रदः ॥

आद्यगर्भजस्त्रीपुंसयोः मासप्रसङ्गात् जन्ममासादिप्रयुक्त-निषेधविधिमाह–आद्येति । यस्मिन् चान्द्रे मासे जन्म स जन्ममासः, जन्मतिथिमारभ्य त्रिंशत्तिथ्यात्मको मासो जन्ममासो वेति । यस्मिन् भे नक्षत्रे जन्म तज्जन्मभम् । यस्यां तिथौ जन्म सा जन्मतिथिः । उपलक्षणत्वा-त्तन्मुहूर्तोऽपि । तत्र आद्यगर्भसुतकन्ययोर्द्वयोः करग्रहो विवाहो नोचितो निषिद्ध इत्यर्थः । अथेति । द्वितीयजनु-षोरनाद्यगर्भयोश्चेद्विवाहस्तर्हि सुतप्रदो विबुधैः पण्डितैः प्रशस्यते । एतच्च तृतीयगर्भादावपि द्रष्टव्यम् । सर्वथा आद्यगर्भराहित्यं विवक्षितम् । पीटी.

ज्येष्ठद्वन्द्वं मध्यमं संप्रदिष्टं
त्रिज्ज्येष्ठं चेन्नैव युक्तं कदाऽपि ।
केचित्सूर्यं वह्निगं प्रोह्य चाहु-
र्नैवान्योऽन्यं ज्येष्ठयोः स्याद्विवाहः ॥

प्रसङ्गात् ज्येष्ठमासप्रयुक्तं विशेषमाह– ज्येष्ठद्वन्द्व मिति । पुत्रो ज्येष्ठः, कन्या च ज्येष्ठा, मासोऽपि ज्येष्ठः, इत्येतत्त्रिज्येष्ठं ज्येष्ठत्रयमुच्यते । तत् कदापि नैव युक्तं नैव प्रशस्तम् । ज्येष्ठे मासे ज्येष्ठवधूवरयोर्नैव विवाहः कार्य इत्यर्थः । यदा त्वेकतरज्येष्ठत्वे ज्येष्ठमास्यपि भवति । यदाह गुरुः– ' ज्येष्ठे न ज्येष्ठयोः कार्यं नृनार्योः पाणि-पीडनम् । तयोरन्यतरे ज्येष्ठे ज्येष्ठमासेऽपि कारयेत् ॥ ' इति । एतच्चान्यतर- (तरेण ?) ज्येष्ठत्वं द्विविधं–ज्येष्ठ-मासो ज्येष्ठो वरश्च, ज्येष्ठो मासः कन्या च ज्येष्ठा । एत-ज्ज्येष्ठद्वन्द्वं मध्यमं संप्रदिष्टम् । अगतिविषयमित्यर्थः । एको ज्येष्ठोऽन्यद्द्वयमज्येष्ठमुत्तममेव । केचित्तु ज्येष्ठ-मासाभावेऽपि वरकन्ययोः ज्येष्ठत्वमपि मध्यममाहुः । तदसत् । वधूवरान्यतरज्येष्ठ- (? त्व) राहित्यं विव-क्षितं प्रागुक्ते तद्वाक्ये, न तु ज्येष्ठमासाभावेऽपि (वधूवरयोर्ज्येष्ठत्वम्) । द्वयोर्वधूवरयोः ज्येष्ठयोः सर्वथा निषिद्धो विवाहः । यदाह गर्गः– ' ज्येष्ठायाः कन्यका-याश्च ज्येष्ठपुत्रस्य वै मिथः । विवाहो नैव कर्तव्यो यदि स्यान्निधनं तयोः ॥ ' इति । तदेतदुक्तं ग्रन्थकृता— ' नैवान्योऽन्यं ज्येष्ठयोः स्याद्विवाहः ' इति । ज्येष्ठत्रय-निषेधस्त्वतिदोषाधिक्यसूचनार्थः । (त्रिज्येष्ठे विवाह-निषेधापवादः–) अथास्यापवाद उच्यते– केचिदिति । सत्यावश्यकत्वे सूर्यं वह्निगं कृत्तिकास्थं प्रोह्य त्यक्त्वा ज्येष्ठमासेऽपि ज्येष्ठस्य वरस्य कन्याया वा विवाहः शुभः इति केचिदूचुः । एतच्च तुल्यन्यायत्वात् ' ज्येष्ठापत्यस्य न ज्येष्ठे ' इति सामान्यतो मङ्गलकृत्यनिषेधेऽपि द्रष्टव्यम् । पीटी.

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[1]व्रतबन्धं विवाहं च चूडां कर्णस्य वेधनम् ।
ज्येष्ठमासे न कर्तव्यं कल्याणं ज्येष्ठपुत्रगम् ॥
[2]तपतीकृष्णयोर्मध्ये मासश्चान्द्रः प्रकीर्तितः ।
कृष्णाया दक्षिणे तीरे जन्मतो जन्ममासकः ।
अन्येषु सर्वदेशेषु सौरो व्रतविवाहयोः ॥
[3]न जन्मभे जन्मदिने गृहे वा
कुर्याद्विवाहं न च जन्ममासे ।
ज्येष्ठर्क्षजज्येष्ठसुताङ्गनानां
मिथो विशेषान्न तु शुक्रमासे ॥

(१) धप्र. ५९ ज्योतिर्णवे.
(२) मुक्ता. १४७.
(३) मुचि. ६।१४,१५.

(१) विसौ. १३.
(२) संग. २२८ प्रकीर्तितः (प्रशस्यते) द्वितीयार्धं नास्ति, ज्योतिर्निबन्धे : २३०.
(३) प्रपा. ३२८ शुक्र (शुक्ल); विपा. ७५४ जन्म-दिने गृहे वा (जन्मगृहे दिने वा) ज्येष्ठर्क्षज (ज्येष्ठर्क्षजे).

(१) शुक्रमासे ज्येष्ठमासे । प्रपा. ३२८
(२) शुक्रमासः ज्येष्ठमासः । विपा. ७५४

[1]क्षौरं विवाहं मृगयां साहसं युद्धमेव च ।
व्रतबन्धं च दीक्षां च तद्गजाश्वादिरोहणम् ।
अध्वानं जलयानं च जन्ममासे विवर्जयेत् ॥
जन्ममासे तथा जन्मदिने जन्मत्रयेऽपि वा ।
हूणे वङ्गे त्यजेत्सर्वमन्यदेशे शुभावहम् ॥
अन्नप्राशनमुद्वाहं व्रतबन्धं च चौलकम् ।
जन्ममासे विवर्ज्यं स्यात्कलिङ्गे मागधे सदा ॥
मेषेऽर्के मागधे वर्ज्यमाषाढे दक्षिणे त्यजेत् ।
कर्तव्यं वङ्गदेशे तु मिथुनेनापि संयुतम् ॥
बर्बरे तु सदा वर्ज्यं फाल्गुनं निमिषान्वितम् ।
नान्यदेशे विवर्ज्यं स्याद्वसन्ते सर्वमङ्गलम् ॥
फाल्गुने मीनसंयुक्ते त्यजेत्सर्वत्र शोभनम् ।
नर्मदादक्षिणे देशे विवाहादिसुमङ्गलम् ।
जन्ममासे शुभं प्रोक्तं बहूनां संमतं त्विदम् ॥

(१) प्रपा. ३२८.

[1]ज्येष्ठपञ्चकमाचार्यस्त्यजेज्ज्येष्ठचतुष्टयम् ।
ज्येष्ठत्रयं निषिद्धं स्याज्ज्येष्ठद्वयं तु मध्यमम् ॥
[2]विवाहश्च कुमारीणां जन्ममासे प्रशस्यते ॥
पूजा मङ्गलवस्त्राणि विवाहो वास्तुसंग्रहः ।
जन्ममासे च कर्तव्यं क्षौराध्वानं तु वर्जयेत् ॥

यानि तु– ' विवाहश्च कुमारीणां......वर्जयेत् ' इत्यादिवचनानि तानि द्वितीयादिगर्भोत्पन्नापत्यविषयाणि । पुम. ४४७

[3]आधानकर्मर्क्षमतीव शस्तं
वैवाहिके जन्मदिनं न पुंसाम् ।
तद्व्यत्यये श्रेष्ठमथाबलाया
आधानभं श्रेष्ठमतीव शस्तम् ॥

(१) धप्र. ५८.
(२) पुम. ४४७.
(३) प्रपा. ३३०.

लग्नशुद्धिविचारः*

वसिष्ठः

[1]उद्वाहलग्नवशतो गुणवृत्तलब्धि-
स्तासां तथाविधसुलग्नमतः प्रवच्मि ॥
[2]लग्ने हि सर्वे शभराशयश्च
शुभेक्षिता वाऽथ युताः शुभाः स्युः ॥
[3]गुणाधिकं दोषविहीनकालं
ज्ञात्वा विलग्नेशनवांशपस्य ।
बलाबलं खेचरिणां सुसम्य-
ग्विचार्य लग्नं प्रवदेदभिज्ञः ॥
[4]बले नृनार्योरिनजीवयोश्च
तारेन्दुवीर्ये सुदिने सुलग्ने ।
पञ्चेष्टकेऽर्केन्दुसुरेज्यमुख्ये
जामित्रशुद्धौ हिमदीधितेश्च ॥
[5]लग्नानां मिथुनः श्रेष्ठस्ततः कन्या ततस्तुला ।
तथा मेषादिलग्नास्तु विवाहे अफलाः स्मृताः ॥
अन्त्ये द्विचतुरादीनामंशा ग्राह्या मनीषिभिः ।
युग्मकन्यातुलायां तु न स्वांशो न परांशकः ॥
सुहृदः सौम्यषड्वर्गा लग्नसौम्य-
निरीक्षिताः (तः) ।
यो वा विवाहकालेषु प्रवेशे शुभकर्मणि ॥

नारदः

[6]चन्द्रताराबल वीक्ष्य ग्रहषड्वर्गजं बलम् ॥

[1]तिथिरेकगुणा वारो द्विगुणस्त्रिगुणं च भम् ।
योगश्चतुर्गुणः पञ्चगुणं तिथ्यर्धसंज्ञकम् ॥
[2]ततो मुहूर्तो बलवान् ततो लग्नं बलाधिकम् ।
ततोऽतिबलिनी होरा द्रेष्काणोऽतिबली
ततः ॥
[3]ततो नवांशो बलवान् द्वादशांशो बली ततः ।
त्रिंशांशो बलवांस्तस्माद्वीक्ष्यते तद्बलाबलम् ॥
[4]शुभयुक्तेक्षिताः शस्ता विवाहेऽखिलराशयः ॥
[5]चन्द्रार्केज्यादयः पञ्च यस्य राशेस्तु खेचराः ।
इष्टास्तच्छुभदं लग्नं चत्वारोऽपि बलान्विताः ॥
[6]जामित्रशुद्ध्यकविंशन्महादोषविवर्जितम् ॥
[7]दम्पत्योर्द्वादशं लग्नं राशिर्वा यदि लग्नगः ।
अर्थहानिस्तयोर्यस्मात्तदंशस्वामिनं त्यजेत् ॥
[8]जन्मराश्युदयो नैव जन्मलग्नोदयः शुभः ।
तयोरुपचयस्थानं यदि लग्नगतं शुभम् ॥

---

* नवांशदोषविचारोऽपि द्रष्टव्यः ।

(१) वसं. ३२।१.

(२) वसं. ३२।४७ लग्ने हि सर्वे शुभ (लग्नादिसर्वे खलु) वाऽथ (चाथ); प्रपा. ३२५ लग्ने हि सर्वे शुभ (लग्नाय सर्वे खलु).

(३) वसं. ३२।१३१; प्रपा. ३३९ दोष (स्वल्प) सुसम्यक् (च सम्यक्).

(४) वसं. ३२।१३२; विसौ. ५४.

(५) चका. ७९३–७९४.

(६) ज्योना. २७।१५ पृ. ५१.

(१) ज्योना. २७।१५–१६ पृ. ५२; प्रपा. ३३९ पञ्चगुणं (पञ्चगुणः) संज्ञकं (संज्ञकः) बृहस्पतिः.

(२) ज्योना. २७।१६–१७ पृ. ५२; प्रपा. ३३९ (ततो मुहूर्तो बलवांस्तस्मात्पश्येद्बलाबलम् ।) पू., बृहस्पतिः.

(३) ज्योना. २७।१७–१८ पृ. ५२.

(४) ज्योना. २७।१८ पृ. ५२; प्रपा. ३३९ (शुभेक्षितयुताः शस्ता उद्वाहेऽखिलराशयः ।) बृहस्पतिः.

(५) ज्योना. २७।१९ पृ. ५२; प्रपा. ३४० रोऽपि (रो वा).

(६) ज्योना. २७।२० पृ. ५२; प्रपा. ३२८–३२९ वर्जितम् (वर्जिते); ज्योनि. १५३ वर्जितम् (वर्जनम्).

(७) ज्योना. २७।५५–५६ पृ. ५४; प्रपा. ३३३; विसौ. २५; संप्र. ७८९; ज्योनि. ७३; संग. २४४.

(८) ज्योना. २७।५६–५७ पृ. ५४–५५ पूर्वार्धे (जन्मराश्युद्गमे चैव जन्मलग्नोदये शुभः ।); प्रपा. ३३३

[1]चन्द्रताराबलैर्युक्ते यदि पाणिग्रहो भवेत् ।
शुभलग्ने शुभैर्युक्ते तदा वृद्धिं विनिर्दिशेत् ॥
[2]स्वस्थे नरे सुखासीने यावत्स्पन्दति लोचनम् ।
तस्य त्रिंशत्तमो भागस्तत्परः परिकीर्तितः ॥
[3]तस्माच्छततमो भागस्त्रुटिरित्यभिधीयते ।
त्रुटेः सहस्रभागो यो लग्नकालः स उच्यते ॥
[4]देवोऽपि तं न जानाति किं पुनः प्राकृतो
जनः ।
स कालो वाऽन्यकालो वा पूर्वकर्मवशाद्भवेत् ।
निमित्तमात्रं दैवज्ञस्तद्वशाच्च शुभाशुभम् ॥

बृहस्पतिः

[5]शुभग्रहोदयर्क्षं वा शुभषड्वर्ग एव वा ।
वेदविज्ञानवाक्यं च महान्तः शुभदा गुणाः ॥

वेदविज्ञानवाक्यं वेति (चेति) । वेदस्य विज्ञानं येषां ते वेदविज्ञानाः वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञाः, तेषां वाक्यम् । अथवा विजानन्तीति विज्ञानाः । 'कृत्यल्युटो बहुलम्' इति कर्तरि ल्युट् । वेदस्य विज्ञाना वेदविज्ञाना इति स एवार्थः । तेषां वाक्यं, तत् सुमुहूर्तमस्त्वित्येवंरूप-मित्यर्थः । अपि च वेदैः विज्ञायते इति वेदविज्ञानो वेदवेद्यो लक्ष्मीपतिः । बहुलग्रहणात्कर्मणि ल्युट् । तस्य लक्ष्मीपतेश्चरणस्मरणरूपं वाक्यं 'तदेव लग्नं' इत्यादि । एतदुक्तं भवति– मुहूर्तकाले* 'सुमुहूर्तमस्तु' 'तदेव लग्नं सुदिनं तदेव ताराबलं चन्द्रबलं तदेव । विद्याबलं दैवबलं तदेव लक्ष्मीपते तेऽङ्घ्रियुगं स्मरामि ॥' इति चोक्त्वा मुहूर्तं दद्यादिति । प्रपा. ३४२

व्यासः

[1]मेषाद्या ये मया पूर्वमुक्ता द्वादश राशयः ।
तेषां कन्या तुला चैव मिथुनं च प्रशस्यते ॥

देवलः

[2]षष्ठतौलिमिथुनांशकैः शुभै-
रप्रशस्तभवनोदयेष्वपि ।
स्त्रीकरग्रहविधिः प्रशस्यते
जीवसौम्यभृगुसंश्रितेषु च ॥

कश्यपः

[3]दुष्टं स्वजन्मलग्नं तज्जन्मराशिरनिष्टदः ।
लग्नगानि तयोः स्थानाच्छुभान्युपचयानि वै ॥

गर्गः

[4]अधिमासकृतान्दोषानृतुपक्षायनोद्भवान् ।
मुहूर्तकरणोपेतांस्तिथ्युत्पातभवांश्च यान् ॥
ग्रहदृष्टिं दुराधर्षा द्रेक्काणांशकराशिजान् ।
गुरुशुक्रबुधा घ्नन्ति लग्ने सम्यग्व्यवस्थिताः ॥

शौनकः

[5]गुर्वर्केन्दुबलोपेतं लग्नं चैव प्रदापयेत् ।
अन्यैस्तु बलसंयुक्तैर्न दातव्यं कथंचन ॥

पूर्वार्धे (जन्मराश्युद्गमं नैव जन्मलग्नोदयं शुभम् ।); विसौ. २५; संप्र. ७८९ राश्युदयो नैव (राश्युद्गमं चैवं) दयः शुभः (दयं शुभम्); ज्योनि. ७३ राश्यु[illegible] (राश्युद्गमो); संग. २४४ संप्रवत्.

(१) प्रपा. ३२८; विपा. ७५४ (=) यदि पाणिग्रहो भवेत् (काले पाणिग्रहो यदि).

(२) ज्योना. २७।१५६ पृ. ६२ स्पन्दति (स्यन्दति); प्रपा. ३४२ नरे (सति); ज्योनि. १०४ स्पन्दति (स्यन्दति) तत्परः परिकीर्तितः (त्रुटिरित्यभिधीयते); संर. ५३६.

(३) ज्योना. २७।१५७ पृ. ६२ तस्माच्छततमो (तत्पराच्छतमो) भागो यो (गो योंऽशो); प्रपा. ३४२; ज्योनि. १०४ भागो यो (भागोऽथ) उत्त.; संर. ५३७ तस्माच्छततमो (तत्पराच्छतमो).

(४) ज्योना. २७।१५८–१५९ पृ. ६२ वाऽन्य (ऽथान्य) शाच्च (शान्न); प्रपा. ३४२ स कालो (सुकालो); ज्योनि. १०४ देवोऽपि (ब्रह्माऽपि) वाऽन्य (ऽप्यन्य) शाच्च (शान्न); संर. ५३७ वाऽन्य (ऽप्यन्य).

(५) प्रपा. ३४२; संर. ५३७ दयर्क्षं (दयर्क्षा).

* अयं रत्नमालानूदितः प्रपापाठः । प्रपापुस्तके तु 'सुमुहूर्तमास्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु' 'तदेव लग्नं...' इति पाठः ।

(१) चका. ७९४–७९५.

(२) विसौ. १९.

(३) ज्योनि. ७३.

(४) चका. ७९५.

(५) विसौ. ४८.

चतुर्भिः खेचरैर्देयं (?) बलिभिः पञ्चभिः
शुभम् ।
षड्भिश्चैवोत्तमं प्रोक्तं सप्तभिश्चोत्तमोत्तमम् ॥
[1]न दातव्यं प्रयत्नेन लग्नं राहुयुतं ध्रुवम् ।
लग्ने बहुगुणा दोषाः स्वल्पा नाशुभकारकाः ।
न क्षमः पावकस्यात्र शान्त्यै जलकणो यथा ॥
[2]पञ्चभिरिष्टैरिष्टं पुष्टमनिष्टैरनिष्टमादेश्यम् ।
स्थानादिबलसमृद्धैश्चतुर्भिरपि पठ्यते यवनैः ॥
[3]भुङ्क्ते पुरुषत्रितयं मेषांशे लग्नगे कन्या ।
कामयते वृषभागे गौरिव वृषभं न भवेत्तृप्ता ॥
पत्युः प्रियाऽतिधनिनी
मिथुनांशे लग्नगे कन्या ।
त्यक्त्वा पतिं विचरति
कुलीरभागेऽन्यदेशेषु ॥
पैतृककुलेषु निवसति
सिंहांशविवाहिता सकृत्पुत्रा ।
कन्याभागे कन्या
कुलद्वयस्योन्नतिं कुरुते ॥
अत्यन्तपुत्रवती सुभगा
साध्वी तुलांशगे कन्या ।
तीक्ष्णरोदनशीला
वृश्चिकभागेऽप्रिया भर्तुः ॥
धन्वंशके प्रवृद्धा
धनधान्यसुखैः सुपुत्रा च ।
मृगभागे पुरुषाणां
न याति तृप्तिं सुवृद्धाऽपि ॥
व्यभिचरति कुम्भभागे
वितते यज्ञेऽपि दीक्षिता नारी ।
चपला सौभाग्यवती
प्रहसितवदना च मीनांशे ॥

(१) विसौ. ५०.
(२) चका. ७९९ (पञ्चभिरिष्टं च पुष्टमनिष्टमादेशम् । स्थानादिबलसमेतैश्चतुर्भिरपि यवनैः ॥); विसौ. ४८ स्थानादि (कालादि) रपि पठ्यते (रथ चोच्यते); ज्योनि. १५४ (=).
(३) विसौ २०.

सदसत्फलस्य पाक-
श्चरांशके षड्भिरेव मासैस्तु ।
स्थिरराश्यंशे वर्षाद्
द्विशरीरांशे फलं मासात् ॥

अथ प्रत्येकं नवांशफलान्याह शौनकः– भुङ्क्ते पुरुषत्रितयमिति । विसौ. २०

भविष्यपुराणम्

[1]विलोक्य गोत्रनक्षत्रे राशिकूटादिकं शुभम् ।
सुलग्ने सुमुहूर्ते च दद्याच्चैव यथाविधि ॥

वराहमिहिरः

[2]क्रिये कुमारी पररक्तचित्ता
विहीनवित्ता गवि गोव्रता च ।
कुलद्वयानन्दकरी तृतीये
कुलीरलग्ने कुलटा नृशंसा ॥
[3]हरौ प्रसूता सकृदाश्रिता पितुः
पतिप्रिया च श्वशुरस्य षष्ठे ।
रूपाभिमानार्थवती तुलाधरे
तथाऽलिनि क्रन्दति नित्यमस्थिरा ॥
[4]धनुषि कुलटा तत्पूर्वार्धे सतीत्यपरे जगुः ।
मृगघटझषेष्वन्यासक्ता जरामुपगच्छति ॥

क्रियः मेषः । गौः वृषः । तृतीयं मिथुनम् । कुलीरः कर्कः । हरिः सिंहः । षष्ठं कन्या । अलिः वृश्चिकः । मृगः मकरः । संप्र. ७८४

(१) चद्रा. १०८६ ; कृभ. १०६७ गोत्र (जन्म).
(२) प्रपा. ३३१ पररक्त (परिरक्त) वित्ता (पुत्रा) गोव्रता (गोपनी) ; मपा. १६७ क्रिये कुमारी पर (मेषे कुमारेष्वनु) क्रमेण ज्योतिःसारसागरे ; विसौ. १९ पररक्त (अनुरक्त) मुक्तावल्याम् ; संप्र. ७८४.
(३) प्रपा. ३३१ दाश्रिता (दाश्रये) षष्ठे (षष्ठके) उत्तरार्धे (तुलादिमेधार्थवती तुलाधरे तथाऽलिभे कर्दमबुद्धिरस्थिरा ।) ; मपा. १६७ पति (पितुः) क्रमेण ज्योतिःसारसागरे ; विसौ. १९ पति (पत्युः) मुक्तावल्याम् ; संप्र. ७८४.
(४) प्रपा. ३३१ ; मपा. १६७ क्रमेण ज्योतिःसारसागरे ; विसौ. १९ मुक्तावल्याम् ; संप्र. ७८४.

श्रीधरीये

[1]श्रेष्ठास्तौलियमाङ्गनाघटधनुर्गोकर्किकण्ठीरवा
मध्याः सौम्ययुतास्तथोर्ध्ववदनाः सर्वे
विवाहे हिताः ।
सौम्याः केन्द्रधनायपुत्रसहिताः
पापास्त्रिषष्ठायगाः
पूज्याः शुक्रगुरू मृतावशुभदौ
शुद्धो भवेत्सप्तमः ॥
[2]जन्मयोगशकुनादिविस्तरे
गोचरेण शुभदे नृयोषितोः ।
संप्रदानसमये गुणान्विते
पाणिपीडनविधिर्विधीयते ॥
[3]गुणेषु दोषेष्वधिकं विचिन्त्य
यदा तु दोषा बहवस्त्यजेत्तत् ।
यदा गुणाः सन्ति तदा विधेयाः
सदोषकालाः सगुणाश्च नेह ॥

सदोषकालाः एकविंशतिमहादोषकालाः ।
प्रपा. ३४२

अर्थात्प्रकरणाद्यैश्च लिङ्गौचित्यादिभिः सदा ।
देशकालादिभिश्चैव वाक्येतरविरोधतः ॥
अपवादादिभिर्वाक्यैः सामान्यैर्न विरोधतः ।
विचार्य सहसा लग्नं प्रदद्यात्तद्विवृद्धये ।
सर्वतः सर्वमालोक्य ज्ञानी कालं समादिशेत् ॥

महेश्वरः

[4]कन्यातौलिनृयुग्मसंज्ञभवनां-
शोढा कुमारी सती
स्याच्छेषेष्वसती सती तु कथिता
धन्वंशके कैश्चन ॥
[5]लग्नांशो निजनाथदृष्टसहितः
पत्युः शुभार्थं भवेत्

(१) प्रपा. ३३१ (=) ; संप्र. ७८३ उत्तरार्धं नास्ति ; संग. २३२ संप्रवत्.
(२) प्रपा. ३१८ : ३२७ (=).
(३) प्रपा. ३४२.
(४) विसौ. २०. (५) विसौ. २१.

वध्वाश्चांशकसप्तमं निजगृह-
स्वामीक्षितं वा शुभम् ॥

विवाहपटले

[1]कन्यातुलायमघटेषु विवाहकर्म
श्रेष्ठं तदन्यभवनेष्वशुभावहं स्यात् ।
केचित् प्रशस्तमपि तेषु वदन्ति तज्ज्ञा
बाहुल्यभाग्यवति तच्चरभेषु योगात् ॥

विश्वामित्रीये

[2]राशीनामपि सर्वेषां द्विपदा राशयः शुभाः ।
तेषामपि तुलाराशिर्मिथुनं च प्रशस्यते ॥
युक्ता च ग्रहसंपत्त्या हीना नैषा प्रशस्यते ।
स्वगृहस्वगृहोच्चस्थैः सूरिसोमजभार्गवैः ॥
संयुक्ता वीक्षिता वाऽपि
नान्ययुक्ता न वीक्षिता ।
होरा बलवती ग्राह्या
तत्राप्यूर्ध्वमुखाः शुभाः ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[3]भार्या त्रिवर्गकरणं शुभशीलयुक्ता
शीलं शुभं भवति लग्नवशेन तस्याः ।
तस्माद्विवाहसमयः परिचिन्त्यते हि
तन्निघ्नतामुपगताः सुतशीलधर्माः ॥

शुभं भर्त्रादेरनुकूलं शीलं स्वभावः तेन युक्ता भार्या त्रिवर्गस्य धर्मार्थकामरूपस्य करणं स्थानमस्ति । तस्याः सुलग्नवशेन शीलं शुभं भवति । यतः सुतशीलधर्माः तन्निघ्नतां विवाहाधीनतां उपगताः प्राप्ताः । अतो हि निश्चयेन विवाहसमयः परिचिन्त्यते विचार्यते इति ।
पीटी.

(१) प्रपा. ३३१ ; संप्र. ७८३ भाग्यवति (भोगरति) योगात् (योगाः).
(२) प्रपा. ३३१. अन्त्ययोर्द्वयोर्विश्वामित्रीयत्वे संदेहः .
(३) मुचि. ६।१ ; संव. १३८.

लघुजातके

[1]अधिपयुतो दृष्टो वा
बुधजीवनिरीक्षितश्च यो राशिः ।
स भवति बलवान्यदा
युक्तो दृष्टोऽपि वा शेषैः ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[2]यो जन्मनि जन्मगृहा-
दष्टमराशिस्थितो भवेत्खचरः ।
स विवाहलग्नवर्ती
शुभोऽप्यशुभं ददाति फलम् ॥

मीने मेषे चतुर्नाडयश्चतुः सार्धं वृषे घटे ।
पञ्चपादो मृगे युग्मे पञ्चार्धं धन्विकर्कटे ।
पञ्चार्धं वृश्चिके सिंहे पञ्चपादस्तुलाङ्गना ॥

अथ लग्नप्रमाणम्– मीने मेष इति । एतत्तु साधारणम् । प्रपा. ३३१

[3]मीने मेषे तु गावीरा वृषे कुम्भे तु खे नरा ।
मृगे युग्मे च गवडी कर्के चापे च भूनलः ।
चौराङ्गा वृश्चिके सिंहे तुला कन्या च
रूकला (?) ॥

(१) संर. ४७१.
(२) चका. ७९९.
(३) प्रपा. ३३१.

पम्पाक्षेत्रप्रदेशे तु मेषादीनां विघटिकारूपेण विशेष उक्तः– मीने मेषे इति । प्रपा. ३३१

सौम्ययुतास्तथोर्ध्ववदनाः
सर्वे विवाहे हिताः ॥

एवं राशिजं फलमुक्त्वा ग्रहजं फलमाह– सौम्ययुता इति । सर्वे राशयः शुभयुक्ता ऊर्ध्वमुखा यदि शुभदाः । प्रपा. ३३१

[1]सुखघ्नं तुर्यमुद्वाहे द्वादशं वित्तनाशकृत् ।
जन्मभाज्जन्मलग्नाच्च मृत्युदं लग्नमष्टमम् ॥
चतुर्थं सगुणं देयं द्वादशं च गुणाधिकम् ।
सगुणं चाष्टमं लग्नं त्याज्यमंशस्तथाऽष्टमः ॥
जन्मर्क्षजन्मलग्नाभ्यां रन्ध्रेशावष्टमौ च यौ ।
विलग्नसंस्थितानेतांस्तद्राश्यंशानपि त्यजेत् ॥

[2]मङ्गलं कौतुकं कृत्वा प्राशनं च यथोदितम् ।
हस्तालम्बनकं कुर्यात्स्वामिदृष्टे नवांशके ॥

[3]तदेव लग्नं सुदिनं तदेव
ताराबलं चन्द्रबलं तदेव ।
विद्याबलं दैवबलं तदेव
लक्ष्मीपते तेऽङ्घ्रियुगं स्मरामि ॥

(१) ज्योनि. १५३-१५४.
(२) विसौ. ५९.
(३) प्रपा. ३४२ ; संर. ५३७.

महादोषाः

महादोषगणना

वसिष्ठः

[1]निमित्तसंयोगनिसर्गजानां
मध्ये महादोषचयं ब्रवीमि ॥

[2]पञ्चाङ्गदोषो रविसंक्रमश्च
ससग्रहः कर्तरिकांशदोषौ ।
चन्द्रारिरिष्फाष्टमपापवर्गौ
कुजोऽष्टमस्थो भृगुः षट्कसंस्थः ॥

[3]गण्डान्तखार्जूरिकवारदोष-
विषाख्यनाड्योऽष्टमलग्नराशी ।
अकालवृष्टिः कुमुहूर्तदोषो
महाव्यतीपातसवैधृतोत्थः ॥

[4]लग्नास्तजाता ग्रहणर्क्षजाताः
पापर्क्षविद्धर्क्षसमुद्भवा ये ।
उत्पातभोल्का महदाख्यदोषाः
सर्वेषु देशेषु सदा विवर्ज्याः ॥

[5]एकोत्तरा विंशतिरत्र दोषाः
स्वसंहितायां च पितामहेन ।
तस्मिन्महादोषचयेऽपि कार्यं
कृतं च तन्नाशमुपैत्यवश्यम् ॥

(१) वसं. ३२।२०.
(२) वसं. ३२।२१ ससग्रहः (ससंग्रहः) ; विसौ. २० कांशदोषौ (काख्यदोषः) कुजोऽष्टमस्थो भृगुः षट्कसंस्थः (कुजाष्टमाख्यो भृगुषट्कदोषः).
(३) वसं. ३२।२२,२३ पातस (पातज) ; विसौ. २०.
(४) वसं. ३२।२३,२४ ; विसौ. २० स्तजाता (स्तशुद्धिः) र्क्षजाताः (र्क्षजातः) : ३२ (महदाख्यदोषाः सर्वेषु देशेषु सदा विवर्ज्याः) एतावदेव.
(५) वसं. ३२।२२,२४ ; विसौ. २१ त्यवश्यम् (ति नूनम्) : ३२ चयेऽपि (भयेऽपि) उत्त.

नारदः

[1]एकविंशतिदोषाणां नामरूपफलानि च ।
पितामहोक्तं संवीक्ष्य तानि वक्ष्ये समासतः ॥
[2]पञ्चाङ्गशुद्धिरहितो दोषस्त्वाद्यः प्रकीर्तितः ।
उदयास्तशुद्धिहीनो द्वितीयः सूर्यसंक्रमः ॥
[3]तृतीयः पापषड्वर्गो भृगुः षष्ठः कुजोऽष्टमः ।
गण्डान्तं कर्तरी रिष्फषडष्टेन्दुश्च संग्रहः ॥
[4]दम्पत्योरष्टमं लग्नं राशिर्विषघटी तथा ।
दुर्मुहूर्तो वारदोषः खार्जूरिकसमाङ्घ्रिभम् ॥
[5]ग्रहणोत्पातभं क्रूरविद्धर्क्षं क्रूरसंयुतम् ।
कुनवांशो महापातो वैधृतिश्चैकविंशतिः ॥

विवाहपटले

[6]ज्ञेयाश्च दोषा उदयास्तहीनो
लग्नं तथा वा द्विपदोंऽशकश्च (?) ।
अर्कार्किभौमैः शशिना प्रयोगो
वैवाहिके कर्मणि वृद्धदोषाः ॥

(१) ज्योना. २७।२०–२१ पृ. ५२ महोक्तं (महोक्तान्) तानि वक्ष्ये (तान् वक्ष्येऽत्र) ; प्रपा. ३२९ ; विसौ. २० ; संप्र. ७८४–७८५ ; ज्योनि. १५३ पू.
(२) ज्योना. २७।२१–२२ पृ. ५२ ; प्रपा. ३२९ ; विसौ. २० ; संप्र. ७८५ ; ज्योनि. ६९ हीनो (रहितो).
(३) ज्योना. २७।२२–२३ पृ. ५२ षष्ठः (षट्के) संग्रहः (संग्रहाः) ; प्रपा. ३२९ संग्रहः (सग्रहः); विसौ. २० कुजोऽष्टमः (कुजाष्टमः) ; संप्र. ७८५ कुजोऽष्टमः (कुजाष्टमः) ; ज्योनि. ६९ प्रपावत्.
(४) ज्योना. २७।२३–२४ पृ. ५२ तथा (भवम्) उत्तरार्धे (दुर्मुहूर्तो वारदोषाः खार्जूरीकः समाङ्घ्रिजः ।) ; प्रपा. ३२९ ; विसौ. २० दुर्मुहूर्तो वारदोषः (कुमुहूर्तो वारदोषाः) ; संप्र. ७८५ ; ज्योनि. ६९.
(५) ज्योना. २७।२४–२५ पृ. ५२ ; प्रपा. ३२९ ; विसौ. २० ; संप्र. ७८५ ; ज्योनि. ६९.
(६) विसौ. ५२.

१ पञ्चाङ्गदोषः

वसिष्ठः

[1]क्रमशस्तिथिवारर्क्षयोगतिथ्यर्धसंज्ञकम् ।
तत्पञ्चाङ्गमिति प्रोक्तं पुण्यमर्केन्दुसंभवम् ॥
पञ्चाङ्गसंज्ञप्रभवः स दोष-
स्तस्मिन्कृतं मङ्गलसंचयं यत् ।
दहत्यमोघं निखिलं च यद्व-
द्दावानलो विस्तृतकाननं यत् ॥

नारदः

[2]तिथिवारर्क्षयोगानां करणस्य च मेलनम् ।
पञ्चाङ्गमस्य संशुद्धिः पञ्चाङ्गं समुदाहृतम् ॥
[3]तच्छुद्धिहीने यत्कर्म तन्निरर्थकमीरितम् ।
त्यजेत्पञ्चाष्टिकं चापि विषसंयुक्तदुग्धवत् ॥

पञ्च अष्टयो यस्मिन्निति पञ्चाष्टिकम् । अष्टिः हानिः दोष इति यावत् । संप्र. ७८५

पञ्चाङ्गदोषपरिहारोपायः

[4]योगस्य हेम करणस्य च धान्यमिन्दोः
शङ्खं च तण्डुलमणी तिथिवारयोश्च ।
ताराबलाय लवणं वसु गां च राशे-
र्दद्याद्द्विजाय कनकं शुचि नाडिकायाः ॥

(१) वसं. ३२।३५-३६.

(२) ज्योना. २७।२५-२६ पृ. ५२ ; प्रपा. ३२९ उत्तरार्धे (पञ्चाङ्गमस्य या शुद्धिः पञ्चशुद्धिरुदाहृता ।) ; विसौ. २१ (तिथिवारर्क्षकरणयोगाः पञ्चाङ्गसंज्ञिताः ।) पू. ; संप्र. ७८५ (तिथिवारर्क्षकरणयोगाः पञ्चाङ्गसंज्ञिताः । पञ्चाङ्गस्य च या शुद्धिः पञ्चशुद्धिरुदाहृता ॥) ; ज्योनि. ६९ उत्तरार्धे (पञ्चाङ्गमस्य शुद्धिस्तु पञ्चाङ्गशुद्धिरीरिता ।) ; संग. २३१ संप्रवत्, वीरमित्रोदये.

(३) ज्योना. २७।२६ पृ. ५२ (यस्मिन् पञ्चाङ्गदोषेऽस्ति तस्मिंल्लग्नं निरर्थकम् ।) पू. ; प्रपा. ३२९ ज्योनावत्, पू. ; विसौ. २१ पू. ; संप्र. ७८५ ; ज्योनि. ७० पूर्वार्धे ज्योनावत्, पञ्चाष्टिकं चापि (पञ्चेष्टिकं वाऽपि) ; संग. २३१ चापि (वाऽपि) वीरमित्रोदये.

(४) ज्योनि. ७०.

कश्यपः

[1]त्रिप्रकारेण सा शुद्धिर्न चेल्लग्नं च निन्दितम् ।
अपि पञ्चाष्टिकं लग्नमनेकगुणसंयुतम् ।
त्यजेद्यथा शुनाऽऽघ्रातं तथा हव्यं
घृतप्लुतम् ॥

---

२ संक्रान्तिदोषः

वसिष्ठः

[2]विषुवतोऽयनतोऽपि दिनत्रयं
हरिपदे षडशीतिमुखेषु च ।
पूर्वतोऽपि परतोऽपि संक्रमा-
न्नाडिकाश्च खलु षोडश षोडश ॥
[3]संक्रान्तिदोषेऽप्यचिरात्कृतो य
उद्वाहपूर्वोऽखिलमङ्गलौघः ।
लाक्षासमूहो ज्वलदग्निमध्ये
विलीयते यद्वदशेषकूटः ॥
[4]यदा यत्र प्रवेशः स्यात्तदा तद्राशिसंक्रमः ।
तस्मिन्नपि तदा त्याज्या नाड्यः षोडश षोडश ॥

विषुवदिति मेषतुले । अयनमिति मकरकर्कटौ । हरिपद इति वृषसिंहवृश्चिककुम्भाः । षडशीतिमुख इति मिथुनकन्याधनुर्मीनाः । प्रपा. ३३२

(१) ज्योनि. ७०.

(२) वसं. ३२।३७ ; प्रपा. ३३२ (विषुवदयनयोर्दिवसत्रयं हरिपदे षडशीतिमुखेऽपि च° । पूर्वतोऽपि परतोऽपि संक्रमात्पुण्यकालघटिकास्तु षोडश ॥) ; विसौ. १२ (=) प्रपावत्, उत्त. ; संप्र. ७८६ पूर्वार्धे (विषुवतोरयनयोर्दिनत्रयं हरिपदेषु षडशीतिमुखेषु ।) षोडश षोडश (षोडश त्यजेत्) ; विपा. ७५५ (=) पूर्वार्धं संप्रवत्, षोडश षोडश (षोडशेति च).

(३) वसं. ३२।३८ (संक्रान्तिदोषे त्वचिरात्कृतं यदुद्वाहपूर्वाखिलमङ्गलौघम् । लाक्षासमूहं ज्वलिताग्निमध्ये विलीयते यद्वदशेषकोटिः ॥) ; प्रपा. ३३२. पीयूषधाराटीकायां ‘ यद्वदशेषकूटः ’ इत्यत्र ‘ तद्वदशेषमेतत् ’ इति पाठः ।

(४) वसं. ३२।३९.

नारदः

[1]त्याज्याः सूर्यस्य संक्रान्तेः पूर्वतः परतः सदा ।
विवाहादिषु कार्येषु नाड्यः षोडश षोडश ॥

अत्र संक्रान्तिपदं हरिपदषडशीतिमुखपरं, विषुवदयनयोर्दिनत्रयस्य परिहार्यत्वस्मरणात् । संप्र. ७८६

कश्यपः

[2]यत्कृतं मङ्गलं तत्र नाशमायात्यसंशयम् ॥

ज्योतिष्प्रकाशे

[3]अर्वाक् षोडश नाड्यः संक्रान्तेः पुण्यदाः परतः ।
उपनयनव्रतयात्रापरिणयनादौ विवर्ज्यास्ताः ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[4]विषुवायनेषु परपूर्वमध्यमान्
दिवसांस्त्यजेदितरसंक्रमेषु हि ।
घटिकास्तु षोडश शुभक्रियाविधौ
परतोऽपि पूर्वमपि संत्यजेद्बुधः ॥

सूर्यसंक्रमणाख्यं दोषमाह— विषुवेति । विषुवं तुलामेषसंक्रान्ती । अयने कर्कमकरसंक्रान्ती । एवं चतसृषु विषुवायनाख्यासु संक्रान्तिषु परपूर्वमध्यमान् गतागामिवर्तमानान् दिवसान् बुधः शुभक्रियाविधौ विवाहयज्ञोपवीतादिशुभकार्येषु त्यजेत् । इतरेष्वष्टसंक्रमेषु संक्रमकालात्परतः अग्रेऽपि पूर्वं प्रागपि षोडशघटिकाः मिलित्वा द्वात्रिंशद्घटिकास्त्यजेत् । किं तद्दिनत्रयं त्याज्यम् ? किं संक्रान्तिकालात् प्राग्दिनत्रयं, उत तदनन्तरं, उत मध्यमं वा ? इति पक्षत्रयसंभवे निर्णयमाह गुरुः-- अयने विषुवे पूर्वं परं मध्यं दिनं त्यजेत् । अन्यसंक्रमणे पूर्वापराः षोडशनाडिकाः ॥ ” इति । अयं च निषेधः सायनसंक्रान्तिष्वपि ध्येयः । यदाह वसिष्ठः — ‘ यदाऽयनप्रवेशः स्यात्तदा तद्राशिसंक्रमः । तस्मिन्नपि दिने त्याज्या नाड्यः षोडश षोडश ॥ ’ इति । शौनकः-- ‘ अयनद्वये समूढा भर्तारं नाभिनन्दते नारी । विषुवद्द्वयेऽपि विधवा षडशीतिमुखेषु सा म्रियते ॥ विष्णुपदेषु विगीता कन्या विकलेन्द्रिया व्यतीपाते । वैधृतिविष्टयोर्भ्रष्टा सुभगा शेषेषु करणेषु ॥ ’ इति । विगीता पुंश्चलीत्याद्यभिशापेन प्रसिद्धा । पीटी.

देवव्यङ्कर्तवोऽष्टाष्टौ
नाड्योऽङ्काः खनृपाः क्रमात् ।
वर्ज्याः संक्रमणेऽर्कादेः
प्रायोऽर्कस्यातिनिन्दिताः ॥

संक्रान्तिप्रसङ्गात्सकलग्रहाणां संक्रान्तिघटीराह-देवेति । अर्कादेः सूर्यादेः ग्रहसमूहस्य एता घटिकास्त्याज्याः । यथा सूर्यस्य संक्रमणकालात् प्राक् पश्चाच्च मिलित्वा त्रयस्त्रिंशद्घटिकास्त्याज्याः । एवं चन्द्रस्य द्वे घटिके, भौमस्य नव, बुधस्य षट्, गुरोरष्टाष्टौ अष्टाशीतिः, शुक्रस्याङ्काः नव, शनेः खनृपाः षष्ट्यधिकशतघटिका वर्ज्याः । तत्र अर्कस्य घटिकाः प्रायः बाहुल्येन अतिनिन्दिताः । पीटी.

[1]अयने विषुवे पूर्वं परं मध्यं दिनं त्यजेत् ।
अन्यसंक्रमणे पूर्वाः पराः षोडश नाडिकाः ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनम्

[2]रव्यादीनां संक्रमे रामरामा
द्वौ(? द्वे) नन्दाः स्युस्तर्कनाड्योऽष्टनागाः ।
नाड्योऽङ्काः स्युः खाङ्क(? खाङ्ग)चन्द्राः क्रमेण
वर्ज्याः प्रायोऽर्कस्य दुष्टाः प्रदिष्टाः ॥

---

(१) ज्योना. २७।२९ पृ. ५२-५३ ; प्रपा. ३३२ ; संप्र. ७८६ सदा (तथा) ; विपा. ७५५ (=) संक्रान्तेः (संक्रान्तौ) ; ज्योनि. ७०.

(२) ज्योनि. ७०.

(३) गभा. ६८ ; सिन्धु. १०८० ; पुम. ४४९ पूर्वार्धे (अर्वाक् षोडश नाड्यस्तु संक्रान्तेः परतः पराः ।) परिणयनादौ (विवाहादौ) ; संर. ४७५.

(४) मुचि. ६।७९-८०.

(१) संग. २३२ चिन्तामणौ इत्युक्तम्.

(२) संग. २३३.

३ सग्रहदोषः (संग्रहदोषः)

वासिष्ठः

[1]आदित्यभूमिपुत्राद्यैः संयुक्तश्चन्द्रमा यदा ।
सग्रहाख्यो महादोषो हालाहलविषोपमः ॥
यः पापखेटोद्भवसग्रहाख्यो
दोषः स लग्नोत्थगुणान् समस्तान् ।
निहन्ति मत्तेभगणाननेका-
नेकोऽपि सिंहः प्रबलश्च यद्वत् ॥
[2]दारिद्र्यं रविणा कुजेन मरणं
सौम्येन न स्युः प्रजाः
दौर्भाग्यं गुरुणा सितेन सहिते
चन्द्रेऽथ सापत्न्यकम् ।
प्रव्रज्याऽर्कसुतेन सेन्दुजगुरौ
वाच्छन्ति केचिच्छुभं
व्याद्यैर्मृत्युरसद्ग्रहैः शशियुतै-
र्दीर्घः प्रयासः शुभैः ॥

नारदः

[3]शशाङ्के ग्रहसंयुक्ते दोषः संग्रहसंज्ञकः ।
तस्मिन् संग्रहदोषे तु विवाहं नैव कारयेत् ॥
[4]सूर्येण संयुते चन्द्रे दारिद्र्यं भवति ध्रुवम् ।
कुजेन मरणं व्याधिः सौम्येन त्वनपत्यता ॥
[5]दौर्भाग्यं गुरुणा युक्ते सापत्न्यं भार्गवेण तु ।
प्रव्रज्या सूर्यपुत्रेण राहुणा कलहः सदा ॥
[1]केतुना संयुते चन्द्रे नित्यं कष्टं दरिद्रता ।
पापद्वययुते चन्द्रे दम्पत्योर्मरणं भवेत् ॥
[2]शुभग्रहयुते चन्द्रे स्वोच्चस्थे मित्रराशिगे ।
दोषाय न भवेल्लग्नं दम्पत्योः श्रेयसे सदा ॥
[3]स्वक्षेत्रगः स्वोच्चगो वा मित्रक्षेत्रगतो यदि ।
पापग्रहयुतश्चन्द्रः करोति मरणं तयोः ॥
[4]स्वक्षेत्रगे स्वोच्चगे वा मित्रक्षेत्रगते यदि ।
युतिर्दोषाय न भवेद्दम्पत्योः श्रेयसे तदा ॥
[5]संग्रहे प्रोक्तनक्षत्रे विवाहो नैव शोभनः ।
राशिभेदे न दोषः स्यादेकतारास्वपीन्द्र (?) सः ॥
एकस्मिन्नपि धिष्ण्ये भिन्ने राशौ
खलग्रहे शशिनि ।
तच्चन्द्रर्क्षे कुर्याद्विवाहयात्रादिकं सर्वम् ॥

बृहस्पतिः

[6]विधौ शुभरते सौम्यैर्दृष्टे वर्गे निजे सताम् ।
सक्रूरे दुःस्थितं दोषं व्यपोहति विधुस्तदा ॥

---

(१) वसं. ३२।४०–४१.

(२) वसं. ३२।४२ ; प्रपा. ३३३ व्याद्यैर्मृ (ज्ञार्यैर्मृ) दीर्घः प्रयासः (दीर्घप्रवासः) ; ज्योनि. ७२ चन्द्रेऽथ (चन्द्रे च) दीर्घः प्रयासः (दीर्घप्रवासः) मुहूर्तदर्पणे.

(३) ज्योना. २७।४७–४८ पृ. ५४ ग्रहसंयुक्ते (पापसंयुक्ते) ; प्रपा. ३३३ संग्रहसंज्ञकः (सग्रहसंज्ञितः) संग्रहदोषे (सग्रहदोषे) ; संप्र. ७८८ ; ज्योनि. ७२.

(४) ज्योना. २७।४८–४९ पृ. ५४ सौम्येन (विबुधे); प्रपा. ३३३ ; संप्र. ७८८ ; संग. २३३.

(५) ज्योना. २७।४९–५० पृ. ५४ युक्ते (चैव) सूर्य (रवि) ; प्रपा. ३३३ ; संप्र. ७८८–७८९ प्रव्रज्या (प्रकृत्या) कलहः (कलहं) ; ज्योनि. ७२ उत्त. ; संग. २३३ तु (च) शेषं संप्रवत्.

(१) ज्योना. २७।५०–५१ पृ. ५४ कष्टं (कष्ट) ; प्रपा. ३३३ पू. ; संप्र. ७८९ कष्टं (कष्ट) द्वय (ग्रह) ; ज्योनि. ७२ कष्टं (कष्ट) पू. ; संग. २३३ द्वय (ग्रह).

(२) ज्योना. २७।५१–५२ पृ. ५४ मित्र (राहु) श्रेयसे सदा (मरणप्रदम्) ; प्रपा. ३३३ ; संप्र. ७८९ ; ज्योनि. ७३ श्रेयसे (प्रेयसे) ; संग. २३३.

(३) ज्योना. २७।५२–५३ पृ. ५४ मित्रक्षेत्रगतो यदि (मित्रग्रहयुते तथा) पापग्रहयुतश्चन्द्रः (यदि पापग्रहश्चन्द्रः) ; प्रपा. ३३३ यदि (ऽपि वा) ; संप्र. ७८९ ; ज्योनि. ७२ ; संग. २३३.

(४) विसौ. ३०. पीयूषधाराटीकायां तु पूर्वार्धे 'स्वक्षेत्रगः स्वोच्चगो वा मित्रक्षेत्रगतो विधुः ' इति पाठः ।

(५) ज्योनि. ७३.

(६) ज्योनि. ७३.

[1]स्वगृहविधुगृहस्थः सौम्यभागस्थितो वा
गुरुरुपचययातः स्वांशगो वा बलाढ्यः ।
अपि गुरुतरदोषा यान्ति नाशं यथैव
श्रुतिरपि समधीता पापनाशाय दृष्टा ॥
[2]उदयभवनतोऽरित्र्यायगा दीप्तपापा
निजगृहगतसौम्याः प्राणिनः कण्टकस्थाः ।
यदि शशिनि शुभस्थे कर्मणि प्रस्थिते वा
निजमुदयगदोषं नाशयेच्छीतरश्मिः ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[3]चन्द्रे सूर्यादिसंयुक्ते दारिद्र्यं मरणं शुभम् ।
सौख्यं सापत्न्यवैराग्यं पापद्वययुते मृतिः ॥

सूर्ययुक्ते चन्द्रे दारिद्र्यं स्यात् । भौमादियोगे मरणादिफलं क्रमेण स्यादित्यर्थः । पीटी.

मुहूर्तदर्पणे

[4]भूपाद्भयं रिपुभयं व्यसनं प्रवासं
वित्तक्षयं विदरणं च शुभक्रियासु ।
कर्तुः करोति शशभृत्क्रमशोऽर्कपूर्वै-
रेवं ग्रहैः सह विशन्नुडुमेकराशौ ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[5]लग्ने केन्द्रे त्रिकोणे वा शुभस्थाने बलान्विते ।
पापांशेन्दूत्थदोषौघं विजहाति न संशयः ॥
[6]स्ववर्गस्थः शुभः केन्द्रे त्रिकोणे वा स्वतुङ्गगः ।
विधौ पापांशगे दोषान् जहाति बलसंयुतः ॥
[1]गुरुः स्वकीयवर्गस्थो बलवान् कण्टकस्थितः ।
पश्यन् स क्रूरशीतांशुं तं दोषं विलयं नयेत् ॥
[2]क्रूरग्रहयुतश्चन्द्रः शुभांशे शुभकर्मकृत् ।
शुभदृष्टो यदा नाशं स पापोत्थं फलं नयेत् ॥

---

४ कर्तरीदोषः

वसिष्ठः

[3]लग्नस्य पृष्ठाग्रगयोरसाध्वोः
सा कर्तरी स्यादृजुवक्रगत्योः ।
तावेव शीघ्रौ यदि वक्रचारौ
न कर्तरी चेति पितामहोक्तिः ॥
[4]यः कर्तरी नाम महान् स दोषो
लग्नोद्भवानेकशुभग्रहोत्थान् ।
गुणान्निहन्ति प्रबलानशेषान्
व्याघ्रो यथा गोसमितिं समस्ताम् ॥
[5]क्रूरग्रहमध्यगते लग्ने चन्द्रेऽथवा करग्रहणम् ।
ते यमसदनाभिमुखं गमनं चेच्छन्ति कन्यायाः ॥
[6]पापयोः कर्तरीकर्त्रोर्नीचशत्रुगृहस्थयोः ।
यदा चास्तगयोर्वाऽपि कर्तरी नैव दोषदा ॥

---

(१) प्रपा. ३३६ ; संप्र. ७९७ गृहस्थ. सौम्यभागस्थितो वा (गृहोद्यत्सौम्यभागस्थितश्चेत्) गो वा (गोऽसौ) अपि (यदि).

(२) प्रपा. ३३६ ; संप्र. ७९७–७९८ गा दीप्त (गादित्य) कर्मणि (कर्मणा).

(३) मुचि. ६।४५.

(४) ज्योनि. ७२.

(५) प्रपा. ३३६ लग्ने (लग्नात्) शुभस्थाने बलान्विते (शुभः स्थाने बलान्वितः) शेन्दूत्थ (शेनोत्थ); संप्र. ७९८.

(६) प्रपा. ३३६; संप्र. ७९८.

(१) प्रपा. ३३६ कण्टकस्थितः (लग्नकेन्द्रगः) शीतांशुं तं दोषं (शीतांशुस्तद्दोषं); ज्योनि. ७३.

(२) प्रपा. ३३६.

(३) वसं. ३२।४३ लग्नस्य (लग्नेऽस्य) ; प्रपा. ३३३ ब्राह्मे ; विसौ. २२ शीघ्रौ (सौम्यौ) चेति (सेति) ; ज्योनि. ७२ पितामहोक्तिः (वदन्ति गार्ग्याः) राजमार्तण्डः.

(४) वसं. ३२।४४ महान् स (महान् हि) ; प्रपा. ३३३ नेकशुभग्रहोत्थान् (नंशगुणान् समस्तान्) ब्राह्मे ; विसौ. २२ यः कर्त (यत्कर्त) नेकशुभ (नंशकग) गुणान्निहन्ति प्रबलानशेषान् (निहन्ति सर्वान्प्रबलान्गुणौघान्).

(५) वसं. ३२।४५ ; प्रपा. ३३३ ग्रहणम् (ग्रहणे) चेच्छन्ति (वाञ्छन्ति) बृहस्पतिः ; विसौ. २२ ग्रहम (द्वयम) (ते०) चेच्छन्ति कन्यायाः (वाञ्छन्ति कन्यानाम्) ; संग. २४५ चेच्छन्ति (वाञ्छन्ति).

(६) वसं. ३२।४६ ; प्रपा. ३३३ गयोर्वाऽपि (मयो वाऽपि) बृहस्पतिः ; विसौ. २२ चास्त (वाऽस्त) ; संप्र. ७८८ ; ज्योनि. ७२ शत्रु (राशि) बादरायणः ; संग. २४५.

[1]विधौ धनायगे शुभग्रहेऽथवाऽन्त्यगे गुरौ ।
न कर्तरी भवत्यहो जगाद बादरायणः ॥

[2]एकार्गलोपग्रहपातलत्ता-
जामित्रकर्तर्युदयादिदोषाः ।
नश्यन्ति चन्द्रार्कबलोपपन्ने
लग्ने यथाऽर्काभ्युदयेऽन्धकारः ॥

नारदः

[3]लग्नस्य पृष्ठाग्रगयोरसाध्वोः
सा कर्तरी स्यादृजुवक्रगत्योः ।
तावेव शीघ्रं यदि वक्रचारौ
नो कर्तरीति न्यगदन्मुनीन्द्रः ॥

[4]लग्नाभिमुखयोः पापग्रहयोरुभयस्थयोः ।
सा कर्तरीति विज्ञेया दम्पत्योर्गलकर्तरी ॥

[5]कर्तरीदोषदुष्टं यल्लग्नं तत्परिवर्जयेत् ।
अपि सौम्यग्रहैर्युक्तं गुणैः सर्वैः समन्वितम् ॥

बृहस्पतिः

[6]लग्नाद्द्विरिष्फगौ क्रूरौ त्रयसेतत्समांशगम् ।
तदा कर्तरिजो दोषो नान्यथा भावजं फलम् ॥

---

(१) ज्योनि. ७१ (=) धनायगे (धनोपगे); संग. २४५.

(२) वसं. ३२।१२९ ऽन्धकारः (तु दोषाः); ज्योनि. ७२,१५३.

(३) ज्योना. २७।४३ पृ. ५३–५४; संग. २४५ वक्रगत्योः (वक्रयोश्च) शीघ्रं (शीघ्रौ) नो कर्तरीति न्यगदन्मुनीन्द्रः (न कर्तरी चेति पितामहोक्तिः).

(४) ज्योना. २७।४४ पृ. ५४ पाप (पार्श्व) र्गल (र्मृत); प्रपा. ३३३; विसौ. २२; संप्र. ७८८; ज्योनि. ७१ योरुभयस्थयोः (योर्ऋजुवक्रयोः).

(५) ज्योना. २७।४५ उत्त.; प्रपा. ३३३; विसौ. २२; संप्र. ७८८ यल्लग्नं तत् (यत्तल्लग्नं); ज्योनि. ७१.

(६) ज्योनि. ७१ लग्नाद् (लग्न); संग. २४५ मेतत् (मेव) शगम् (शकम्) जो दोषो (दोषोऽयं) नारदीये.

बादरायणः

[1]न हि कर्तरिजो दोषः सौम्ययोर्यदि जायते ।
शुभग्रहयुतं लग्नं क्रूरयोर्नास्ति कर्तरी ॥

लल्लः

[2]क्रूरयोरितरयोश्च कर्तरी
नो शुभा तनुशशाङ्कयोर्न तत् ।
लग्नमाह शुभयोश्च कर्तरी
पापयोश्च शुभमध्यवर्तिनी ॥

विवाहवृन्दावनम्

[3]खलकृता तनुरोहिणिमित्रयो-
र्दुरधरा विधुरां कुरुते वधूम् ॥

अथ दुरधरा(कर्तरी)दोषं कथयति– खलकृतेति । तनुरोहिणिमित्रयोः लग्नचन्द्रयोः खलकृता पापग्रहजनिता दुरधरा कर्तरी वधूं विधुरां दुःखिनीं कुरुते ।
लक्ष्मी.

राजमार्तण्डे

[4]व्यये मार्गगतिः क्रूरो
वक्री क्रूरो धने यदि ।
तौ च लग्नांशतुल्यौ चेत्तदा घोराख्यकर्तरी ॥
महाविघ्नप्रदा ज्ञेया विवर्ज्या शुभकर्मणि ।
इति सत्यपि लग्नं चेच्छुभाढ्यं
नैव दोषकृत् ॥
क्रूरकर्तरिसंयुक्तं लग्नं चन्द्रं न च त्यजेत् ।
केन्द्रत्रिकोणसंस्थेषु गुरुभार्गववित्सु च ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[5]लग्नात्पापावृज्वनृजू व्ययार्थस्थौ यदा तदा ।
कर्तरी नाम सा ज्ञेया मृत्युदारिद्र्यशोकदा ॥

---

(१) ज्योनि. ७२.

(२) ज्योनि. ७१.

(३) विवृ. ५।७.

(४) ज्योनि. ७२. पीयूषधाराटीकायां प्रथमतृतीयश्लोकौ गर्गस्य नाम्ना निर्दिष्टौ.

(५) मुचि. ६।४४.

कर्तरीदोषमाह– लग्नादिति । यदा पापग्रहौ लग्नात् व्ययार्थस्थौ ऋज्वनृजू द्वादशस्थः पापग्रहो मार्गगतिः द्वितीयस्थः पापग्रहो वक्री स्यात्तदा कर्तरी नाम दोषः । इयं कर्तरी चन्द्रस्यापि द्रष्टव्या । अत्र लग्नादित्युपलक्षणात् सर्वेषामपि भावानां कर्तरी दोषो ध्येयः । तत्र लग्ने कर्तरी यदा महादोषकरी, लग्नभङ्गाधायकत्वात् । तस्या अन्यत्र तादृशदोषाभाव इति तत्त्वम् ।
पीटी.

[1]पापौ कर्तरिकारकौ रिपुगृहे
नीचास्तगौ कर्तरी-
दोषो नैव ... ... ॥

तत्र कर्तर्यपवाद उच्यते । यौ ग्रहौ क्रूरौ कर्तरीकारकौ रिपुगृहे शत्रुगेहे स्थितौ नीचेऽस्तगौ स्वनीचराशिस्थितौ अस्तंगतौ वा तदा कर्तरी नैव स्यात् ।
पीटी.

ज्योतिःसागरे

[2]पापमध्यगते चन्द्रे पापसंपर्कगेऽपि वा ।
शुभकर्म न कर्तव्यं तथा लग्ने कदाचन ॥
भवति यदा तुहिनांशुः
क्रूरद्वयमध्यगो विलग्ने वा ।
यात्रादीनि तदानीं
नोपदिशेदिष्टकर्माणि ॥

भास्करव्यवहारे

[3]क्रूरयोः सौम्ययोर्वाऽन्त-
र्लग्नं वा यदि वा शशी ।
विवाहे कर्तरी ज्ञेया शुभक्रूरान्तरे तथा ॥

फलप्रदीपे

[4]क्रूरयोः कर्तरी नेष्टा महाविघ्नप्रदा ध्रुवम् ।
सौम्ययोर्नातिदुष्टा स्यान्मध्यमा
पापसौम्ययोः ॥

---

(१) मुचि. ६।८८.

(२) ज्योनि. ७१.

(३) ज्योनि. ७१.

(४) ज्योनि. ७१.

अनिर्दिष्टकर्तृकवचने

[1]यदि युजि सितपक्षे कृष्णपक्षे तथौजे
शुभदिनयुततिथ्यां शोभनांशे विधौ च ।
गतवति बहुदोषाः कर्तरीत्यादयो ये
लयमथ समियुस्ते पापवत्कृच्छ्रकर्तुः ॥

[2]क्रूरद्वयस्यान्तरगं विलग्नं
मृतिप्रदं चन्द्रमसं च रोगदम् ।
शुभैर्धनस्थैरथ वाऽन्त्यगे गुरौ
न कर्तरी स्यादिह भार्गवा विदुः ॥

---

९ नवांशदोषः

वसिष्ठः

[3]लग्ने हि सर्वे शुभराशयश्च
शुभेक्षिता वाऽथ युताः शुभाः स्युः ।
नवांशकास्तौलिनृयुग्युवत्य-
श्चापाद्यभागः शुभदो न चान्ये ॥

[4]द्विभर्तृका मेषनवांशके स्यात्
वृषांशके स्यात्पशुशीलयुक्ता ।
धनान्विता पुत्रवती तृतीये
कुलीरकांशे कुलटाऽप्यजस्रम् ॥

[5]सिंहांशके सा पितृमन्दिरस्था
कन्यांशके वित्तयुता सुशीला ।
तुलांशके सर्वगुणास्पदा सा
कीटांशके निःस्वतरा विशीला ॥

---

(१) प्रपा. ३३६.

(२) ज्योनि. ७१.

(३) वसं. ३२।४७ लग्ने हि सर्वे शुभ (लग्नादिसर्वे खलु) वाऽथ (चाथ); प्रपा. ३३५ लग्ने हि सर्वे शुभ (लग्नाय सर्वे खलु) शुभदो (च शुभो).

(४) वसं. ३२।४८; प्रपा. ३३५–३३६ पशु (पति); विसौ. २० ऽप्यजस्रम् (ऽतिहिंस्रा); संप्र. ७८४ विसौवत्; संग. २३२ विसौवत्.

(५) वसं. ३२।४९; प्रपा. ३३६ स्पदा सा (सदा स्यात्); विसौ. २०; संप्र. ७८४ पू.; संग. २३२ विशीला (कुशीला).

[1]चापांशकाद्ये धनिनी द्वितीये
भागेऽन्यसक्ता मलिना गदाढ्या ।
निःस्वा मृगांशे विगुणा घटांशे
विभर्तृका योगरता विशीर्णा ॥
[2]मीनांशके भर्तृसुतार्थहीना
शुभग्रहैर्युक्तनिरीक्षितेऽपि ।
तस्मात्सदैवोक्तनवांशकेषु
कुर्याद्विवाहं गुणसंप्रवृद्ध्यै ॥
[3]अन्त्यांशकश्चेद्धि शुभांशकानां
मध्ये य एको न शुभप्रदः सः ।
स एव वर्गोत्तमसंज्ञितश्चेत्
शुभप्रदश्चाखिलमङ्गलेषु ॥
[4]वर्गोत्तमं विनान्त्यांशो विवाहे न शुभप्रदः ।
वर्गोत्तमश्चेदन्त्यांशः पुत्रपौत्राभिवृद्धिदः ॥
[5]नवांशदोषः सकलं गुणौघं
लग्नोत्थसौम्यग्रहसंभवं च ।
ध्रुवं निहन्तीव वृकोऽजसंघं
षड्वर्गजं सौम्यवियच्चराणाम् ॥

नारदः

[6]तुलामिथुनकन्यांशा धनुराद्यर्धसंयुताः ।
एते नवांशाः शुभदा यदि नान्त्यांशकाः खलु ॥

(१) **वसं.** ३२।५० मलिना (मलिनी) ; **प्रपा.** ३३६ धनिनी (शुभदा) ; **विसौ.** २० द्वितीये (द्वितीय) गदाढ्या (गदात्मा) ; **संप्र.** ७८४ विसौवत् ; **संग.** २३२ विसौवत्.
(२) **वसं.** ३२।५१ ; **प्रपा.** ३३६ पू. ; **विसौ.** २० वृद्ध्यै (वृद्धौ) ; **संप्र.** ७८४ विसौवत् ; **संग.** २३२.
(३) **वसं.** ३२।५२ श्चेद्धि (श्चेद्धि) ; **विसौ.** २० श्चेद्धि (श्चेत्तु) संज्ञित (संज्ञक) ; **संप्र.** ७८४ संज्ञित (संज्ञक) ; **संग.** २३२ श्चेद्धि (श्चेद्धि) संज्ञित (संज्ञक).
(४) **वसं.** ३२।५३ ; **विसौ.** २० न्त्यांशो विवाहे (न्त्यांशे विवाहो) पू. ; **संप्र.** ७८४ विसौवत्, पू. ; **संग.** २३२ विसौवत्, पू.
(५) **वसं.** ३२।५४.
(६) **ज्योना.** २७।६९ पृ. ५५ राद्यर्ध (रंशार्ध) ; **प्रपा.** ३३५ (=) ; **संप्र.** ७९४ राद्यर्ध (रन्त्यार्ध) ; **ज्योनि.** ७६ (=) संप्रवत्.

[1]अन्त्यांशास्तेऽपि शुभदा यदि वर्गोत्तमाह्वयाः ।
अन्ये नवांशा न ग्राह्या यतस्ते कुनवांशकाः ।
कुनवांशकलग्नं यत्त्याज्यं सर्वगुणान्वितम् ॥

यस्मिन्यस्मिन् कार्ये ये नवांशा उक्तास्तेभ्योऽन्ये तस्मिंस्तस्मिन् कार्ये कुनवांशा इति ज्ञेयम् ।
ज्योनि. ७६

व्यासः

[2]मेषाद्या ये मया पूर्वमुक्ता द्वादश राशयः ।
तेषां कन्या तुला चैव मिथुनं च प्रदृश्यते ॥
कन्यातुलासुमेषेषु (?) लग्नेष्वन्त्यांशके न तु ।
अतोंऽशके फलं कृत्स्नं वदतो मे निशामय ॥
मेषांशकेऽथ कन्याऽन्यकुमारगतमानसा ।
वृता वृषभगे साद्य(?) युग्मांशे शीलसंयुता ॥
वेश्या कुलीरभागे स्यात्तीव्ररोषा तथैव च ।
सकृत्प्रशस्ता सिंहांशे पितृवेश्मरता तथा ॥
रूपशीलगुणोपेता कन्यांशे स्यात्कुमारिका ।
ऋणान्विता तुलस्यांशे दुःशीला मलदूषिता ॥
वेश्या-कुलमुखीत्यन्ते वृश्चिकांशेऽतिकोपना ।
चतुर्थवर्गे कुलटा मृगकुम्भझषांशके (?) ।
सुवृद्ध्या ह्यन्यसक्ता स्यात्कन्या नास्त्यत्र संशयः (?) ॥

वराहमिहिरः

वर्गोत्तमलक्षणम्

[3]वर्गोत्तमाश्चरगृहादिषु पूर्वमध्य-
पर्यन्तगाः शुभफला नवभागसंज्ञाः ॥

(१) **ज्योना.** २७।७० पृ. ५५–५६ ; **प्रपा.** ३३५ (=) अन्त्यांशास्तेऽपि शुभदा (अप्यन्त्यांशाः शुभतरा) कुनवांशकलग्नं (कुनवांशः कुलग्नं) ; **संप्र.** ७९४ ; **ज्योनि.** ७६ (=).
(२) **चका.** ७९४–७९५.
(३) **प्रपा.** ३३५ मध्य (मध्यात्) ; **संप्र.** ७९४ ; **संव.** ९९.

विवाहवृन्दावनम्

[1]इति तुलाजितुमप्रमदाधनुः-
प्रथमखण्डमखण्डफलं जगुः ।
सततमस्तपतिद्विषदीश्वरं
नवलवं बलवन्ध्यपतिं त्यजेत् ॥ *
[2]चरलवं चरवेश्मगमुत्सृजेत्
मृगतुलाधरगे मृगलक्ष्मणि ।
युवतिरत्र भवेत्कृतकौतुका
मदनवत्यनवत्यजनोन्मुखी ॥

अथ चरत्रययोगे दोषमाह— चरलवमिति । मृगलक्ष्मणि चन्द्रे मृगतुलाधरगे सति चरवेश्मगं चरलग्नगतं चरलवं चरनवांशमुत्सृजेत् त्यजेत् । यतोऽत्र कृतकौतुका विवाहिता युवतिः मदनवती कामातुरा सती अनवत्यजनोन्मुखी अनवस्य पुरातनस्य भर्तुः त्यजने उन्मुखी उत्सुका भवति । लक्ष्मी.

[3]अशुभकृत्खलगः खलु योंऽशको
जनुरनेहसि नेह सितांशुगे ।
तनुगतेऽपि शिवं युवयोषयो-
र्बलवतो लवतो न भयं क्वचित् ॥

जन्मकालिकपापगतनवांशदोषं तदपवादं च कथयति –अशुभेति । जनुरनेहसि जन्मकाले अशुभकृत्खलगः योंऽशकः नवांशः अस्ति इह अस्मिन्नवांशे सितांशुगे चन्द्रगते तनुगते लग्नस्थे अपि वा, युवयोषयोः कन्या-वरयोः शिवं शुभफलं न स्यात् । परं च बलवतो लवतः बलयुक्तान्नवांशात् क्वचित् भयं न स्यात् ।
लक्ष्मी.

मुहूर्तचिन्तामणिः

[4]कार्मुकतौलिककन्यायुग्मलवे झषगे वा ।
यर्हि भवेदुपयामस्तर्हि सती खलु कन्या ॥

* व्याख्यानं कूटविचारप्रकरणे (संका. पृ. ८४१) द्रष्टव्यम् ।
(१) **विवृ.** ४।८.
(२) **विवृ.** ४।१७ ; **विसौ.** २१.
(३) **विवृ.** ४।१९.
(४) **मुचि.** ६।८४–८५.

अथोदयास्तशुद्धिः प्रागुक्ता, तत्रावसरप्राप्तान् विहित-नवांशानाह– कार्मुकेति । कार्मुकं धनुः । तौलिकं तुला । कन्या प्रसिद्धा । युग्मं मिथुनम् । एषामंशे नवांशे झषगे वा मीननवांशे वा विकल्पेन । वाशब्दः स्वकीय-मतसूचनार्थः । धनुरादिनवांशाः सर्वमुनिसंमता इत्यर्थः । तेष्वंशेषु यर्हि यदा उपयामो विवाहो भवेत्तर्हि कन्या विवाहोत्तरं सती पतिव्रता खलु निश्चयेन स्यात् ।
पीटी.

अन्त्यनवांशे न च परिणेया
काचन वर्गोत्तममिह हित्वा ।
नो चरलग्ने चरलवयोगं
तौलिमृगस्थे शशभृति कुर्यात् ॥

अथ विहितनवांशे कचिन्निषेधमाह– अन्त्येति । विहितनवांशेष्वपि यथा मेषलग्ने धनुर्नवांशोऽन्तिमः इत्येवंविषये लग्नान्तिमनवांशे काचन कन्या न परिणेया न विवाह्या । परंतु वर्गोत्तममपि (? मिह) नवांशं हित्वा । तत्र विवाह उचित एव । तथा मिथुनलग्ने मिथुनांशोऽन्तिमोऽपि वर्गोत्तमः शुभः । अन्यच्च– नो चरलग्ने इति । तौलिमृगस्थे तुलामकरस्थे शशभृति चन्द्रे सति चरलग्ने विहितचरलवयोगे नो कुर्यात् । यथा मेषलग्ने तुलांशः (? शे) । पीटी.

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[1]तुलामिथुनकन्यांशा धन्वंशोऽपि शुभप्रदः ।
विवाहेऽस्तगतस्यांशो वर्ज्यः पापेन्दुयुक्तथा ॥
तनुपेऽस्तंगते नाशो दम्पत्योरंशपे तथा ।
सक्रूरेंऽशे च हानिः स्यादंशे चन्द्रयुते मृतिः ॥
धनुः सिंहश्च मेषादिर्वृषकन्ये मृगादिके ।
कुम्भमीनौ तुलाद्ये च कर्क्याद्यौ मीनवृश्चिकौ ॥
वर्गोत्तमादृते देयाश्चरमे न नवांशकाः ।
चरलग्ने चरांशे च तुलामकरगे विधौ ॥
चरमांशोऽपि गोमेषहरितौलिघटेषु च ।
सबलेषु च सद्योगे देय इत्यपरे जगुः ॥

(१) **ज्योनि.** १५३.

[1]लग्नदोषांशदोषा ये दोषाः षड्वर्गजाश्च ये।
हन्ति तांल्लग्नगो जीवो मेघसंघमिवानिलः ॥

---

६ षडष्टरिष्फचन्द्रदोषः

वसिष्ठः

[2]विधोस्तु षष्ठाष्टमरिष्फदोषः
करोति नाशं विविधं गुणौघम् ।
लग्नांशसौम्यग्रहजं च यद्वत्
सुरालवः पावनपञ्चगव्यम् ॥
[3]षष्ठेऽष्टमे द्वादशगे शशाङ्के
स्थिते ग्रहा वर्धयितुं न शक्ताः ।
विवाहमुत्सन्नजनित्रिमुच्चै-
र्वत्सं यथा वत्सलवान् स्वकीयम् ॥
[4]जन्मेशमृत्युराशीशौ मिथो मित्रे यदा तदा।
जन्माष्टमस्थचन्द्रोत्थो दोषो भङ्गत्वमाप्नुयात्॥

नारदः

[5]षडष्टरिष्फगे चन्द्रे लग्नाद्दोषः स्वसंज्ञितः ।
तल्लग्नं वर्जयेद्यत्नाज्जीवशुक्रसमन्वितम् ॥
[6]उच्चगे नीचगे वाऽपि मित्रगे शत्रुराशिगे ।
अपि सर्वगुणोपेतं दम्पत्योर्निधनप्रदम् ॥

विवाहवृन्दावनम्

[1]कन्यकावितरणाय पूरुषः
पात्रमात्रमिति नैन्दवं बलम् ।
केचिदस्य वितरन्ति कोविदाः
को विदां किल करोतु तन्मनः ॥

तत्रादौ अन्येषां मतं दूषयति– कन्यकेति । कन्यकावितरणाय कन्यादानाय पूरुषः वरः ‘ पात्रमात्रं ’ इत्यस्मात् केचित् कोविदाः पण्डिता अस्य वरस्य ऐन्दवं बलं चन्द्रबलं न वितरन्ति न ददति, न विचारयन्तीत्यर्थः । तन्मनः तेषां कोविदानां मनः को विदां करोतु ? को जानातु ? । लक्ष्मी.

ईदृशं यदि ततः प्रतिग्रह-
ग्राहिणोऽस्य किमभिप्रपञ्चितैः ।
सांशनाडिगणयोनिशुद्धिभि-
र्जन्मलग्नभवनव्ययाष्टगैः ॥

अथ दोषं कथयति– ईदृशमिति । ‘ पात्रमात्रत्वाद्वरस्य चन्द्रबलं न देयम् ’ यदि ईदृशं तदा प्रतिग्रहग्राहिणः अस्य वरस्य सांशनाडिगणयोनिशुद्धिभिः, तथा जन्मलग्नभवनव्ययाष्टगैरित्यादिभिः अभिप्रपञ्चितैः किम् ? यदि अंशनाडिगणादीनां शुद्धिर्विलोक्यते तदा चन्द्रबलमपि विचार्यमेव, चेत्प्रतिग्राहित्वात् चन्द्रबलं न विचार्यं तर्हि योनिनाड्यादीनां शुद्धिरपि न विचार्येत्यर्थः । लक्ष्मी.

लाग्निको नवलवः पुमन्तकृत्
स्वामिना यदि न युक्तवीक्षितः ।
संगमं दिशति दीर्घनिद्रया
पत्युरिन्दुतनुकामगो ग्रहः ॥

लाग्निको नवलवः लग्नगतो नवांशः यदि स्वामिना युक्तवीक्षितः न भवेत्तदा पुमन्तकृत् वरनाशकरो भवति । इन्दुतनुकामगः चन्द्रलग्नाभ्यां सप्तमस्थः ग्रहः पत्युः दीर्घनिद्रया मृत्युना संगमं दिशति ददाति । लक्ष्मी.

---

(१) ज्योनि. ७६.

(२) वसं. ३२।५५ यद्वत् (तद्वत्) ; विसौ. २२ विधोस्तु (विधोश्च) गव्यम् (गव्ये).

(३) वसं. ३२।५६ षष्ठेऽष्टमे द्वादशगे (षष्ठाष्टमद्वादशके) शक्ताः (शेकुः) वान् स्वकीयम् (वत्सकीयम्) ; विसौ. २२.

(४) प्रपा. ३३३ ; संप्र. ७८८ उत्तरार्धे (जन्माष्टमर्क्षे चन्द्रश्च दोषो भङ्गं समाप्नुयात् ।) ; संग. २४७ उत्तरार्धे (जन्माष्टमर्क्षे चन्द्रश्च दोषो भङ्गमवाप्नुयात् ।).

(५) ज्योना. २७।४५–४६ पृ. ५४ ; प्रपा. ३३३ ; विसौ. २२ लग्नाद्दोषः स्वसंज्ञितः (लग्नदोषः स उच्यते) जीवशुक्रसमन्वितम् (अपि शुक्रेज्यसंयुतम्) ; संप्र. ७८८ स्वसंज्ञितः (स्वसंज्ञकः) ; ज्योनि. ७२ संप्रवत् ; संग. २४६ संप्रवत्, वीरमित्रोदये.

(६) ज्योना. २७।४६–४७ पृ. ५४ ; प्रपा. ३३३ मित्रगे (मित्रभे) ; विसौ. २२ ; संप्र. ७८८ वाऽपि (चापि) ; ज्योनि. ७२ निधनप्रदम् (मृत्युदं यतः) ; संग. २४६.

(१) विवृ. ६।१–११.

चन्द्रमस्युपचयात्परिच्युते
चारुगोचरचरैः परैरपि ।
कर्तुरायतिशुभं सभङ्गुरं
निर्दिशन्ति सितशौनकादयः ॥
एवमादिफलवादिनो नृणा-
मैन्दवं बलमुशन्ति किं न ते ।
भानुरप्युपचये नृजन्मतो
यन्मतोक्तिषु तदिष्टमेव नः ॥

चन्द्रमस्युपचयात् परिच्युते क्षीणे सतीत्यर्थः परैः भौमादिग्रहैः चारुगोचरचरैः शुभस्थानस्थितैः अपि कर्तुः वरस्य आयतिशुभं भविष्यशुभफलं सभङ्गुरं नश्वरं इति सितशौनकादयः निर्दिशन्ति कथयन्ति । एवमादिफलवादिनः इत्याद्युपर्युक्तफलवक्तारो ये जनाः सन्ति ते नृणां पुरुषाणां ऐन्दवं बलं चान्द्रं बलं किं न उशन्ति ? किं नेच्छन्ति ? ये चन्द्रादुक्तफलानि स्वीकुर्वन्ति ते चन्द्रबलमपि स्वीकुर्वन्त्वित्यर्थः । तथा यन्मतोक्तिषु नृजन्मतः पुरुषजन्मराशितः उपचयेषु स्थितो भानुः शुभः , तत् नः अस्माकमपि इष्टमेव । लक्ष्मी.

न त्रिवर्गपतिना नरेण चेत्
कन्यया शशिबलं समाप्यते ।
दीयते यदिह गोमहीमहि-
ष्यादि तर्हि दिश तस्य तद्बलम् ॥

अथान्यप्रकारेणापि दोषं कथयति– नेति । त्रिवर्गपतिना धर्मार्थकामस्वामिनाऽपि नरेण शशिबलं चन्द्रबलं न समाप्यते, कन्ययैव यस्या दानं भवति तयैव शशिबलं समाप्यते चेत्तदा गोमहीमहिष्यादि यत् वस्तु दीयते विवाहकाले वराय समर्प्यते तस्य गोमहिष्यादेः सर्वस्य तद्बलं चन्द्रबलं दिश प्रयच्छ । इत्यतिप्रसङ्गदोषो दर्शितः । अतो वरस्यापि चन्द्रबलं ग्राह्यम् । लक्ष्मी.

इन्दुरिन्दुवदनानुगं बलं
यच्छतीह युवतिग्रहो यतः ।
सन्नृणामपि कथं षडष्टगः
खण्डयत्ययमसून्प्रसूतिषु ॥

इन्दुः चन्द्रः इन्दुवदनानुगं युवत्यनुसारं बलं यच्छति, यतः स युवतिग्रहः स्त्रीग्रह इति चेत् , तदा अयं चन्द्रः प्रसूतिषु जन्मसमयेषु षडष्टगः सन्नृणां पुरुषाणां असून् प्राणान् कथं खण्डयति नाशयति ? अतः पुरुषस्यापि चन्द्रबलं ग्राह्यमेवेति । लक्ष्मी.

होरयाऽपि हिमरश्मिरादृतः
पुंस्फलेषु सुनफानफादिषु ।
अत्रिराह बहुलेऽपि तारकां
तारकापतिबले बलीयसीम् ॥

होरया जातकशास्त्रेण अपि पुंस्फलेषु पुरुषफलेषु सुनफानफादिषु योगेषु हिमरश्मिः चन्द्रः आदृतः । अतश्चन्द्रबलं ग्राह्यमेवेत्यर्थः । तथा अत्रिः मुनिः बहुले कृष्णपक्षे अपि तारकापतिबले सत्येव तारकां बलीयसीमाह । सत्येव चन्द्रबले तारा बलवती भवति, अतश्चन्द्रबलं वरस्यापि ग्राह्यमित्यर्थः । लक्ष्मी.

प्रोषिते विकलवर्ष्मणि प्रिये
तोलिलिः स्त्रियमियेष कार्यिणीम् ॥
अस्तु किन्तु न पतिप्रतीपतां
साऽन्यथा घटयितुं पटीयसी ॥

पुनरन्यमतमुपन्यस्य दूषयति– प्रोषिते इति । प्रिये स्वामिनि प्रोषिते देशान्तरं गते सति, विकलवर्ष्मणि रुग्णशरीरे सति वा तोलिलिः मुनिः स्त्रियं कार्यिणीं कार्याधिकारिणीं इयेष ऐच्छत् । अस्तु सा कार्यकारिणी भवतु, किन्तु सा स्त्री तारा वा अन्यथा पतिप्रतीपतां स्वामिवैपरीत्यं घटयितुं कर्तुं न पटीयसी न क्षमा । अतः सत्येव चन्द्रानुकूलत्वे ताराबलं ग्राह्यमिति सिध्यति । लक्ष्मी.

क्रौर्यमेति बहुले स केवलं
नैव पश्यतितमाममां वसन् ।
नास्ति चैष यदि तत्र तत्कथं
तत्कृता जनिषु रिष्टरौद्रता ॥

कृष्णपक्षेऽपि चन्द्रो न विनश्यतीत्याह–क्रौर्यमिति । बहुले कृष्णपक्षे स चन्द्रः क्रौर्यं क्रूरत्वं एति गच्छति । तथा अमां वसन्नपि नैव नश्यतितमां अतिशयेन नैव नश्यति । यदि च एष चन्द्रः तत्र तस्याममायां नास्ति

अतिशयेन नष्टः, तत्तदा जनिषु जन्मकालेषु तत्कृता रिष्टरौद्रता रिष्टक्रूरता कथं स्यात् ? अतोऽमायां चन्द्रो न नश्यति, किंच प्रकाशविहीनो भवति । लक्ष्मी.

पार्श्वगे निजपतौ कुटुम्बिनी
दुर्बलेऽपि तदभीष्टकार्यकृत् ।
तारकाऽपि शशिनोऽनुकूलता-
संभवे भवति पक्षपातिनी ॥

ताराबले सिद्धान्तं कथयति– पार्श्वगे इति । दुर्बलेऽपि निजपतौ पार्श्वगे निकटवर्तिनि सति कुटुम्बिनी तत्स्त्री तदभीष्टकार्यकृत् तस्य स्वभर्तुरभीष्टकार्यकारिणी भवति । तथैव तारकाऽपि शशिनः चन्द्रस्य अनुकूलतासंभवे पक्षपातिनी भवति । अतः कृष्णपक्षेऽपि चन्द्रानुकूलत्वे एव ताराबलं ग्राह्यमिति सिद्धम् । लक्ष्मी.

मुहूर्तचिन्तामणिः

[1]नीचे नीचनवांशके शशिनि
रिप्फाष्टारिदोषोऽपि न ।

षडष्टद्वादशस्थानचन्द्रापवाद उच्यते । शशिनि चन्द्रे (नीचे) नीचनवांशके वा सति रिप्फाष्टारिदोषोऽपि द्वादशाष्टमशत्रुस्थानस्थितचन्द्रदोषोऽपि न स्यात्, 'नीच-राशिगते चन्द्रे नीचांशकगतेऽपि वा । चन्द्रे षष्ठारि-(? ष्टाष्ट)रिप्फस्थे दोषो नास्ति न संशयः ॥' इति कश्यपोक्तेः । पीटी.

मुहूर्तदर्पणे

[2]कवौ गुरौ वा बलिनि स्थिते तनौ
शुभेन दृष्टः शुभवर्गगः शशी ।
विवर्धमानः शुभकृच्च नोऽशुभं
करोति तिष्ठन्नपि वाऽष्टरिप्फयोः ॥

———

(१) मुचि. ६।८८.
(२) ज्योनि. ७२.

७ पापषड्वर्गदोषः

वसिष्ठः

[1]लग्नं तदर्धं च ततस्त्रिभागो
नवांशकश्च द्विदशांशकश्च ।
त्रिंशांशकश्चेति हि वर्गषट्कं
शुभं शुभव्योमचराधिपत्यम् ॥

[2]यः पापषड्वर्गभवो हि दोषः
पञ्चाङ्गसौम्यग्रहलग्नजातम् ।
गुणौघमम्भोधिममोघबाणः
शुष्यत्यशेषं त्विव राघवस्य ॥

[3]पापषड्वर्गजो दोषः सकलं गुणसंचयम् ।
हन्ति यद्वदघानीकं हरिरित्यक्षरद्वयम् ॥

[4]त्रिंशद्भागं लग्नमितं तदर्धतुलिता तु होराख्या ।
लग्नतृतीयो भागो द्रेष्काणः स्यान्नवांशको नवमः ॥
द्वादशभागो द्वादशमस्त्रिंशत्तमस्त्रिंशदंशः स्यात् ।
षड्वर्गो भवति सदा शुभखचरसमुद्भवः
शुभदः ॥
पापसमुत्थस्त्वशुभ-
स्तस्माद्ग्राह्यस्तु सौम्यषड्वर्गः ।
शुभकर्मणि सततं संत्याज्यः पापाह्वयो वर्गः ॥
चापनृयुग्घटवृषभाः
कर्कटकन्यान्त्यराशयः शुभदाः ।
शुभभवनत्वादन्ये
त्वशुभग्रहत्वादशोभनाः पञ्च ॥

[5]क्रमशस्तिथिराश्यादि चन्द्रलग्नादितः क्रमात् ।
एष पुष्करभागो हि लग्नादेः क्रौर्यसंभवम् ।
दोषं विनाशयत्याशु हरिः पापमिव स्मृतः ॥

(१) वसं. ३२।१३५ द्विदशांश (द्विरसांश) शुभं शुभ (शुभाशुभं); विसौ. ५४.
(२) वसं. ३२।५७; विसौ. २२ त्विव (खलु).
(३) वसं. ३२।५८; विसौ. २२.
(४) वसं. २३।१५–१८.
(५) विसौ. २१.

द्रेष्काणमुदयं वाऽपि होरां वा द्वादशांशकम् ।
क्रूरं विनाशयत्येष विना तु नवमांशकम् ॥
क्रूरं विलग्नकं वाऽपि क्रूरद्रेष्काण एव च ।
पुष्करस्यास्य भागस्य महिमा विवृतायते ॥
ईश्वरस्य प्रभावेण विषं हालाहलं तथा ।
वर्गोत्तमोऽपि न ग्राह्यः शुभकर्मफलेप्सुभिः ॥

नारदः

[1]त्रिंशद्भागात्मकं लग्नं होरा तस्यार्धमुच्यते ।
लग्नत्रिभागो द्रेष्काणो नवमांशो नवांशकः ॥
[2]द्वादशांशो द्वादशांशस्त्रिंशांशस्त्रिंशदंशकः ।
षड्वर्गाः कथिता ह्येते तेषामीशा इमे स्मृताः ॥
[3]सिंहस्याधिपतिर्भानुश्चन्द्रः कर्कटकेश्वरः ।
मेषवृश्चिकयोर्भौमः कन्यामिथुनयोर्बुधः ॥
धनुर्मीनद्वयोर्मन्त्री शुक्रो वृषतुलेश्वरः ।
शनिर्मकरकुम्भेश इत्येते राशिनायकाः ॥
[4]मेषवृश्चिकयोर्भौमस्तुलावृषभयोः सितः ।
कन्यामिथुनयोर्बोधः कर्कटस्य पतिः शशी ॥
चापान्त्ययोर्गुरुः स्वामी शनिर्मकरकुम्भयोः ।
रविः सिंहस्य चैतेषामंशानामधिपा इमे ॥
[5]सिंहेशोऽर्कः कुलीरेशः शशी भौमोऽज-
कीटयोः ।
ज्ञो नृयुक्कन्ययोर्जीवो मीनधन्वोर्धटोक्षयोः ।
उशना कुम्भझषयोः शनिर्भेशा नवांशपाः ॥

(१) ज्योना. २७।३० पृ. ५३; प्रपा. ३३२ द्रेष्काणो (द्रेक्काणो) नवमांशो (नवांशोऽपि); विसौ. २२; संप्र. ७८६ नवमांशो (नवांशोऽपि); संग. २४४ संप्रवत्.
(२) ज्योना. २७।३१ पृ. ५३ पू.; प्रपा. ३३२ पू.; विसौ. २२; संप्र. ७८६; संग. २४४.
(३) ज्योना. २७।३१–३३ पृ. ५३.
(४) विसौ. २२; संप्र. ७८६; संग. २४४ योर्बोधः (योर्बौधः) चैतेषा (वै तेषा).
(५) प्रपा. ३३२.

[1]शुक्रचन्द्रज्ञगुरवः शुभा ह्यन्ये शुभेतराः ।
क्षीणः शशी तथाऽन्ये च पापयुक्तो
बुधोऽशुभः ॥
[2]होरार्केन्द्वोरोजराशौ समभे चन्द्रसूर्ययोः ॥
[3]होरयोरोजराशौ तु रवीन्दू क्रमतः पती ।
समराशौ तु चन्द्रार्कौ होरेशौ क्रमतो वदेत् ॥
[4]स्युर्द्रेष्काणेषु चाऽऽद्येषु नव राशीश्वराः
क्रमात् ॥
[5]नवमांशा मेषसिंहचापेष्वजादयः क्रमात् ।
क्रमाद्गोमृगकन्यासु ज्ञेयाः स्युर्मकरादयः ॥
तुलामिथुनकुम्भेषु स्युः क्रमेण तुलादयः ।
अलिकर्कटमीनेषु क्रमात्स्युः कर्कटादयः ॥
[6]अजमृगतौलिचन्द्रभवनादिनवांशविधिः ॥
मेषसिंहधनुषेष्वजादय-
स्तौलिकुम्भमिथुने तुलादयः ।
कन्यकावृषमृगे मृगादयो
मीनकर्क्यलिषु कर्कटादयः ॥
अंशका नवनव व्यवस्थिता
द्वादश प्रतिगृहं गृहादयः ॥
[7]लग्नराशिं समारभ्य द्वादशांशेश्वराः क्रमात् ।
कुजार्कीज्यज्ञशुक्राणां बाणेष्वष्टाद्रिमार्गणाः ।
भागाः स्युर्विषमे ते तु समराशौ विपर्ययात् ॥

(१) विसौ. २२; संप्र. ७८६; संग. २४४.
(२) ज्योना. २७।३३ पृ. ५३; प्रपा. ३३२ होरा (होरे).
(३) विसौ. २२; संप्र. ७८६; संग. २४४–२४५.
(४) ज्योना. २७।३४ पृ. ५३; प्रपा. ३३२ (स्युर्द्रेक्काणा लग्नपञ्चनवराशीश्वराः क्रमात् ।); विसौ. २२; संप्र. ७८६; संग. २४५.
(५) ज्योना. २७।३४ पृ. ५३ अशुद्धिबहुलः पाठः; विसौ. २२; संप्र. ७८६–७८७; संग. २४५.
(६) प्रपा. ३३२ क्रमेण नारदः.
(७) ज्योना. २७।३५ पृ. ५३ लग्नराशिं समारभ्य (आरभ्य लग्नराशेस्तु) तृतीयार्धं नास्ति; प्रपा. ३३२ लग्न-राशिं समारभ्य (आरभ्य लग्नराशेस्तु); विसौ. २२–२३; संप्र. ७८७; संग. २४५.

[1]षड्वर्गः शुभदः श्रेष्ठो विवाहस्थापनादिषु ॥
[2]षड्वर्गो भवति सदा
शुभखचरसमुद्भवः शुभदः ।
पापसमुत्थस्त्वशुभ-
स्तस्माद्ग्राह्यस्तु सौम्यषड्वर्गः ॥
[3]सौम्यः स्वमित्रजः श्रेष्ठो रिपुक्रूरभवोऽशुभः ।
क्रूरमित्रभवो मध्यो मिश्रैर्मिश्रफलं च तैः ॥

पुष्कर(ल)भागाः

[4]एकविंशो मनुजिनमुनि चेति त्रिवारतः ।
आवृत्ताः पुष्करा भागा मेषादीनां शुभा इमे ॥
[5]त्रिंशद्भागेषु दम्पत्योरुद्वाहे शुभवर्धनात् ।
लग्नानां पुष्कलाख्यांशान्वक्ष्ये शास्त्रानुसारतः ॥
एकविंशांशको मेषे वृषभे च चतुर्दशः ।
यमे सप्तदशांशः स्यात्सप्तमः कर्कटे मतः ॥
एकोनविंशः सिंहे च कन्यायामष्टमोंऽशकः ।
चतुर्विंशस्तुलायां तु कौर्पे चैव चतुर्दशः ॥
त्रयोविंशो धनुष्ये च मकरे तु चतुर्दशः ।
एकोनविंशकः कुम्भे मीनेंऽशः सप्तमो भवेत् ॥
एतेंऽशाः शोभना ज्ञेयाः शुभकार्येषु सर्वदा ।
हितैषिभिर्ज्यौतिषिकैः सर्वशास्त्रार्थवेदिभिः ॥

अभिजिद्भागाः

एकविंशतिमो भागो मेषस्याभिजिदुच्यते ।
वृषे चतुर्दशो भागो यमे सप्तदशांशकः ॥
भागोऽष्टमः कुलीरे स्याद्धरेरष्टादशांशकः ।
कन्यायां वसुभागस्तु चतुर्विंशस्तु तौलिभे ॥
द्वादशो वृश्चिके भागश्चापे सप्तदशांशकः ।
अभिजिन्नाम भागः स्यादाकोकेरे चतुर्दशः ॥
कुम्भे षड्विंशकांशः स्यान्मीने वस्वंशको भवेत् ।
सर्वे दोषा विनश्यन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥

(१) प्रपा. ३३२.
(२) विसौ. २३ ; संप्र. ७८७ वसिष्ठस्याप्ययं श्लोकः.
(३) संग. २४५.
(४) विसौ. २३.
(५) प्रपा. ३३२.

विवाहवृन्दावनम्

[1]राश्यंशाः शशिभूगुणेक्षणहता-
स्तिथ्यभ्रभूदिक्शरै-
र्भक्ता भार्धदृकाणनन्ददिनकृ-
द्भागा गृहं यस्य यत् ।
त्रिंशांशाः सितसौम्यजीवरविज-
क्ष्माजन्मनां व्युत्क्रमा-
दोजर्क्षेषु शराश्वसर्पमरुतः
पञ्चेति षड्वर्गिका ॥

अथ होरादिषड्वर्गं कथयति– राश्यंशाः इति । राश्यंशाः लग्नस्य ग्रहस्य वा राशिभुक्तांशाः, शशिभूगुणेक्षणहताः पृथक्क्रमेण तिथ्यभ्रभूदिक्शरैः भक्ताः क्रमशः भार्धदृकाणनन्ददिनकृद्भागाः होरा-दृक्काण-नवांश-द्वादशांशाः भवन्ति । तथा यस्य यद्गृहं तत्तस्य गृहम् । समराशिषु सितसौम्यजीवरविजक्ष्माजन्मनां क्रमेण शराश्वसर्पमरुतः पञ्च इति त्रिंशांशाः स्युः, ओजर्क्षेषु व्युत्क्रमात् त्रिंशांशा ज्ञेयाः, इति इयं षड्वर्गिका स्यात् । लक्ष्मी.

कुजकवीन्दुजचन्द्ररवीन्दुजाः
सितकुजेज्ययमार्कजसूरयः ।
भवनपा लवपाश्च तदादय-
स्त्वजमृगाननतौलिकुलीरकाः ॥

अथ राश्यधिपान् कथयति– कुजेति । कुजकवीन्दुजचन्द्ररवीन्दुजाः सितकुजेज्ययमार्कजसूरयः क्रमेण भवनपा मेषादिराश्यधिपाः लवपाः नवांशस्वामिनश्च स्युः । तथा अजमृगाननतौलिकुलीरकाः क्रमात् तदादयः तेषां नवांशानामादयः आदिराशयः स्युः । लक्ष्मी.

होरे समेऽब्जखगयोर्विषमे रवीन्द्वो-
र्दृक्काणकाः प्रथमपञ्चनवेश्वराणाम् ।
स्युर्द्वादशांशपतयः स्वगृहाच्छुभानि
भानि ग्रहाश्च निजमित्रशुभांशभाजः ॥

अथ होरादृकाणद्वादशांशान् कथयति– होरे इति । समे समराशौ अब्जखगयोः चन्द्रसूर्ययोः, विषमे रवीन्द्वोः क्रमेण होरे भवतः । तथा प्रथमपञ्चनवेश्वराणां

(१) विवृ. ८।१३–१५.

दृक्काणका भवन्ति । स्वगृहात् स्वराशिमारभ्य द्वादशांशपतयः स्युः । शुभानां भानि शुभानि, निजमित्रगृहांशभाजो ग्रहाश्च शुभा भवन्ति । लक्ष्मी.

[1]होराः क्रूराः सौम्यवर्गाधिके स्यु-
र्लग्ने मोघाः सौम्यवारे च राज्याम् ।
पापारिष्टं निष्फलं शक्तिभाजां
स्यात्षड्वर्गे लग्नगे सद्ग्रहाणाम् ॥

पापहोराया निष्फलत्वं कथयति– होरा इति । सौम्यवर्गाधिके लग्ने क्रूराः होराः पापग्रहसंबन्धिहोराः मोघाः निष्फलाः स्युः । एवं सौम्यवारे शुभग्रहाणां दिने राज्यां च क्रूराः होराः निष्फला भवन्ति । तथा शक्तिभाजां सद्ग्रहाणां षड्वर्गे लग्नगे सति पापारिष्टं निष्फलं स्यात् । लक्ष्मी.

श्रीधरः

[2]मेषवृश्चिकपतिर्महीसुतो
भार्गवो वृषतुलाधरेश्वरः ।
बोधनस्तु मिथुनाङ्गनापति-
र्भास्करिर्मकरकुम्भनायकः ॥
सिंहकर्कटकयोरिनोडुपौ
मीनधन्वपतिरिन्द्रपूजितः ।
अंशका नवनव व्यवस्थिताः
शौनकादिमुनिभिः प्रकीर्तिताः ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[3]कुजशुक्रसौम्यशशिसूर्यचन्द्रजाः
कविभौमजीवशनिसौरयो गुरुः ।
इह राशिपाः क्रियमृगास्यतौलिके-
न्दुभतो नवांशविधिरुच्यते बुधैः ॥

तत्रैते भौमशुक्रबुधचन्द्रसूर्यबुधशुक्रभौमगुरुशनिशनिगुरवः क्रमेणेह षड्वर्गे राशिपा मेषादिराशीनां स्वामिनः । क्रियेति । क्रियो मेषः, मृगास्यं मकरः, तौलिकं तुला, इन्दुभं कर्कः एभ्यो राशिभ्यो द्वादशस्वपि राशिषु नवांशविधिर्बुधैरुच्यते । मेषे मेषादेव । वृषे मकरादेव । मिथुने तुलातः । कर्के कर्कादेव । एवं सिंहेऽपि मेषादेव । एवं कन्यादिष्वपि राशिषु मकरादित एव । एवमेव धनुरादिष्वपीत्यर्थः । पीटी.

समगृहमध्ये शशिरविहोरा
विषमभध्ये रविशशिनोः सा ॥

पञ्चदशभागात्मिकैका होरा । समराशिमध्ये प्रथमा चन्द्रस्यापरा सूर्यस्य, विषमराशिमध्ये प्रथमा रवेरपरा चन्द्रस्येत्यर्थः । पीटी.

शुक्रज्ञजीवशनिभूतनयस्य बाण-
शैलाष्टपञ्चविशिखाः समराशिमध्ये ।
त्रिंशांशको विषमभे विपरीतमस्मा-
द्द्रेष्काणकाः प्रथमपञ्चनवाधिपानाम् ॥

त्रिंशांशद्रेष्काणानाह–– शुक्रेति । समराशिमध्ये क्रमेण प्रथमतः पञ्चानामंशानां शुक्रः स्वामी, ततः शैलानां सप्तानां ज्ञो बुधः, ततोऽष्टानां जीवो गुरुः, ततः पञ्चानां शनिः, ततो विशिखा बाणाः पञ्च, तेषां भूतनयो भौमः । शुक्रज्ञेत्यादि समाहारद्वन्द्वः । विषमभे तु अस्मात्समराशेर्विपरीतं ज्ञेयम् । यथा प्रथमतः पञ्चानां भौमः, ततः पञ्चानां शनिः, ततोऽष्टानां गुरुः, ततः सप्तानां बुधः, ततः पञ्चानां शुक्र इत्यर्थः । अयमेव त्रिंशांशकसंज्ञ इति । द्रेष्काणका इति । अत्र प्रमाणम्– दशांशा द्वादशसु राशिषु प्रथमो द्रेष्काणः प्रथमस्य स्वराश्यधीशस्य, द्वितीयो द्रेष्काणः स्वराशितः पञ्चमराशीश्वरस्य, तृतीयः स्वराशितो नवमराशीश्वरस्य । यथा वृषे प्रथमो द्रेष्काणो वृषाधीशशुक्रस्य, द्वितीयः कन्याधीशबुधस्य, तृतीयो मकराधीशशनेरित्यर्थः । पीटी.

स्याद्द्वादशांश इह राशित एव गेहं
होराऽथ दृक्कनवमांशकसूर्यभागाः ।
त्रिंशांशकश्च षडिमे कथितास्तु वर्गाः
सौम्यैः शुभं भवति चाशुभमेव पापैः ॥

द्वादशांशं षड्वर्गोपसंहारं (च) सफलमाह– स्यादिति । इह षड्वर्गे, द्वादशांशः सार्धमंशद्वयं, तत्स्वराशित एवेष्टांशान्तं गणितं सत् यस्तद्राशिस्वामी स

(१) विवृ. ८।९.
(२) प्रपा. ३२१ ; संप्र. ७७८–७७९.
(३) मुचि. ६।३७–४०.

द्वादशांशेश्वरः । ‘ आरभ्य लग्नराशेस्तु द्वादशांशेश्वरः क्रमात् ’ इति नारदोक्तेः । अन्यच्चरणत्रयं स्पष्टतरम् । तस्मात् सौम्यपापग्रहषड्वर्गसांकर्ये सति सौम्यषड्वर्गस्त्रिभ्योऽधिकश्चेच्छुभः, त्रिभ्यो हीनश्चेदशुभ इत्यर्थः । पीटी.

अनिर्दिष्टकर्तृकवचने

[1]लग्नस्य भागो जीवः स्यात्षड्वर्गो देह उच्यते ।
ग्रहाश्चावयवाः प्रोक्ता इति शास्त्रविदो विदुः ॥

एतद्विलक्षणश्चाथ षड्वर्ग इति गीयते ।
तत्र यत्क्रियते कर्म तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥

---

८ कुजाष्टमदोषः

वसिष्ठः

[2]लग्नस्य भौमाष्टमसंस्थदोषो
निहन्ति तान्सर्वगुणान्विशिष्टान् ।
यथाऽनृतं धर्मचयानशेषा-
नतः परं किं च वधूवरौ च ॥

[3]लग्नात्कुजाष्टमो दोषो
नाशयत्यखिलान् गुणान् ।
यथा लग्नांशसंभूतान्कलुषं धर्मसंचयम् ॥

[4]तनुजातान् गुणनिचया-
न्निहन्ति भौमाष्टदोषः सः ।
दम्पत्योरपि मरणं
करोति यद्वद्विषान्नसंयोगः ॥

---

(१) विसौ. २३ क्रमेण गर्गः (?).

(२) वसं. ३२।५९ तान्सर्वं (तत्सर्वं); विसौ. २४ लग्नस्य (लग्नोत्थ).

(३) वसं. ३२।६० ; विसौ. २४ संचयम् (संचयान्) नारदः.

(४) वसं. ३२।६१ विषान्नसंयोगः (पराङ्गनायोगः); विसौ. २४ भौमाष्टदोषः सः (भौमोऽष्टमो राशौ).

नारदः

[1]कुजाष्टमो महादोषो लग्नादष्टमगे कुजे ।
शुभत्रययुतं लग्नं त्यजेत्तुङ्गगते यदि ॥

कश्यपः

[2]अस्तगे नीचगे भौमे शत्रुक्षेत्रगतेऽपि वा ।
कुजाष्टमोद्भवो दोषो न किंचिदपि विद्यते ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[3]भौमेऽस्ते रिपुनीचगे न हि
भवेद्भौमोऽष्टमो दोषकृत् ॥

अष्टमभौमदोषापवाद उच्यते । भौमे अस्ते अस्तंगते रिपुनीचगे शत्रुगृहे(? हगे) वा स्वनीचगृहगे वा सति अष्टमो न दोषकृत्स्यात् । पीटी.

अनिर्दिष्टकर्तृकवचने

[4]लग्ने व्यये च पाताले सप्तमे चाष्टमे कुजे ।
कन्या हरति भर्तारं भर्ता हरति कन्यकाम् ॥
[5]सर्वान् गुणान्निहन्त्याशु विलग्नादष्टमः कुजः ।
असत्यभाषणं यद्वदखिलान् धर्मसंचयान् ॥

---

९ भृगुषट्कदोषः

वसिष्ठः

[6]विलग्नराशेर्भृगुषट्कदोषः
करोति नाशं विविधान् गुणौघान् ।
आधिः क्रमाद्यद्वदशेषधातून्
मित्राधिमित्रग्रहजानशेषान् ॥

---

(१) ज्योना. २७।३७ ; प्रपा. ३३२ तुङ्गगते (तत्तुङ्गके); विसौ. २४ कुजाष्टमो (कुजोऽष्टमे) तुङ्गगते यदि (तत्तुङ्गगेऽपि वा); संप्र. ७८७ कुजाष्टमो (कुजोऽष्टमो) त्यजेत्तुङ्गगते (त्यजेन्न तुङ्गगे); ज्योनि. ७० तुङ्गगते (तत्तुङ्गगे); संग. २४७ ज्योनिवत्.

(२) ज्योनि. ७० ; संग. २४७ (=).

(३) मुचि. ६।८८.

(४) संग. १८६ ; संव. १३९ सप्तमे (जामित्रे) उत्तरार्धे (कन्या भर्तृविनाशाय भर्ता कन्याविनाशदः ।).

(५) विसौ. २४.

(६) वसं. ३२।६२–६३ ; विसौ. २४ मित्राधि (मित्राति) द्राग्वि (स्याद्धि).

भृगुषट्काख्यो दोषो
वरवध्वोर्द्राग्वियोगकृन्नूनम् ।
कन्यां विवाहितां तां
भर्तृघ्नीं वा करोत्यचिरात् ॥

नारदः

[1]भृगुषष्ठाह्वयो दोषो लग्नात्षष्ठगते सिते ।
उच्चगे शुभसंयुक्ते तल्लग्नं सर्वथा त्यजेत् ॥
[2]लग्नाच्छुक्रो भवेत्षष्ठो भृगुषट्क इतीरितः ।
संनिहन्ति गुणान् सर्वानाधिर्धातूनिव क्रमात् ॥

कश्यपः

[3]नीचराशिगते शुक्रे शत्रुक्षेत्रगतेऽपि वा ।
भृगुषष्ठाह्वयो दोषो नास्ति तत्र न संशयः ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[4]सितेऽरिनीचगृहगे तत्षष्ठदोषोऽपि न ॥

षष्ठशुक्रापवाद उच्यते । सिते शुक्रे अरिनीचगृहगे शत्रुगृह(? हगे) स्वनीचगृहगे वा सति तत्षष्ठदोषो भृगुषट्कदोषोऽपि न स्यात् । पीटी.

---

१० गण्डान्तदोषः

वसिष्ठः ।

[5]यदन्तरालं पितृसार्पधिष्ण्ये
मूलेन्द्रयोरश्विनपौष्णयोश्च ।
भसंधिगण्डान्तमिति त्रयं तत्
यामप्रमाणं शुभकर्म हन्ति ॥

---

(१) ज्योना. २७।३६ पृ. ५३ सर्वथा (सर्वदा); प्रपा. ३३२ षष्ठा (षट्का); संप्र. ७८७ षष्ठाह्वयो (षष्ठाष्टमो) त्षष्ठगते (दष्टगते); ज्योनि. ७० सर्वथा (सर्वदा); संग. २४७.

(२) विसौ. २४.

(३) ज्योनि. ७० नीचराशिगते शुक्रे (नीचगे तत्तुरीये वा); संग. २४७ (=) नीचराशिगते शुक्रे (नीचगते तुरीये वा) षष्ठाह्वयो (षट्कस्थितो). ‘नीचराशिगते शुक्रे’ इति पीयूषधारापाठः.

(४) मुचि. ६।८८.

(५) वसं. ३२।६४ त्रयं तत् याम (द्वयं तन्नाड्यः); विसौ. २४ सार्पधिष्ण्ये (सार्पयोस्तु) भसंधि (तत्संधि) त्रयं (द्वयं).

नक्षत्रगण्डान्तः

[1]अहिवासवपौष्णाना-
मन्त्ययामार्धमृक्षसंधिः स्यात् ।
पितृमूलाश्विभाना-
मादौ यामार्धमृक्षगण्डान्तम् ॥

तिथिगण्डान्तः

पुनः पुनः पञ्चमषष्ठतिथ्यो-
र्यदन्तरालं प्रहारार्धकालः ।
तल्लग्नजातं गुणसंचयं य-
त्क्ष्वेडं यथा हन्ति नरं हि नूनम् ॥

लग्नगण्डान्तः

लग्नान्तरालं घटिकार्धमेत-
त्कुलीरहर्योरलिचापयोश्च ।
मीनाजयोः सर्वगुणान्निहन्ति
लोभो यथा सर्वगुणान्नरस्य ॥

नारदः

तिथिगण्डान्तः

[2]पूर्णानन्दाख्ययोस्तिथ्योः संधिर्नाडीद्वयं सदा ।
गण्डान्तं मृत्युदं जन्मयात्रोद्वाहव्रतादिषु ॥

लग्नगण्डान्तः

[3]कुलीरसिंहयोः कीटचापयोर्मीनमेषयोः ।
गण्डान्तमन्तरालं स्याद्घटिकार्धं मृतिप्रदम् ॥

---

(१) वसं. ३२।६५–६७ ; विसौ. २४.

(२) ज्योना. २७।३८ पृ. ५३ ; प्रपा. ३३२ ; गभा. १६६ सदा (तथा) ज्योतिर्निबन्धे ; संप्र. ७८७ ; सिन्धु. ८४८ सदा (तथा); ज्योनि. ७० (=); संग. २४० सिन्धुवत्.

(३) ज्योना. २७।४० पृ. ५३ ; प्रपा. ३३२ ; गभा. १६६ मन्तरालं स्यात् (मन्तरं कालं) ज्योतिर्निबन्धे ; संप्र. ७८७–७८८ ; सिन्धु. ८४८–८४९ ; ज्योनि. ७० (=) मन्तरालं (मन्तराले); संग. २४१.

नक्षत्रगण्डान्तः

[1]सार्पेन्द्रपौष्णभेष्वन्त्यषोडशांशा भसंधयः ।
तदग्रभेष्वाद्यपादा भानां गण्डान्तसंज्ञकाः ॥
[2]उग्रं च संधित्रितयं गण्डान्तत्रितयं महत् ।
मृत्युप्रदं जन्मयानविवाहस्थापनादिषु ॥

गर्गः

[3]मघायाः प्रथमे पादे मूलस्य प्रथमे तथा ।
रेवत्याश्च चतुर्थेऽशे विवाहः प्राणनाशनः ॥

च्यवनः

[4]तिथ्यादीनां संधिदोषं तथा गण्डान्तसंज्ञितम् ।
हन्ति लाभगतश्चन्द्रः केन्द्रगा वा शुभग्रहाः ॥

सूर्यसिद्धान्ते

[5]सार्पेन्द्रपौष्ण्यधिष्ण्यानामन्त्याः पादा भसंधयः ।
तदग्रभेषु पादार्धं गण्डान्तं नाम कीर्त्यते ॥

रत्नमालायाम्

[6]पौष्णाश्विन्योः सार्पपित्रर्क्षयोश्च
यच्च ज्येष्ठामूलयोरन्तरालम् ।
तद्गण्डान्तं स्याच्चतुर्नाडिकं हि
यात्राजन्मोद्वाहकालेष्वनिष्टम् ॥

(१) ज्योना. २७।४१ पृ. ५३ ; प्रपा. ३३२ (सार्पेन्द्रपौष्णनामान्त्यषोडशांशकसंधयः । तदग्रेष्वाद्यपादेषु पादगण्डान्तसंज्ञितम् ॥); गभा. १६६ सार्पेन्द्र (सार्पैन्द्र) शांशा भसंधयः (शांशेन संधयः) ज्योतिर्निबन्धे ; संप्र. ७८७ उत्तरार्धे (तदग्रेष्वाद्यपादांशभानां गण्डान्तसंज्ञकाः ।) ; सिन्धु. ८४९; ज्योनि. ७० (=) संज्ञकाः (संज्ञिताः) ; संग. २४०.
(२) ज्योना. २७।४२ पृ. ५३ गण्डान्तत्रितयं (गण्डान्तद्वितयं) ; प्रपा. ३३२ च संधि (भसंधि) गण्डान्तत्रितयं महत् (गण्डान्तं त्रितयं भवेत्) ; संप्र. ७८७ ; ज्योनि. ७० (=) ; संग. २४० उग्रं (उक्तं) गण्डान्त (गण्डान्ते).
(३) ज्योनि. ७१.
(४) ज्योनि. ७१,७८.
(५) ज्योनि. ७०.
(६) गभा. १६६ ज्योतिर्निबन्धे ; सिन्धु. ८४९–८५० ; ज्योनि. ७१.

लल्लः

[1]अन्त्यः सार्पेन्द्रपौष्णानामाद्यः पित्राश्विमूलजः ।
जन्मोद्वाहप्रयाणे च मृत्यवेऽमी षडंशकाः ॥

विवाहवृन्दावनम्

[2]संधौ पुरन्ध्री शुचमेति वन्ध्या
मृतप्रजा वा यदि संधिसंधिः ।
वदन्ति वात्स्या ऋतुना विमूढां
निशीथमध्यंदिनसंधिषूढाम् ॥

अथोक्तसंधिसमये विवाहफलं कथयति–संधाविति । संधौ तिथिनक्षत्रयोगानां संधिकाले विवाहे सति पुरन्ध्री शुचं शोकं एति प्राप्नोति, यदि संधिसंधिस्तदा मृतप्रजा भवेत् । तथा निशीथमध्यंदिनसंधिषु ऊढां विवाहितां कन्यां ऋतुना विमूढां आर्तवविहीनां वात्स्या वदन्ति ।
लक्ष्मी.

शूलवैधृतवरीयसां च यत्
पञ्चमेषु च तिथिष्ववान्तरम् ।
रेवतीन्द्रफणिभोद्भवं तद-
प्यागताद्द्विगुणमुत्सृजेत्सुधीः ॥

अथ शूलादिदुष्टयोगसंधीनां विशेषं कथयति–शूलेति । शूलवैधृतवरीयसां योगानां यत् पूर्वसाधितं अवान्तरं, पञ्चमेषु तिथिषु पञ्चमीदशमीपञ्चदशीषु च यदवान्तरं, रेवतीन्द्रफणिभोद्भवं च यदवान्तरं, तदपि आगतात् पूर्वसाधितात् द्विगुणं सुधीः उत्सृजेत् त्यजेत् ।
लक्ष्मी.

नक्षत्रयोगतिथिसंधिषु नाडिकैका
तिथ्यष्टविंशतिपलैः सहितोभयत्र ।
कर्कालिमीनतनुसंधिषु दिक्पलानि
त्याज्यानि शेषविवरेष्वपि पञ्च पञ्च ॥

अथ मध्यगत्या नक्षत्रादिसंधिघटिका आनीय कथयति–नक्षत्रेति । नक्षत्रयोगतिथिसंधिषु क्रमेण तिथ्यष्टविंशतिपलैः सहिता एका नाडिका उभयत्र नक्षत्रयोग-

(१) ज्योनि. ७०.
(२) विवृ. ८।२०–२२.

तिथ्यन्तात् पूर्वं पश्चाच्च त्याज्या । कर्कालिमीनतनुसंधिषु उभयत्र दिक्पलानि त्याज्यानि । शेषविवरेषु शेषाणां वृषादिलग्नानां विवरेषु संधिषु अपि पञ्च, पञ्च पलानि त्याज्यानि ।
लक्ष्मी.

राजमार्तण्डः

[1]यामं यवनाधिपतिस्तदर्धभागं च भागुरिः प्राह ।
दण्डप्रमितं गण्डं पूर्वं परतोऽङ्गिरामीशः ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[2]ज्येष्ठापौष्णभसार्पभान्त्यघटिका-
युग्मं च मूलाश्विनी
पित्र्यादौ घटिकाद्वयं निगदितं
तद्भस्य गण्डान्तकम् ।
कर्काल्यण्डजभान्ततोऽर्धघटिका
सिंहाश्वमेषादिगा
पूर्णान्ते घटिकात्मकं त्वशुभदं
नन्दातिथेश्चादिमम् ॥

गण्डान्तदोषमाह– ज्येष्ठेति । गण्डान्तं नाम संधिविशेषः । स चानेकविधः नक्षत्रसंधिस्तिथिसंधिर्लग्नसंधिः तथा योगसंधिः करणसंधिर्वर्षसंधिरयनसंधिर्ऋतुसंधिर्माससंधिः पक्षसंधिः दिनसंधी रात्रिसंधिः मध्याह्नसंधिः प्रातःसंधिः सायंसंधिः निशीथसंधिश्च । तत्र तिथिनक्षत्रलग्नविशेषाणां यः संधिर्नियतकालः स गण्डान्तसंज्ञः । अन्येषां तु संधिर्नियतकालसंधिशब्दवाच्य एव । तत्रादौ नक्षत्रगण्डान्तमुच्यते– ज्येष्ठेति । ज्येष्ठा प्रसिद्धा । पौष्णभं रेवती । सार्पभं आश्लेषा । एषामन्ते घटिकाद्वयम् । तथा मूलाश्विन्यौ प्रसिद्धे । पित्र्यं पितरो देवताऽस्येति पित्र्यं मघा । एषामादौ घटिकाद्वयं च गण्डान्तं नाम । यथा रेवत्यश्विन्योराश्लेषामघयोर्ज्येष्ठामूलयोरन्तरालवर्तिघटीचतुष्टयं नक्षत्रगण्डान्तमशुभदमित्युत्तरार्धेनान्वयः ।

लग्नगण्डान्तमुच्यते– कर्केति । कर्कः प्रसिद्धः । अलिर्वृश्चिकः । अण्डजो मीनः, 'मीनो वैसारिणोऽण्डजः' इत्यभिधानात् । एषां भानां लग्नानामन्ततः । सप्तम्यन्तात्तसिः । अन्ते अर्धघटिका । तथा सिंहमेषौ प्रसिद्धौ । अश्वो धनुः । एषां लग्नानामादिभूतार्धघटिका गण्डान्तं नाम । तथा कर्कसिंहयोर्वृश्चिकधनुषोर्मीनमेषयोर्वा लग्नयोरन्तरवर्तिन्येका घटिका लग्नगण्डान्तमशुभमित्यर्थः ।

तिथिगण्डान्तमुच्यते– पूर्णान्ते इति । पूर्णाः पञ्चमीदशमीपञ्चदश्यः, तासामन्ते घटिकैका, तथा नन्दा प्रतिपत्षष्ठ्येकादश्यः, तासामादिभूतैका घटिका तिथिगण्डान्तं नाम । यथा पञ्चमीषष्ठयोर्दशम्येकादश्योः पञ्चदशीप्रतिपदोर्वा तिथ्योरन्तरालवर्तिघटीद्वयं तिथिगण्डान्तमशुभमित्यर्थः ।
पीटी.

(१) ज्योनि. ७०.
(२) मुचि. ६।४३.

ज्योतिःसागरे

[1]अश्विनीपौष्णमूलादौ त्रिवेदनवनाडिकाः ।
रेवतीशाक्रसार्पान्ते मासशक्रशिवास्त्यजेत् ॥

कथयति वराहमिहिरो
विलोक्य वाक्यानि गण्डविषये च ।
गण्डं दण्डप्रमितं
पूर्वं पश्चात्तयोर्मध्यात् ॥

रत्नकोशे

[2]आद्यः पितृमूलाश्विषु
पौष्णेन्द्रभुजङ्गभेषु चान्त्यभवः ।
षोडशभागो नेष्टस्तावत्कालस्तु गण्डान्तः ॥
मूलाश्विनीमघानां
प्रथमांशे संस्थिता तु यमदंष्ट्रा ।
भुजगेन्द्ररेवतीनामन्त्ये सैवापरा घोरा ॥

—

(१) ज्योनि. ७०,७१.
(२) ज्योनि. ७०.

११ खार्जूरदोषः (एकार्गलदोषः)*

वसिष्ठः

[1]खार्जूरचक्रस्य समाङ्घ्रिदोषो
विलग्नसंभूतगुणानशेषान् ।
शुभग्रहोत्थानपि तान्निहन्ति
दारिद्र्यमेकं गुणसंहतिं यत् (? यथा) ॥

[2]खरकरतुहिनांश्वोर्दृष्टिसंपातजात-
स्त्वनलयमशरीरी सूद्रिरन्वह्निसंघान् ।
भुवि पतति जनानां मङ्गलध्वंसनार्थं
गुणगणशतसंघैरप्यवार्योऽग्निकोपः ॥

नारदः

[3]एकार्गलः समाङ्घ्रिश्चेत्तत्र लग्नं विवर्जयेत् ।
अपि शुक्रेज्यसंयुक्तं विषसंयुक्तदुग्धवत् ॥

एकार्गलो नाम सूर्याचन्द्रमसोर्दृष्टिपातः । प्रपा. ३३४

[4]व्याघातशूलपरिघपातपूर्वेषु सत्स्वपि ।
गण्डातिगण्डकुलिशवैधृत्या सहितेषु च ॥

[5]अदितीन्दुमघाह्याद्यमूलमैत्रेज्यभानि च ।
ज्ञेयानि सह चित्राभिर्मूर्ध्नि भानि
यथाक्रमात् ॥

[6]लिखेदूर्ध्वगतामेकां तिर्यग्रेखास्त्रयोदश ।
तत्र खार्जूरिके चक्रे कथितं मूर्ध्नि भं न्यसेत् ।
भान्येकरेखागतयोः सूर्याचन्द्रमसोर्मिथः ।
एकार्गलो दृष्टिपाताच्चाभिजिद्वर्जितानि वै ॥
लाङ्गले कमठे चक्रे फणिचक्रे त्रिनाडिके ।
अभिजिद्गणना नास्ति चक्रे खार्जूरिके तथा ॥

श्रीपतिः

[1]चक्रे तस्मिन्नेकरेखास्थितेन
ज्ञेयं विद्धं नूनमृक्षं ग्रहेण ।
कैश्चित्तत्राप्युच्यते पादवेधो
भानां चिन्त्यं चात्र लत्ताहतं च ॥

[2]एकामूर्ध्वगतां त्रयोदश तथा
तिर्यग्गताः स्थापये-
द्रेखाश्चक्रमिदं बुधैरभिहितं
खार्जूरिकं तत्र तु ।
व्याघातादिषु मूर्ध्नि भं तु कथितं
तत्रैकरेखास्थयोः
सूर्याचन्द्रमसोर्मिथो निगदितो
दृक्पात एकार्गलः ॥

[3]व्याघातशूलपरिघव्यतिपातपूर्व-
गण्डातिगण्डकुलिशेषु सवैधृतेषु ।
आदित्यचन्द्रपितृसार्पभदस्रमूल-
मैत्राख्यपुष्यसुरवर्धकिभानि मूर्ध्नि ॥

अस्यार्थः– पूर्वो विष्कम्भः । कुलिशं वज्रः । सुरवर्धकिभं चित्रा । शेषाः प्रसिद्धाः । एतेषु पूर्वार्धोक्तेषु व्याघातादिषु नवसु योगेष्वन्यतमेन योगेन यथाक्रममपरार्धोक्तेषु पुनर्वस्वादिषु नवसु नक्षत्रेष्वन्यतमं नक्षत्रं योजयित्वा तन्नक्षत्रं मूर्ध्नि लेखनीयम् । तदारभ्य प्रादक्षिण्येन सर्वाणि नक्षत्राणि सर्वेषु रेखाग्रेषु लेखनीयानि । तत्र सूर्याचन्द्रमसौ एकरेखास्थौ यदा भवेतां

---

* अत्रापेक्षितः पादवेधादिविचारो ग्रहणभादिदोषप्रकरणे द्रष्टव्यः ।

(१) वसं. ३२।६८ ; विसौ. २३ नशेषान् (नथेष्टान्) अपि तान् (स तथा) गुणसंहतिं यत् (तु यथा गुणौघान्).

(२) विसौ. २३.

(३) ज्योना. २७।६५ पृ. ५५ ; प्रपा. ३३४ एकार्गलः समाङ्घ्रिश्चेत् (एकार्गलसमाङ्घ्रिश्च) ; संप्र. ७९२ प्रपावत् ; ज्योनि. ७५ (=).

(४) विसौ. २३.

(५) ज्योना. ७।५ पृ. २९ मघाह्याद्य (मघाश्लेषा) ; विसौ. २३ (ज्ञेयानि कार्याणि).

(६) ज्योना. ७।६–८ चक्रे खार्जूरिके तथा (चक्रपाते विशेषतः) ; विसौ. २३ चक्रे खार्जूरिके तथा (चक्रपाते विशेषतः). ' चक्रे खार्जूरिके तथा ' पीयूषधारापाठः ।

(१) प्रपा. ३३४.

(२) प्रपा. ३३४ ; संप्र. ७९२ रेखाश्चक्र (रेखाचक्र) एकार्गलः (एकार्गले) ; संग. २३४ रेखाश्चक्र (रेखाचक्र).

(३) प्रपा. ३३४ ; संप्र. ७९२ पूर्व (पूर) चन्द्र (चान्द्र) पुष्य (तिष्य) ; संग. २३४ चन्द्र (चान्द्र) पुष्य (तिष्य).

तदा मिथस्तद्दृष्टिपातजनितः एकार्गलदोषो भवेदिति । प्रपा. ३३५

त्रिविक्रमः

[1]विरुद्धनामयोगेषु साभिजिद्विषमर्क्षगः ।
अर्कादिन्दुस्तदा योगो निन्द्य एकार्गलाभिधः ॥

विवाहवृन्दावनम्

[2]विद्धा त्रयोदशभिरूर्ध्वगतैकरेखा
खार्जूरिकं तदिह शीर्षभतो भचक्रे ।
न्यस्ते सहाभिजिति तारकराजभान्वो-
स्तुल्यर्क्षगम्यगतयोर्नयनार्गलेयम् ॥

अथैकार्गलादोषमाह–– विद्धेति । ऊर्ध्वगतैकरेखा त्रयोदशभिः तिर्यग्रेखाभिः विद्धा सती खार्जूरिकं चक्रं भवति । तदिहास्मिन् चक्रे शीर्षभतः वक्ष्यमाणशीर्षनक्षत्रात् सहाभिजिति अभिजित्सहिते भचक्रे न्यस्ते सति तुल्यर्क्षगम्यगतयोः तारकराजभान्वोः सूर्यचन्द्रयोः एकरेखास्थयोरियं नयनार्गला एकार्गलाख्यदोषो भवति । रविचन्द्रयोर्मध्ये एकस्य नक्षत्रं यावद्गतं तावदेवान्यस्य गम्यं चेत्तदैवायं दोषः इत्यनेनात्र पादवेधः सूचितः । लक्ष्मी.

[3]शीर्षभं भवति रूपसंयुता
दुष्टयोगमितिरर्धिता सती ।
शेषिणी यदि च सार्धविश्वयु-
ङ्मङ्गलं गलति सार्गले विधौ ॥

अथ शीर्षनक्षत्रज्ञानं तथैकार्गलाफलं चाह– शीर्षभमिति । इयमर्गला व्याघातादिदुष्टयोगे सति ज्ञेयेति । दुष्टे योगे सति सा दुष्टयोगमितिः विष्कम्भादिदुष्टयोगावधिसंख्या रूपसंयुता एकयुता अर्धिता सती शीर्षभं शीर्षनक्षत्रं भवति । यदि साऽर्धिता शेषिणी शेषसहिता भवेत्, तदा सार्धविश्वयुक् सार्धत्रयोदशसहिता सती शीर्षभं ज्ञेयम् । एवं विधौ चन्द्रे सार्गले सति मङ्गलं विवाहादिशुभकार्यं गलति नश्यति । लक्ष्मी.

[1]त्यक्त्वा गतैष्यस्य परे तु हेतु-
मुज्झन्ति नक्षत्रमशेषमेव ।
एकार्गलस्यैव हि सा च भङ्गी
संध्यागतं यद्गलहस्तयन्ति ॥

अथार्गलायामन्याचार्यमतं कथयति– त्यक्त्वेति । परे श्रीपत्याद्याचार्यास्तु गतैष्यस्य हेतुं त्यक्त्वा अशेषं समस्तं एव नक्षत्रं उज्झन्ति त्यजन्ति, हि यस्मात् ते संध्यागतं संध्योदितं सूर्याच्चतुर्दशं नक्षत्रं यत् यद्वत् समस्तमेव गलहस्तयन्ति त्यजन्ति सैव एकार्गलस्यापि भङ्गी रचनायुक्तिः । यद्वत् संध्योदितं सूर्येण चरणविद्धमपि समस्तमेव नक्षत्रं त्यजन्ति तद्वदेवैकार्गलगतमपि समस्तमेव त्यजन्तीत्यर्थः । लक्ष्मी.

[2]एकार्गलः साभिजितीन्दुतोऽर्कः
समेऽस्ति योगेष्वशुभाह्वयेषु ।

अशुभाह्वयेषु वैधृत्यादिषु योगेषु इन्दुतः चन्द्रनक्षत्रात् अर्कः सूर्यः साभिजिति समे समसंख्यनक्षत्रे अस्ति चेत् तदा एकार्गलः स्यात् । लक्ष्मी.

मुहूर्तचिन्तामणिः

[3]व्याघातगण्डव्यतिपातपूर्वे
शूलान्त्यवज्रे परिघातिगण्डे ।
एकार्गलाख्यो ह्यभिजित्समेतो
दोषः शशी चेद्विषमर्क्षगोऽर्कात् ॥

खार्जूरदोषमाह । अन्त्यो वैधृतिः । अन्ये प्रसिद्धाः । यस्मिन् दिने व्याघातादिके विरुद्धे दुष्टयोगे सति अर्कात् अर्कनक्षत्रात् शशी चन्द्रः अभिजित्समेतो विषमे विषमसंख्याके ऋक्षे नक्षत्रे स्यात्तदा खार्जूरचक्रोत्पन्नः एकार्गलाख्यो दोषः स्यात् । यदा समे स्यात्तदा न दोष इत्यर्थः । नारदस्तु अभिजिद्वर्जितं चक्रमाह । तत्र त्रिविक्रमकेशवार्कवाक्ययोः समूलत्वस्य शिष्टसंमतत्वान्नारदादिवाक्यैः सह विकल्पः । ततोऽनयोः पक्ष-

---

(१) विसौ. २३.

(२) विवृ. १।१४ ; विसौ. २३–२४.

(३) विवृ. १।१५ ; विसौ. २४.

(१) विवृ. १।१६.

(२) विवृ. १७।४.

(३) मुचि. ६।६२.

योर्यथादेशाचाराद्यवस्थेति युक्तं प्रतीमः ।

पीटी.

—

१२ वारदोषः

वसिष्ठः

[1]यामार्धं यमघण्टकश्च कुलिक-
श्चेत्येव वारोद्भवा
दोषा लग्नतदंशसौम्यखचर-
प्रोद्भूतसर्वान् गुणान् ।
निघ्नन्त्येव यथा शरीरमखिलं
दोषास्त्रयः प्रोत्कटा-
श्चान्योऽन्या गुणसंचयानपि महा-
यामार्धतुल्याः पृथक् ॥

[2]निधनं प्रहारार्धे तु निःस्वत्वं यमघण्टके ।
कुलिके सर्वनाशः स्याद्रात्रावेते न दोषदाः ॥

[3]कुलिके निधनं विद्याद्यमघण्टेऽर्थनाशनम् ।
यामार्धे कार्यनाशश्च प्रोक्तो यामार्धसंख्यया ॥

[4]निशासु वारप्रभवा हि दोषा-
स्त्याज्याः सदा कौङ्कणसंज्ञदेशे ॥

नारदः

[5]निन्दिता वारदोषा ये सूर्यवारादिषु क्रमात् ।
अपि सर्वगुणोपेतास्ते वर्ज्याः सर्वमङ्गले ॥

---

(१) वसं. ३२।७६ ; विसौ. २३ प्रथमे पादे (यामार्धो यमघण्टकः कुलिक इत्येते च वारोद्भवाः) तदंश (नवांश) दोषास्त्रयः (दोषत्रयं) चान्योऽन्या (अन्योन्यं).

(२) वसं. ३२।७७ ; प्रपा. ३३४ नाशः (दोषः) बृहस्पतिः ; विसौ. २३ ; संप्र. ७९१ बृहस्पतिः .

(३) विसौ. २३ ; संप्र. ७९१.

(४) प्रपा. ३३४ ; संप्र. ७९१ कौङ्कण (टङ्कण).

(५) ज्योना. २७।६४ पूर्वार्धे (वारमध्ये तु ये दोषाः सूर्यवारादि तु क्रमात् ।) ; प्रपा. ३३४ सर्वमङ्गले (शुभमङ्गले) ; संप्र. ७९१ निन्दिता (न हिता) ; संग. २४१ संप्रवत् .

[1]आद्यः षष्ठो द्वितीयोऽस्मात्तस्मात्षष्ठस्तृतीयकः ।
षष्ठः षष्ठश्चेतरेषां कालहोराधिपाः स्मृताः ।
सार्धनाडीद्वयेनैव दिवारात्रौ यथाक्रमात् ॥

नारदो वारदोषं कालहोराविभागेनाह—आद्य इति ।
विसौ. २३

बृहस्पतिः

[2]वारेशे सबले वाऽपि बलाढ्ये लग्नगे शुभे ।
कुलिकोदयदोषस्तु विनश्यति न संशयः ॥
वाराधीशे बलोपेते विधौ वा बलसंयुते ।
अर्धप्रहरसंभूतो दोषो वै नात्र विद्यते ॥
शुभे केन्द्रगते चन्द्रे शुभांशे वा शुभेक्षिते ।
लग्नगे सबले वाऽपि कुलिकस्तु विलीयते ॥
अर्धप्रहरपूर्वार्धं मध्यं तु यमघण्टके ।
कुलिकान्त्यघटीं त्यक्त्वा शेषेषु शुभमाचरेत् ॥

गर्गः

[3]तत्र निन्दितवारो यो वारदोषः स उच्यते ।
वारदोषो वरं हन्ति मार्जारो मूषकं यथा ॥
स्थूले शुभेऽपि सूक्ष्मः स्या-
दशुभस्त्याज्य एव सः ।
सूक्ष्मे शुभेऽपि स्थूलश्चे-
दशुभस्त्याज्य एव सः ।
तस्माद्वारौ स्थूलसूक्ष्मौ शुभौ ग्राह्यौ विजानता ॥
[4]विन्ध्यस्योत्तरकूले तु यावदा तुहिनाचलम् ।
यमघण्टकदोषोऽस्ति नान्यदेशेषु विद्यते ॥
मत्स्याङ्गमगधान्ध्रेषु यमघण्टस्तु दोषकृत् ।
काश्मीरे कुलिकं दुष्टमर्धयामस्तु सर्वतः ॥
[5]क्रूरवारे क्रूरहोरा न शस्ता इति मङ्गले ।
नातिदुष्टा शुभे वारे रात्रौ स्वल्पफला मता ॥

---

(१) ज्योना. ५।१८–१९ ; विसौ. २३.

(२) ज्योनि. ७५; संग. २४३ कोदय (को दिन) चिन्तामणिटीकायामपि इत्युक्तम् .

(३) विसौ. २३.

(४) संग. २४२.

(५) ज्योनि. ७७.

श्रीपतिः

[1]अहनि निशि गजांशः स्वो दिनेशादिकानां
भवति तु गुरुभौमज्ञार्किकाले क्रमेण ।
प्रभवति यमघण्टः कण्टकः कालवेला
कुलिक इति विरुद्धस्तत्परार्धं निषिद्धम् ॥

वैद्यनाथः

[2]न लग्नं सचतुर्वर्गं दृश्यते कालहोरया ।
अपि षड्वर्गसंशुद्धं कुलिकेन विहन्यते ॥

महेश्वरः

[3]मार्तण्डोदयतः स्मृता दिनपते-
र्यामार्धनाथा ग्रहा
मार्तण्डात्मजभोग उत्तरलव-
स्तज्ज्ञैः शुभे कर्मणि ।
त्याज्योऽसौ कुलिकोऽथ सूर्यदिवसा-
दन्यैश्च शक्रार्कदि-
ग्वस्वङ्गाब्धियमैः स्मृताः कुरहितैः
रात्रौ तु तिथ्यंशकैः ॥

संग्रहः (संग्रहकारः)

[4]अहःप्रमाणं वसुधा विभज्य
तद्वारपस्य प्रथमान्त्यभागौ ।
शेषाः षडंशाः क्रमशोऽपि नेयाः
शनेस्तु भागं कुलिकं वदन्ति ॥
[5]शन्यंशः कुलिको ज्ञेयो गुर्वंशो यमघण्टकः ।
अर्धप्रहरः सौम्यांशो ह्यर्कांशः कालसंज्ञकः ॥

अस्यार्थः– वारस्य अहःप्रमाणं अष्टधा विभजेत् । तत्र प्रथमान्त्यभागौ वाराधिपस्य अंशौ । शेषाः क्रमेण तत्तद्ग्रहांशा भवन्ति । यः शन्यंशः स कुलिको भवति । यो बृहस्पत्यंशः स यमघण्टको भवति । यः सौम्यांशः सोऽर्धप्रहरसंज्ञकः । यस्त्वादित्यांशः स कालसंज्ञको भवति ।
प्रपा. ३३४

---

(१) ज्योनि. ७५.

(२) ज्योनि. ७७.

(३) ज्योनि. ७५.

(४) प्रपा. ३३४; संप्र. ७९१ तद्वारपस्य प्रथमान्त्यभागौ (तद्वारगः स्यात्प्रथमोऽन्त्यभागः) भागं कुलिकं (भागाः कुलिकाः) .

(५) प्रपा. ३३४ ; संप्र. ७९१.

[1]अर्धप्रहरकादौ तु मध्ये तु यमघण्टके ।
कुलिकेऽन्त्ये विवर्ज्याः स्यु-
स्तिस्रो द्वे एकनाडिका ॥

दिवाऽपि त्याज्यकालप्रमाणमाह संग्रहकारः– अर्धप्रहरकादाविति ।
प्रपा. ३३४

चूडारत्ने

[2]वेदाद्रिद्विशराष्टाग्निरसा यामार्धकाः क्रमात् ।
आदित्यादौ शुभे त्याज्या
दिवैव न तु निश्यपि ॥

दीपके

[3]दशेन्द्रौ रवौ नागसूर्यौ हिमांशौ
दर्शतू कुजे वेदनागौ च सौम्ये ।
गुरौ व्यङ्गभूपा भृगौ वेदशक्रौ
नृपार्काश्विनो मन्दवारे च कालः ॥
एतेऽपि सत्कर्मणि वर्जनीया
दिवा निशायामपि षोडशांशाः ।
नृपांशकं पञ्चदशांशकं वा
नान्यो गुणः कश्चिदपाकरोति ॥

रत्नकोशे

[4]ये द्युवारास्ते नागा
दिवा यथोक्तास्तथैव ते रात्रौ ।
कालः कुलिको ज्ञेयः सरोजशङ्खोक्तवेलायाम् ॥
छाया घटीचतुर्भागो नाड्यर्धमुदयः स्मृतः ।
वेला नाडीत्रिभागस्तु शेषः कालः प्रकीर्तितः ॥
छायोदयस्तु वेला कालश्चेति प्रकीर्तितो मुनिभिः ।

---

(१) प्रपा. ३३४ मध्ये तु (मध्यमे) ; संप्र. ७९२.

(२) ज्योनि. ७५.

(३) ज्योनि. ७५.

(४) ज्योनि. ७५.

कुलिकश्चतुरङ्गोऽयं ज्ञेयः स्वयशोर्थिना विदुषा ॥
महतीं पीडां क्लेशं
मृत्युसमामापदं तथा मृत्युम् ।
कुलिकः करोति नियतं
चतुर्विधोऽयं यथोद्दिष्टः ॥

संहिताप्रदीपे

[1]यथा दिवार्धप्रहरा न शस्ता-
स्तथैव रात्रावपि केचिदूचुः ।
व्येको निशायां शुभदोऽथ वर्ज्यो
दिवार्धयामस्तु मतं बहूनाम् ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[2]सूर्यादिवारे तिथयो भवन्ति
मघा विशाखा शिवमूलवह्नि ।
ब्राह्मं करोऽर्काद्यमघण्टकाश्च
शुभे विवर्ज्या गमने त्ववश्यम् ॥

अथ यमघण्टः । मघा, विशाखा, शिवः आर्द्रा, मूलम्, वह्निः कृत्तिका । समाहारद्वन्द्वः । ब्राह्मं रोहिणी, करो हस्तः । एतानि नक्षत्राणि अर्कात् सूर्यादिवारेषु यमघण्टाः स्युः । यथा रवौ मघा यमघण्टः । सोमे विशाखा । भौमे आर्द्रा । बुधे मूलम् । गुरौ कृत्तिका । शुक्रे रोहिणी । शनौ हस्तः ।

अत्र पाठान्तरम्– ' सूर्यादिवारे तिथयो हि पित्र्य-द्वीशेशमूलाग्निविरिञ्चिहस्ताः । भवन्ति सूर्याद्यमघण्टकाश्च शुभे विवर्ज्या गमने त्ववश्यम् ॥ ' इति । अयं पाठः साधीयान् । प्राक्पाठे हि कतिचिन्नक्षत्राणि पूर्वार्धे द्वे तूत्तरार्धे इत्यसामञ्जस्यात् । एते दग्धादियोगाः शुभे शुभकार्ये विवर्ज्याः त्याज्याः । तुर्विशेषे । गमने यात्रायां तु अवश्यं वर्ज्याः । पीटी.

[3]कुलिकः कालवेला च यमघण्टश्च कण्टकाः ।
वाराद्द्विघ्ने क्रमान्मन्दे
बुधे जीवे कुजे क्षणः ॥

(१) ज्योनि. ७५.
(२) मुचि. १।९. टीकायां पाठान्तरमपि द्रष्टव्यम् ।
(३) मुचि. १।३७ ; संग. २४२ चिन्तामणौ.

अथ कुलिककालवेलायमघण्टकण्टकदोषानाह–कुलिक इति । वारात् वर्तमानवारात् मन्दे शनैश्चरे गणिते सति योऽङ्को भवेत्तस्मिन् द्विगुणे योऽङ्कस्तत्संख्यः क्षणो मुहूर्तः कुलिको भवति । एवं वर्तमानवारात् बुधे जीवे कुजे गणिते ततो द्विगुणिते सति योऽङ्कः स क्रमात् कालवेलायमघण्टकण्टकसंज्ञकाः दुष्टमुहूर्ताः स्युः । यथा रवितः शनिः सप्तसंख्याकः स द्विगुणश्चतुर्दश जाताः । अतस्तत्संख्याको मुहूर्तः कुलिकसंज्ञो रविवारे भवति । एवं रवावष्टमो मुहूर्तः कालवेला, तथा रवौ दशमो मुहूर्तो यमघण्टः, तथा रवौ षष्ठो मुहूर्तः कण्टकसंज्ञ इत्यर्थः । एवं सोमवारादावपि कुलिककालवेलायमघण्टकण्टकाः स्युरित्यर्थः । पीटी.

[1]वारस्त्रिघ्नोऽष्टभिस्तष्टः सैकः स्यादर्धयामकः ॥

वारः इष्टो वारस्त्रिघ्नः सैकः अष्टभिस्तष्टः शेषितो योऽङ्कः सोऽर्धयामाख्यो दोषः स्यात् । पीटी.

शक्रार्कदिग्वसुरसाब्ध्यश्विनः कुलिका रवेः ।
रात्रौ निरेकास्तिथ्यंशाः
शनौ चान्त्योऽपि निन्दिताः ॥

वारदोषभेदं कुलिकमाह– शक्रेति । रवेरिति ल्यब्लोपे पञ्चमी । रविमारभ्य सर्ववारेषु क्रमादुक्तसंख्यास्तिथ्यंशा मुहूर्ताः कुलिकाः स्युः । यथा दिवसे रवौ १४, सोमे १२, भौमे १०, बुधे ८, गुरौ ६, शुक्रे ४, शनौ २ । रात्रावेते निरेकाः कार्याः । यथा रवौ १३, सोमे ११, भौमे ९, बुधे ७, गुरौ ५, शुक्रे ३, शनौ १ । शनौ त्वन्त्योऽपि रात्रेः पञ्चदशोऽपि मुहूर्तः कुलिकः । एते कुलिका निन्दिताः । पीटी.

मुहूर्तसर्वस्वे

[2]अर्कवारे चतुर्थश्च सोमे सप्तमितस्तथा ।
द्वितीयो भौमवारे तु बुधवारे तु पञ्चमः ॥
अष्टमो गुरुवारे स्यात्तृतीयः शुक्रवासरे ।
शनौ षष्ठो ह्यर्धयामः
शुभे त्याज्यो मनीषिभिः ॥

(१) मुचि. ६।६४–६५.
(२) संग. २४१–२४२.

प्रहरस्य चतुर्थांशं रविवारे चतुर्दशम् ।
सोमे तु द्वादशं भौमे दशमं च बुधेऽष्टमम् ॥
षष्ठार्कं वेदनवममेकनेत्रं रवेर्दिनात् ॥
दुर्मुहूर्तं दिवा रात्रावष्टमं भृगुसोमयोः ।
भौमवारे सप्तमं च सर्वकार्ये विलोकयेत् ॥

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

[1]पापग्रहोऽपि वारेशो लग्नत्र्यायारिवित्तगः ।
स्ववारकथितं दोषं न शुभोपरि यच्छति ॥

[2]पापग्रहोऽपि वारेशो
लग्नाद्दुश्चिक्यगः शुभान् ।
दद्यात्ताराजितो वक्री शुभकर्माणि वृत्रहन् ॥

दुश्चिक्यं तृतीयस्थानम् । संप्र. ७९८

[3]सौम्यग्रहेऽथ वारेशे बलाढ्ये लग्नगेऽथवा ।
कुलिकोदयदोषोऽत्र नास्तीति श्रुतिचोदितम् ॥

[4]शुभांशे शुभकार्यस्थोऽशुभः केन्द्रे शुभेक्षितः ।
लग्नादुपचये चन्द्रो यमघण्टकनाशनः ॥

[5]त्रिकोणे कण्टके वाऽपि शुभस्तिष्ठेद्बलान्वितः ।
यमघण्टकदोषोऽपि नात्र स्याच्चन्द्रलग्नयोः ॥
शुभकर्मगते चन्द्रे शुभांशे शुभवीक्षिते ।
यमघण्टकसंभूतो दोषो नैवात्र विद्यते ॥

—

(१) प्रपा. ३३७ लग्नत्र्याया (लग्नान्त्याया) शुभोपरि यच्छति (शुभो वा प्रयच्छति) ; संप्र. ७९८.
(२) प्रपा. ३३७ उत्तरार्धे (दद्यात्पराजितो वज्री शुभकर्माणि वृत्रहन् ।) ; संप्र. ७९८ शुभान् (शुभात्).
(३) प्रपा. ३३७ ; संप्र. ७९८.
(४) प्रपा. ३३७ स्थोऽशुभः केन्द्रे (स्थः शुभकेन्द्रे) ; संप्र. ७९८ घण्टक (कण्टक).
(५) प्रपा. ३३७.

१३ विषघटीदोषः

वसिष्ठः

[1]खाक्षा (५०) जिना (२४) व्योमगुणाः (३०) खवेदाः (४०)
इन्द्राः (१४) कुदस्राः (२१) खगुणा (३०) नखाश्च (२०) ।
दन्ताः (३२) खरामाः (३०) खयमाः (२०) पुराणाः (१८)
क्ष्माबाहवो (२१) विंशतिरब्धिचन्द्राः (२० १४) ॥

[2]इन्द्रास्तु (१४) काष्ठा (१०) मनवः (१४) षडक्षा (५६)
वेदाश्विनो (२४) व्योमभुजा (२०) दशाऽऽशाः (१० १०) ।
नागेन्दवो (१८) भूपतयो (१६)ऽब्धिदस्रा (२४)
व्योमाग्नयो (३०) दस्रमुखर्क्षकाणाम् ॥

[3]आभ्यः परस्ताद्विषनाडिकाख्या-
स्त्याज्याश्चतस्रः खलु शोभनेषु ।
विषाख्यनाडीषु कृतं शुभं यद्
विनाशमायात्यचिराच्च सर्वम् ॥

[4]कुर्वन्ति नाशं विषनाडिकास्ता
लग्नाश्रितानंशगुणान् विशेषान् ।
जन्तून् यथा कुष्ठभगन्दरार्श-
व्याघातशूलक्षयवातरोगाः ॥

कुर्वन्त्युद्वाहितां कन्यां विधवां वत्सरत्रयात् ।
अन्यस्मिन्मङ्गले ताश्च निधनं वाऽथ निर्धनम् ॥

(१) वसं. ३२।७८ ; विसौ. २५ व्योमगुणाः (बिन्दुगुणाः) इन्द्राः (शक्राः) खयमाः (करजाः) .
(२) वसं. ३२।७९ ; विसौ. २५ वेदाश्विनो (वेदाक्षिणी).
(३) वसं. ३२।८० ; विसौ. २५ शोभनेषु (मङ्गलेषु) चिराच्च (चिरेण).
(४) वसं. ३२।८१–८२ ; विसौ. २५ रार्शव्याघात (राश्मर्याध्मान) .

नारदः

[1]खमार्गणा वेदपक्षाः खरामा व्योमसागराः ।
अब्धिचन्द्रा रूपदस्राः खरामा व्योमबाहवः ॥

[2]द्विरामाः खाग्नयः शून्यदस्राः कुञ्जरभूमयः ।
रूपपक्षा व्योमदस्रा वेदचन्द्राश्चतुर्दश ॥
शून्यचन्द्रा वेदचन्द्राः षडक्षा वेदबाहवः ।
शून्यदस्राः शून्यचन्द्राः शून्यचन्द्रा गजेन्दवः ॥

[3]तर्कचन्द्रा वेदपक्षाः खरामाश्चाश्विभात्क्रमात् ।
आभ्यः पराः स्युश्चतस्रो नाडिका विषसंज्ञिताः ।
विवाहादिषु कार्येषु वर्ज्यास्ता विषनाडिकाः ॥

[5]ऋक्षाद्यन्तघटीमितं विषमानेन ताडितः ।
षष्टिभिर्हरते लब्धं पूर्वऋक्षेण योजयेत् ॥

---

(१) ज्योना. २७।५७–५८ पृ. ५५ व्योमसागराः (शून्यसागराः) अब्धि (वार्धि); प्रपा. ३३३ अब्धि (वार्धि); संप्र. ७८९; ज्योनि. ७४ प्रपावत्; संग. २३३; कृभ. ८५९ (=) प्रपावत्.

(२) ज्योना. २७।५८–५९ पृ. ५५; प्रपा. ३३३; संप्र. ७९०; ज्योनि. ७४; संग. २३३; कृभ. ८५९ (=).

(३) ज्योना. २७।५९–६० पृ. ५५ षडक्षा (षट्-पञ्चा); प्रपा. ३३३ षडक्षा वेदबाहवः (षट्पञ्चाशत्त्रयी-कराः); संप्र. ७९० शून्यचन्द्रा गजे (पूर्णचन्द्रा गजे); ज्योनि. ७४ संप्रवत्; संग. २३३ संप्रवत्; कृभ. ८५९ (=) संप्रवत्.

(४) ज्योना. २७।६०–६१ पृ. ५५ संज्ञिताः (संज्ञिकाः); प्रपा. ३३३ द्वितीयार्धे (एभ्यः पराश्चतस्रः स्युर्नाडिका विषसंज्ञिताः ।) वर्ज्यास्ता विषनाडिकाः (विषनाडी-र्विवर्जयेत्); संप्र. ७९० चतस्रो नाडिका (घटिकाश्चतस्रो) वर्ज्यास्ता विषनाडिकाः (विषनाडीश्च वर्जयेत्); ज्योनि. ७४ वर्ज्यास्ता विषनाडिकाः (विषनाडीस्तु वर्जयेत्) द्वितीयार्धं संप्रवत्; संग. २३३ द्वितीयार्धे (आभ्यः पराः स्युर्घटिका-श्चतस्रो विषसंज्ञिकाः ।) तृतीयार्धं नास्ति; कृभ. ८५९ (=) श्विभात्क (श्विनीक) द्वितीयार्धे (एभ्यः पराः स्युर्घटिकाश्चतस्रो विषसंज्ञिताः ।).

(५) ज्योना. २७।६२ पृ. ५५.

बृहस्पतिः

[1]चन्द्रो विषघटीदोषं हन्ति केन्द्रत्रिकोणगः ।
लग्नं विना शुभैर्दृष्टः केन्द्रे वा लग्नपस्तथा ॥

दैवज्ञमनोहरे

[2]तिथीषुनागाद्रिगिरीषुवारिधि-
१५ ५ ८ ७ ७ ५ ४
गजाद्रिदिक्पावकविश्ववासवाः ।
८ ७ १० ३ १३ १४
मुनीभसंख्या प्रथमातिथेः क्रमात्
७ ८
परं विषं स्याद्घटिकाचतुष्टयम् ॥
[3]नखा द्वयं द्वादश दिक् च शैला
२० २ १२ १० ७
बाणाश्च तत्त्वानि यथाक्रमेण ।
५ २५
सूर्यादिवारेषु परं चतस्रो
नाड्यो विषं स्यात्खलु वर्जनीयम् ॥
[4]विवाहादिषु कार्येषु विषनाडीश्च वर्जयेत् ।
केन्द्रे कोणेऽङ्गहीने चेदिन्दुर्विषविनाशकृत् ॥

फलप्रदीपे

[5]यात्राविवाहादिषु मङ्गलेषु
सर्वेषु नूनं विषनाडिकाश्च ।
कुर्वन्ति कर्तुर्मरणं हि शीघ्रं
कृतप्रमाणायुष एव धात्रा ॥

---

(१) ज्योनि. ७४.

(२) ज्योनि. ७४ (=) गिरीषु (गिरीश) विश्ववासवाः (दिक् च भास्कराः) विषं स्यात् (विषाख्यं); संग. २३४ मुनीभसंख्या (मुनिर्भसंख्या); कृभ. ८५८ (=) गिरीषु (गिरीश) वारिधि (वारिधिः) विश्ववासवाः (दिक् च भास्करः) विषं स्यात् (विषाख्यं).

(३) ज्योनि. ७४ (=) नखा द्वयं द्वादश (विंशच्चतु-र्द्वादश) उत्तरार्धे (सूर्यादिवारेषु भवत्यनन्तरं नाड्यो विषाख्यं घटिकाचतुष्टयम् ।); संग. २३४; कृभ. ८५९ (=) बाणाश्च (बाणश्च) शेषं ज्योनिवत्.

(४) संग. २३४.

(५) ज्योनि. ७४.

विषघटिकोक्तध्रुवका
नक्षत्रगतैष्ययोगसंगुणिताः ।
खरसहृता स्पष्टाः स्यु-
स्ताभ्यो घटिकाचतुष्टयं च तथा ॥

अन्यथा पञ्चपञ्चाशद्धोगपक्षे मूलस्य विषघटिकाभाव एव । ज्योनि. ७४

विषनाड्युत्थितं दोषं हन्ति सौम्यर्क्षगः शशी ।
मित्रदृष्टोऽथ वा स्वीयवर्गस्थो लग्नगोऽपि वा ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[1]खरामतोऽन्त्यादितिवह्निपित्र्यभे
३०
खवेदतः के रदतश्च सार्पभे ।
४० ३२
खबाणतोऽश्वे धृतितोऽर्यमाम्बुपे
५० १४
कृतेर्भगत्वाष्ट्रभविश्वजीवभे ॥
२०
मनोर्द्विदैवानिलसौम्यशाक्रभे
१४
कुपक्षतः शैवकरेऽष्टितोऽजभे ।
२१ १६
युगाश्वितो बुध्न्यभतोययाम्यभे
२४
खचन्द्रतो मित्रभवासवश्रुतौ ॥
१०
मूलेऽङ्गबाणाद्विषनाडिकाः कृता
५६ ४
वर्ज्याः शुभेऽथो विषनाडिका ध्रुवाः ।
निघ्ना भभोगेन खतर्कभाजिताः
६०
स्फुटा भवेयुर्विषनाडिकास्तथा ॥

विषघटीदोषमाह । रेवतीपुनर्वसुकृत्तिकामघानक्षत्रेषु खरामतः त्रिंशद्घटिकोत्तरं कृताश्चतस्रो घटिका विषना-डिकाः शुभे कार्ये वर्ज्याः स्युरिति तृतीयश्लोकेनान्वयः । एवं सर्वत्र व्याख्येयम् । के रोहिण्याम् । कृतेर्विंशतेः । अजभे पूर्वाभाद्रपदायाम् । अन्यानि पदानि स्पष्टानि । तदेवं षष्टिघटीरूपे नक्षत्रभोगे ध्रुवकाश्चतस्रो विष-नाडिकाश्च प्रोक्ताः ।

न्यूनाधिकत्वे तु स्पष्टीकरणमुच्यते- अथो इति ; विषनाडीनां ध्रुवाः खरामत इत्येवमादयो नक्षत्रभोगे-नेष्टेन निघ्नाः खतर्कैः षष्ट्या भाजितास्ततो विषनाडिका ध्रुवाः स्पष्टा भवेयुरित्यर्थः । अत्रोपपत्तिस्त्रैराशिकेन । यदि घटीषष्ट्यात्मकभभोगेन इमे ध्रुवका इमाश्चतस्रो विषनाडिकाश्च लभ्यन्ते, तदेष्टभभोगेन किमिति ? तत्र ध्रुवा विषनाडिकाश्चेष्टभभोगेन गुण्याः षष्ट्या भाज्या इति फलितम् । पीटी.

---

(१) मुचि. ६।४९–५१.

१४ अष्टमलग्नदोषः

वसिष्ठः

[1]यस्याष्टलग्ने तदधीश्वरे वा
राशौ तदीशेऽथ विलग्नगे वा ।
स मृत्युमाप्नोति तदा मनोज-
स्त्रिनेत्रभालाम्बकवह्निनेव ॥

अष्टलग्ने इत्यत्र वृत्त्यन्तर्गतोऽष्टशब्दः पूरणप्रत्यया-न्तार्थपरः । यथा 'अमलकमलराशेस्त्र्यंशपञ्चांशषष्ठैः' इत्यत्र त्रिपञ्चशब्दौ तृतीयपञ्चमपरौ । तथा चाष्टमे लग्ने, अर्थाज्जन्मलग्नत एव, (तस्मिन् ?) तदीशे वा विलग्नगे अर्थात् विवाहलग्नगते मृत्युः स्यात् । अथ वा राशौ अष्टमराशौ जन्मराश्यपेक्षया, तदीशे वा लग्नगते मृत्युः स्यात् । वृत्त्यन्तर्गतस्याप्यष्टशब्दस्य यथाकथंचि-दनुषङ्गमाश्रित्य व्याख्येयम् । विसौ. २६

[2]द्वादशं भवति जन्मलग्नतो
लग्नमर्थहरमत्र योषिताम् ।
अष्टमं पुनरतोऽपि मृत्यवे
राशितोऽपि फलमेतदेव च ॥

---

(१) वसं. ३२।८३; प्रपा. ३३३ तदीशेऽथ (तदीशे च) तदा (यथा); विसौ. २६ प्रपावत्; ज्योनि. ७३ तदीशेऽथ (तदंशेऽथ).

(२) वसं. ३२।८४; विसौ. २६.

। जन्मोदयराश्यपेक्षया द्वादशमपि लग्नं दोषकरमित्यपि वसिष्ठ एवाऽऽह– द्वादशमिति। अत्र पूर्वश्लोकेनैव गतार्थत्वात् पुनरष्टमलग्नस्य दोषकथनं अष्टमेशाष्टमस्थग्रहसंयोगजनितदोषापेक्षया अष्टमौ लग्नराशी सर्वथा दुष्टफलाविति दूषितम् । विसौ. २६

[1]जन्मोदयर्क्षान्निधने विलग्ने
तदीश्वरेणोपगतेऽथवा स्यात् ।
कृतो विवाहो भयमृत्युकारी
त्रातुं विधाताऽपि न तां समर्थः ॥

[2]त्याज्यं तयोर्नैधनभं विलग्नं
तदंशकं वाऽथ तदीश्वरं च ।
तस्मात्स्वजन्मर्क्षनवांशयोश्च
लग्नांशकौ नैधनगौ विवर्ज्यौ ॥

[3]जन्मेशाष्टमलग्नेशौ मिथो मित्रे व्यवस्थितौ ।
जन्मराश्यष्टमर्क्षोत्थदोषो नश्यति भावतः ॥

[4]जन्मेशाष्टमलग्नेशौ मिथो मित्रे यदा खगौ ।
लग्नेशो वाऽष्टमेशः स्यात्तदा दोषो न विद्यते ॥

नारदः

[5]दम्पत्योरष्टमं लग्नमष्टमो राशिरेव वा ।
यदि लग्नगतः सोऽपि दम्पत्योर्मरणप्रदः ॥

---

(१) वसं. ३२।८५ ; प्रपा. ३३३ तां (तं) ; विसौ. २५ ; ज्योनि. ७३ दयर्क्षान्निधने (दयर्क्षे निधनं) णोपगते (णापगते) तां (तान्).

(२) वसं. ३२।८६ ; विसौ. २५ तदीश्वरं च (तदंशकं वा); ज्योनि. ७३ लग्नांशकौ नैधनगौ विवर्ज्यौ (लग्नांशको नैधनगो विवर्ज्यः ।) उत्त.

(३) वसं. ३२।८७ ; विसौ. २७ (जन्मराश्यष्टमर्क्षोत्था दोषा नश्यन्ति भावतः ।) उत्त. ; ज्योनि. ७३ मर्क्षोत्थ (मस्थोत्थ) भावतः (भावजः). कश्यपबृहस्पत्योरपि विद्यते एतत्सदृशः श्लोकः ।

(४) विसौ. २५.

(५) ज्योना. २७।५३-५४ पृ. ५४ अष्टमो (त्वष्टमो) वा (च) ; प्रपा. ३३३ ; विसौ. २५ वा (च) गतः सोऽपि (गतस्थोऽपि) ; संप्र. ७८९ ; संग. २४३ वा (च).

[1]स राशिः शुभयुक्तोऽपि लग्नं वा शुभसंयुतम् ।
लग्नं विवर्जयेद्यत्नात्तदंशांश्च तदीश्वरान् ॥

बृहस्पतिः

[2]जन्मेशाष्टमलग्नेशौ मिथो मित्रे व्यवस्थितौ ।
जन्मराश्यष्टमर्क्षोत्थदोषो नश्यति भावतः ॥

[3]चतुर्थं द्वादशं लग्नं शस्तं यदि गुणान्वितम् ।
अष्टमं तु न कर्तव्यं यदि सर्वगुणान्वितम् ॥
अयं निषेधो जन्मेशरन्ध्रपौ वैरिणौ यदा ।
परस्परं ततो (? यदा) मित्रे तदा दुष्टफलं न हि ॥

पराशरः

[4]संत्यजेन्नैधनं लग्नं दम्पत्योर्जन्मराशितः ।
तदीश्वरोऽपि यत्रास्ते तं राशिं वर्जयेद्बुधः ॥
जन्मराश्यंशतो वाऽपि जन्मलग्नांशतोऽपि वा ।
अष्टमौ राशिलग्नांशौ त्याज्यौ शुभफलेप्सुभिः ॥
जन्मलग्नादितो जन्मराशेर्वा द्वादशं त्यजेत् ॥

कश्यपः

[5]जन्मेशाष्टमलग्नेशौ मिथो मित्रे व्यवस्थितौ ।
जन्मराश्यष्टमर्क्षोत्थदोषो नश्यति भावतः ॥

महेश्वरः

[6]जन्मर्क्षादुदयाच्च लग्नभवनं स्यादष्टमं मृत्यवे ॥

---

(१) ज्योना. २७।५४-५५ पृ. ५४ तदंशांश्च तदीश्वरान् (तदंशाश्च तदीश्वराः) ; प्रपा. ३३३ (स्वराशिग्रहयुक्तं तु लग्नं वा शुभसंयुतम् । लग्नं विवर्जयेद्यत्नादंशान्तं तत्तदीश्वरात् ॥) ; विसौ. २५ संयुतम् (वीक्षितम्) ; संप्र. ७८९ युक्तोऽपि (संयुक्तो) ; संग. २४३ संप्रवत्.

(२) प्रपा. ३३३ ; संप्र. ७८९ कश्यपबृहस्पती ; संग. २४४ त्थदोषो (त्थो दोषो) कश्यपबृहस्पती.

(३) ज्योनि. ७४.

(४) विसौ. २५.

(५) संप्र. ७८९ कश्यपबृहस्पती ; संग. २४४ त्थदोषो (त्थो दोषो) कश्यपबृहस्पती.

(६) विसौ. २५.

कालदीपे

[1]कर्तुः षष्ठं त्यजेल्लग्नं क्षौरोद्वाहगतीर्विना ।
मृतिं व्ययं च सर्वत्र एकमित्राधिपाद्दते ॥

शाकल्यसंहितायाम्

[2]शान्तिकं पौष्टिकं विद्यादानभोजनपूर्वकम् ।
जीवितेच्छुर्न कुर्वीत जातु लग्नेऽष्टमे स्वभात् ॥

विवाहवृन्दावनम्

[3]जननलग्नभयोर्मृतिशासितु-
र्मृतिगतस्य च राशिनवांशकाः ।
तनुगता यदि तत्तनुते वधू-
रतिलका तिलकाय जलाञ्जलिम् ॥

जननलग्नभयोः जन्मलग्नजन्मराशिभ्यां मृतिशासितुः अष्टमेशस्य, मृतिगतस्य अष्टमस्थानस्थितस्य च राशिनवांशकाः तनुगताः लग्नस्थिता यदि स्युः, तत् तदा वधूः अतिलका स्वामिरहिता सती तिलकाय स्वामिने जलाञ्जलिं तनुते विधवा भवतीत्यर्थः । लक्ष्मी.

[4]व्यलिवृषं जननर्क्षविलग्नयो-
र्भवनमष्टममभ्युदितं त्यजेत् ।
सितपुलस्तिमतेन तदीशता
तनुसमेति समेति न दूषणम् ॥

अथाष्टमलग्नदोषं तत्परिहारं च कथयति– व्यलिवृषमिति । जननर्क्षविलग्नयोः जन्मराशिलग्नाभ्यां व्यलिवृषं वृषवृश्चिकभिन्नं अष्टमभवनं अभ्युदितं लग्नगतं त्यजेत् । यतः तदीशता तयोर्वृषवृश्चिकयोरीशता स्वामिता तनुसमा तत्स्वाम्येव लग्नस्यापि स्वामीत्यर्थः, इत्यस्मात् सितपुलस्तिमतेन दूषणं न समेति नागच्छति । लक्ष्मी.

---

(१) प्रपा. ३३३ ; संप्र. ७८९ दृते (दतः) ; संग. २४४ संप्रवत्.

(२) ज्योनि. ७३.

(३) विवृ. ४।१५ ; विसौ. २५.

(४) विवृ. ४।१६ ; विसौ. २५.

फलप्रदीपे

[1]त्यजन्ति वै नैधनभं तथैके
तदंशकं चोभयमेव चान्ये ।
तस्मात्स्वजन्मर्क्षविलग्नयोश्च
लग्नांशकौ नैधनगौ विवर्ज्यौ ॥

दोषविवेके

[2]अन्योन्यमित्रे यदि जन्मरन्ध्र-
राशीश्वरौ चेदपि चैकदेशः ।
जन्मर्क्षतो रन्ध्रविलग्नदोषो
नश्येत्तदा द्वादशतुर्यहोरा ॥

चूडामणौ

[3]लग्नं चा(? व्य)लिवृषं त्याज्य-
मष्टमं शुभकर्मसु ।
तत्राप्येकेशताऽस्त्येव ततः शस्तं न दोषकृत् ॥
न दोषोऽष्टमलग्नस्य यदि जन्मेशरन्ध्रपौ ।
सुहृदौ चेत्तदा कार्यं मङ्गलं मुनयो विदुः ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[4]जन्मलग्नभयोर्मृत्युराशौ नेष्टः करग्रहः ।
एकाधिपत्ये राशीशे मैत्रे वा नैव दोषकृत् ॥

अथाष्टमलग्नदोषं सापवादमाह– जन्मेति । जन्मलग्नजन्मराश्योः संबन्धिनि मृत्युराशावष्टमलग्ने करग्रहो नेष्टः । अथाष्टमलग्नदोषपरिहारमाह–एकेति । जन्मराशिजन्मलग्नयोरन्यतरस्य विवाहलग्नस्य च स्वाम्यैक्ये सति, यथा मेषवृश्चिकयोः, तथा तयोः राशीश्वरयोः मैत्रे, यथा सिंहमीनयोः । अत्र हि सूर्यगुर्वोरन्योन्यप्रीतिरस्ति । एतादृशविषये लग्नाष्टमदोषकृद्विवाहो न स्यात् । पीटी.

[5]मीनोक्षकर्कालिमृगस्त्रियोऽष्टमं
लग्नं यदा नाष्टमगेहदोषकृत् ।
अन्योन्यमित्रत्ववशेन सा वधू-
र्भवेत्सुतायुर्गृहसौख्यभागिनी ॥

---

(१) ज्योनि. ७३. (२) ज्योनि. ७३.

(३) ज्योनि. ७३-७४.

(४) मुचि. ६।४६.

(५) मुचि. ६।४७ ; संग. २४४ पू.

उक्षा वृषः । स्त्री कन्या । अन्ये प्रसिद्धाः । एते राशयो यद्यष्टमलग्नानि स्युः, यथा सिंहान्मीनः, तुलातो वृषः, धनुषः कर्कः, मेषात् वृश्चिकः, मिथुनात् मकरः, कुम्भात् कन्या अष्टमलग्नं, तदाऽष्टमगेहदोषकृन्न भवेत् । कुत इत्यत आह– अन्योन्येति । प्रागुक्तपरस्परप्रीतिवशेन । इदं चोपलक्षणं मेषवृश्चिकयोः तुलावृषभयोश्चैकाधिपत्यात् । एवं सति सा वधूः परिणीता कन्या सुतायुर्गृहसौख्यभागिनी स्यात् । पीटी.

[1]मृतिभवनांशो यदि च विलग्ने
तदधिपतिर्वा न शुभकरः स्यात् ।
व्ययभवनं वा भवति तदंश-
स्तदधिपतिर्वा कलहकरः स्यात् ॥

अथ अष्टमलग्नदोषप्रसङ्गात् जन्मराशिजन्मलग्नाभ्यामष्टमेशस्य तदंशस्य च लग्नस्थितत्वदोषं तथा द्वादशभवनदोषमाह– मृतीति । अष्टमभवननवांशो यदि विलग्ने स्यात् अथवा अष्टमभवनस्वामी विलग्ने स्यात् तदा शुभकरो न स्यात् । व्ययभवनं जन्मलग्नजन्मराशिभ्यां द्वादशं भवनं अथवा व्ययांशः अथवा व्ययस्वामी यदि लग्ने स्यात्तदा कलहकृत् स्यात् । पीटी.

मुहूर्तदर्पणे

[2]स्वकीयजन्माष्टमराशिपत्यो-
र्मैत्र्यां न जन्माष्टमराशिदोषः ।
जन्मेशकर्मेश्वरमित्रभावः
क्षिणोति वैनाशिकदोषमुग्रम् ॥

---

१५ अकालवृष्टिदोषः

वसिष्ठः

[3]अकालवृष्टिप्रभवः स दोषः
करोति मृत्युं शुभकार्यकर्तुः ।
त्रातुं यथा सर्वगुणास्त्वशक्ता-
स्तं बन्धुवर्गा विषवह्निदग्धम् ॥

(१) मुचि. ६।४८.
(२) ज्योनि. ७४.
(३) वसं. ३२।८८.

[1]अकालवृष्टिप्रभवः स दोषः
करोति मृत्युं वरकन्ययोश्च ।
सीतावियोगप्रभवः सुदीर्घः
कोपो यथा दाशरथेर्दशास्यम् ॥

नारदः

[2]अकालजा भवेयुश्चेद्विद्युन्नीहारवृष्टयः ।
प्रत्यर्कपरिवेषेन्द्रचापाभ्रध्वनयो यदि ।
दोषाय मङ्गले नूनं न दोषायैव कालजाः ॥

श्रीपतिः

[3]पौषादिचतुरो मासान् प्राप्ता वृष्टिरकालजा ।
व्रतं यात्रां विवाहं च वर्जयेत्सप्त वासरान् ॥
[4]चातुर्मास्ये निवृत्ते तु चक्रपाणौ समुत्थिते ।
अकालवृष्टिं जानीयाद्यावन्न स्वपते हरिः ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[5]यदि माःसु चतुर्षु पौषमासा-
दिषु वृष्टिर्हि भवेदकालवृष्टिः ।
पशुमर्त्यपदाङ्किता न यावद्
वसुधा स्यान्न हि तावदेव दोषः ॥

अथाकालवृष्ट्याख्यं दोषं सलक्षणमाह– यदीति । पौषादिषु चतुर्षु पौषमाघफाल्गुनचैत्राख्येषु मासेषु यदि वृष्टिर्भवेत्सा अकालवृष्टिः स्यात् । पौषादयश्चत्वारो मासाः वृष्ट्यकालः । तत्र भवा वृष्टिरकालवृष्टिरुच्यते । यदाह राजमार्तण्डः–– 'पौषादिचतुरो मासान् प्राप्ता वृष्टिरकालजा' इति । तत्र अकालवृष्ट्यां जातायां यदि वसुधा पृथ्वी यावत्पशवो गवादयो मर्त्या मनुष्यास्तेषां

(१) वसं. ३२।८९ ; विसौ. २७ प्रभवः स (प्रभवस्तु) सीतावि (पितुर्वि) ; संग. २४० मुहूर्तचिन्तामणौ.
(२) गभा. ६७ न दोषायैव (अदोषायैव) ; सिन्धु. १०८०.
(३) गभा. ६७ प्राप्ता (प्रोक्ता) पू., लक्षः ; संसौ. १२४ ; सिन्धु. १०८० मासान् प्राप्ता (मासाः प्रोक्ता) पू., लक्षः ; विपा. ७५५ (=) प्राप्ता (ज्ञेया).
(४) संसौ. १२४.
(५) मुचि. ११।९६.

पदैश्चरणैरङ्किता चिह्निता न भवति तावदकालवृष्टिदोषो नास्ति । यदा पशुचरणाङ्किता वसुधा स्यात्तदा अकालवृष्टेर्दोषवत्त्वमस्त्येव । पीटी.

[1]पौषादिमासेषु चतुर्षु वृष्टि-
र्भवेद्यदाऽकालभवा हि वृष्टिः ।
पदाङ्किता स्यात्पशुमर्त्यपादै-
र्धरा तदा वृष्टिजदोषमाहुः ॥

---

१६ कुमुहूर्तदोषः (दुर्मुहूर्तदोषः)

वसिष्ठः

[2]करोति निःस्वं कुमुहूर्तदोषः
कुमारमुद्वाहितमाशु नूनम् ।
सप्ताङ्गराज्योद्धतराजरत्नं
नलं यथा द्यूतमिवात्मकर्म ॥
[3]वरस्य लक्ष्मीं निखिलां निहन्ति
संवत्सरार्धात्कुमुहूर्तदोषः ।
दुर्वाससः शाप इव प्रमत्त-
महेन्द्रलक्ष्मीमसमां समग्राम् ॥
[4]अर्यम्णो भानुवारे शशधरदिवसे
राक्षसब्राह्मसंज्ञौ
पित्रग्नी द्वौ कुजाहे शशिसुतदिवसे-
ऽथाभिजित्संज्ञकः सः ।

(१) संग. २४०.
(२) वसं. ३२।९० ; विसौ. २७ निःस्वं (नष्टं) ज्योद्धत (ज्योत्कट) नलं यथा द्यूतमिवात्मकर्म (नयं यथा द्यूतकिरातकर्मा) ; संप्र. ७९१ निःस्वं (नष्टं) ज्योद्धत (ज्योत्कट) नलं यथा द्यूतमिवात्मकर्म (नयं यथा द्यूतकिरातवर्मा).
(३) वसं. ३२।९१ ; विसौ. २७ वरस्य (वारस्य) रार्धात् (रार्धे) मसमां (ममलां) ; संप्र. ७९०–७९१ पूर्वार्धं विसौवत्.
(४) वसं. ३२।९२ ; विसौ. २७ अर्यम्णो (आर्यम्णो) शशधर (शशिधर) पित्रग्नी द्वौ (पित्राग्नेयौ) र्ज्यास्त्वधन (र्ज्याः सतत) ; संप्र. ७९० ब्राह्ममैत्रावहीशौ (राक्षसब्राह्ममैत्राः) शेषं विसौवत्.

जीवाहे राक्षसाख्यो भृगुसुतदिवसे
ब्राह्ममैत्रावहीशौ
सौरावेते विवर्ज्यास्त्वधननिधनदा
मङ्गले दुर्मुहूर्ताः ॥

[1]द्युरात्रिमध्यं खिलमङ्गलेषु
यदाऽर्धकालः परिवर्जनीयः ।
तदाऽभिजिद्ब्राह्ममुहूर्तकत्वा-
ददोषदः सोऽपि शुभप्रदः सः ॥

नारदः

[2]भास्करादिषु वारेषु ये मुहूर्ताश्च निन्दिताः ।
विवाहादिषु ते वर्ज्या अपि लक्षगुणैर्युताः ॥

कश्यपः

[3]अह्नः पञ्चदशो भागो मुहूर्तोऽथ तथा निशि ॥

श्रीपतिः

[4]रुद्राहिमित्रपितरो वसुवारिविश्वे
वेधा विधिः शतमखः पुरुहूतवह्नी ।
नक्तंचरेशवरुणार्यमयोनयश्च
प्रोक्ता दिने दश च पञ्च तथा मुहूर्ताः ॥
[5]निशामुहूर्ता गिरिशाजपादा-
हिर्बुध्न्यपूषाश्वियमाग्नयश्च ।
विधातृचन्द्रादितिजीवविष्णु-
तिग्मद्युतित्वष्टृसमीरणाश्च ॥

(१) वसं. ३२।११०.
(२) ज्योना. २७।६३ पृ. ५५ दिषु ते (दिशुभे) लक्ष (लग्न) ; प्रपा. ३३४ ; संप्र. ७९० ; ज्योनि. ७४ उत्तरार्धे (अपि सर्वगुणोपेतास्ते वर्ज्याः सर्वमङ्गले ।) ; संग. २४१ वीरमित्रोदये.
(३) संप्र. ७९० ; संग. २४१.
(४) प्रपा. ३३४ ; संप्र. ७९० विश्वे (विश्वाः) ; संग. २४१ योनयश्च (णो भगश्च).
(५) प्रपा. ३३४ त्वष्टृ (त्वाष्ट्र) ; संप्र. ७९० ; संग. २४१.

[1]अर्यम्णोऽर्के तुहिनकिरणे राक्षसब्राह्मसंज्ञौ
पित्र्याग्नेयौ क्षितिसुतदिने चन्द्रपुत्रेऽभिजिच्च ।
पित्र्यब्राह्मौ भृगुसुतदिने राक्षसाप्यौ च जीवे
भौजङ्गाद्यौ सवितृतनये वर्जनीया मुहूर्ताः ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[2]सूर्ये षट्स्वरनागदिङ्मनुमिता-
श्चन्द्रेऽब्धिषट्कुञ्जरा-
ङ्कार्का विश्वपुरन्दराः क्षितिसुते
द्व्यब्ध्यग्नितर्का दिशः ।
सौम्ये द्व्यब्धिगजाङ्कदिङ्मनुमिता
जीवे द्विषड्भास्कराः
शक्राख्यास्तिथयः कलाश्च भृगुजे
वेदेषु तर्कग्रहाः ॥
दिग्भास्करा मनुमिताश्च शनौ शशिद्वि-
नागा दिशो भवदिवाकरसंमिताश्च ।
दुष्टः क्षणः कुलिककण्टककालवेलाः
स्युश्चार्धयामयमघण्टगताः कलांशाः ॥

अथ सूर्यादिवारेषु शिष्याणां सद्य एव दोषज्ञानार्थं दुर्मुहूर्तादिनामकान् मुहूर्तानाह- सूर्ये इति । रविवारे षष्ठसप्तमाष्टमदशमचतुर्दशसंख्या मुहूर्ता निन्द्याः । सोमवारे चतुर्थ-षष्ठाष्टम नवम-द्वादश-त्रयोदश-चतुर्दश-मुहूर्ता निन्द्याः । भौमे द्वित्रिचतु.षड्दशसंख्या मुहूर्ता निन्द्याः । बुधे द्विचतुरष्टनवदशचतुर्दशसंख्या मुहूर्ता निन्द्याः । गुरौ द्विषड्द्वादशचतुर्दशपञ्चदशषोडशसंख्या मुहूर्ता निन्द्याः । शुक्रे चतुःपञ्चषट्नवदशद्वादशचतुर्दशसंख्या मुहूर्ता निन्द्याः । शनौ एकद्विवसुदशैकादशद्वादशसंख्याका मुहूर्ता निन्द्याः । एषु मुहूर्तेषु केषुचिद् दुष्टक्षणो दुर्मुहूर्तो ज्ञेयः । केषुचित् कुलिककण्टककालवेलाः स्युः । केषुचिदर्धयामयमघण्टाः स्युः । तत्प्रमाणमाह- कलांशा इति । कलांशाः षोडशांशाः । दिनस्येति शेषः । यस्मिन् दिने कुलिकादिजिज्ञासा तद्दिने यद्दिनमानं तत् षोडशभिर्भाज्यम् । यल्लब्धं घटीपलात्मकं

(१) प्रपा. ३३४.
(२) मुचि. १।३८–३९.

तन्मुहूर्तपरिमाणम् । तेषु मुहूर्तेषु यथासंभवं दुर्मुहूर्तादयो दोषा ज्ञातव्याः । तथाहि- रवौ चतुर्दशसंख्यो मुहूर्तो दुर्मुहूर्तः कुलिकश्च । षष्ठः कण्टकसंज्ञः । सप्तमाष्टमावर्धयामाख्यौ । तत्र अष्टमः कालवेलाख्यश्च । दशमो यमघण्टाख्यः । एवं सोमवारादिष्वपि बोद्धव्यम् ।
पीटी.

[1]गिरिशभुजगमित्राः पित्र्यवस्वम्बुविश्वे-
ऽभिजिदथ च विधाताऽपीन्द्र इन्द्रानलौ च ।
निर्ऋतिरुदकनाथोऽप्यर्यमाऽथो भगः स्युः
क्रमश इह मुहूर्ता वासरे बाणचन्द्राः ॥

दुर्मुहूर्तदोषं विवक्षुरादौ दिवामुहूर्तानाह–गिरिशेति । अत्र बाणचन्द्रा इत्युक्तेर्मुहूर्तस्य पार्थक्येन लक्षणं नोक्तम् । गिरिशो महादेवः । भुजगः सर्पः । मित्रः सूर्यविशेषः । पित्र्यवस्वम्बुविश्वे प्रसिद्धाः । अष्टमः अभिजित् । ततो विधाता ब्रह्मा, इन्द्रः, इन्द्रानलौ । अत्र समुदितयोर्व्यासज्यवृत्ति देवतात्वम् । ततश्च मुहूर्तस्वामिनः इत्यपेक्षितम् । पित्र्येति नक्षत्राभिधानादयुक्तं प्रतिभाति । अथवा नक्षत्रतदीशयोरभेदोपचारात् स्वामिनि वृत्तिः । निर्ऋती राक्षसः । उदकनाथो वरुणः । अर्यमा भगश्चेमौ सूर्यविशेषौ । इत्येते बाणचन्द्राः पञ्चदश वासरे मुहूर्ताः स्युः । यदाह नारदः–– ‘ दिवामुहूर्ता रुद्राहिमित्राः पितृवसूदकम् । विश्वे विधातृब्रह्मेन्द्रा इन्द्राग्न्यसुरतोयपाः । अर्यमा भगसंज्ञश्च विज्ञेया दश पञ्च च ॥ ’ इति ।
पीटी.

शिवोऽजपादादष्टौ स्युर्भेशा अदितिजीवकौ ।
विष्ण्वर्कत्वष्टृमरुतो मुहूर्ता निशि कीर्तिताः ॥

रात्रिमुहूर्तानाह– शिव इति । प्रथममुहूर्तस्वामी शिवः । ततोऽजपादादष्टौ भेशा नक्षत्रस्वामिनो मुहूर्तेशाः स्युः । यथा अजपादः अहिर्बुध्न्यः पूषा अश्विनौ यमः अग्निर्ब्रह्मा सोम इत्यष्टौ । ततो दशमेशोऽदितिः । जीवको गुरुः, स्वार्थे कः । विष्ण्वर्कत्वष्टृमरुतः प्रसिद्धाः । एते निशि मुहूर्ताः प्रकीर्तिताः । मुनिभिरिति शेषः । यदाह नारदः– ‘ ईशाजपादहिर्बुध्न्यपूषाश्वियमवह्नयः । धातृ-

(१) मुचि. ६।५२–५३.

चन्द्रादितीज्याख्यविष्ण्वर्कत्वष्ट्वायवः ॥ ’ इति ।
पीटी.

[1]रवावर्यमा ब्रह्मरक्षश्च सोमे
कुजे वह्निपित्र्ये बुधे चाभिजित्स्यात् ।
गुरौ तोयरक्षौ भृगौ ब्राह्मपित्र्ये
शनावीशसार्पौ मुहूर्ता निषिद्धाः ॥

अथावसरप्राप्तान्निषिद्धमुहूर्तानाह– रवाविति । रवेर्वारेऽर्यमा लक्षणया अर्यमस्वामिकचतुर्दशसंख्याको मुहूर्तो निषिद्धः । एवं सोमवारे ब्रह्मरक्षः । ब्रह्मरक्षःस्वामिकौ मुहूर्तौ निषिद्धौ । एवं सर्वत्र व्याख्येयम् । पदानि स्पष्टार्थानि । ईशः महादेवः ।
पीटी.

---

१७ महापात–वैधृति–दोषः

वसिष्ठः

[2]दोषो महापात इति प्रसिद्धः
सवैधृतो हन्ति वधूं वरं च ।
तं रक्षितुं लग्नगुणा अशक्ताः
स्वबान्धवास्तेऽशनिनोपघातम् ॥
[3]शास्त्रात्समानीतमहातिपातः
सवैधृतो हन्ति वधूं वरं च ।
त्रिःसप्तवारानिव जामदग्न्य-
क्रोधोऽचिरात्क्षत्रकुलं समस्तम् ॥

नारदः

[4]सवैधृतव्यतीपातौ महापातावुभौ सदा ।
परिघस्य तु पूर्वार्धं सर्वकार्येषु गर्हितम् ॥
[5]यस्मिन्दिने महापातस्तद्दिनं वर्जयेच्छुभे ।
अपि सर्वगुणोपेतं दम्पत्योर्मृत्युदं यतः ॥

(१) मुचि. ६।५४ ; संग. २४१ क्रमेण श्रीपतिः.
(२) वसं. ३२।९३ ; विसौ. २७ णा अश (णास्त्वश).
(३) वसं. ३२।९४ वारानिव (वाराणि च) ; विसौ. २७.
(४) ज्योना. ७।२९.
(५) ज्योना. २७।७१ शुभे (बुधैः) पृ. ५६ ; प्रपा. ३३६ ; संप्र. ७९४ ; संग. २३६.

बृहस्पतिः

[1]महागणितमार्गस्थो व्यतीपातोऽतिदोषदः ।
बलवद्गुणसंपन्नोऽप्यसौ कुलविनाशनः ॥
यन्नक्षत्रं पातमध्यस्य काल-
स्तन्नक्षत्रं वर्जनीयं समस्तम् ।
यावत्तावत्पातकालः पुरस्तात्
पश्चाद्वर्ज्यं सर्वकार्येषु नूनम् ॥

सूर्यसिद्धान्ते

[2]एकायनगतौ स्यातां सूर्याचन्द्रमसौ यदा ।
तद्युतौ मण्डले क्रान्त्योस्तुल्यत्वे वैधृताभिधः ॥
विपरीतायनगतौ चन्द्रार्कौ क्रान्तिलिप्तिकाः ।
समास्तदा व्यतीपातो भगणार्धे तयोर्युतौ ॥
तुल्यांशजालसंपर्कात्तयोस्तु प्रवहाहतः ।
तादृक्क्रोधोद्भवो वह्निर्लोकाभावाय जायते ॥

सिद्धान्तशिरोमणौ

[3]पातस्थितिकालान्तर्मङ्गलकृत्यं न शस्यते तज्ज्ञैः ।
स्नानजपहोमदानादिकमत्रोपैति खलु वृद्धिम् ॥

संग्रहे

[4]महापातस्य वैधृत्या यावत्कालं स्थितिर्भवेत् ।
तावत्कालं त्यजेत्पूर्वं तावत्कालं त्यजेत्परम् ॥

विवाहवृन्दावनम्

[5]त्रिभागशेषे ध्रुवनाम्नि चैन्द्रे
त्र्यंशे गते संप्रति संभवोऽस्य ।
मानार्धयोगाधिकमिन्दुभान्वोः
क्रान्त्यन्तरं चेन्न तदैष दोषः ॥

ध्रुवनाम्नि योगे त्रिभागशेषे सति, ऐन्द्रे योगे च त्र्यंशे गते सति संप्रति अस्मिन् समये अस्य क्रान्तिसाम्यस्य संभवः स्यात् । इन्दुभान्वोः क्रान्त्यन्तरं

(१) प्रपा. ३३६.
(२) संप्र. ७९५ ; संग. २३६.
(३) संग. २३६.
(४) प्रपा. ३३६ ; संप्र. ७९५ ; संग. २३६.
(५) विवृ. १।२४.

मानार्धयोगाधिकं चेत् तदा एष दोषो न स्यात्। चन्द्रार्कयोर्बिम्बयोगार्धादल्पे क्रान्त्यन्तरे सति दोष इत्यर्थः। लक्ष्मी.

भीमपराक्रमे

[1]वैधृतिव्यतिपातौ यौ
क्रान्तिसाम्येऽर्कचन्द्रयोः।
सत्कर्मारम्भणं तत्र मरणं व्यसनं विदुः ॥

संहिताप्रदीपे

[2]ब्रह्मणोऽन्ते ध्रुवस्याऽऽदौ प्रायः पातस्य संभवः।
स तु मङ्गलकार्याणि विनाशयति निश्चितम् ॥

ग्रहप्रदीपे

[3]मानैक्यखण्डादयमान्तरेऽल्पे
शुभानि कार्याणि निहन्ति पातः।
स्नाने जपे होमविधौ च दाने
करोत्यनन्तं फलमेव कर्तुः ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[4]पञ्चास्याजौ गोमृगौ तौलिकुम्भौ
कन्यामीनौ कर्क्यली चापयुग्मे।
तत्रान्योन्यं चन्द्रभान्वोर्निरुक्तं
क्रान्तेः साम्यं नो शुभं मङ्गलेषु ॥

सूर्यचन्द्रक्रान्तिसाम्यापरपर्यायं महापातदोषमाह— पञ्चास्येति। पञ्चास्याजौ सिंहमेषौ। अन्ये प्रसिद्धाः। एषु राशियुग्मेषु चन्द्रभान्वोः पाठक्रमेण व्युत्क्रमेण वा स्थितयोः क्रान्तिसाम्यं निरुक्तं, तन्मङ्गलेषु नो शुभं स्यात्। पीटी.

———

(१) ज्योनि. ७६.
(२) ज्योनि. ७६.
(३) ज्योनि. ७६.
(४) मुचि. ६।६१.

१८ उदयास्तदोषः

वासिष्ठः

[1]लग्नास्तशुद्धिस्तु महान्स दोषः
करोति मृत्युं वरकन्ययोश्च।
त्रातुं यथा लग्नगुणास्त्वशक्ता-
स्तं बन्धुवर्गा इव सर्पदष्टम् ॥
[2]इष्टोदयांशे निजपत्यदृष्टे
वरस्य मृत्युस्तनुसंयुते वा।
अस्तांशकेऽप्येवमदृष्टयुक्ते
स्वस्वामिना नाशमुपैति कन्या ॥
[3]उदयांशः स्वनाथेन मित्रसौम्येन वा युतः।
प्रेक्षितो वा तथाऽस्तांशो दम्पत्योः पुत्रपौत्रदः ॥

नारदः

[4]लग्नलग्नांशकौ स्वस्वपतिना वीक्षितौ युतौ।
न चेद्वाऽन्योन्यपतिना शुभमित्रेण वा तथा ॥
[5]वरस्य मृत्युः स्यात्ताभ्यां सप्तसप्तोदयांशकौ।
एवं तौ वीक्षितयुतौ मृत्युर्वध्वाः करग्रहे ॥

श्रीपतिः

[6]उदयगतनवांशः स्वेशदृष्टो युतो वा
न भवति यदि मृत्युः स्यात्तदानीं वरस्य।
परिणयसमये चेदेवमस्तोदयांशः
स्वपतिसहितदृष्टो मृत्युकारी च वध्वाः ॥

(१) वसं. ३२।९५ ; विसौ. २७ शुद्धिस्तु महान् (शुद्ध्या रहितः) तं बन्धु (स्वबन्धु).
(२) वसं. ३२।९६ ; विसौ. २७ वा (च).
(३) वसं. ३२।९७ वा युतः (संयुतः) ; प्रपा. ३३१ युतः (पुनः) बृहस्पतिः ; विसौ. २८.
(४) ज्योना. २७।२७ पृ. ५२ युतौ (शुभौ) ; प्रपा. ३३१ न चेद्वाऽन्यो (नो चेदन्यो) ; संप्र. ७८५ ; ज्योनि. ७० (=) ; संग. २४३ शुभ (शुद्ध).
(५) ज्योना. २७।२८ पृ. ५२ स्यात्ताभ्यां (परमः) एवं तौ (एवं तैः) ; प्रपा. ३३१ ; संप्र. ७८५ वीक्षितयुतौ (न युतौ दृष्टौ) ; ज्योनि. ७० (=) संप्रवत् ; संग. २४३ संप्रवत्.
(६) प्रपा. ३३१.

विवाहवृन्दावनम्

[1]लवपतिः कुरुते लवलग्नयोः
पतिमृतिं त्रिवसुव्ययवित्तगः।
नवलवास्तपतिः प्रतिहन्त्यसून्
मृगदृशश्च तदस्तभयोस्तथा ॥

अथ लग्नसप्तमयोः शुद्धिं कथयति– लवपतिरिति। लवपतिः नवांशस्वामी लवलग्नयोः त्रिवसुव्ययवित्तगः पतिमृतिं वरमरणं कुरुते। तथा नवलवास्तपतिः नवांशसप्तमेशः तदस्तभयोः नवांशसप्तमात् लग्नसप्तमाद्वा तथा त्रिवसुव्ययवित्तगः मृगदृशः कन्यायाः असून् प्राणान् प्रतिहन्ति नाशयति। लक्ष्मी.

उभयदृक्फलदा बलदार्ढ्यतो
लवदृगुद्वहते कियदूनताम्।
तदिह केवललग्नदृशः फलं
शकलितं कलितं यवनेश्वरैः ॥

उभयदृक् उभयस्य लग्नस्य नवांशस्य च दृष्टिः बलदार्ढ्यतो बलदृढत्वात् कारणात् फलदा विशिष्टफलप्रदा स्यात्। लग्नदृक् केवलनवांशदृष्टिः कियदूनतां किंचिन्न्यूनतां उद्वहते। तत् तस्मात् इह विवाहे केवललग्नदृशः फलं यवनेश्वरैः शकलितं खण्डितं अर्धितं कलितं कथितमित्यर्थः। लक्ष्मी.

स्पृशति किं न कदाचिददृश्यता-
मवयवोऽवयविन्यवलोकिते।
अमतकेवललग्नदृशां न तत्
मतमतर्कसहं समुपास्महे ॥

उक्तार्थमेव द्रढयति– अवयविनि अवलोकिते सति कदाचिदवयवः किं अदृश्यतां न स्पृशति? अपि तु स्पृशत्येव। तत् तस्मात् अमतकेवललग्नदृशां न मता केवललग्नदृक् येषां तेषां जनानां मतं न अतर्कसहं युक्तियुतमेवेत्यर्थः, वयं समुपास्महे सम्यक् मन्यामहे। लक्ष्मी.

ननु नवांशकमंशपतिर्निजं
कलयतीह विलग्नविलोकने।
यमवलोकयते स तनोः पृथक्
यदि तदिष्टफलाय जलाञ्जलिः ॥

इह विवाहकाले अंशपतिः विलग्नविलोकने सति निजं नवांशकं कलयति पश्यति। नवांशपतिः यमवलोकयते स तनोः लग्नात् पृथक्, यद्येवं तदा तदिष्टफलाय जलाञ्जलिः स्यात् लग्नफलमपि नष्टमेवेत्यर्थः। लक्ष्मी.

अपृथगस्ति स चेन्ननु पश्यता
तनुमसावधिपेन निरूपितः।
हृदयहारदृशेन मृगीदृशः
प्रणयिना तरलस्तरलद्युतिः ॥

ननु अहो चेत् स नवांशः अपृथक् लग्नान्तर्गत एवास्ति, तदाऽसौ नवांशः तनुं पश्यताऽधिपेन स्वामिना निरूपितः दृष्ट एव। केन क इव? मृगीदृशः स्त्रियाः हृदयहारदृशा हृदयहारे दृक् दृष्टिर्यस्य तेन प्रणयिना प्रियेण तरलद्युतिः तरलो हारमध्यस्थमणिरिव। हारे दृष्टे तन्मध्यस्थो मणिरपि यथा दृष्टो भवति, तथैव लग्ने दृष्टे तदन्तर्गतनवांशोऽपि दृष्ट एवेत्यर्थः। लक्ष्मी.

तनुपतिस्तनुमस्तमथास्तपो
यदि न पश्यति नश्यति तत्कृतम्।
इति परः परमत्र मते पतेत्
लवतरौ बत रौद्र इवाशनिः ॥

अथ परमतं दूषयति– यदि तनुपतिः तनुं, तथा अस्तपोऽस्तं सप्तमं न पश्यति तदा तत्कृतं शुभफलं नश्यति इति परः प्राह। परं, बत इति खेदे, अत्र मते लवतरौ नवांशरूपवृक्षे रौद्रः कठोर इव अशनिः वज्रं पतेत्। लक्ष्मी.

मुहूर्तचिन्तामणिः

[1]यदा लग्नांशेशो लवमथ तनुं पश्यति युतो
भवेद्वाऽयं वोढुः शुभफलमनल्पं रचयति।
लवद्यूनस्वामी लवमदनभं लग्नमदनं
प्रपश्येद्वा वध्वाः शुभमितरथा ज्ञेयमशुभम् ॥

(१) विवृ. ४।९–१४; विसौ. २१.

(१) मुचि. ६।७६–७८.

अथावसरप्राप्तामुदयास्तशुद्धिमाह–– यदेति । यदा लग्नांशेशो लग्नांशस्तस्येशः स्वामी लवं नवांशं पश्यति वा अथवा नवांशेन सह युतो वा भवेत्तदा वोढुर्वरस्यानल्पं बहु शुभफलं रचयति । यथा– मेषलग्ने मिथुनांशस्तदीशो बुधः तुलायां मिथुनं पश्यति तत्र तिष्ठति वा । अयमुदयशुद्धेः प्रथमः कल्पः । तदलाभे तु लग्नांशेशस्तनुं लग्नं पश्यति लग्नेन सह युतो वा भवेत्तदाऽपि वोढुः शुभफलमनल्पं स्यात् । यथा मेषलग्ने एव मिथुननवांशस्वामी बुधो मकरे स्वनवांशं न पश्यति किन्तु लग्नं पश्यति, मेषे एव तिष्ठति । अयमुदयशुद्धेः द्वितीयः प्रकारः । लवेति । लवद्यूनस्वामी बलवान्नवांशात् द्यूनं सप्तमनवांशस्तत्स्वामी लवमदनभं लवान्मदनभं सप्तमनवांशं पश्यति तेन सह युतो वा भवेत्तदा वध्वाः अनल्पं शुभं रचयति । यथा मिथुननवांशात् सप्तमो धनुरंशस्तदधीशो गुरुः मेषे धनुः पश्यति तत्र तिष्ठति वा । अयमस्तशुद्धेः प्रथमः प्रकारः । तदलाभे तु लवद्यूनस्वामी लग्नमदनं सप्तमभवनं पश्यति युतः सप्तमभवनेन सह युतो वा भवेत्तदा वध्वाः शुभम् । यथा गुरुः कर्के स्वनवांशं न पश्यति, किन्तु सप्तमभवनं तुलां पश्यति, अथवा तुलायामेवास्ति । अयमस्तशुद्धेर्द्वितीयः प्रकारः । इतरथेति । इतरथा यदा लग्नांशेशो लवं तनुं वा न पश्यति तत्र युतो वा न स्यात्तदा वरस्याशुभं मृत्युः स्यात् । यदा तु अस्तांशेशोऽस्तांशमस्तभवनं लवं तनुं वा न पश्यति तत्र युतो वा न स्यात्तदा कन्याया अशुभं मृत्युरित्यर्थः । पीटी.

लवेशो लवं लग्नपो लग्नगेहं
प्रपश्येन्मिथो वा शुभं स्याद्वरस्य ।
लवद्यूनपोंऽशद्युनं लग्नपोऽस्तं
मिथो वेक्षते स्याच्छुभं कन्यकायाः ॥

नवांशस्वामी नवांशं प्रपश्येल्लग्नस्वामी लग्नं प्रपश्येत्तदा वरस्य शुभं स्यात् । अथवा मिथः परस्परं लवस्वामी लग्नं लग्नेशो लवं च पश्येत्तदाऽपि वरस्य शुभं स्यात् । एवं लवद्यूनपो नवांशात् मदननवांशस्वामी अंशद्यूनं अंशसप्तमराशिमीक्षते, लग्नपो लग्नस्वामी अस्तं लग्नात्सप्तमभवनमीक्षते तदा कन्यायाः शुभं स्यात् । वा अथवा मिथः अंशसप्तमाधीशो लग्नसप्तमं वीक्षते लग्नात्सप्तमाधीशोंऽशसप्तममीक्षते तदाऽपि कन्यायाः शुभं स्यात् । अत्रोदाहरणं स्पष्टत्वान्नोक्तमस्माभिः । अन्यथात्वे दम्पत्योरशुभमित्यर्थः । पीटी.

लवपतिशुभमित्रं वीक्षतेंऽशं तनुं वा
परिणयनकरस्य स्याच्छुभं शास्त्रदृष्टम् ।
मदनलवपमित्रं सौम्यमंशद्युनं वा
तनुमदनगृहं चेद्वीक्षते शर्म वध्वाः ॥

पूर्वोक्तप्रकारेण उदयास्तशुद्धेरभावेऽपि तृतीयप्रकार उच्यते– लवपतीति । शुभमित्रं शुभं च तन्मित्रं चेति कर्मधारयः । लवपतेः लग्ननवांशेशस्य शुभग्रहः सोमबुधगुरुशुक्राणामन्यतमश्चेत् मित्रं स्यात् स चेदंशं स्वनवांशं तनुं लग्नं वा वीक्षेत तदा परिणयनकरस्य शास्त्रदृष्टं वसिष्ठोक्तं पुत्रपौत्रादिप्राप्तिरूपं शुभं फलं स्यात् । एवं मदनलवस्य अस्तांशेशस्य मित्रं सौम्यं चेत्स्यात्तच्चांशद्यूनं अंशाल्लग्ननवांशात् द्यूनं सप्तमनवांशं चेद्वीक्षते वा अथवा तनुमदनगृहं लग्नात्सप्तमभवनं चेद्वीक्षते तदा वध्वाः शास्त्रदृष्टं शर्म स्यात् । यद्युभयत्रापि नवांशस्वामिनो मित्रं पापग्रहश्चेत् तस्य दृष्टिः अशुभैवेति फलितोऽर्थः । पीटी.

१९,२०,२१ ग्रहणभ-उत्पातभ-क्रूरग्रहविद्धभ-दोषाः

वासिष्ठः

[1]उत्पातभोपप्लवभोग्रखेट-
विद्धर्क्षतद्धं (?) वरकन्ययोस्तु ।
विनाशदं लग्नगुणास्त्वशक्ता-
स्त्रातुं यथा पातकिनं स्वकीयाः ॥

[2]उत्पातभं ग्रहणभं क्रूरविद्धस्थितं च भम् ।
दहतीव शुभं कर्म राघवाग्निशरोऽम्बुधिम् ॥

(१) वसं. ३२।९८ ; विसौ. २६ पूर्वार्धे (उत्पातपापग्रहभोगखेटविद्धर्क्षदुष्टं वरकन्ययोश्च ।).

(२) वसं. ३२।९९ ; विसौ. २६ दहतीव (दहत्येव).

[1]रेखाश्चोर्ध्वाः पञ्च तिर्यक् च पञ्च
द्वे द्वे रेखे कोणयोरत्र चक्रे ।
*क्रमान्न्यसेच्छम्भुकोणे द्वितीये
रेखायां भान्यग्निभात्साभिजिच्च ॥
चक्रे तस्मिन्नेकरेखास्थितेन
तद्विद्धर्क्षं खेचरेण प्रदिष्टम् ।
क्रूरैर्विद्धं सर्वधिष्ण्यं विवर्ज्यं
सौम्यैर्विद्धं नाखिलं पाद एव ॥

[2]पादेन पादं विनिहन्ति तस्य
राशेर्नवांशं हि नकांशकेन ।
ग्रहोऽपि पादेन न कृत्स्नधिष्ण्यं
नवांशकेनापि न कृत्स्नधिष्ण्यम् ॥
न सर्वराशेरुदयो विलग्नं
वेधो न सर्वर्क्षभवः कदाचित् ।
इष्टांशकं लग्नमुशन्ति तज्ज्ञा
विरुद्धपादा अपि भस्य शस्ताः ॥
पादेन दूष्यं सकलं च धिष्ण्यं
चेद्धिष्ण्यदोषाद्गणं च कृत्स्नम् ।
गणस्य दोषात्सकलं च दूष्यमतिप्रसङ्गः स्थितपाद एव ॥
विषप्रदिग्धेन हतस्य पत्रिणा
मृगस्य मांसं शुभदं क्षताहते ।
तथैव पादो न शुभोऽवशिष्टाः
पादाः शुभाश्चेति पितामहेन ॥
अतोऽन्त्यपादमादिगो द्वितीयगस्तृतीयकम् ।
तृतीयगो द्वितीयकं चतुर्थगस्तु चादिमम् ॥
भिनत्ति वेधकृद्ग्रहो न चान्यपादमादरात् ।
असंभवाच्छशीनयोर्दृशोः समत्वमत्र वै ॥
पाद एव न शुभः शुभग्रहैर्विद्ध इत्यखिलशास्त्रमतं हि ।
क्रूरविद्धभयुतं न शोभनं
शोभनेषु सकलं न पादतः ॥

[1]पञ्चशलाकाचक्रे
पाणिग्रहणस्य वेधविधिरुक्तः ।
शस्तः शुभमित्रकृतः सप्तशलाकाभिरन्यत्र ॥
[2]लग्ने गुरुः सौम्ययुतेक्षितो वा
लग्नाधिनाथो भवगस्तथा वा ।
कालाख्यहोरा तु यदा शुभस्य
भवेधदोषस्य तदा हि भङ्गः ॥
[3]गन्तव्यधिष्ण्यं खलु भुक्तभं यत्
क्रूरैर्महोत्पातविदूषितं यत् ।
चन्द्रोपभोगादमलं तदानीं
शुभेषु कार्येषु शुभप्रदं च ॥
[4]चन्द्रशुक्रसमायोगादुडूनि शुभतामियुः ।
विशेषाच्छुक्रसंयोगाद्ग्रहयुक्तबृहस्पतेः ॥
[5]ग्रहयुक्ते तु नक्षत्रे तदैव यदि चन्द्रमाः ।
तयोर्मध्ये व्रजेत्पीडां
दोषान्सर्वान् व्यपोहति ॥

नारदः

[6]ग्रहणोत्पातभं त्याज्यं मङ्गलेषु ऋतुत्रयम् ।
यावच्च रविणा भुक्त्वा मुक्तं तद्दग्धकाष्ठवत् ॥
[7]उत्पातग्रहणादूर्ध्वं सप्ताहमखिलग्रहे ।
नाखिले त्रिदिनं नेष्टं नेष्टं तद्भमृतुत्रयम् ॥

* 'क्रमान्न्यस्येच्छम्भुकोणद्वितीयरेखाया भान्यग्निभात्साभिजिन्ति ।' इति भवितुं युक्तम् ।

(१) वसं. ३२।८–९. (२) वसं. ३२।६९–७५.

(१) विसौ. २९.

(२) संग. २३८.

(३) प्रपा. ३३० भुक्तभं (मुक्तभं) क्रूरैः (खरैः); विसौ. २७ तं यत् (तं तत्) तदानीं... शुभप्रदं च (शुभेषु सर्वेषु कार्येषु हितं वदन्ति).

(४) प्रपा. ३३० ; संकौ. १९९ पू., बृहस्पतिवसिष्ठौ.

(५) प्रपा. ३३० ; संकौ. १९९ व्रजेत् (व्रजन्) बृहस्पतिवसिष्ठौ.

(६) ज्योना. २७।६६–६७ पृ. ५५ ; प्रपा. ३३५ रविणा (राहुणा); संप्र. ७९२ मुक्तं (मुक्त); संग. २१६ पू.

(७) ज्योना. २७।९ पृ. ५१ नेष्टं नेष्टं तद्भं (मात्रं तदा नेष्टं) ; प्रपा. ३३५ ; संप्र. ७९३ तद्भमृतु (तद्वदृतु); संग. २१६.

[1]मङ्गलेषु त्यजेत्क्रूरविद्धर्क्षं क्रूरसंयुतम् ।
अखिलर्क्षं पञ्चगव्यं सुराबिन्दुयुतं यथा ॥
[2]पाद एव शुभैर्विद्धमशुभैरेव कृत्स्नभम् ।
क्रूरविद्धयुतं धिष्ण्यं निखिलं नैव पादतः ॥
[3]आद्येनान्त्यपदं बाध्यमन्त्येनाद्यं तु बाध्यते ।
द्वितीयेन तृतीयं स्यात्तृतीयेन द्वितीयकम् ॥
[4]तिर्यक्पञ्चोर्ध्वगाः पञ्च रेखे द्वे द्वे च कोणयोः ।
द्वितीयशम्भुकोणेऽग्नि-
धिष्ण्यं चक्रे च विन्यसेत् ।
भान्यतः साभिजित्येक-
रेखाकोणे च विद्धभम् ॥

बृहस्पतिः

[5]मुक्तं युक्तं ग्रहैर्यत्र काङ्क्षितं च त्रिभं भवेत् ।
दग्धज्वालाः सधूमाः स्युः क्रमाद्दोषेषु
दुस्तराः ॥
पापग्रहणस्थनक्षत्रपृष्ठे पूर्वत्र द्वयं खरम् ।
एतास्तारा विवर्ज्याः स्युः शुभकर्मणि सर्वदा ॥
असंख्याता ग्रहा नित्यं दुर्ज्ञेया
भानुना खराः ।
अत एवार्कसंयुक्तं क्षेत्रं सर्वप्रमाददम् ॥
दग्धक्रमेण यत्क्षेत्रं त्रिंशता दिवसैस्तु तत् ।
पूर्वभावमथाऽऽयाति यथा वृक्षास्तु नीरदैः ॥

(१) ज्योना. २७।६७–६८ पृ. ५५ क्रूरविद्धर्क्षं (क्रूरं विद्धं भं); प्रपा. ३३५ विद्धर्क्षं (विद्धभं) अखिलर्क्षं (अपि लक्षं); संप्र. ७९३.

(२) ज्योना. २७।६८–६९ पृ. ५५ शुभैरेव (शुभं चैव); प्रपा. ३३५ पाद एव (पादमेव); संप्र. ७९३ अशुभैरेव (भाशुभं नैव) विद्ध (विद्धं) पादतः (याचतः).

(३) प्रपा. ३३५ पूर्वार्धे (आद्येऽन्त्यं पदं बाध्यमन्त्येनाद्यं तु बाधते); संप्र. ७९३.

(४) ज्योना. २७।७६–७७ द्वितीयार्धे (द्वितीयं शम्भुकोणेऽग्निभचक्रं तत्र विन्यसेत् ।) कोणे च (खेटेन). पीयूषधाराटीकापाठः स्वीकृतोऽत्र ।

(५) प्रपा. ३२९.

[1]वत्सरेण तदर्धेन तस्मादर्धेन यान्ति ये ।
मन्दजीवकुजैर्दग्धा राशयः पूर्वजं गुणम् ॥
[2]बुधेनाक्रान्तभं सद्यः प्रकृतिं याति वृक्षवत् ।
उत्पातैः पीडितास्ताराः षण्मासैः
प्रकृतिं ययुः ॥
[3]राहुकेतुविमुक्तं यद्ग्रहचक्रनिपीडितम् ।
वत्सरार्धेन शुध्येत ग्रहयुद्धहतं च भम् ॥
[4]अप्रकाशग्रहैर्युक्तं सद्यो दोषाद्व्यपोहति ।
मुक्तं शुभग्रहैर्यत्तच्छुभत्वं त्रिदिनैर्व्रजेत् ॥
[5]यस्मिन्भेऽस्तमयं यान्ति ग्रहास्तद्धं त्रिमासतः ।
शुद्धत्वमुपयातीति वज्रिन् पद्मासनोदितम् ॥
[6]ग्रहनक्षत्रयोगेन यदुक्तो दोषसंचयः ।
तद्दिनं सर्वकार्येषु शुभेषु परिवर्जयेत् ॥
यदुक्तमिदमृक्षेषु तारासु च खगैर्युताः ।
चापल्यमपवादैस्ते दोषाः शोभनतामियुः ॥

कश्यपः

[7]क्रूरविद्धं युतं धिष्ण्यं क्रूराक्रान्तं च कृत्स्नभम् ।
मणिहेममयं हर्म्यं भूताक्रान्तमिव त्यजेत् ॥
क्रूरैर्विमुक्तं भोग्यर्क्षं क्रूराक्रान्तं च विद्धभम् ।
भुक्त्वा यावन्न शशिना मुक्तं तावन्न शोभनम् ॥
[8]रव्यङ्गारकभास्करि-
भोगापन्नं विधूमितं शिखिना ।
ग्रहभिन्नं ग्रहयुद्धं
सोपप्लुतमुल्कयाऽभिहतम् ॥

(१) प्रपा. ३२९; संकौ. १९९ तस्मादर्धेन (तस्याप्यर्धेन) बृहस्पतिवसिष्ठौ.

(२) प्रपा. ३२९.

(३) प्रपा. ३२९ चक्र (वक्र); संकौ. १९९ हतं (युतं) बृहस्पतिवसिष्ठौ.

(४) प्रपा. ३२९.

(५) प्रपा. ३२९; संकौ. १९९ बृहस्पतिवसिष्ठौ.

(६) प्रपा. ३२९.

(७) संग. २३८.

(८) ज्योनि. ४५.

ग्रहणगतं चैव तथा
पश्चात्संध्यागतं च विद्धर्क्षम् ।
त्रिविधोत्पातैर्दुष्टं पीडितमृक्षं विजानीयात् ॥

माण्डव्यः

[1]चन्द्रातिरिक्तखचरैर्यद्यत्र वेधसंभवः ।
चिताभूमिं तदा नारी भर्त्रा सह विशेद्ध्रुवम् ॥
[2]विद्धे दग्धे ज्वलिते सधूमिते चापि चन्द्रर्क्षे ।
यात्राप्रवेशमङ्गलविवाहकर्माणि नेष्यन्ते ॥
धिष्ण्यं सौम्यग्रहैर्विद्धं पादमात्रं परित्यजेत् ।
क्रूरैस्तु सकलं त्याज्यमिति वेधविनिश्चयः ॥

वात्स्यः

[3]भुक्तं भोग्यं तथा क्रान्तं
विद्धं पापग्रहेण भम् ।
माङ्गल्येषु च कार्येषु यत्नतः परिवर्जयेत् ॥

वराहः

[4]नक्षत्रमपटुकिरणं पश्चात्संध्यागतं ग्रहैर्भिन्नम् ।
क्रूरनिपीडितयुत्या तद्दूषितं चाशुभं सर्वम् ॥
दिनकरकराभितापा-
द्दक्षमवाप्नोति सुमहतीं पीडाम् ।
भवति च पश्चाच्छुद्धं
कनकमिव हुताशपरितापात् ॥
[5]यथा धनुर्मुक्तशरेण विद्धो
दृढेन देहावयवैकदेशे ।
निपीडितः स्यात्पुरुषस्तथा तत्
नक्षत्रमप्येवमथाऽऽमनन्ति ॥
क्रूरेण विद्धं त्वथवाऽपि युक्तं
त्यजेत्समग्रं भमुशन्ति सन्तः ।
द्वाभ्यां शुभाभ्यामपि विद्धयुक्तं
विवाहयात्राव्रतमङ्गलेषु ॥

(१) संत. ८८३.

(२) ज्योनि. ४४.

(३) विसौ. २६.

(४) विसौ. २६.

(५) विसौ. २८–२९.

क्रूरेण वा सौम्यग्रहेण वाऽत्र
विद्धं युतं चाखिलमेव वर्ज्यम् ।
तद्दुष्टचन्द्रर्क्षमुदाहरन्ति
सप्तर्षिकात्यायनशौनकाद्याः ॥
केचिद्विता(?)नलमुखे स्थितमप्यदग्धं
धिष्ण्यं समस्तमपि काष्ठमिव त्यजन्ति ।
पाताहतं च तमसा विहितोपमर्दं
विद्धं युतं च रविभास्करिकेतुभौमैः ॥
अथान्त्यपादमादिगो द्वितीयगस्तृतीयकम् ।
तृतीयगो द्वितीयकं चतुर्थगोऽपि चादिमम् ॥
भिनत्ति चांशकं ग्रहः सुवेधतोऽङ्घ्रिमुच्चकैः ।
इहैवमूचतुर्मुनी वसिष्ठसूनुजैमिनी ॥
बाणाग्रदृष्टिपाताद्यद्वल्लक्ष्यं भिनत्ति धानुष्कः ।
तद्वत्समग्रदृष्टिर्वेधो धिष्ण्यं प्रदूषयति ॥
सम्यग्दृष्टिनिपातं हि यस्मिंस्तु कुरुते ग्रहः ।
स वेधो कीर्तितः सद्भिर्न वेधोऽन्यादृशो
भवेत् ॥
यदैकदेशेऽल्पतमेऽपि दग्धे
दग्धः पटो यद्वदियं प्रसिद्धिः ।
ग्रहेन्दुबिम्बैककलाप्रमाणं
तथा भवेधोऽपि च सुप्रसिद्धः ॥
विद्धंयुतं वा द्युसदा भयप्रदं
विहाय तच्छेषमतो हितं च ।
विवाहकाले प्रवदन्ति नार्याः
सुतायुरारोग्यशुभप्रदं च ॥
पञ्चोर्ध्वतिर्यक्प्रभवाश्च रेखा
द्वे द्वे च कोणेषु हुताशभादेः ।
विद्धे युते चैकशलाकयेन्दोः
कुर्यान्न तत्रोद्वहनादि किंचित् ॥
[1]रविवेधे वैधव्यं पुत्रविनाशं करोति कुजवेधः ।
वन्ध्या पण्डितवेधे दीक्षाकरणं
करोति गुरुवेधः ॥

(१) विसौ. २९; संप्र. ७९४ दासी (दासीं) संभूते (संभूतः).

भृगुसुतवेधे पुत्री दासी रविजेन्दुराहुसंभूते ॥

[1]विद्धे युते वा तुहिनांशुधिष्ण्ये
सौम्यग्रहैः स्याद्बहुपुत्रनाशः ।
वैधव्यदुःखं यमपीडनं च
क्रूरैर्युवत्याः शिखिना च दास्यम् ॥
यच्छौनकः प्राह शशी सुहृद्भि-
र्विद्धः सकष्टो धनमानदाता ।
तन्नेति यस्माच्छुभदा विमुक्ताः
शराः शरीरे परमापदे स्युः ॥

श्रीपतिः

[2]ऊर्ध्वा रेखाः पञ्च तिर्यक्स्थिताश्च
द्वे द्वे रेखे कोणयोरत्र चक्रे ।
अग्नेर्धिष्ण्यं शम्भुकोणे द्वितीये
नाड्यां न्यस्येद्भान्यतः साभिजिन्ति ॥

[3]अन्त्ये पादे वैश्वदेवाह्वयस्य
विष्णोर्धिष्ण्यस्याद्यपादे चतस्रः ।
नाड्यो भुक्तिः साऽभिजित्संज्ञिता स्यात्
तत्स्थे खेटे रोहिणीनां च वेधः ॥

वैधव्यं दिनबान्धवस्य जगती-
सूनोरपत्यक्षयः
सौम्यस्यार्थपरिच्युतिः सुरगुरो-
र्हानिस्तथा दुःखकम् ।
प्रव्रज्यं भृगुजन्मनः पति-
परित्यागश्च सौरेः पुनः
नारीणां गणिकात्वमेव तमसः
केतोश्च वेधाद्विधोः ॥

लल्लः

[4]चक्रे सप्तशलाकाख्ये वेधः सर्वसु कर्मसु ।
त्याज्य एव विवाहे च तथैव पञ्चरेखजः ॥

हैमेन लोहदण्डेन दुःखं तुल्यं हि ताडनात् ।
तथैव सदसद्विद्धो दोषोऽशुभस्तयोः समः ॥

क्रूरविमुक्तं दग्धं क्रूरयुतं ज्वलितधूमितं पुरतः ।
एकशलाकाद्युचरं सवेधमृक्षं विजानीयात् ॥

[1]बालग्रहदृष्टिपाता-
द्यद्वल्लक्ष्यं भिनत्ति धानुष्कः ।
समपादगतश्चैवं वेधेनाङ्घ्रिं प्रदूषयति ॥

वैद्यनाथः

[2]वेधमाद्यन्तयोरङ्घ्र्योरन्योन्यं द्वितृतीययोः ।
क्रूरैरपि त्यजेत्पादं केचिदूचुर्महर्षयः ॥

भीमपराक्रमः

[3]वैश्वान्त्यश्चरणोऽच्युतर्क्षघटिका
आद्याश्चतस्रोऽभिजित् ।
तत्स्थे ब्राह्ममथान्त्यमर्यमगते
याम्यस्थिते मित्रभम् ।
सौम्यं वैश्वगते मघा श्रवणगे-
ऽहिर्बुध्न्यभं हस्तगे
मूलस्थेऽदितिभं च वारुणगते
स्वाती च विद्धा ग्रहैः ॥

वेधोक्तर्क्षगतो यदा दिविचरो
वेधस्तदा चेतरे
वक्रे सप्तशलाकजे निगदितो
वेधोऽन्यदा सूरिभिः ।
आद्यद्वित्रिचतुर्थके निगदितः
पादे ग्रहोऽधिष्ठितः
पादस्यादितृतीयगस्तु कुपित-
स्यान्यैस्तु भेदः क्रमात् ॥

(१) विसौ. २९.
(२) प्रपा. ३३५.
(३) प्रपा. ३३५ क्रमेण श्रीपतिः .
(४) ज्योनि. ४४.

(१) ज्योनि. ४५.
(२) ज्योनि. ४४.
(३) विसौ. २८.

विवाहवृन्दावनम्

[1]याम्योत्तराः प्रागपराश्च पञ्च
द्वे द्वे च रेखे रचयेद्विदिक्षु ।
विदिग्द्वितीयार्गलिताग्नितारः
सहाभिजित्तत्र भवेद्भवर्गः ॥

अथ विवाहे पञ्चशलाकावेधमाह–याम्योत्तरा इति । पञ्च याम्योत्तराः, पञ्च प्रागपराश्च रेखाः, द्वे द्वे रेखे च विदिक्षु कोणेषु रचयेत् । तत्र तस्मिन् चक्रे विदिग्द्वितीयार्गलिताग्नितारः विदिशि द्वितीयया रेखया अर्गलिता बद्धा अग्नितारा कृत्तिका यस्य स तथोक्तः सहाभिजित् अभिजित्सहितः भवर्गः नक्षत्रसमूहः भवेत् । लक्ष्मी.

[2]तस्मिन्नभिन्नाग्रगतं भिनत्ति
ग्रहो विवाहर्क्षमशेषमेव ।
स्त्रीपुंसयोरायुरसौम्यवेधः
सौम्यव्यधो हन्ति सुखानि शश्वत् ॥

तस्मिन् चक्रे ग्रहः अभिन्नाग्रगतं एकरेखाग्रगतं विवाहर्क्षं अशेषमेव समस्तमेव भिनत्ति वेधयति, तत्रापि असौम्यवेधः पापग्रहवेधः स्त्रीपुंसयोः कन्यावरयोः आयुः हन्ति, सौम्यव्यधः शुभग्रहवेधः शश्वत् सर्वदा सुखानि हन्ति नाशयति । लक्ष्मी.

[3]वैश्वदैवतचतुर्लवः श्रवः-
पञ्चभूलव इहाभिजिन्मितिः ।
अन्यतः परिणयादयं व्यधः
सप्तरेखवलये विलोक्यते ॥

अभिजिन्मानं, सप्तशलाकावेधं चाह– वैश्वदैवतेति । वैश्वदैवतचतुर्लवः उत्तराषाढचतुर्थांशः श्रवःपञ्चभूलवः श्रवणस्य पञ्चदशांशः इह अभिजिन्मितिः स्यात् । अयं व्यधः वेधविचारः परिणयादन्यतः विवाहादन्यत्र सप्तरेखवलये सप्तशलाकके चक्रे विलोक्यते । लक्ष्मी.

[1]स किल वेधविधिर्द्वितृतीययो-
श्चरणयोर्मिथ आदिचतुर्थयोः ।
अशुभविद्धमशेषमुडु त्यजेत्
चरणगं शुभवेधमसंपदि ॥

स वेधविधिः द्वितृतीययोः चरणयोः तथा आदि-चतुर्थयोश्चरणयोः मिथः परस्परं ज्ञेयः । अशुभविद्धं पापग्रहविद्धं उडु नक्षत्रं अशेषं समस्तं त्यजेत् । तथा असंपदि अन्यनक्षत्रालाभे आवश्यके शुभवेधं शुभग्रहवेधं चरणगं यस्मिन् चरणे वेधस्तं चरणमेव त्यजेत् । लक्ष्मी.

[2]यदशुभैर्गतगम्यमधिष्ठितं
यदपि च त्रिविधाद्भुतदूषितम् ।
तरणितारकतोऽपि चतुर्दशं
तदखिलेऽपि खलं शुभकर्मणि ॥

यत् नक्षत्रं अशुभैः पापग्रहैः गतं भुक्तं, गम्यं भोग्यं, अधिष्ठितं युतं, यदपि च त्रिविधाद्भुतदूषितं त्रिविधैः दिव्यभौमान्तरिक्षैः अद्भुतैः उत्पातैः दुष्टं, तरणितारकतः सूर्यनक्षत्रतः चतुर्दशं तदखिलेऽपि समस्तेऽपि शुभकर्मणि खलं दुष्टं स्यात् । लक्ष्मी.

[3]क्षताद्दते दिग्धशरार्दितस्य
शस्तं मृगस्यामिषमेवमन्ये
क्रूराङ्घ्रिवेधाय पदं वदन्ति
तेनैव तेषां निजपक्षहानिः ॥
[4]विश्लेषमायाति यथाऽसुभिः स्वै-
रेणः शरेणैकदिशि क्षतोऽपि ।
तथाऽङ्घ्रिवेधादपि तारकाणां
क्रूरस्य नश्येद्बलरूपसंपत् ॥

(१) विवृ. १।६ ; विसौ. २९ तारः......भवेद्भवर्गः (तारं तत्रालिखेत्साभिजितं भवर्गम्) ; संप्र. ७९४ रचयेत् (विचरेत्) शेषं विसौवत्.
(२) विवृ. १।७ ; विसौ. २९ सौम्यव्यधो (सौम्यग्रहो) ; संप्र. ७९४ विसौवत्.
(३) विवृ. १।८.

(१) विवृ. १।९ ; विसौ. ३१ उत्त.
(२) विवृ. १।१०. (३) विवृ. १।१८.
(४) विवृ. १।१९ ; विसौ. २८ रूप (सत्त्व) ; ज्योनि. ४४ क्रूरस्य (नरस्य).

अथ केश्चित् पादवेधे युक्तिरुक्ता तां दूषयति– क्षतादिति । यथा दिग्धशरेण विषाक्तबाणेन अर्दितस्य मृगस्य आमिषं मांसं क्षतादृते क्षतं विना अन्यत् शस्तं, एवमन्ये आचार्याः क्रूराङ्घ्रिवेधाय पदं दृष्टान्तं वदन्ति, परं च तेनैव दृष्टान्तेन तेषां निजपक्षहानिः स्यात् । तां हानिं दर्शयति– यथा शरेण एकदिश्यपि एकस्मिन्नङ्ग-विभागेऽपि क्षतः विद्धः एणः मृगः स्वैः असुभिः सर्वप्राणैः विश्लेषं वियोगं आयाति मृत्युं प्राप्नोतीत्यर्थः । तथैव क्रूरस्य पापग्रहस्य अङ्घ्रिवेधात् तारकाणां नक्षत्राणां अपि बलरूपसंपत् नश्येत् । अत एव पापविद्धं समस्तमेव नक्षत्रं त्यजेदिति भावः ।

लक्ष्मी.

[1]यस्मिन्नृक्षे वीक्ष्यते सैंहिकेयो
भेदस्ताराखेटयोर्यत्र वा स्यात् ।
आषण्मासं तत्र लग्नेन्दुभाजि
भ्राजिष्णु स्यान्नो शुभं कर्म किंचित् ॥

अथ ग्रहभेदादिगतनक्षत्रदोषं कथयति— यस्मिन्निति । यस्मिन् ऋक्षे सैंहिकेयो राहुः वीक्ष्यते दृश्यते, ग्रहणं भवतीत्यर्थः । यत्र वा ताराखेटयोः मङ्गलादिकयोर्द्वयोर्ग्रहयोः भेदः योगः, तत्र नक्षत्रे लग्नेन्दुभाजि लग्नस्थे चन्द्रकान्ते वा आषण्मासं षण्मासपर्यन्तं किंचित् शुभं कर्म भ्राजिष्णु शोभनं न स्यात् । लक्ष्मी.

[2]उत्पातपापग्रहमुक्तमृक्षं
यदीन्दुराक्रम्य पुनर्भुनक्ति ।
तदा तदर्हं सकलेषु कर्मसु
त्यजेत्समक्रान्तितनू रवीन्द्वोः ॥

पापमुक्तनक्षत्रस्य शुद्धिं पातदोषं चाह– उत्पातेति । उत्पातपापग्रहमुक्तं त्रिविधोत्पातेन पापग्रहेण (च) त्यक्तं ऋक्षं नक्षत्रं यदि इन्दुः चन्द्रः आक्रम्य पुनः द्वितीयवारं भुनक्ति, तदा तत् नक्षत्रं सकलेषु कर्मसु

(१) विवृ. १।२२.
(२) विवृ. १।२३ ; विसौ. २६ मुक्तमृक्षं (दूषितं भं) सकलेषु कर्मसु (किल मङ्गलेषु).

अर्हं योग्यं भवति । तथा रवीन्द्वोः समक्रान्तितनू तुल्यक्रान्ती सकलेषु कर्मसु त्यजेत् । लक्ष्मी.

[1]स्फुरददूषणभूषणकान्तयो
यदि भवन्ति मृगाङ्कमृगीदृशः ।
करमवाप्य वरः सुतनोस्तदा
शुभरसं भरसंभृतमश्नुते ॥

अथ नक्षत्रशुद्धिप्रशंसामाह– स्फुरदिति । यदि मृगाङ्कमृगीदृशः मृगाङ्कस्य चन्द्रस्य मृगीदृशः स्त्रियः ताराः नक्षत्राणीत्यर्थः । स्फुरददूषणभूषणकान्तयः अस्तादिदोषरहिता भवन्ति तदा सुतनोः कुमार्याः करमवाप्य पाणिग्रहं कृत्वा वरः भरसंभृतं अतिशयं शुभरसं सुखभोगं अश्नुते लभते इत्यर्थः । लक्ष्मी.

भुजबलः

[2]भपादवेधो यदि दुष्टमृक्ष-
मृक्षेण तद्वद्द्वितयं सपादम् ।
तेनापि संपर्कवशाद्भचक्रं
माङ्गल्यकार्यं कथमत्र कार्यम् ॥

रत्नकोशे

[3]विषप्रदिग्धेन हतस्य पत्रिणा
मृगस्य मांसं शुभदं क्षतादृते ।
यथा तथाऽत्राप्युडुपाद एव
प्रदूषितोऽन्यत्त्रितयं शुभावहम् ॥

राजमार्तण्डः

[4]यस्मिन्पादे ग्रहस्तिष्ठे-
च्छुभो वा यदि वाऽशुभः ।
तेनाङ्घ्रिणा भपादो यो
विद्धो नेष्टः परे शुभाः ॥

(१) विवृ. १।२५.
(२) विसौ. ३०.
(३) विसौ. २८ षितोऽन्य (षितान्य) विवाहवृन्दावने इत्युक्तम्; ज्योनि. ४५ शुभदं (सुखदं).
(४) ज्योनि. ४५.

[1]भवेत्संध्यागतं पश्चादस्तमेष्यद्दिनत्रयम् ।
दिनानि पञ्च पूर्वेण तत्कृतं कर्म वर्जयेत् ॥

दीपिकायाम्

[2]कृत्तिकादि चतुःसप्तरेखाराशौ परिभ्रमन् ।
ग्रहश्चेदेकरेखास्थो वेधः सप्तशलाकजः ॥
वैश्वस्य चतुर्थेंऽशे श्रवणादौ लिप्तिकाचतुष्के च ।
अभिजित् तत्स्थे खचरे विज्ञेया रोहिणी विद्धा ॥
[3]कर्णवेधे विवाहे च व्रते पुंसवने तथा ।
प्राशनेऽन्नस्य चूडायां विद्धमृक्षं विवर्जयेत् ।

व्यवहारोच्चये

[4]सप्तसप्त विनिपात्य रेखिका-
स्तिर्यगूर्ध्वमथ कृत्तिकादिकम् ।
लेखयेदभिजिता समन्वितं
चैकरेखगमनेन विध्यते ॥
यस्याः शशी सप्तशलाकभिन्नः
पापैरपापैरथवा विवाहे ।
उद्वाहवस्त्रेण तु संवृताङ्गी
श्मशानभूमिं रुदती प्रयाति ॥

ज्योतिष्प्रकाशे

[5]दोषैर्मुक्तं तु नक्षत्रं कर्मयोग्यं च तद्भवेत् ।
भानुना शशिना वाऽपि भुक्तं सोम्यग्रहैरपि ॥

मुहूर्तचिन्तामणिः

[6]वेधोऽन्योन्यमसौ विरिञ्च्यभिजितो-
र्याम्यानुराधर्क्षयोः
विश्वेन्द्वोर्हरिपित्र्ययोर्ग्रहकृतो
हस्तोत्तराभाद्रयोः ।
स्वातीवारुणयोर्भवेन्निर्ऋतिभा-
दित्योस्तथोफान्त्ययोः
खेटे तत्र गते तुरीयचरणा-
द्योर्वा तृतीयद्वयोः ॥

(१) विसौ. २६. (२) संत. ८८३.
(३) विसौ. २८ ; संत. ८८३ नेऽन्नस्य (ने चाद्य).
(४) विसौ. २९. (५) ज्योनि. ४५–४६.
(६) मुचि. ६।५६–५८.

वेधदोषं पञ्चशलाकाचक्रोद्धारनिरपेक्षं स्पष्टार्थमाह– वेध इति । विरिञ्चिः रोहिणी । रोहिण्यभिजितोः ग्रहैः क्रूराक्रूरैः कृतो वेधोऽन्योन्यं परस्परं भवेत् । रोहिणीस्थे ग्रहे अभिजिद्विद्धः, अभिजित्स्थे रोहिणी विद्धेत्यर्थः । एवं सर्वत्र व्याख्येयम् । पदानि स्पष्टार्थानि । चरणवेधमाह–– खेट इति । तत्र तस्मिन् नक्षत्रे विद्यमाने ग्रहे सति यदि चतुर्थपादेऽस्ति तदा परनक्षत्रस्य प्रथमपादे वेधः । यदि तृतीयपादे तदा द्वितीयचरणस्य वेधः । एवं यदि द्वितीयपादे तदा तृतीयपादस्य वेधः । यदि प्रथमपादे तदा चतुर्थपादस्य वेध इत्यर्थः । पीटी.

शाक्रेज्ये शतभानिले जलशिवे
पौष्णार्यमर्क्षे वसु-
द्वीशे वैश्वसुधांशुभे हयभगे
सार्पानुराधे तथा ।
हस्तोपान्तिमभे विधातृविधिभे
मूलादिती त्वाष्ट्रभा-
ऽजाङ्घ्री याम्यमघे कृशानुहरिभे
विद्धेऽद्रिरेखे मिथः ॥

केचित् सप्तशलाकाचक्रे वेधमाहुः । तदर्थं चक्रन्यासं विनैव वेधदोषमाह–शाक्रेति । अद्रिरेखे सप्तशलाकाख्ये चक्रे शाक्रेज्ये ज्येष्ठापुष्यनक्षत्रे मिथः परस्परं क्रूराधिष्ठितत्वेन विद्धे ज्ञेये । एवं जलशिवे पूर्वाषाढार्द्रे विद्धे ज्ञेये । एवं सर्वत्र व्याख्येयम् । वैश्वसुधांशुभे उत्तराषाढामृगशिरसी, हयभगे अश्विनीपूर्वाफाल्गुन्यौ, उपान्तिमभं अन्त्यस्य समीपमुपयाति उत्तराभाद्रपदा । अन्यत् स्पष्टम् । पीटी.

ऋक्षाणि क्रूरविद्धानि क्रूरमुक्तादिकानि च ।
भुक्त्वा चन्द्रेण मुक्तानि शुभार्हाणि प्रचक्षते ॥

क्रूराक्रान्तादिनक्षत्रदोषं सापवादमाह– ऋक्षाणीति । क्रूरग्रहैर्विद्धानि ऋक्षाणि, तथा क्रूरैर्मुक्तानि त्यक्तानि । आदिशब्दात् क्रूरैराक्रान्तानि क्रूरगन्तव्यानि च । चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् त्रिविधोत्पातैः दूषितानि ऋक्षाणि ज्ञेयानि । तानि यदि चन्द्रेण भुक्त्वा मुक्तानि

तदा शुभार्हाणि प्रचक्षते वदन्ति, मुनय इति शेषः ।
पीटी.

अनिर्दिष्टकर्तृकवचनानि

पञ्चशलाकावेधः

[1]अश्विनी पूर्वफाल्गुन्या भरणी चानुराधया।
अभिजिच्चैव रोहिण्या कृत्तिका च विशाखया ॥
मृगश्चोत्तरषाढेन पूर्वाषाढा तथाऽऽर्द्रया ।
पुनर्वसुश्च मूलेन तथा पुष्यो हि ज्येष्ठया ॥
धनिष्ठया तथाऽऽश्लेषा मघाऽपि श्रवणेन च ।
रेवत्युत्तरफाल्गुन्या हस्तेनोत्तरभाद्रपत् ॥
स्वात्या शतभिषा विद्धा चित्रया पूर्वभाद्रपत् ।
विद्धान्येतानि वर्ज्यानि विवाहे भानि कोविदैः ॥
रविवेधे च वैधव्यं कुजवेधे कुलक्षयम् ।
बुधवेधे भवेद्वन्ध्या प्रव्रज्या गुरुवेधतः ॥
अपुत्रा शुक्रवेधेन सौरे चान्द्रे च दुःखिता ।
राहौ पररता नारी केतौ स्वच्छन्दचारिणी ॥
वेधमाद्यन्तयोरङ्घ्र्योरन्योन्यं द्वितृतीययोः ।
पादमेव शुभैर्विद्धे पापविद्धेऽखिलं त्यजेत् ॥
क्रूरैरपि त्यजेत्पादं केचिदूचुर्महर्षयः ।
उपान्त्यपादो ह्यभिजिच्छ्रवणाद्यघटीयुगम् ॥

सप्तशलाकावेधः

पूर्वापराः सप्त रेखास्तथा याम्योत्तराः कुरु।
ईशानात्कृत्तिकादीनि साभिजित्सहितं लिख॥
एकरेखास्थयोर्वेधं सर्वकार्ये विलोकयेत् ।
वधूप्रवेशने दाने वरणे पाणिपीडने।
वेधः पञ्चशलाकाख्योऽन्यत्र सप्तशलाककः ॥
[2]त्यजेद्विषुवतं यत्नाद्व्यतीपातायनं तथा ।
उत्पातदूषितं चर्क्षं वैधृतिं च विशेषतः ॥
[3]यथा हि चण्डालधृतैकहस्तो
मज्जन्नगाधेऽपि सरित्प्रवाहे ।
भवेन्न पूतः शशिभोगतोऽपि
तथा न शुध्येदुडु पापयुक्तम् ॥

(१) संग. २३६–२३७.
(२) चका. ७८८.
(३) विसौ. २६.

कुजभेदनव(च)ऋदूषित-
ग्रहणप्राप्तमथार्कमागतम् ।
उदयास्तमितग्रहं विना
द्युतिहीनं ग्रहरश्मिपीडितम् ॥
अथ यावदतिग्मरश्मियोगं
प्रकृतिविपर्यययोगमागतम् ॥
स्वस्थानवारोत्सृष्टं च दुष्टमृक्षं प्रचक्षते ।
एतेभ्यो विपरीतं यत्तत्किलेष्टं समृद्धये ॥

महादोषसामर्थ्यम्

वसिष्ठः

[1]लग्नं महादोषविदूषितं यत्
न तद्गुणास्त्राणविधौ समर्थाः ।
राजावधूतं पुरुषं च यद्व-
दन्ये जना बन्धुजनाश्च सर्वे ॥
[2]लग्नस्थजीवज्ञसितप्रजाता
गुणाः परित्रातुमनीश्वरास्तत् ।
लग्नं महादोषविदूषितं यद्-
भ्रष्टं द्विजं बन्धुजना यथैव ॥
[3]लग्नांशसौम्यग्रहवर्गजा ये
गुणाः समर्था न च रक्षितुं तत् ।
लग्नं महादोषविदूषितं य-
च्छूद्रार्थयज्ञा इव यायजूकम् ॥
[4]मित्राधिमित्रोच्चगृहांशजाता
गुणास्त्वशक्ताः परिरक्षितुं तत् ।
लग्नं महादोषविदूषितं य-
द्धर्मा यथाऽधर्मपरं द्विजेन्द्रम् ॥

(१) वसं. ३२।१०० राजावधूतं (राज्ञा धूतं तं); विसौ. २७.
(२) वसं. ३२।१०१ मनीश्वरास्तत् (मशेकुरेव); प्रपा. ३३६ त्रातु (ज्ञातु) यद्भ्रष्टं द्विजं (यद्दुष्टं जनं).
(३) वसं. ३२।१०२; प्रपा. ३३६ समर्था (समस्ता) शूद्रार्थ (सिद्धार्थ); विसौ. २७ यच्छूद्रार्थयज्ञा इव यायजूकम् (तद्भूभ्रष्टं द्विजं बन्धुजना यथैव).
(४) वसं. ३२।१०३ तत् (यत्); प्रपा. ३३६; विसौ. २७ तत् (यत्) धर्मा यथाऽधर्मपरं द्विजेन्द्रम् (गुणा यथा पातकिनं च सर्वे).

[1]वर्गोत्तमांशोद्भवचन्द्रजाता
गुणास्तदुद्धर्तुमिहासमर्थाः ।
लग्नं महादोषविदूषितं यद्
गुणा यथा निर्गुणिनं च सर्वे ॥

[2]लग्नं महादोषविदूषितं य-
दवाप्य सौम्यग्रहकेन्द्रजाताः ।
व्यर्था गुणाः पूर्णसुधाकरस्य
करा जनानन्दकरा इवान्धम् ॥

[3]अवाप्य वन्ध्याः सुगुणास्तदन्धं
लाभस्थखेटस्य गृहोच्चजाताः ।
लग्नं महादोषविदूषितं य-
त्कटाक्षपाता इव सुन्दरीणाम् ॥

[4]धनत्रिकोणस्थशुभग्रहोत्थ-
गुणा निरर्थास्तदवाप्य सर्वे ।
लग्नं महादोषविदूषितं य-
द्विबीजिनं यद्वदपत्ययोगः ॥

[5]अयं गुणो दोषममुं निहन्ती-
त्युक्तं हि यत्रोभयनामपूर्वम् ।
गुणः स एवान्यगुणो न शक्तो
दोषोऽपि तद्वद्गुणघातुकः सः ॥

(१) वसं. ३२।१०४; प्रपा. ३३६ तदुद्ध (समुद्ध) पू.
(२) वसं. ३२।१०५; प्रपा. ३३६ पू.
(३) वसं. ३२।१०६.
(४) वसं. ३२।१०७; प्रपा. ३३६ ग्रहोत्थ (ग्रहोत्था) योगः (योगाः).
(५) वसं. ३२।१०८; विसौ. २७ त्युक्तं (त्युक्त्वा) उत्तरार्धे (गुणः स दोषाभिभवे समर्थो दोषोऽपि तद्वद्गुणघातकस्तु ।).

[1]एकविंशन्महादोषास्त्वेते ब्रह्ममुखोदिताः ।
कदाचिन्नैव सीदन्ति गुणानां कोटिकोटिभिः ।
तस्मादेतेषु दोषेषु कदाचिन्नाचरेच्छुभम् ॥
[2]विवाहे विधवा नारी मरणं व्रतबन्धने ।
ग्रामनाशः प्रतिष्ठायां सीमन्ते गर्भनाशनम् ॥
नवान्नभोजने मृत्युः कृषौ तत्फलनाशनम् ।
कर्तृनाशो गृहारम्भे प्रवेशे पतिनाशनम् ॥

नारदः

[3]हन्त्येकोऽपि महादोषो गुणलक्षमपीह सः ।
पावनं पञ्चगव्यस्य पूर्णकुम्भं सुरालवः ॥

फलप्रदीपे

[4]महादोषा विवाहे च वैधव्यं भङ्ग आहवे ।
विद्यारम्भे च मूर्खत्वं यात्रायां मार्गरोधनम् ॥
व्रते च कर्मबाह्यत्वं रोगश्च क्षुरकर्मसु ।
नवान्नप्राशने भैक्ष्यं गृहारम्भे सुखक्षयः ॥
दैन्यं गेहप्रवेशे च वन्ध्यात्वं गर्भशोभने ।
कृषिकर्मणि वैफल्यं ग्रामकार्ये नृपोऽपरः ॥
राज्यनाशः प्रतिष्ठायामग्न्याधानेऽग्निनाशनम् ।
पट्टाभिषेके दारिद्र्यं हानिर्वाणिज्यकर्मणि ॥
विरोधः स्वामिसेवायां हरणं च विभूषणे ।
दारिद्र्यं मरणं हानिं सर्वकार्ये विदुर्बुधाः ॥

ज्योतिश्चिन्तामणौ

[5]महादोषे कृतं कर्म महादोषकरं भवेत् ।
तस्माच्छुभेषु कार्येषु महादोषान्परित्यजेत् ॥

(१) वसं. ४२।१०७-१०८; विसौ. २९ तृतीयार्धं नास्ति.
(२) वसं. ४२।१०९–११०.
(३) ज्योना. २७।१४८ पृ. ६१.
(४) ज्योनि. ६९.
(५) ज्योनि. ६९.